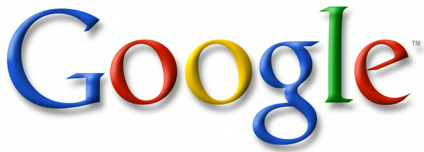
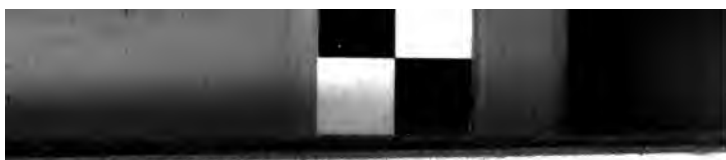

JACOBUS REVIUS,

ZIJN LEVEN EN WERKEN

door

E. J. W. POSTHUMUS MEYJES.

JACOBUS REVIUS,

zijn Leven en Werken.

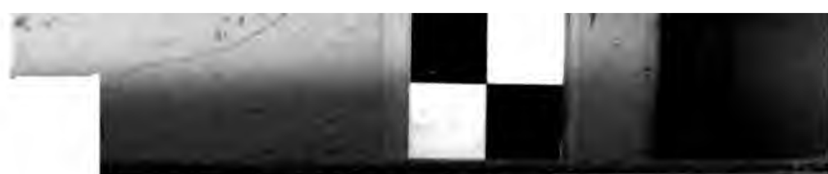

IACOBVS REVIVS SS. THEOL. D. ET COLLEG. THEOL: ILL. ORDD. HOLL. ET WESTFRIS. PRÆFECT9

Quem coeli illustrat sapientia, sanctaque Virtus,
Et niveus puræ simplicitatis amor,
Et morum nitor, et regina Modestia morum,
Cui sibi par genius doctaque cura dedit,
Nunc Graio ac Latio, nunc Belgâ ludere versu,
Ille meus tali REVIVS *ore fuit.*

Daniel Heinsius

JACOBUS REVIUS,
zijn Leven en Werken.

PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD

VAN

DOCTOR IN DE GODGELEERDHEID

AAN DE RIJKS-UNIVERSITEIT TE UTRECHT,

NA BEKOMEN MACHTIGING VAN DEN RECTOR MAGNIFICUS

Dr. H. C. DIBBITS,

Hoogleeraar in de Faculteit der Wis- en Natuurkunde,

VOLGENS BESLUIT VAN DEN SENAAT DER UNIVERSITEIT

tegen de bedenkingen van de

FACULTEIT DER GODGELEERDHEID

TE VERDEDIGEN

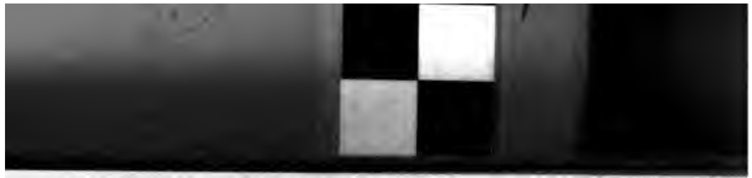
op Vrijdag 28 Juni 1895, des namiddags te 3 uren,

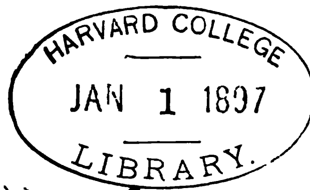
DOOR

EGBERT JOHANNES WERNHARD POSTHUMUS MEYJES,

geboren te Amsterdam.

AMSTERDAM.
TEN BRINK & DE VRIES.
1895.

HARVARD COLLEGE
JAN 1 1897
LIBRARY.

Aan mijne Ouders.

Aan het einde van mijne Academische loopbaan gekomen, verheug ik mij daarbij de gelegenheid mij te zien geboden openlijk mijnen dank te mogen betuigen aan allen die op eenigerlei wijze of in eenig opzicht tot mijne vorming hebben bijgedragen.

Allereerst aan U, Hooggeleerde Heeren, Leden der Theologische Faculteit en Hoogleeraren vanwege de Nederl. Hervormde Kerk! Aanvaardt mijn oprechten dank voor het onderwijs dat ik van U mocht ontvangen, voor de groote welwillendheid mij steeds bewezen. Met weemoed noem ik hier den naam van een uit uwen kring, dien wij thans missen, den Hooggeleerden CRAMER. *Eene dankbare hulde zij zijner nagedachtenis gebracht!*

Mijn dank inzonderheid aan U, Hooggeleerde KLEYN, *Hooggeschatte Promotor! Hoe acht ik mij gelukkig uwe lessen te hebben mogen bijwonen, hoe zeer gevoel ik mij aan U verplicht voor de vele nuttige wenken mij gegeven, de opmerkingen mij medegedeeld uit den schat uwer kennis, ook en vooral bij de samenstelling van dit proefschrift, voor de zorg waarmede Gij het oog hebt laten gaan over dezen mijnen arbeid!*

Het is mij behoefte bij deze mijne oprechte erkentelijkheid te betuigen aan allen die mij daarbij grootelijks van dienst zijn geweest. Worden sommigen in de volgende bladzijden met name genoemd, het is mij eene aangename taak reeds hier hen te vermelden. In de eerste plaats de Heeren J. C. VAN SLEE, Dr. J. DE HULLU, Dr. M. E. HOUCK, *te Deventer, die voor mijne nasporingen aldaar zich zoo bereidvaardig tot mijne beschikking hebben willen stellen en mij den toegang tot bronnen openden. Voorts de Heeren* Prof. Dr. J. G. R. ACQUOY, Dr. W. N. DU RIEU, LOUIS D. PETIT,

Dr. S. G. DE VRIES, Mr. CH. M. DOZY, *te Leiden, wier vriendelijke voorlichting mij zoo uitnemend te stade kwam. Mogen zij zich allen verzekerd houden van mijne bijzondere waardeering van hunne medewerking, welke ik nooit vruchteloos inriep.*

Mijn laatste woord aan U mijne vrienden, hetzij gij uwe bestemming reeds hebt bereikt en, gelijk velen uwer, tot den dienst des Woords zijt geroepen, hetzij uw Academietijd nog niet is voleindigd. Nimmer zal ik vergeten wat ik ook aan U en den omgang met U heb te danken. Mochten wij elkaar nog menigmaal weder ontmoeten, en wij, waar onze wegen zich scheiden, verbonden blijven. Moge God Die ons samenbracht, welke onze werkkring ook zij, ons doen arbeiden tot zegen voor onszelven en voor anderen, bovenal tot Zijne eere!

INHOUD.

[redacted]

Hebreeusche letterkunst en Duitsche poezy
En godtgeleertheit, hoogst in aenzien en waerdy,
Versieren REVIUS: daer is hy kenbaar aen,
Die Grieken 't Kruisgeloof van Neêrlant leert verstaen,
Hoe dier is Deventer aen zynen dienst verplicht!
Hy brengt zyn bakermat en eerste wieg aen 't licht.

1685. A. MOONEN.

INLEIDING.

Wie zich den 9^{den} Juli van het jaar 1633 naar de woning van Johannes Bogerman op de Papengracht te Leiden had begeven, zoude ten zijnen huize getuige kunnen zijn geweest van een belangrijk oogenblik in de geschiedenis der Nederlandsche Bijbelvertaling. Aldaar toch waren bijeenvergaderd de mannen aan wie door Dordrechts Nationale Synode in 1618/19 de gewichtige taak was opgedragen als Herzieners van de nieuw ontworpen overzetting des Ouden Testaments op te treden. Het was een achtbare kring, predikers, mannen van naam, slechts noode door hunne gemeenten voor eenen korten tijd afgestaan ten dienste van het grootsche werk, nevens Hoogleeraren van verschillende Universiteiten, gelijkelijk sinds geruimen tijd hunne krachten wijdend aan een arbeid, waardoor de roem van hunne geleerdheid zoude bevestigd en gestaafd worden. Voor de eerste maal waren thans te Leiden bijeen de Vertalers en Revisoren van het Oude Testament, om gezamenlijk op last van Hoog-Mogende Heeren Staten-Generaal de herziening der bereids vervaardigde vertaling ter hand te nemen.

Met plechtig gebed wordt door Joh. Bogerman de vergadering geopend, waarna men aanstonds overgaat tot de verkiezing van het Moderamen. Behalve genoemde predikant van Leeuwarden, de beroemde Voorzitter der vermaarde Synode, is Guilielmus Baudartius, predikant te Zutphen als Vertaler aanwezig, terwijl van de Revisoren verschenen waren: Anthonius Thysius en Johannes Polyander, hoogleeraren in de Godgeleerdheid te Leiden, Abdias Widmarius, predikant te Uitgeest, Arnoldus Teeckmannus predikant te Utrecht, Jacobus Revius, predikant te Deventer en Franciscus Gomarus, Hoogleeraar te Groningen, overmits Jodocus Larenus en Bernardus Fullenius, predikanten te Vlissingen en Leeuwarden, van hunne kerkeraden »uit hoofde van gebrek aan leeraren," het vereischte ontslag niet hadden kunnen verkrijgen. Het was wederom Bogerman, die met eenparige stemmen tot voorzitter verkozen werd, terwijl Johannes Polyan-

der bij zijne afwezigheid als zoodanig zoude optreden en Jacobus Revius, de afgevaardigde van Overijssel, uitgenoodigd werd in de vergadering de pen te willen voeren.

Doch, voor wij de werkzaamheid dezer mannen nader onderzoeken, werpen wij een blik op den tijd van hare voorbereiding, ten einde te beter haar ontstaan en verdere geschiedenis te kunnen verklaren.

Men schreef 1602. Gewichtig jaar in de geschiedenis van de Theologische Faculteit der Leidsche Hoogeschool. Toen toch zag zij zich door de pestziekte, die gelijk in gansch Holland, zoo ook te Leiden gewoed had, in één jaar van twee harer sieraden, Franciscus Junius en Lucas Trelcatius plotseling beroofd. Gelukkig werd de zoon des laatsten, Lucas Trelcatius Jr. bereid gevonden in zijns vaders plaats te treden, terwijl de zetel van den edelen Junius door de benoeming van Jacobus Arminius, predikant te Amsterdam, werd vervuld. De bezwaren van verschillende zijden over Arminius' rechtzinnigheid gerezen, werden uit den weg geruimd en Franciscus Gomarus erkende hem als zijnen ambtgenoot.

Het jaar 1603, waarin deze verandering in de Theologische Faculteit te Leiden plaats greep, kan met recht als de aanvang van een nieuw tijdvak worden beschouwd. Immers het optreden van Arminius, die door het spoedig overlijden van den jeugdigen Trelcatius weldra met Gomarus alleen kwam te staan, was het begin van den strijd, die, hoe ook reeds voorbereid, toch eerst door hem openlijk zou ontbranden, toen hij, reeds in Februari des volgenden jaars zijne, van de leer der Gereformeerde Kerk afwijkende gevoelens omtrent de Praedestinatie, door zijne leerlingen in een openbaar dispuut liet verdedigen. Met te meer gezag kon hij optreden, daar hij wel wist dat de Staten van Holland en West-Friesland met hunnen raadpensionaris Johan van Oldenbarnevelt, wiens invloed »in de vergadering van Holland onbeperkt, in andere Gewesten niet gering" was, veeleer geneigd waren hem en de zijnen, mannen als Poppius, Coornhert, Wtenbogaert, Herberts, Taurinus en anderen, ter wille te zijn, dan zijnen tegenstanders, die — naar hunne meening — het recht der Overheid in kerkelijke zaken maar al te zeer beperkten. Door dezen gerugsteund, waagde hij het zijne gevoelens niet te verzwijgen maar openlijk uit te spreken, zich niet bekommerende om zijne onderteekening van de Belijdenis noch om zijne verplichting zich te gedragen naar de Kerkorde, in stede van op de Kerkelijke Vergaderingen zijne bezwaren ter sprake te brengen, in dit alles met de zijnen handelende, »alsof zij nog eene kerk moesten stichten, alsof zij niet behoorden tot éen lichaam, alsof zij tot niets anders verplicht waren, dan tot het uitspreken van hunne oogenblikkelijke opinies." Spoedig daarop, den 30sten Juni 1605, weigerde hij ook zich voor de Zuid-Hollandsche Synode te verantwoorden, daar hij

zich als hoogleeraar slechts aan de politieke macht, als lidmaat slechts aan den Leidschen Kerkeraad verantwoordelijk achtte.

Dat het tot eene Nationale Synode ter beslechting van de gerezen verschilpunten komen moest, zagen velen in. Toch, vooreerst zoude daarvan geen sprake zijn. Wel gaven de Algemeene Staten den 5^den^ Maart 1606 daartoe hun »Consent", en had de »Conventus Praeparatorius" 23 Mei 1607 plaats, doch de bekende clausule over de revisie van Confessie en Catechismus, deed ook deze poging op niets uitloopen. Eene »Conferentie" voor den Hoogen Raad in het volgend jaar mocht evenmin baten, terwijl ook de disputen tusschen de beide hoofden Gomarus en Arminius gehouden, slechts daartoe dienden, dat beide partijen elkaar helderder in de oogen zagen en Arminius zijne afwijkingen van de Kerkleer openlijker en meer onomwonden ging uitspreken.

Dat met dat alles de kerk zelve ook in rep en roer gebracht werd, valt lichtelijk te begrijpen, daar, hoewel de meeste predikanten de zijde van Gomarus hielden, ook Arminius velen hunner onder zijne volgelingen telde, ten bewijze waarvan de twisten te Alkmaar tusschen Venator en Hillenius slechts behoeven te worden genoemd. Ook het overlijden van Arminius, 17 October 1609, bracht geen verandering in den stand van zaken, dan slechts in zooverre dat Wtenbogaert nu als zijn bijzondere opvolger in het verzet tegen Gomarus en de zijnen kon aangemerkt worden. Toch, het jaar 1610 zou nieuwe dingen voortbrengen. De beroemde »Remonstrantie," vrucht eener samenkomst van ongeveer 45 predikanten te Gouda, waarin de Arminianen hunne eigene overtuiging in vijf artikelen overlegden, werd ingeleverd bij de Staten van Holland. Zoo ooit, dan trad hierbij hun strijd met de Kerkleer openlijk aan het licht nu zij »eene uitverkiezing op grond van het geloof", »de wederstaanbaarheid der Goddelijke genade", den »afval der heiligen" bleken voor te staan en bovenal, door hun tornen aan het leerstuk »der Almachtige genade Gods", op hunne wijze de vraag beslisten »of er in een mensch, afgescheiden gedacht van allen invloed des Heiligen Geestes, een goed beginsel was, waardoor hij in staat was het aangeboden geloof aan te nemen." Dat thans de strijd tusschen beide partijen, na het uitspreken van deze gevoelens, te feller werd, liet zich verwachten. Al legden de Staten 22 Augustus 1610 het stilzwijgen op, te vergeefs. Dit »Spaansche voorschrift" mocht niet baten. Daarbij kwam nog de benoeming van Conradus Vorstius tot opvolger van Arminius. Een nieuwe »Conferentie", 10 Maart 1611 op last der Staten gehouden, deed de verwarring niet verminderen. De welbekende »Contraremonstrantie" werd hier ingeleverd, terwijl overigens ook thans wederom bleek hoe de »Remonstranten" in hun geheele optreden op den sterken arm der Overheid steunden, waardoor ingevolge hunnen wensch »weder-

zijdsche verdraagzaamheid" beiden partijen voorgeschreven werd, en de gansche samenkomst als op niets uitliep. Begrijpelijkerwijze slaagden de Staten evenmin in hun irenisch doeleinde, toen zij de ledige plaatsen in de Theologische Faculteit der Leidsche Hoogeschool, mede opengevallen door het vertrek van Gomarus naar Middelburg, door de benoeming van den gematigden Contraremonstrant Johannes Polyander à Kerckhoven en den Remonstrant Simon Episcopius vervulden, daar beiden onder de studenten hunne aanhangers verkregen en behielden. In de zaak van Vorstius hadden zij voor den aandrang der »kerkelijken" moeten zwichten.

23 Februari 1613 zoude toch nog weer eene samenkomst gehouden worden. Deze had plaats en drie vertegenwoordigers van beide partijen kwamen te Delft bijeen. Het vruchtelooze van deze vergadering was voor de Staten eene groote teleurstelling. Hunne bemoeiingen voor den binnenlandschen vrede bleven zonder gevolg. Beroerten en scheuringen verdeelden vele gemeenten, en de onrust vermeerderde, toen Oldenbarnevelt in de vergadering der Staten van Holland eene resolutie wist door te drijven, waarbij den predikanten gelast werd op den kansel over de vijf artikelen te zwijgen en daarover niet te polemiseeren. De strenge uitvoering hiervan wakkerde den strijd in woord en geschrift aan, en de Resolutie van 8 Maart 1616, uitgevaardigd tegen »factie en scheuring," waartoe men op verschillende plaatsen reeds dreigde over te gaan en ook overging, bleek den vrede der kerk veeleer te belemmeren. Doch ook de Contra-Remonstranten gingen zich vereenigen, ten einde gezamenlijk te beraadslagen, wat in deze dagen van vervolging te doen stond, en hoe hun wensch naar eene Nationale Synode het best zoude kunnen vervuld worden. De Amsterdamsche Gemeente had als het ware de leiding van deze beweging. In haar midden hadden 17 September 1615 en 26 Juli 1616 de bijeenkomsten hieromtrent plaats. Deze, niet officieele, Synodale vergaderingen werden gevolgd door »vergaderingen van Correspondentie," ook elders in de Provincie Holland gehouden. Doch, de Remonstranten waren op het hoogtepunt van hunne macht gekomen. Eene ommekeer was op handen en middelijkerwijze zou deze door Prins Maurits tot stand komen. Immers wat geschiedde? De Haagsche predikant Henricus Rosaeus was om zijn verzet tegen het verbod om over de 5 artikelen op den kansel te spreken of te polemiseeren, geschorst en trad telkens voor eene groote schare getrouwen te Rijswijk op. Doch ook binnen 's Gravenhage wenschten vele Contra-Remonstranten samen te komen. De Magistraat aldaar, in tegenstelling van de Amsterdamsche Regeering, dezen »slijkgeuzen" verre van genegen, zag zich evenwel gedwongen hierin toe te stemmen, te meer daar de Prins door zijnen streng Contra-Remonstrantschen neef Willem Lodewijk daartoe aangespoord, en sinds eenigen tijd al meer

en meer van zijnen hofprediker en diens vriend en medestander Oldenbarnevelt vervreemd, blijkbaar de partij der »ware religionsverwanten, de vrienden, die zijn heervader op het kussen hadden gebracht," — gelijk hij het uitdrukte — toonde te willen kiezen. Door den 23sten Juli met zijn gevolg naar de Kloosterkerk te gaan, sloot hij zich openlijk bij hen aan. Nu was ook hunne overwinning verzekerd. Want, al trachtten de Staten van Holland het dreigend gevaar te trotseeren door de »Scherpe Resolutie" van 4 Augustus 1617, waarbij de enkele steden vergund werd »waardgelders" in dienst te nemen, slechts aan hen, niet aan de Generaliteit onder eede gebonden, — tegen welk besluit zich de Amsterdamsche afgevaardigde met zijne medestanders in hunne vergadering ernstig verzette —, hunne heerschappij spoedde ten einde. Door deze daad was Holland als tegen de Unie opgetreden, en de Prins achtte zich gerechtigd, mede door Jacobus I daartoe aangespoord, handelend op te treden, door te Utrecht de waardgelders persoonlijk af te danken, elders de vroedschap van gevoelens of personen te doen veranderen, en zelf op den landdag van Overijssel te verschijnen. Tevens was dus nu ook de partij, die zoo vurig naar eene Nationale Synode verlangd had, aan het roer gekomen, en men konde lichtelijk voorspellen, dat deze nu ook, ondanks het verzet vooral van de zijde van Holland en Utrecht, weldra zoude worden gehouden. De verandering van regeeringspersonen en de ommekeer, op vele plaatsen door Maurits' optreden teweeggebracht, had het ergste verzet gebroken. De Algemeene Staten besloten, terwijl ten leste ook Holland het hoofd in den schoot had gelegd, tot het houden van de door velen zoo vurig gewenschte Nationale Synode, en Dordrecht werd aangewezen als de stad, binnen wier poorten de mannen zouden vergaderen, wier arbeid eeuwen lang in de Gereformeerde Kerk in Nederland, zoowel als daarbuiten, in zegenend aandenken zoude blijven bewaard. Derwaarts zouden »vele voortreflicke Godtgheleerde mannen" zich begeven, »opdat door ghemeyn oordeel van soo veel Theologanten der Gereformeerde Kercke, de leeringen van *Arminius* ende sijne navolgers, in so eene vermaerde Synode rijpelick souden worden ondersocht, en alleen uyt Godes woordt gheoordeelt, de ware Leere bevesticht, de valsche verworpen, en den Nederlandtschen Kercken eendracht, vrede ende ruste door Godes zeghen wedergebracht."

Onder de Gereformeerde Predikanten in de Nederlanden, die over den beschreven gang der geschiedenis zich verheugd, van ganscher harte daarin medegeleefd, en aan de zijde der Contra-Remonstranten medegestreden hebben, mag naast velen met eere worden genoemd de man dien wij reeds in eene vergadering, welke aan de genoemde Synode haar ontstaan dankt, zoo werkzaam zagen optreden, de predikant van Deventer, Jacobus Revius.

Niet dat hij in den beschreven toestand van zaken een der hoofdmannen, der leiders is geweest, — het getal derzulken is veelal gering —, maar toch, dat hij op den hem aangewezen post, in den kring zijner omgeving, allereerst in de stad Deventer en daarnevens in de gansche provincie Overijssel met grooten invloed als Gereformeerd predikant en Godgeleerde werkzaam geweest is, dit toont ons zijn leven, daarvan spreken ons zijne geschriften. Doch niet alleen met de kerk, die hij diende en lief had, kon hij zich verblijden in haren wasdom en treuren bij hare nooden, ook — en hoe kon het anders? — waar het gold het welzijn van het Vaderland, de roem der Prinsen van Oranje, kon men op zijne instemming rekenen. Daarvan getuigen bovenal zijne Vaderlandsche Geschiedzangen. Kortom, in zijn geheele optreden, in zijn spreken en handelen, zien wij voor ons oog een getrouw beeld van zoo vele predikanten in de Gereformeerde Kerk van zijne dagen, wier leven als éen strijd voor de waarheid hunner belijdenis geweest is.

Alvorens over te gaan tot de beschrijving van het leven en den arbeid van dezen Godgeleerde, Geschiedkundige, Dichter, willen wij kortelijk vermelden de bronnen, bij ons onderzoek geraadpleegd. Tot hiertoe is niet nog niet beproefd daaruit zijn leven en werkzaamheid volledig bekend te maken, ook al wijzen verschillende schetsen, aan Revius gewijd, op de belangstelling, die zijne geschriften in vroeger en later tijd gewekt hebben. K. J. R. van Harderwyk in den »Overijsselsche Almanak" [1]), B. Glasius in zijn »Godgeleerd Nederland" [2]), J. van Vloten in »Het Leven en de Uitgelezen Zangen en Dichten van Jacobus Revius" [3]), Mr. G. Dumbar Jr. in »Het Leven van Jacobus Revius" [4]), hebben verdienstelijke stukken over hem geleverd. Biographische Woordenboeken, zooals dat van Van der Aa [5]), Nicéron [6]), Paquot [7]) e. a. vermelden naast vele onjuistheden menige bijzonderheid, die blijkens de bronnen naar waarheid is opgeteekend. Toch met dat alles is nog geen poging in het werk gesteld eene volledige, uit de bronnen zelf geputte beschrijving te geven van het leven en de werken van den man, die in elk opzicht een type van de Gereformeerde Godgeleerden in Nederland uit de eerste helft der zeventiende eeuw verdient te heeten. Naar eene volledige biographie in den aangewezen zin is thans in deze bladen gestreefd.

---

[1]) Jaargang XIX Deventer, 1854. bll. 78—101.
[2]) 's Hertogenbosch, 1852—1856. dl. III, bll 168—170.
[3]) Schiedam, 1863. bll. 5—51.
[4]) Niet in druk verschenen. Het M. S. berust op de Athen. Bibl. te Deventer.
[5]) dl. XVI, bll. 284—287.
[6]) t. XXX, pp. 30 ss.
[7]) t. III, pp. 509 ss.

De geraadpleegde bronnen zijn telkens in de aanteekeningen genoemd. Saamgevat zijn het de volgende. Allereerst de werken van Revius zelven, in Bijlage A bijeen vermeld, met name zijn »*Daventria Illustrata*", vooral de korte autobiographie, aan het slot daarbij gevoegd [1]). Voorts zijne »Adversaria" [2]), een handschrift, waarin Revius verschillende belangrijke stukken, zijn persoon of tijd betreffende, en daaronder vele brieven, te zamen vereenigde; dan de Kerkeraadsacten van Deventer en Leiden [3]), de Acten der Classis van Deventer en die der Provinciale Synoden van Overijssel, stukken met betrekking tot de oprichting van het Athenaeum te Deventer [4]) en andere handschriften, op Bibliotheek en Stedelijk Archief aldaar aanwezig. Voorts werd een dankbaar gebruik gemaakt van de Manuscripten van de »Staten-Vertalers", uit het Oud-Synodaal Archief der Nederl. Hervormde Kerk [5]), en wat bepaaldelijk Revius' werkzaamheid als Regent te Leiden betreft, van de papieren van het Staten-College, de Notulen van Curatoren der Hoogeschool en den Academischen Senaat [6]), alsmede van eenige brieven door of aan den Regent geschreven. Met de Lijkrede, door J. Hoornbeek op Revius gehouden [7]), de autobiographie van Revius' Deventerschen ambtgenoot Casparus Sibelius [8]), en eenige pamfletten besluiten wij deze opgave, terwijl wij voor het overige naar den voet der bladzijden meenen te mogen verwijzen.

---

[1]) l.l. pp. 725—728.

[2]) Thans berustend op de Athen. Bibl. te Deventer. Bijlage B bevat een Index op deze »Adversaria".

[3]) Waartoe namens de Kerkeraden dezer gemeenten, de predikanten J. C. van Slee en J. J. van der Lip mij welwillend den toegang verleenden.

[4]) Waarvan de Gemeente-Archivaris Dr. J. de Hullu mij bereidvaardig inzage schonk.

[5]) Tot het raadplegen waarvan het Moderamen der Alg. Synode mij verlof verleende.

[6]) Een en ander door bemiddeling van Mr. Ch. M. Dozy, Gemeente-Archivaris en Dr. W. N. du Rieu, Bibliothecaris der Universiteit.

[7]) Opgenomen in: »J. Hoornbeekii *Miscellanea Sacra*" Ultrajecti CIƆIƆCLXXVI pp. 575—591.

[8]) Als »*Curriculum Vitae Caspari Sibelii*" in handschrift in twee deelen quarto, berustend op de Athen. Bibl. te Deventer.

HOOFDSTUK I.

LEVENSGESCHIEDENIS VAN REVIUS.

I. REVIUS' AFKOMST, JEUGD EN ACADEMIE-JAREN.

Wie de Chronieken en geschiedrollen der stad Deventer openslaat, ziet daarin den dag van 20 November 1578 met blijde herinnering vermeld. Toen toch, na een hevig beleg van vier maanden, mocht de Graaf van Rennenberg, wien het eindelijk gelukt was den hardnekkigen tegenstand van het daarin gelegerd Hoogduitsch garnizoen te overwinnen, binnentrekken en dit belangrijk middelpunt van Overijssel wederom onder de opperheerschappij der Algemeene Staten brengen [1]). Vreugde bovenal was daarmede den Gereformeerden ten deel gevallen nu zij ook, na gedaan verzoek, wederom de volle en vrije uitoefening van hunnen eeredienst zich zagen geschonken. Een gedenkpenning werd geslagen [2]), en dankbaar herdacht men het groote feit van de verlossing der stad. Evenwel, het zoude schijnen of men te vroeg had gejubeld en nieuwe dagen van kommer en druk wederom aanstaande waren, nu de soldaten van Rennenberg begonnen op te treden op eene wijze, die niet slechts den geldelijken nood, waarin de stad sinds de jammeren van den oorlog verkeerde, dreigde te vermeerderen, maar ook voor de rust en den vrede der burgers verre van gunstig kon heeten. Groot was dan ook de dankbaarheid, toen de pogingen der Regeering om dit gevaar af te wenden, met goed gevolg bekroond werden en de Graaf met zijne bezetting 10 Februari des volgenden jaars uittrok; evenwel, niet dan nadat Raad en Gezworene Gemeente zich tot verschillende verplichtingen, allereerst tot het bewaren van de stad, hadden verbonden [3]).

Daarmede was echter de rust in de stad zelve niet gewaarborgd. De verwijdering toch tusschen Gereformeerden en Roomschen werd

---

1) Revius, *Daventria Illustrata*. p. 487 sqq. (Zie Bijlage A. bl. IX. onder XXVIII.)

2) Afgebeeld bij Revius. l.l. p. 491.

3) A. Moonen, *Korte Kronyke der stadt Deventer*. Deventer 1714. bl. 122.

[redacted]

steeds grooter en nam door de gepleegde handtastelijkheden een meer en meer dreigend karakter aan, vooral, toen door den afval van Rennenberg 3 Maart 1580 te Groningen, — eene gebeurtenis, die ook in Deventer groote ontsteltenis had veroorzaakt —, met geweld tegen de geblevene Spaansch-gezinden, ook in de Regeering, werd opgetreden [1]). Hierbij kwam nog het optreden van Parma in Gelderland, waardoor ook Zutphen wederom voor de Staatschen verloren ging. Met dat alles was de stad zonder bezetting gebleven. De Graaf van Leycester te Deventer aangekomen [2]), meende, overmits de Spanjaarden van de zijde van Zutphen vijandelijk tegen haar begonnen op te treden, dat het niet raadzaam was, dat een zoo belangrijk punt langer van krijgsmacht verstoken bleef, en, hoewel zeer tegen den zin van den Magistraat, liet hij 1200 man onder bevel van den overste William Standley Deventer binnenrukken. Niet ten onrechte hadden vele burgers tegen de nieuwe bezetting opgezien; immers deze bestond uit dusgenoemde »wilde Yren, dat aller onghereghelste volck, datter ooyt inde Nederlanden aen d' eene oft d' andere syde ghesien was geworden. Sy ginghen half nakent; met onreynicheydt in eten, ende drincken waren sy meer Beesten als Menschen ghelijck: Discretie, beleeftheydt ende menschelijck medelijden waren so verre van hun luyden, als oft sy niet inde Christenheydt, maer in brasilien opghevoedt waren. Van Christelijcke Religie ende leere en hadden sy geen ghevoelen dan alleenlijck wistense wat vande Misse te spreecken, ende gaepten naede Ceremonien" [3]). Aan hen, aan hunnen bevelhebber had Leycester in zijne onvoorzichtigheid de stad in handen gegeven. Hun optreden overtrof bijkans al hetgeen de burgers ooit van eene bezetting hadden ondervonden. Doch dit niet alleen. Standley, zelf Roomsch en heimelijk Spaanschgezind, had onderhandelingen aangeknoopt met Taxis den Spaanschen bevelhebber van Zutphen [4]), en smeedde eenen aanslag om Deventer aan de handen der Staatschen te ontrukken. Inmiddels hadden ook veranderingen plaatsgegrepen onder hen, die de regeeringszetels der stad tot dusver hadden ingenomen en tegelijk met de nieuwe bezetting waren ook andere magistraatsleden opgetreden, evenwel met behoud van diegenen, die de Gereformeerde Religie waren toegedaan, onder welken Burgemeester Johan Heynck [5]) zich bijzonder onderscheidde. Voor het eerst zag zich nevens Conradus Augustinus en andere gelijkgezinde

---

[1]) Revius. l.l. p. 491 sqq.

[2]) Revius. l.l. p. 502. 24 Sept. 1586.

[3]) Zie E. van Reyd, *Historie der Nederlantscher Oorlogen*. Amsterdam. 1644. b. 5. bl. 133. eerste kolom. vgl. Revius l.l. p. 503.

[4]) Van Reyd. t. a. p. b. 6. bl. 149.

[5]) Zie Revius, *Dav. Ill.* p. 505 en Mr. G. Dumbar Sr, *Kerkelyk en Wereltlyk Deventer*. I. Deventer 1732. bl. 94.

burgers, Ricardus Revius tot die waardigheid geroepen. Men had ook hem als bekend voorstander van de Gereformeerde Belijdenis, als geacht, gezeten burger tot het bestuur der stad geroepen. Tot de eigenlijke regeeringsfamilien behoorde hij niet, hoewel hij door zijn huwelijk met de Burgemeestersdochter Cornelia Heynck [1]) verwant was aan een der oudste en aanzienlijkste geslachten van Deventer, welks traditiën in verzet tegen Spanje zich nauw aan de zijne aansloten. Mochten het al bange maanden zijn die Ricardus Revius, Ryck Reefsen, als Burgemeester doorleefde, toen zoovele gevaren de stad zijner inwoning, waar tegenover de Gereformeerden ook de Lutherschen waren opgetreden [2]), bedreigden, hij genoot de vreugde dat hem in November [3]) van hetzelfde jaar een zoon geboren werd, die den naam Jacobus ontving. Het was een angstige tijd toen Jacobus Revius het levenslicht aanschouwde, daar met den dag het gevaar vermeerderde en men van Standley alles te vreezen had. Men begon nu echter ook onraad te bespeuren en burgemeester Revius werd met twee Magistraatsleden naar 's Gravenhage afgevaardigd [4]) om bij de Algemeene Staten klachten in te brengen over den bevelhebber en zijne troepen, hunne insolentie, hun heulen met de Roomschen, hun hebzucht; bovenal om hen te waarschuwen voor hunne verraderlijke plannen. De Staten trachten Standley van zijne voornemens terug te houden en zonden, toen hij weigerde zich aan hen te onderwerpen, eenen afgezant die onder het voorwendsel van meerdere bezetting binnen te brengen, trachten moest de stad in hunne macht terug te voeren. Doch het was reeds te laat. Immers de verraderlijke aanvoerder, ziende hoe men zijne plannen begon te bemerken, had zich gehaast met den Spaanschen bevelhebber van Zutphen Joannes Baptista Taxis verder te onderhandelen, opdat deze hem in zijn opzet zoude begunstigen. Den 18den Januari 1587 bezet hij den Noorenbergertoren met 300 Ieren, om alzoo meester van die poort te blijven, trekt met eenige ruiters des avonds naar Zutphen en brengt »in den morghenstondt omtrent ses uuren, den Oversten Taxis met eenighe vendels uyt Zutphen in Deventer" [5]). Zoo was dan de stad verloren en wederom openlijk aan de zijde der Spanjaarden gekomen, tot »groote bedroefenisse ende perplexiteyt in de vereenigde Nederlanden", te meer toen, mede

---

[1]) *Dav. Ill.* p. 725 schrijft Revius den naam zijner moeder Heyingius.

[2]) l.l. p. 504.

[3]) De datum van den geboortedag is onzeker. In *Dav. Ill* vermeldt Revius slechts de maand November, en Hoornbeek zwijgt er eveneens van in de *Oratio Funebris*, l.l. p. 577. De doopboeken te Deventer zijn in die bewogen jaren gebrekkig bijgehouden en verschaffen evenmin licht hieromtrent. Voor verdere familiebijzonderheden verwijzen wij naar Bijlage C.

[4]) *Dav. Ill.* p. 509 sqq. Van Reyd. t. a. p. bl. 148, 149.

[5]) Een en ander uitvoerig bij Van Reyd. t. a p. bl 149 v.v.

door verraad der Engelschen, de schans voor Zutphen in 's vijands handen kwam en deze daardoor in de IJsselstreken eene macht kreeg, die eerst in 1591 door Maurits' optreden zou gebroken worden.

Vele Gereformeerden zochten nu hun heil in de vlucht, waar de stad in Spaansch-Roomsche handen gevallen was, en de regeering gezuiverd door de afzetting van de anti-Spaanschgezinden. Toch werd nog eerst eene poging beproefd bij Elizabeth, koningin van Engeland, opdat deze uit de bezittingen van Standley, waarvan Leycester destijds zoo hoog opgegeven had, hun eenigen steun zoude verleenen, maar de oud-burgemeester Johan Heynck met twee hunner derwaarts getogen, moest onverrichter zake terugkeeren [1]). Zelf verliet hij de stad daarna niet, doch hopende op betere tijden, bleef hij als ambteloos burger te Deventer wonen.

Burgemeester Ricardus Revius was tijdens het verraad der stad door Standley, voor zijne zending naar de Staten-Generaal, nog afwezig. Hij keerde niet weder, maar begaf zich naar Amsterdam, waar hij zich metterwoon vestigde en werwaarts weldra ook zijne echtgenoote [2]) met hunnen zoon Jacobus, toen nog nauwelijks zes maanden oud, uit Deventer vertrok, zoodat de eerste levensjaren van Jacobus Revius ons aldaar verplaatsen. Nevens Ricardus Revius en anderen, was ook burgemeester Conradus Augustinus derwaarts uitgeweken. Evenwel voor Deventer zou weldra de dag der bevrijding komen en reeds vier jaar later werd het na tiendaagsch beleg door Maurits aan Spanje ontrukt [3]). Voor goed

[1]) Zie Van Reyd. t. a. p. bl. 151. *Dav. Ill.* p. 520 sq. en P. C. Molhuysen, *Leerrede op den 250sten verjaardag van de Stichting der Deventersche Hervormde Gemeente.* Deventer 1829. bl. 62, noot. Van Reyd noemt hier geen namen; Revius vermeldt dat Heynck en hopman B. Hute erbij waren; Molhuysen, om bijgevoegde redenen, dat de predikant Joh. Gerobulus, de derde was.

[2]) Revius, *Dav. Ill.* p. 725 »ulnis maternis elatus, & Amstelodamum ad patrem perductus fuit." p. 727: »cum Revii parens rebus suis consultius putarit Amstelodami reliquum vitae transigere." In *Het Leven en de Uitgelezen Zangen en Dichten van Jacobus Revius*, Schiedam 1863, door J. van Vloten, maakt deze uit een en ander de gevolgtrekking (mede opgenomen in het *Biographisch Woordenboek der Noord- en Zuid Nederl. Letterkunde*, door J. G. Frederiks en F. Jos. Van Den Branden. 2e dr. Amsterdam z. j. bl. 646, tweede kolom): »Zijne moeder, burgemeester Heynincks dochter, schijnt met haar vader de Spaansche zij' gevolgd te hebben; evenals die burgemeester althans, bleef zij te Deventer, en zag haar halfjarig spruitjen aan haar armen ontrukken." Wanneer wij nu in afwijking van Van Vloten de eerstgenoemde woorden opvatten als: »in de armen zijner moeder weggevoerd" vindt die vertaling steun bij Hoornbeek, l. l. p. 577, die ook schrijft: »Erat tum Revius sesquimensem natus, quando infantem Mater, quem utero recipere & occultare iterum, non ita promptum, ulnis arreptum propere urbi & imminenti fato subduxit." Reeds zagen wij hoe het geslacht Heynck verre van Spaanschgezind was, hetgeen ons ook verder nog blijken zal.

[3]) *Dav. Ill.* p. 523 sq. cf: Revius' *Over-Yss. Sangen en Dichten* 1634. bl. 250 vv. »Jaer-Dicht op de verlossinge der stadt Deventer wt het gewelt der Spaenjaerden, geschiet den laetsten Maij ouden stijls, Anno 1591", waarin Revius later dit feit bezong.

werd nu de Regeering van alle Spaanschgezinde elementen gezuiverd, de uitgewekene Gereformeerden teruggeroepen, de geblevenen wederom in eere hersteld. Was het wonder dat aan burgemeester Heynck ook thans weder de eerste plaats daarbij werd ingeruimd [1]? Ook Conradus Augustinus werd verzocht weder zijne plaats in de Regeering te willen innemen [2]. Ricardus Revius echter bleef te Amsterdam. Hoogstwaarschijnlijk woonde hij daar als ambteloos burger tot zijnen dood toe [3].

Zoo zien wij dan den jeugdigen Revius in zijne kinderjaren te Amsterdam opgroeien. Zelf verhaalt hij slechts weinig over dien tijd, waar zijne ouders, van hunne betrekkingen en aanverwanten verwijderd, aan de opvoeding van hunnen zoon al hunne krachten konden wijden, zoodat zijn vader »om in hem als zijn levensbeeld, zijnen wasdom te aanschouwen, zijn geliefd kind allereerst grondig en rijkelijk in kunsten

---

[1] Er bevindt zich in het Archief te Deventer (N°. 1209) eene oproeping d.d. 3 April 1571, om voor den hertog van Alva te verschijnen, waarin vermeld staat: »ende die ghene, die metter Luterie offt Calvinisterie zyn belast ende culpabell bevonden zyn desse: Jan Heynck, Jan van Dutteckem" enz. In hetzelfde Archief (N°. 1391) komt voor eene opgave van de Schepenen, Raden en Gemeenslieden, die 11 Febr. 1587 (toen dus de stad reeds in Spaansche handen was) den eed van trouw aan den koning nog niet afgelegd en hunne andere eeden nog niet afgezworen hadden. Onder hen bevond zich de Raad Jan Heynck en de Gemeensman Coenraet Augustinus Evenmin komt deze Heynck voor op de lijst der burgers die 16 April 1587 den eed van trouw aan den koning deden. Wel werd hij door Maurits 4 Juni 1591 wederom in zijn ambt hersteld. Zie Dumbar Sr. t. a. p. bl. 95. *Dav. Ill.* p. 527. Een en ander bewijst te meer hoe het onjuist is Heynck van Spaanschgezindheid te betichten

[2] Dumbar Sr. t. a. p. bl. 95. *Dav. Ill.* p. 528 sq. waar Revius opneemt het schrijven, waarbij Deventer's magistraat C. Augustinus verzocht terug te keeren, ingevolge de Raads-resolutie van 19 Juni 1591.

[3] Hoornbeek, *Or. Fun.* stelt het voor alsof hij ook daar burgemeester zoude geweest zijn. Is dit echter reeds niet waarschijnlijk, waar hij zich aldaar zoo geheel als vreemdeling kwam vestigen, wij vinden dit nergens bevestigd. Hoornbeek schrijft: »... quum post traditam Hispanis urbem patriam, se Amstelodamum contulisset, ibi quoque Senatoria dignitate ornatus, ac, prout tum erant tempora, oneratus fuerit. Discetis hinc & tempora, qualia fuerint, quae bonos & patriae amantes tanta sollicitudine, quasi ad Diogenis lucernam, quaque versum anquirebant; & quantus ille Ricardus Revius quem quocunque iret ad clavum Reip. sedere, & plus quam in una Provincia, ac urbe, sed in Provinciarum primariis supremo constituendum loco omnes judicarent:" etc. l. l. p. 577. sq. J. Wagenaar vermeldt Ricardus Revius (in zijn: *Amsterdam in zijne opkomst, aanwas, geschiedenissen* enz. Amsterdam 1760) noch op de lijsten der Amsterdamsche burgemeesters (Derde stuk. bl. 296–306), noch op die der Schepenen (t. a. p. bl. 329–349), noch op die der Raaden (t. a p. bl. 355–363). Terecht zegt dan ook Molhuysen (t. a. p. bl. 74 noot): »op welken grond Paquot den vader van Revius Burgemeester van Amsterdam noemt, na de overgave der stad Deventer, weet ik niet. Ik vermoed uit misverstand van Revius, *Dav. Ill.* p. 727 l. 15, 16"

en wetenschappen liet onderrichten." Zeventien jaren heeft hij te Amsterdam gewoond en aldaar zijn de eerste grondslagen gelegd voor zijne latere opleiding. Allereerst werd hij onderricht in de beginselen der Fransche taal, en weldra volgde daarop het Grieksch en Latijn. Het vermoeden ligt voor de hand dat hij eene der destijds in Amsterdam bestaande »Latijnsche" of »Hoofdscholen" zal bezocht hebben, waar in het Latijn, Grieksch, Fransch en Duitsch onderwezen werd [1]), terwijl hij dankbaar vermeldt hoe zijne praeceptoren Cornelius Vekemannus en diens schoonzoon Hubertus Salignacus geweest zijn [2]). Met belangstelling volgde ook de jeugdige knaap den afwisselenden loop der krijgsbedrijven. Zijne ouders, Gereformeerd en vurig Oranjegezind, voedden hunnen zoon op in gelijken geest. De overwinningen van Prins Maurits vervulden hem met geestdrift, en waar hij in latere dagen de roemrijke geschiedenis van zijn vaderland zoo diep gevoeld wist te bezingen in zijn lied, was het mede als een weerklank van de indrukken, in zijne jeugd ontvangen. Reeds in zijn jongelingsjaren had hij ook gelegenheid gehad een en ander te vernemen van de twisten, waarin hij in latere jaren zelf zoo geheel zoude betrokken worden. Jacobus Arminius toch was destijds predikant bij de Amsterdamsche gemeente, en stond bij haar evenals bij zijnen ambtgenoot Petrus Plancius verdacht van onrechtzinnigheid, terwijl bij deze verwikkelingen nog het verzet kwam, waarmede men tegen de Lutherschen optrad.

Zouden nu de op de Latijnsche school gelegde grondslagen hooger worden opgetrokken, dan was de tijd gekomen, waarop Hoogleeraren de verdere opleiding van Revius zouden moeten besturen. Het was de wensch zijns harten en niet minder de begeerte zijner ouders [3]) dat hij predikant zoude worden en aan Holland's Hoogeschool zoude hij daartoe zijne verdere studiën aanvangen [4]).

Zoo was dan dus besloten dat Revius naar Leiden zoude vertrekken. Zijne moeder had zich tot de Regeering van zijne geboortestad gewend teneinde van deze te verkrijgen dat haar zoon op kosten der stad Deventer zijne studiën zoude mogen voortzetten. Middelerwijl was hij reeds

---

[1]) Zie Wagenaar. t. a. p. Tweede stuk. (1765) bl. 373.

[2]) *Dav. Ill.* p. 725. Deze Salignacus had te Heidelberg in de Godgeleerdheid gestudeerd. Zie: J. de Wal: Nederlanders, Studenten te Heidelberg en Genève, in: *Handelingen en Mededeelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden over 1865.* bl. 287: »Heidelberg: 21 Aug. 1589: Hubertus Salinicus, alias Soltman, Oudewateranus Hollandus."

[3]) Hoornbeek l. l. p. 579.

[4]) Zijn vader was intusschen overleden, misschien weggerukt door de pestziekte die in 1601 zoo hevig binnen Amsterdam woedde. Zie Wagenaar. t. a. p. Eerste stuk, XIe boek, bl. 417, tweede kolom.

24 Juni 1604 als »Jacobus Reeffzen, Daventriensis" [1]) onder het Rectoraat van zijnen vroegeren stadgenoot, den beroemden Hoogleeraar in de Rechtsgeleerdheid Everard Bronchorst, in het Album der Studenten ingeschreven. Gaarne toonden ook Deventer's »Schepen und Rhadt: genegen t' wesen Jacobum Reeffsen pro Alumno deser stadt anthonemen, und hem jairlicx pro continuatione studiorum in die Academie tot Leijden te geven die somme van hondert daler, indien hie met believent sijner Moeder sich aen dese stadt wijl verbinden nae behooren" [2]). Dezen alleszins billijken eisch, dat de jeugdige Revius, eenmaal tot het ambt gekomen, zich beschikbaar zoude moeten stellen, zoo de stad zijner geboorte zijne overkomst gewenscht achtte, bewilligde zijne moeder gaarne, en op de verklaring van de »weduwe van zaliger Ryck Reeffsen", dat zij wel genegen was »haren soen Jacobum voer eenen alumnum te verlaten" werd hem 6 November de gevraagde ondersteuning verleend [3]), terwijl deze subsidie reeds het volgende jaar tot »200 Car. gl. jairlix" [4]) werd vermeerderd.

De Godgeleerde Faculteit der Leidsche Hoogeschool was door de benoeming en de overkomst van Jacobus Arminius, den Amsterdamschen predikant, en van Lucas Trelcatius Jr. weder geheel bezet, en met Franciscus Gomarus waren zij de mannen, aan wier onderwijs en leiding Revius zoude worden toevertrouwd. Nog waren de twisten niet uitgebroken, waardoor zij zoo verre van elkander zouden verwijderd worden. Wel had Gomarus aanvankelijk bezwaren geopperd tegen de benoeming van Arminius, doch deze waren na eene samenkomst ten huize van den Curator Douza uit den weg geruimd en zijn nieuwe ambtgenoot had nevens hem zijne plaats ingenomen. Toch zouden weldra ernstige verwikkelingen de Hoogleeraren en hunne studenten uiteen voeren, en beide partijen meer openlijk tegen elkander optreden.

---

[1]) Zie: *Album Studiosorum Academiae Lugduno Batavae* MDLXXV-MDCCCLXXV. Hag. Comitum, MDCCCLXXV. kol. 75. Revius werd eerst als Phil. Stud. ingeschreven. (als wonende »apud Abrahamum Lenartzen").

[2]) Raadsresolutien der stad Deventer. 11 Oct. 1604.

[3]) »Alsoe der heer Burgermr. Roock hefft verclairt dat die weduwe van zaliger Ryck Reeffsen wal genegen is haren soen Jacobum Reefssen voer eenen alumnum te verlaten und dat hie sich deser stadtt wyll verbinden volgende die resolutie van den elfften Octobris lestleden, so hebben Schepen und Rhädt deselven Jacobum pro alumno angenamen, hem tholeggende jairlix in subsidium studiorum hondert daler beginnende op Paesschen lestleden, lasten daeromme haren mederaetzfrundt Derrick Heynck, alse Rentmr. der giestlicken guederen, daervan die erste betalinge op Paesschen naestkomende ao 1605 te doen." Raadsresolutie. 6 Nov. 1604.

[4]) »Anno 1605 opten 28 Martii hebben Schepen und Rhadt desen Jacobo Reeffsen syn subsidium studiorum vermeerdert tot 200 Car. gl. jaerlix op nu Paesschen angaende, die der Rentmr. Heynck hem alle halve jaren sal betalen tweten allemale 100 Car. g. — Actum ut supra. Coss. Stegman, Roock". Raadsresolutie. 28 Maart 1605.

Vragen wij wiens leerling in den eigenlijken zin Revius zoude moeten heeten, ongetwijfeld die van Gomarus. Zijn gansche verdere leven toont den stempel dien deze op hem gedrukt heeft, ook al mocht hij later in één opzicht met zijnen leermeester van gevoelen verschillen [1]). Met ijver en nauwgezetheid, gepaard aan groote bekwaamheden, in elk opzicht als een beschermer van de »antiqua et purior Theologia" [2]) ging Gomarus hem voor [3]), en Revius betoonde zich daarin een ijverig en dankbaar leerling. Werd hij door hem in de behandeling van dogmatische onderwerpen ingeleid, in de school van Trelcatius, door Scaliger om zijne welsprekendheid geprezen [4]), kon hij tot een »deugdelijk prediker" worden gevormd.

De drie jaren die hij te Leiden doorbracht zagen hem ijverig en met inspanning werkzaam. Doch niet slechts de Godgeleerdheid, ook de wijsbegeerte telde hem onder hare jeugdige beoefenaren. Gilbertus Jacchaeus [5]), reeds in 1604 aan de Hoogeschool werkzaam en in 1605 tot »buitengewoon Hoogleeraar in de Redeneerkunde benoemd" was hem daarin tot leermeester, zoodat hij »zulk eene kennis van philosophische zaken later bezat dat hij daarover niet slechts naar eisch oordeelen, maar ook zijn gevoelen zeggen, uiteenzetten en in geschrifte verdedigen kon" [6]). Toch, het verblijf aldaar beviel hem niet. De twisten in die dagen tusschen Arminius [7]) en zijne ambtgenooten over de »Praedestinatie en aenclevende poincten" gerezen, toen »die oorzaak van heillooze nieuwigheden en verwarringen, de Hoogeschool op haren bodem deed schudden" [8]), waren de aanleiding [9]) dat hij, wien de beoefening der Hebreeuwsche taal bijzonder aantrok, besloot zich naar Franeker te begeven.

Zoo vergezellen wij hem naar Friesland's Academie, in welker rolle hij 16 Juni 1607 als »Jacobus Reeffenius Daventriensis Theol. studios." ingeschreven werd. De roem die van Drusius als kenner van de Hebreeuwsche taal alom uitging had hem, gelijk velen, aangetrokken zich onder zijne leiding bijzonder daarin te bekwamen. Ook dezen had zijn weg over

---

[1]) Zie Hoofdstuk II. 1.

[2]) Hoornbeek, l.l. p. 580.

[3]) Vgl. Chr. Sepp, *Het Godgeleerd Onderwijs in Nederland gedurende de 16e en 17e eeuw*. Leiden 1873–1874, dl. I. bl. 105 vv.

[4]) Vgl. Sepp, t. a. p, I. bl. 101.

[5]) Vgl. M. Siegenbeek, *Geschiedenis der Leidsche Hoogeschool van hare oprichting in 1575 tot 1825*. Leiden 1829–32. dl. II. Bijlagen, bl. 92 vv.

[6]) Hoornbeek, l.l. p. 579.

[7]) Het onderwijs van Arminius heeft Revius blijkbaar niet gevolgd: »qui & ipse Theologiam ibidem publice profitebatur" zegt hij van hem, alsof hij hem gansch vreemd ware, tevens verklarende, dat hij te Leiden »Philosophiae studiis sub Gilb. Jacchaeo, & Theologiae sub Gomaro & Trelcatio animum applicuit." *Dav. Ill.* p. 726.

[8]) Hoornbeek, l.l. p. 580.

[9]) *Dav. Ill.* p. 526: »qua occasione usus".

Leiden naar Franeker gevoerd. Immers in 1577 tot Hoogleeraar in het Hebreeuwsch, Chaldeeuwsch en Syrisch te Leiden aangesteld, had hij in 1585 de uitnoodiging der Friesche Staten aanvaard, om zich in dezelfde waardigheid aan de nieuw opgerichte Hoogeschool te Franeker te verbinden [1]. Zijn zoon van denzelfden geest, van wien de vader niet zonder rechtmatige blijdschap mocht getuigen, »dat hij in de Oostersche talen zulke vorderingen gemaakt had, dat hij een gelijke in Europa nergens had" [2], was in die jaren nevens hem werkzaam, en dankbaar begroet Revius ook in hem den »Magister" [3].

Drie jaar lang zien wij hem dan ook ongestoord in rustigen studietijd, door geen hinderpalen belemmerd, voortarbeiden aan zijne wetenschappelijke vorming en zich mede de kennis vergaderen, waarvan hij in later jaren bij het werk der Bijbelvertaling, bijzonder als Herziener van de Overzetting des Ouden Testaments, zulke schoone vruchten zoude plukken. Meer en meer kreeg deze studie groote aantrekkelijkheid voor hem, zoodat hij later, waar hij zich nu nog tot het Hebreeuwsch had bepaald [4], zich ook in andere Oostersche talen trachtte te vormen en te bekwamen.

Evenwel, ook over de grenzen van zijn vaderland strekte zich zijn verlangen uit en door eene buitenlandsche studiereis, door een bezoek aan de Hoogescholen der Hugenooten, wilde hij nog zijnen blik verruimen, zijne kennis vermeerderen. Zes jaren was het geleden sinds hij Amsterdam had verlaten, en met de voorbereiding van dien tijd kon een verblijf in den vreemde nu ook geacht worden gunstig te zullen wezen voor zijnen aanleg en verdere ontwikkeling.

»Il parcourut presque toute la France" [5] is omtrent zijne reis opgemerkt, en, gelijk wij zien zullen, terecht. Niet gelijk Antonius Walaeus, die vergezeld van een zijner Academievrienden verschillende buitenlandsche Hoogescholen bezocht [6], doch zonder gezelschap ging hij, waarschijnlijk in het voorjaar, in 1610 scheep naar Rouaan [7], en vervolgde zijnen weg over land naar Parijs, waarna hij Orleans, Blois en Tours bezocht.

---

[1] Zie: E. L. Vriemoet, *Athenarum Frisiacarum Libri Duo*. Leovardiae MDCCLVIII. p. 49 sqq.

[2] Vriemoet, l.l. p. 58.

[3] *Dav. Ill.* p. 726.

[4] *Dav. Ill.* l.l. »discessit Franequeram Frisiorum, ubi Magistris usus Drusiis Patre & filio, Hebraicae literaturae gustum hausit."

[5] *Nouveau Dictionnaire Historique*, Par une Société de Gens-de-Lettres. Tome VIII. A Caen, A Lyon. 1789. p. 95 col. deux.

[6] Zie J. D de Lind van Wyngaarden, *Antonius Walaeus*. Leiden 1891. bl. 19.

[7] Zelf heeft Revius zijne reis beschreven, *Dav. Ill.* p. 726 sq; cf. Hoornbeek, l.l. p. 580.

Het was zijn vurig verlangen thans eenigen tijd te Saumur te vertoeven en daar in kennis te komen met de verschillende beroemde Gereformeerde Godgeleerden, waardoor deze Hoogeschool destijds vermaard was, allereerst den gouverneur van Saumur, Seigneur du Plessis Mornay [1]), den Apologeet en Polemicus, voorts verschillende anderen als de Schotten Craig en Robert Body en den om zijne welsprekendheid beroemden predikant Samuel Bouchereau [2]). Hij verbleef hier eenigen tijd en deed vanhier uit enkele kleine tochten, als naar Dovay, bekend om haar amphitheater door Lipsius beschreven [3]), naar Laons en la Flèche, waar hij het Jezuieten-College en de kerk met hare reliquien bezichtigde, bezocht le Mans en vervolgde zijnen weg, na te Saumur du Plessis Mornay te hebben gegroet. Angers was thans het doel zijner reize. Toen hij het vele zienswaardige in deze beroemde stad, allereerst de Hoogeschool, in 1348 gesticht [4]), de steengroeven, de trotsche burcht en het arsenaal had bezien, voerde zijn begeerte hem naar andere plaatsen, waar hij korter of langer vertoefde, Nantes, la Rochelle, waar hij eenige weken met genoegen stil bleef, en Bordeaux. Het oude heiligdom der Schutsgoden, gelijk het heette, en de ruïnen van het amphitheater trokken hier zeer zijne aandacht, terwijl hij vandaar naar Toulouse, de stad van het Parlement van Aquitanie met haar bekend Jezuieten-Gymnasium [5]) vertrokken, ook nog eenigen tijd te Montauban aan den Tarn gelegen, met haar Gereformeerde Hoogeschool, doorbracht, vanwaar hij over Cahors [6]),

---

[1]) Vgl. over hem: Herzog's »*Real-Encyclopaedie für Prot. Theologie und Kirche*" 1878. III. s. 769 ff.

[2]) Vgl. *La France Protestante* par Eug. et Em. Haag. Deux. Ed. T. II. 1879. col. 967.

[3]) Vgl. Abrah. Gölnitzi Dantisc. *Ulysses Belgico-Gallicus, fidus tibi dux et Achates, per Belgium, Hispan: Regnum Galliae, Ducat. Sabaudiae, Turinum usq. Pedemonti Metropolin.* Lugd. Bat. Ex off. Elzev. CIↃIↃCXXXI. (Leidsche Univ. Bibl.) p. 279 sqq.

[4]) Gölnitzius, l. l. p. 275.

[5]) *Dav. Ill.* p. 726 deelt Revius het opschrift boven het gebouw waarin het Gymnasium gevestigd was, mede:

Hanc Capitolini proceres, autore Senatu
Virtuti Musisque dicant feliciter aedem
Auspiciis, Henrice, tuis, & limine primo
Hinc belli lauros, hinc longae pacis olivas
Fortunae monumenta tuae immortalia ponunt.

(Gölnitzius, l. l. p. 595, dit epigram eveneens vermeldend, leest voor »primo" in den derden regel, »parvo").

[6]) »Patria Clem. Maroti" voegt Revius, l. l. p. 726, er bij, hetgeen Hoornbeek, l. l. p. 580, deze woorden in de pen geeft: »quasi jam tum in animo nescioquid similis genii poeticii glisceret."

Limoges, Poitiers, Thouars, de Loire stroomopwaarts naar Orleans terugkeerde.

Aan de hier gevestigde Hoogeschool [1]) studeerden vele Duitschers, bijzonder aangetrokken door de privilegiën welke de Fransche koningen in den loop der jaren, aan de studenten van de Duitsche natie hadden geschonken. Hunne eigene bestuurders, een Procurator, een Quaestor, twee Bibliothecarissen enz. benevens twaalf »seniores", waarvan zes Duitschers en zes Nederlanders, mochten zij aanstellen en bezaten daarnevens nog allerlei voorrechten. Ook aan Revius viel de onderscheiding te beurt zich zulk een post te zien opgedragen, allereerst het ambt van Bibliothecaris [2]), waardoor hij was belast, na afgelegden eed [3]), met de geheele zorg en verantwoordelijkheid voor hunne boekerij, zoowel met de bewaring als met den aankoop van nieuwe werken. Hooger nog stond de waardigheid van Assessor, daarna door hem bekleed [4]), waardoor hij geroepen was nevens den Procurator de uitwendige zaken te regelen, als met betrekking tot de Overheid, het voeren van de correspondentie enz. Een tijd van ontspanning en ontwikkeling tevens is het hem voorzeker geweest. Evenwel, het jaar 1612 was inmiddels aangebroken en hij besloot de terugreis naar zijn vaderland te aanvaarden. Te paard vertrok hij naar Parijs, vandaar naar Peronne [5]), Kamerijk, Valenciennes, Hal [6]), bezocht Brussel en Antwerpen, en kwam na zijne lange reize, tegen den zomer van 1612 behouden wederom te Deventer aan.

Zoo was hij dan eindelijk weder in zijn vaderland en in Deventer teruggekeerd, en wel voorbereid kon hij nu de Evangeliebediening naar den wensch zijns harten, als het doel van al zijnen arbeid, spoedig aanvaarden. Gebonden door den hem gedurende zoovele jaren verleenden steun, waardoor Deventer's Schepenen en Raad hem de voortzetting van zijne studiën licht hadden gemaakt, was Revius nu echter niet geheel onafhan-

---

[1]) Gölnitzius, l. l. p. 222 sqq. heeft de inrichting van deze Academie uitvoerig beschreven. vgl. Mr. G. Dumbar Jr. (M. S. bl. 4). De Studenten aldaar waren eertijds in tien, sinds 1538 onder Frans I, in vier »nationes" verdeeld: »1. Francica, quae sub se Burgondicam, Aquitanicam, & Turonicam continet. 2. Germanica, quae sub se Lotharingicam continet. 3. Picardica, quae conjuncta est cum Campanica. 4. Normandica, quae conflata est cum Scotica". Boven de anderen waren aan de »Germanica" tal van voorrechten geschonken.

[2]) *Dav. III.* p. 727: »Aureliam revectus, ibi dum subsistit, Nationis Germanicae primo Bibliothecarius, deinde Assessor sive Orator creatus fuit."

[3]) Gölnitzius, l. l. p. 243 deelt het »Iuramentum Praefecti Bibliothecae" mede.

[4]) Gölnitzius, l. l. p. 242. »Iuramentum Adsessoris."

[5]) »Unde carpento vectus, erat enim tempus induciarum" voegt hij er bij. *Dav. III.* p. 727.

[6]) l. l. »ubi imago Divae Virginis a Lipsio celebrata" cf. Gölnitzius, l l. p. 130 sqq.

kelijk van hetgeen zij omtrent hem wilden besluiten. Vóór nog verder over een en ander eene beslissing zoude genomen worden, wenschte de gemeente [1]) gaarne dat hij eens voor haar zoude optreden en zijne gaven doen hooren. Toen dit nu geschied was, besloot de Kerkeraad [2]) »dat men van sijnentweghen den Achtb. Raedt solde overgeven oft hij wel in een andere provintie solde moghen dienst annhemen, dewiele" — zeiden zij — »in onser provintie gheene beropinghe verhanden sy. Item of het hem oock niet solde vrijstaen in een beropene plaetse hem tot 3 oft 4 jaer te verbinden."

In de provincie Overijssel was geene vacature, en men moest hem derhalve toestaan eene beroeping naar elders te aanvaarden. Den Burgemeesters-Ouderlingen werd nu opgedragen daaromtrent met den Magistraat in onderhandeling te treden en spoedig daarop konden zij der vergadering mededeelen [3]) »als dat een achtber Raedt D. Reefzenio to staet dat hij sich, ergens buten deser stadt beropen zijnde, die vier eerste jaren harenthalven sal moghen verplichten." Voorloopig deed Deventer dus afstand van de rechten, die het op hem verkregen had. Toch zoude dit slechts voor korten tijd wezen.

In het voorjaar van 1613 gaf hij gehoor aan de roepstem der gemeente te Zeddam [4]), eene kleine plaats nabij 's Heerenberg onder de Classis van Zutphen gelegen, om in haar midden zijne bediening te aanvaarden. Met

---

[1]) »Nadien D. Jacobus Reefzenius met Godt na t voleynden sijner studien tot huis gekommen is, so achtet den kerckenraet, dat hy tegens Vrydagh na den middach ter 1 uren in den Broderen eens sal proponeren, twelck onsen broder Strockel angenomen heeft hem aen te dienen ende hy Jacobus voorz. sulcx heeft angenamen ende op den bestemden dach gedaen." Zie: Acten van den kerkeraad te Deventer. 8 Juni 1612.

[2]) t. a. p. 20 Juli 1612.

[3]) t. a. p. 27 Juli 1612.

[4]) Revius, *Dav. III.* p. 727 noch Hoornbeek noemen den naam van zijne eerste standplaats, slechts dat zij »in de Graafschap Zutphen" gelegen was. Zie voorts: H. de Jongh. *Naemlyst der Predikanten, die in de gemeenten, behoorende onder de IX classen van het Geldersche Synode zedert de Hervorming der kerken tot den Jaare 1750 het Heilig Evangelium bediend hebben.* Leyden 1750. bl. 126, waar bij Zeddam Revius vermeld staat als opvolger in 1613 van Johannes Lucae, die in 1612 afgezet was, vgl. ook: E. W. Verbeek. *Zutphensch Classicael Register. 1760. I. bl. 25.* In het Kerkeraadsarchief te Zeddam, waarvan de predikant Jhr. J. van Gesseler mij welwillend inzage verleende, is geen spoor van het verblijf van Revius meer te ontdekken. [Het kerkgebouw, waarin Revius aldaar gepredikt heeft, is sinds 1 Januari 1810 geheel of gedeeltelijk verbouwd in gebruike bij de Roomschen, aan wie het op bevel van Lodewijk Napoleon werd overgegeven. Van dit feit getuigen de kerkeraadsnotulen van 31 Dec. 1809, den dag waarop de predikant Ds. Cornelis Warnsinck zijne laatste prediking daarin hield, in deze treffende woorden: »den 31 Dec. hield ik in tegenwoordige van honderde van Roomschgezinden de Laatste Leerrede in de grote kerk. Ik preekte bij die gelegenheid onder zeer vele aandoeningen over Deuter. 8: 2a, volbragt echter mijn werk gelukkig; eenige ogenblikken thuis geweest

liefelijke herinnering dacht hij steeds aan dien arbeid terug, waar hij later, midden in den strijd zijner dagen, in een veelbewogen tijd zich wederom het beeld van zijne eerste gemeente voor den geest riep, en zijn vertoef aldaar [1]. Evenwel, het waren slechts enkele maanden dat hij in haar midden mocht doorbrengen, daar eene beroeping naar Winterswijk en Aalten, eveneens in de Classis Zutphen, door hem in hetzelfde jaar nog ontvangen en aangenomen werd [2]. Zijn verblijf zoude echter ook hier van korten duur wezen, dewijl de gemeente te Deventer hoewel zij hem voor vier jaren had afgestaan, hare rechten op hem gelden deed en Revius, deze roeping aanvaardende, in 1614 derwaarts vertrok.

Wanneer wij eenen blik terugwerpen op de jeugd van Revius, gelijk wij hem zagen uit zijne geboortestad als verdreven, te Amsterdam opgevoed, gevormd in de scholen van Gomarus en Drusius, na zijne studiereis in zijne vaderstad wedergekeerd, zien wij hoe rijk aan afwisseling zijn leven reeds in die jaren geweest is. Het was alles als 't ware eene voorbereiding voor zijne toekomstige bestemming. De korte tijd, de oefenschool voor zwaarderen werkkring, daarna gevolgd, was evenmin bestendig. Hier eindigt een tijdvak in zijn leven, het vormt als het slot van zijne jeugd en waar wij hem thans zullen gadeslaan in de ontwikkeling van zijne krachten en gaven, zal de eigenaardigheid van zijn persoon en karakter te meer voor ons oog aan het licht treden.

---

zynde kwam de Baluw Rietveld, gav my 't oogmerk zyner komst te kennen door te zeggen van den Heer Drost belast te zijn met de overgivte van der grote kerk aan de Roomschgezinden en die der laatste aan de Hervormden, vorderde uit dien hoofde de sleutels onzer kerk, welke zijn W. G. overhandigd werden." enz.]

[1]) Zie de voorrede van zijn *Laurentii Vallae Libri Duo*, etc. Bijlage A. bl. V. onder VII en Hoofdstuk II, 3.

[2]) De naam van deze plaats is bij Revius, l.l. noch bij Hoornbeek, l.l. vermeld. De Jongh, t. a. p. bl. 124 zegt dat »Wenterswyk," waar de predikant Theodorus Petri in 1613 ontslagen was, in dat jaar vereenigd werd met Aalten, welker predikant Anthonius Keppelius wegens zwakheid ontslag had gekregen. (zie bl. 103). Revius zoude dan dat jaar beide gemeenten, gecombineerd, gediend hebben, terwijl in 1627 elk weder een eigen predikant zoude hebben gekregen. Verbeek t. a. p. bl. 9 (volkomen eensluidend met de lijst van predikanten op het »kerkbord" te Aalten) vermeldt echter bij »Aelten: 1602 Anthonius Keppel, overleden 1626. 1627 Theodorus Duim, overleden 1644" en weet niets van eene bediening van de gemeente aldaar in het jaar 1613/14 door Jacobus Revius. Het blijkt uit de kerkeraadsacten van Deventer, waar Revius 24 October 1614 in de vergadering zijne getuigenis vertoont van de beide Kerken Aalten en Winterswijk, die hij het laatst bediend heeft, dat de Jongh i. c. het juiste vermeldt. Om verschillende redenen is hem wellicht de gecombineerde bediening opgedragen. Noch de kerkeraadsarchieven te Aalten, noch die te Winterswijk, waarin mij door de predikanten C. Barneveld en C. G. M. Quack bereidvaardig de toegang verleend werd, konden hierin eenige nadere opheldering geven, daar zij eerst bij het eind der zeventiende eeuw aanvangen.

2. REVIUS ALS PREDIKANT TE DEVENTER.

De kerkeraad te Deventer was den 7^{den} Februari 1614 bijeenvergaderd ten einde in eene belangrijke zaak nadere beslissing te nemen. Een der predikanten, Joh. Gosmannus was sinds eenigen tijd door blindheid getroffen en de behoeften der gemeente, die zich zoo plotseling van den arbeid van een harer leeraren beroofd zag, eischten dringend dat spoedig nieuwe krachten zijne taak zouden kunnen overnemen. Zonder een vast besluit uiteengegaan, komt men weldra wederom bijeen; verschillende namen worden genoemd en de keuze bepaald op Andreas Suavius predikant te Lochem, wien echter zijne gemeente het vereischte ontslag niet wil verleenen, zoodat de zaak opnieuw hangende blijft [1]). De aandacht wordt gevestigd op den alumnus der stad Jacobus Revius, predikant te Winterswijk, en met den Magistraat onderhandeld over de wijze waarop men zijne overkomst zoude kunnen verkrijgen. Eenigen worden afgezonden ten einde zich in de plaats zijner inwoning onder zijne prediking nader over zijne gaven te vergewissen en 22 Augustus 1614 wordt [2]) »alsoo wegen eenes achtbaren Raets den Kerckenraet aengesecht is dat hare Achtbaerheiden op het aenhoren van verscheidene predicatien D. Jacobi Reefsenii sodaenig een geneugen aen sijne persoon genomen hebben dat haere Achtbaerheyden den Kerckenraet vergunstigen mit sijne beropinge voerttegaen, mit dat men hem voer holde dat hij in den dienst alhier vreedsaem ende moderaet neffens d' andere dienaren als tot noch toe geschied is sich sulle gedragen," Jacobus Revius door »alle Broederen, soo wel van den tegenwoordigen als den afgegangenen kerckenraet daer toe expresselijck beropen sijnde nae aenropinge van den h. Name Gods mit gans eenheylige stemmen" tot »haren ordinarijs kercken dienaer beropen ende verkozen onder dieselve expresse voerwaerde van een Achtbaer raet hierbevorens gemeldet." Zijne demissie wordt van de Classe van Zutphen gevraagd en verkregen [3]) en 24 October neemt hij zitting in den Kerkenraad [4]).

De toestand van de gemeente te Deventer was in die dagen waarlijk bijzonder te noemen, zoo men hare rust vergeleek met de troebelen die op vele plaatsen elders de gemeenten verdeelden. Voorgegaan door hare predikanten Thomas Roothusius, Joh. Gosmannus, Assuerus Matthisius en

---

[1]) Zie *Dav. III* p. 581 sq.

[2]) Acten van den Kerkeraad te Deventer. 22 Aug. 1614.

[3]) t. a. p. 22 Sept. 1614.

[4]) t. a. p. 24 Oct. 1614.

Jeremias Plancius, onderscheidde zij zich door een eendrachtig belijden van de leer der Gereformeerde Kerk van vele anderen, en, hoewel spoedig de toestanden zouden veranderen, — toen Revius te Deventer kwam, werd hij door allen eenstemmig met vreugde ontvangen.

Nog geen jaar was verloopen sinds Revius als predikant binnen Deventer was opgetreden, toen hij de banden, waarmede hij reeds door het huwelijk zijns vaders aan die stad was verbonden, bevestigde door zijne echtverbintenis [1]) met de dochter van den vroegeren ambtgenoot en vriend van burgemeester Reefsen, die met hem naar Amsterdam uitgeweken, doch in 1591 aan de roepstem zijner geboortestad gevolg gevende, terugkeerde, Christina Augustinus [2]). Door dit huwelijk, 8 October 1615 gesloten [3]), werd onze predikant aanstonds in de regeeringskringen der stad opgenomen [4]). Moeielijke jaren hebben Revius en zijne echtgenoote in hun huwelijk doorleefd, en met de opvoeding van de acht kinderen [5]), die hun gedurende de jaren van hun verblijf te Deventer geschonken werden, zijn zij niet voorspoedig geweest, als men let op de slagen die het ouderhart troffen, waar zes kinderen overleden vóór zij nog den volwassen leeftijd hadden bereikt, en ten andere hun tweede zoon Richard zijnen ouders, vooral den vader, den predikant, door zijn ergerlijk gedrag schande en droefheid aandeed. Waren de ouders van Jacobus Revius ontslapen vóór hij nog te Deventer als predikant was opgetreden, van zijne familie woonde aldaar als koopman zijn broeder Hendrik, die weldra huwde met Armgart toe Pas [6]), dochter van den overleden burgemeester, terwijl de zuster zijner echtgenoote, Wyntien Augustinus, met Thomas Varwer [7]), zoon van een aanzienlijk Deventersch geslacht, in het huwelijk was getreden. Ongetwijfeld, het is onzen Revius en den zijnen eene oorzaak van vreugde geweest, dat de kring hunner wederzijdsche betrekkingen, waarbij nog de familie van Ricardus hunnen vader, door zijn huwelijk aan de Heynck's vermaagschapt, moet worden genoemd, zoo geheel binnen de stad hunner inwoning lag.

---

[1]) Zie het facsimile van de handteekeningen der gehuwden overgenomen uit de trouwboeken der Lebuinuskerk te Deventer, in Bijlage C. bl. XL.

[2]) Zie over deze familie Bijlage C. bl. XXXVI v.

[3]) *Dav. III.* p. 727 zegt Revius van zichzelf: „desponsit ibidem sibi Anno CIↃIↃCXV. Id. Sept. Christinam Augustiniam.

[4]) Zijn grootvader Johan Heynck had aldaar verscheidene jaren het burgemeestersambt bekleed, terwijl zijn schoonvader Conradus Augustinus nog tot 1605 op de lijst der Magistraten bij Dumbar Sr. (t. a. p. I. bl. 96) voorkomt.

[5]) Zie Bijlage C. bl. XXXVII v.

[6]) t. a. p. bl. XXXV v.

[7]) t. a. p. Deze komt bij Dumbar Sr., t. a. p. bl. 98, sinds 1619 onder de Regeeringsleden van Deventer voor.

Het langdurig verblijf van onzen predikant te Deventer is in elk opzicht merkwaardig voor de kennis en de waardeering van zijn persoon en karakter, waar wij hem zien optreden en handelen in een kring, waarvan hij steeds een der eersten is geweest. Uit alles blijkt hoe hij in den loop der jaren zich eene plaats van gewicht in zijne gemeente heeft weten te verwerven. Hij was het middelpunt van velen kerkelijken arbeid; in hare vergaderingen zien wij hem zooal niet als Voorzitter, dan toch op andere wijze onderscheidenlijk geëerd. In ontwikkeling, gelijk wij bemerken zullen, was hij ook boven velen zijner ambtgenooten verheven en zijne veelzijdige kennis dwong eerbied af, ook waar de betrekkelijk jeugdige leeftijd hem in ouderdom bij velen achterstelde.

Vreedzaam was nog in dien tijd de toestand der Deventersche gemeente, indien men haar vergeleek met die te Kampen, waar eene overmachtige Remonstrantsche partij onder de predikanten Everardus Vosculius en Thomas Gosuinus tegen de Gereformeerden met hunnen leeraar Daniël Sauterius openlijk optraden [1]).

Toch zoude ook weldra Deventer het tooneel wezen van hevige twisten, die te meer deden uitkomen hoe de gemeente aldaar zich tegen elken prijs van Remonstrantsche elementen wilde zuiveren en alzoo in waarheid een bolwerk worden, van waar uit de Contra-Remonstranten krachtig in hun optreden werden gesteund. Assuerus Matthisius was daarvan de oorzaak. Meer en meer inziende hoe zijne overtuiging, die hem naar de Remonstrantsche zijde trok, hem allicht in moeielijkheden zoude brengen, had hij gaarne eene beroeping naar Zwolle aanvaard, zoo de Kerkeraad hem had willen loslaten, doch deze weigerde daarin toe te stemmen [2]). Reeds gingen er geruchten aangaande hem, en zoo had hij in eene predicatie in den passietijd aanleiding genomen, sprekende over de »valsche getuigen tegen Christus" ernstig de valsche getuigenissen en den achterklap in het algemeen te bestraffen: deze zaak evenwel meende de Kerkeraad, kon hem niet ten kwade geduid worden, ten minste indien daar geen »particuliere passies" »ondergeloopen" waren, hetwelk men op zijne conscientie liet berusten [3]).

De Overijsselsche Staten hadden inmiddels in navolging van Holland een besluit »voor den vrede der Kerk" uitgevaardigd [4]) met streng verbod van disputeeren, spreken of schrijven over de Praedestinatie en de andere geschillen. Wilden al de Remonstranten, ook al hielden zij zich geenszins

[1]) *Dav. III.* p. 583.

[2]) Acten van den Kerkeraad te Deventer. 12 Febr. en 4 Maart 1616. *Dav. III.* p. 586.

[3]) t. a. p. 4 Maart 1616.

[4]) *Dav. III.* p. 586. Te Kampen, 11 Maart 1616, werd dit besluit genomen.

daaraan, dit besluit gelijk allen predikanten bevolen was, gaarne onderteekenen, de Gereformeerden hadden daartegen ernstige bezwaren. De Deventersche Magistraat, door Matthisius aangespoord, vaardigde het besluit uit, het enkel de Praedestinatie latende betreffen met stilzwijgen over de andere punten [1]). Revius, Plancius en Roothusius verklaarden echter daarin niet te kunnen treden, terwijl Matthisius over hunne weigering verstoord, zich 15 Februari 1617 bij den Magistraat ging beklagen, dat hij niet met goede conscientie zijnen dienst zoude kunnen waarnemen, tenzij deze den drie predikanten gelastte zich aan hem gelijk te houden, door over de verschillen te zwijgen of die niet in het openbaar te prediken [2]). Evenwel, men voorkwam zijne wenschen, en de Gereformeerde predikanten van Overijssel zonden uit hunnen naam Hieronymus Vogellius, van Hasselt [3]), met welomschreven opdracht aan Prins Maurits, opdat deze voor hen zoude kunnen tusschenbeide treden, aan welk verzoek welwillend werd voldaan. Dat Revius hierin geheel en al had gedeeld en zich krachtig tegen Matthisius verzet, blijkt uit hetgeen hij met zijne andere twee ambtgenooten 14 April voor den Kerkeraad behandelde [4]). Bij hun huisbezoek was hun de ergernis van vele lidmaten over de aanklacht van Matthisius tegen zijne ambtgenooten gebleken en tevens het ernstig voornemen der gemeente om noch van, noch met hem het avondmaal te ontvangen. Matthisius, in staat van beschuldiging gesteld, wordt door den kerkeraad gevraagd of hij bij zijn gevoelen persisteert, waarna hem »voor ditmael" het avondmaal ontzegd en het stilzwijgen opgelegd wordt, en hij zelf verwezen naar zijne »competente rechters," een besluit, waarmede hij evenwel geen genoegen wil nemen. Toen deze vergadering aldus afgeloopen was, zagen allen in dat eene scheuring onvermijdelijk was en men besloot, met dit gevaar voor oogen, de zaak bij den Magistraat te brengen. Deze was inmiddels gunstig voor hen gestemd geworden, en toen nu het bericht in zijn midden gekomen was, verklaarden Raad en Gezworen Gemeente het oordeel over Assuerus ten volle te approbeeren, tevens besluitende, met het oog op diens eigenzinnigheid in het verbreiden van zijne Remonstrantsche gevoelens, tot handhaving van de zuiverheid der Gereformeerde leer en voorkoming van scheuring, hem van zijnen dienst geheel te ontzetten, en dat wel op het eigen verzoek, hetwelk hij in geschrifte 15 Febr. bij Raad en Gemeente had ingediend [5]). De Gereformeerde predikanten zagen alzoo hunnen wensch geheel vervuld, evenwel er dreigde gevaar.

---

1) *Dav. III.* p. 588.
2) l.l. p. 589.
3) l.l. p. 590 sqq.
4) l.l. p. 592. Kerkeraadsacten. 14 April 1617.
5) t. a. p. 28 April 1617. *Dav. III.* p. 593.

Immers, gaf men eenmaal het recht van de Overheid in zake toe, waar was het einde? Men besloot niettemin, ofschoon het ontslag niet door de kerk maar door den Magistraat was gegeven, zich daartegen niet te verzetten, echter onder voorwaarde dat dit »niet tot praejuditie van 't kerckelicke recht in consequenti sal getrocken worden" [1]), houdende alzoo Matthisius van zijnen dienst ontslagen. Ongetwijfeld, mede door toedoen van Revius is deze zaak aldus geloopen: immers, welk zijn gevoelen was omtrent de bestredene leerpunten, daarvan getuigt het »Schriftuurlijck Tegen-Bericht", het eerste geschrift dat wij aan zijne hand danken [2]), hetwelk reeds gedurende de loopende twisten te Deventer opgesteld, nog in hetzelfde jaar in het licht verscheen, en waarin hij krachtig »tegen de dwalingen der gener die haer selven Remonstranten noemen" te velde trekt, naar aanleiding van hetgeen de Goudsche predikant H. Herbers daarover onder den titel van »Cort ende claer bewijs" in druk gegeven had [3]).

Wat Matthisius betreft, hij achtte zich diep gekrenkt en in elk opzicht onrechtvaardig behandeld, doch hij mocht van dat gevoelen zijn, Overheid en kerkeraad beiden hadden hem ontslagen en hij berustte in het vonnis Toen echter spoedig daarop de Kampensche gemeente hem tot haren leeraar begeerde als opvolger van den Contra-Remonstrant Sauterius, en nu dus de vier predikanten aldaar allen Remonstrantsch waren, kon hij niet zwijgen maar achtte zich geroepen zijne zaak bij de gemeente van Deventer te verdedigen [4]), niet nalatende daarbij het gedrag van Overheid en Kerkeraad in een zeer ongunstig licht te stellen. Namens den Kerkeraad antwoordde Revius [5]) op

---

[1]) Kerkeraadsacten. 28 April 1617.

[2]) Bijlage A. bl. III. onder I. *Dav. Ill.* p. 600.

[3]) Zie Hoofdstuk II, 1.

[4]) In zijn: »*Assueri Matthisii Onschuldt, dat is: Korte openinghe van de gheheele procedure, diemen in zijne Af-settinghe, teghens hem gebruyct heeft: Ghestelt by forme van Antwoorde, op zoodanighen Af-scheydt-brief, als hem van de Magistraet der Stadt Deventer is te huys ghezonden. Met eene voor-reden aen de Ghemeynte aldaer: waer-in ooc zommighe vorighe Proceduren, tot naerder bericht, aengetoghen worden.* Tot Rotterdam, Bij Matthijs Bastiaensz. Boec-verkooper opt steygher in Josephus: Anno 1618." (Bibl. Thysiana te Leiden).

[5]) Dit antwoord was getiteld: »*Antwoort op zeker schrift Assueri Matthisi*" enz. zie Bijlage A. bl. III. onder II. De naam van den auteur wordt niet vermeld. Dat Revius echter de schrijver is, is reeds waarschijnlijk waar men beschouwt den rol in deze strijd door hem vervuld, en zijn »Schriftuurlijck Tegen-Bericht," een jaar te voren verschenen, waaruit men zijne kracht als Contra-Remonstrant reeds had kunnen schatten. Dit vermoeden wordt bevestigd door de Raadsresolutie van Deventer, 16 Juli 1618, luidende als volgt: »S. en de R. hebben gedeputeert K. Scholier, Bloys, Marckel, Boeckholt, ende Marrienborg, DD. om te visiteren alsodane antwoorde by Dno Revio ingestelt op d'uytgegaene onschult Dni Assueri over syne dimissie van hier." Men vgl. verder Hoofdstuk II, 1.

dezen aanval, daarbij ter weerlegging van Matthisius het gansche verloop van dezen twist uitvoerig verhalend.

In Deventer kon men dus vaststellen dat Kerk en Overheid [1]) nu te zamen arbeidden aan de bevordering van de Gereformeerde belijdenis. Van den Drost van Salland kon dit evenwel niet gezegd worden, daar hij den predikanten in zijn gebied in naam der Staten verbood zonder hunne toestemming naar eenig classicaal of dergelijk convent te gaan [2]). De predikanten van Deventer, mede hierdoor getroffen, wisten den Kerkeraad te bewegen hem een brief te zenden, teneinde hem hiervan af te brengen, evenwel zonder gevolg [3]).

Een van Revius' ambtgenooten te Deventer, Jeremias Plancius, overleed middelerwijl 26 Mei. Toen eene beroeping van Joh. Acronius zonder gunstigen uitslag bleef [4]), en het besluit om Henricus Rosaeus aan de gemeente te verbinden vooral door de bezwaren van Prins Maurits geen voortgang kon hebben, werd, nadat ook van Winandus Alstorphius niets te verwachten was, 27 Augustus Casparus Sibelius, van Gulik, door den kerkeraad beroepen, en hem tevens, zoo hij dit wenschte, tegen vergoeding van kosten toegestaan over te komen om de stad »ende de conditie deser ghemeente te besichtigen," welke aanbieding door hem werd aanvaard, zoodat hij 19 October bevestigd kon worden [5]). De Gereformeerden in de provincie Overijssel hadden intusschen wederom krachtigen steun van Prins Maurits ontvangen, door een schrijven zijnerzijds aan de Staten der provincie, waarin hij hen aanspoorde »niet te gedogen, dat men aldaer eenige Predicanten van hare diensten ontsette ofte beroove, alleenlijck om dat sy

[1]) Deze had reeds kort te voren getoond welke richting zij toegedaan was; immers in de Raadresolutie van 12 Jan. 1617 lezen wij: »Schepen ende Raedt hebben Gedeputeert harer Ed. mederaetsvrienden Gerhardt van Suchtelen, Henrick van Marckel, Niclaes van Boeckholt Dr. ende sekeret Haexberghen sich nae 's Gravenhage te vervoughen ende aldaer met die Provincien Gelderlant, Zelandt, Frieslandt, Groningen ende eenighe steden van Hollandt tot convocatie eener nationalen Synodi tot slichtinghe der geresene kerckelicke differenten by die Hoge Mog. Heeren Staten-General te urgeren, ende te vorderen, ende sich voorts te richten nae d' Instructie hun medegegeven." De stad Deventer verklaarde zich daarmede ten gunste van het houden van eene Nationale Synode.

[2]) *Dav. Ill.* p. 593 sq.

[3]) 19 Mei 1617 werd dit schrijven verzonden. Door de weigering van den Drost werd er niet voor 11 Maart 1618 vergadering van de Deventersche Classis gehouden. Dat de Overijsselsche Staten streng optraden, blijkt waar zij bij besluit van 21 Mei 1617 den predikant Puytman te Goor in eene geldelijke toelage bekortten wegens zijne weigering om hunne resolutie van 11 Maart 1616 te onderteekenen. *Dav. Ill.* p. 594. Zie over dezen Puytman: *De Navorscher.* XXXIII. 1883. bl. 249–251.

[4]) Kerkeraadsacten 16 Juni 1617.

[5]) t. a. p. 7 Juli, 18 Aug., 25 Aug., 27 Aug., 1 Sept., 7 Sept., 13 Oct., 20 Oct., 29 Dec. 1617.

weygeren te teyckenen eene resolutie die tegen hare conscientie is strijdende; Dewijle men niet en kan de Predicanten dwingen anders te leeren dan de Nederlandtsche Confessie ende Heydelberchsche Catechismus zijn medebrengende," hen voorts vermanende deze zaak op den komenden »Landt-dach" te behartigen en »alle goede ende uyterste devoiren" te willen aanwenden, »daer mede de selve mogen goet vinden, datter ter eerster gelegentheyt," achtervolgende herhaald verzoek, „een Synodus Nationael mach werden uytgeschreven," en de Gedeputeerden dezer Provincie alzoo »gelast mogen worden harer Principalen goet-vinden over d' uytschrijvinge des voorz. Nationalen Synode" nevens die der andere Provinciën »in de Vergaderinge van mijn Heeren de Staten Generaal te brengen, ende helpen toestemmen" [1]).

Geen antwoord had Revius en de zijnen meer kunnen verheugen dan de brief, waarin Maurits zoozeer toonde hunne zaak voor te staan. Evenwel, de Provincie Overijssel verklaarde bij monde van hare Ridderschap en steden daarin niet te kunnen medegaan [2]), een besluit, dat die van Deventer noopte »zich van het overige lichaam, in dit opzicht af te scheiden en zich met de Provincien en Steden, die de goede zaak toegedaan waren, geheel eens te verklaren" [3]). Dat de predikant Revius, die zich reeds als een zoo vurig tegenstander van de Remonstranten had doen kennen door zijn optreden en mede door de betrekking waarin hij tot verschillende invloedrijke Magistraatsleden stond, op de houding van Deventer invloed gehad heeft, is geen lichtvaardig vermoeden. De provincie Overijssel echter bleef bij haar uitgesproken gevoelen, volhardend in haar verzet, ook toen 19 September de zaak wederom in de Algemeene Staten ter sprake kwam, waar haars ondanks evenwel tot eene Nationale Synode werd besloten. Deventer en Hasselt daarentegen wilden niet geacht worden daarin toe te stemmen en zonden gezamenlijk eenige afgevaardigden, die met aandrang den wensch van Prins Maurits voorstonden [4]), tegen welk afzonderlijk optreden der twee steden Overijssel als tegen eene inbreuk op privilegien en recht haar protest inleverde [5]), hetwelk zij herhaalde toen in het begin van November het besluit omtrent eene Synode Nationaal werd bevestigd en vier harer steden, waaronder ook Deventer, zich wederom daarvoor verklaarden [6]). De

---

[1]) Dit schrijven is door Revius geheel opgenomen. *Dav. Ill.* p. 594 sqq.

[2]) 11 Juni 1617 te Raalte: »equestrem Ordinem ac civitates in celebrationem ejusmodi Synodi Nationalis consentire non posse." *Dav. Ill.* p. 597.

[3]) Deventer bleef ook thans getrouw aan hare Gereformeerde gezindheid. *Dav. Ill.* p. 598.

[4]) *Dav. Ill.* p. 600 sq.

[5]) l.l. p. 602 sq.

[6]) l.l. p. 603.

gemeente in deze stad, den kerkeraad, hare predikanten en met name Revius zien wij nu in de volgende dagen met kracht optreden overal waar ook maar in de Provincie de Gereformeerden verdrukt of achtergesteld werden en anderzijds zich verzetten tegen de wederrechtelijke wijze waarop de Remonstranten, gesteund door den sterken arm der Overheid, menigmaal te werk gingen. Zoo ook protesteerde de afgevaardigde van Deventer [1]) toen de Gedeputeerden der Provincie het verzoek van den Kampenschen Remonstrant Everardus Vosculius hadden ingewilligd om den Drost van Tubantia te gelasten, Henricus Meilingius, als Arminiaan uit Arnhem verdreven, tijdelijk tot de bediening in Hengelo en Delden toe te laten, evenals ook Engelbertus Poth in de vacante gemeente van Giethoorn. De Kerkeraad van Deventer, van een en ander door den Magistraat in kennis gesteld, stelde mede alle pogingen in het werk beide mannen te weren, over welke zaak vervolgens uitvoerige briefwisseling werd gevoerd [2]).

Zoo naderde het jaar 1618. Eindelijk had de Drost van Salland zijne toestemming gegeven en de kerkeraad van Deventer besloot 11 Maart de Classis bijeen te roepen. Was de Classis van Vollenhove, 10 Maart vergaderd, blijkens hare besluiten tegen de Remonstranten opgetreden, en had zij haren wensch naar eene Nationale Synode uitgesproken, die van Deventer besloot [3]) met Gedeputeerden van andere Classen bij Ridderschap en Steden eveneens aan te dringen op het houden van eene Nationale Synode, en op handhaving van de rechten der Classen bij beroep en ontslag van dienaren, terwijl ook de kerk van Deventer in zake de afzetting van Matthisius na aangevoerde redenen approbatie verkreeg. Was deze uitslag geheel in den geest van Revius, te grooter was zijne vreugde toen het Prins Maurits op den landdag te Deventer 27 April gelukken mocht, hoewel niet zonder verzet van de zijde van Kampen, de toestemming van de Provincie te verkrijgen voor eene Nationale Synode [4]). In de gemeente te Deventer bestond inmiddels nog steeds de vacature van Matthisius. Gaarne had men de overkomst van Henricus Rosaeus gewenscht en reeds daarover aan den Haagschen kerkenraad geschreven [5]), doch te vergeefs. Toen hij nu tot aller instemming op verzoek thans „zijne gaven had laten hooren," werd besloten ter bespoediging van de zaak Jacobus Revius naar 's Gravenhage te zenden, opdat deze het vereischte ontslag zoude trachten te verkrijgen [6]). Onverrichter zake, na ook bij den Prins

[1]) *Dav. Ill.* p. 603.
[2]) l.l. p. 604 sqq.
[3]) Acten der Classis van Deventer. 11 Maart 1618. Art. 2.
[4]) Evenals ook tot het afdanken van de »privati milites." *Dav. Ill.* p. 609.
[5]) Kerkeraadsacten 8 Dec. 1617.
[6]) t. a. p. 4 en 11 Mei 1618. *Dav. Ill.* p. 610.

tevergeefs te hebben aangedrongen[1]), bracht hij 18 Juni[2]) verslag uit van zijne zending. Had hij thans weder op verzoek voor de belangen der gemeente elders gezorgd, reeds was hem mede een bewijs gegeven hoe men zijne kundigheden wist te waardeeren en te beloonen, door zijne benoeming tot Bibliothecaris aan de School te Deventer, in het Fraterhuis gevestigd[3]). Met de beroeping van een vierden predikant had de kerkeraad intusschen geen voorspoed, daar ook Wernerus Tesschenmakerus, van Cleef[4]), voor de aanbieding bedankte, en zich bij de nominatie van Winandus Alstorphius eenige zwarigheden voordeden, hoewel hij toch eindelijk 10 October in den dienst werd bevestigd. De kerkeraad had aan Revius opgedragen met hem in briefwisseling te treden, en toen deze naar wensch afgeloopen was[5]), wendde men zich tot den Magistraat. Deze nu, die bij de nominatiën zijnen invloed wilde doen gelden, verklaarde het wenschelijk niet zonder toestemming van den Raad vreemde predikanten uit of van buiten de Classis te Deventer te laten optreden, een besluit waartegen de kerkeraad, en bijzonder Revius die den loop der zaken tot dusver bestuurd had, zich als iets nieuws en nergens in gebruik, ernstig verzetten[7]). Mochten al Magistraat en kerkeraad overigens in vurigen ijver voor de bewaring en het welzijn der gemeente eensgezind zijn, hier liepen hunne gevoelens uiteen, waar eenerzijds de Raad bleef volhouden, terwijl de kerkeraad anderzijds daarin verklaarde te zien, »eene nieuwicheyt ende indracht in de kerkenordeningen" [8]), tegen het 18de art. van de Nat. Syn. van den Haag. Toch, de zaak bleef rusten en de goede verstandhouding werd hersteld, terwijl Winandus Alstorfius weldra tot de gemeente overkwam.

Den eersten September[9]) was de Classis intusschen bijeenvergaderd

---

1) »Quod a Revio factum, qui & Illustr. Principem Mauritium super ea re convenit." *Dav. Ill.* p. 610.

2) Kerkeraadsacten. 18 Juni 1618.

3) Raadsresolutien. 4 Mei 1618: »Schepen ende Raedt hebben D. Jacobum Revessen, predicant, geauthoriseert om opzicht op die Bibliothecq in den Fraterhuyse alhier te hebben, ende opdat dieselve mettertijt geaugmenteert werde, sal zijn E. van de voernaemste ende dienerichste authoeren specificatie moegen avergeven."

4) Kerkeraadsacten. 3 Juli, 10 Aug 1618.

5) t. a. p. 31 Aug., 3 Sept.

6) t. a. p. 7 Sept.

7) t. a p. 14 Sept. »als synde een saake bijde den A. Raet ende haerluyden lastich, oock nergens in 't gebruyck. Alsoo den noot ende gelegenheid al te met vereijscht, dat yemant anders als de predicanten van dese stadt den dienst betreden ende de broederen verlichten, twyfelen niet ofte den A. Raet hare redenen overwogen hebbende, sal soo precise daer niet op dringen." Welke de bijzondere aanleiding tot het optreden van den Magistraat was, wordt niet vermeld.

8) t. a. p. 15 Sept 1618.

9) Acten der Classis van Deventer. 1 Sept. 1618.

geweest ter behandeling van de zaak van Meilingius en tevens met het oog op de aanstaande Provinciale Synode, die 29 September ter voorbereiding van de Nationale, te Vollenhove [1]) werd gehouden, waar ook Revius, — die evenwel niet tegenwoordig was — tot Deputaat werd verkozen. De Gereformeerden te Kampen, die zich inmiddels van de Remonstranten hadden afgezonderd, richtten een verzoek om hulp tot Deventer's kerkeraad en Sibelius werd aangewezen hun deze tijdelijk te verleenen [2]). Te Vollenhove waren afgevaardigden der beide partijen uit Kampen verschenen, en hoewel klachten over de Remonstranten in die stad ter sprake kwamen, het resultaat was dat men de zaak tot de Nationale Synode opschortte. Casparus Sibelius zoude als afgevaardigde van de Deventersche Classis derwaarts gaan [3]) Revius en de andere Deputaten zien wij nu in den loop des jaars de hun opgedragen zaken behartigen, die voornamelijk over eenige Remonstrantsche Predikanten handelden, tegen welke maatregelen moesten worden genomen; om welke reden Revius en zijn mede deputaat Goyker voor de Gedeputeerden der Staten verschenen. Evenwel, het einde des jaars zoude hunne taak nog niet afgedaan vinden. Inmiddels waren, terwijl reeds Thomas Gosuinius en Assuerus Matthisius ter Nationale Synode waren gedaagd [4]), ook de beide andere Kampensche predikanten geciteerd. De Deputaten echter mochten optreden, — waar de Overheid hen niet steunde, vorderde de gang der zaken zeer weinig en zij besloten met de afgevaardigden ter Nationale Synode te handelen, tevens aan Prins Maurits een schrijven richtende, opdat deze de hoogste Magistraten der Provincie en de te Dordrecht vergaderde Theologen mocht aansporen hen in dezen krachtig bij te staan. Sibelius kwam daartoe vanwege de Synode over [5]) en met Revius richtte hij zich nu tot Gedeputeerden der Staten, opdat deze ook thans hunnen bijstand mochten verleenen, aan welk verzoek zij gehoor gaven en den onwettigen predikanten aanschreven hun dienst te verlaten. Kampen, inmiddels dringend hulp behoevend, werd bij besluit der Deputaten door Revius en eenige andere predikanten tijdelijk bestuurd [6]), terwijl ook de Staten der Provincie, 10 Maart in die stad vergaderd, hun zegel hechtten aan de afzetting van de Remonstrantsche predikanten Poth van Giethoorn, Meilingius

---

[1]) Acten der Provinciale Synoden van Overijssel. 29 Sept.–3 Oct.

[2]) *Dav. Ill.* p. 611.

[3]) Hoe Paquot, *Mémoires*, III. p. 510 prem. col. kan schrijven, »vers le 4 Oct. 1618 il [Revius] fut nommé l'un des Députés ordinaires au Synode national de Dordrecht" is onverklaarbaar.

[4]) *Dav. Ill.* p. 615.

[5]) 29 Jan. 1619. l. l. p. 618 sq.

[6]) *Dav. Ill.* p. 620. Kerkeraadsacten. 17 Maart 1619.

van Genemuiden en Jodoci van Ens [1]). In Kampen evenwel was met de predikanten geenszins de Remonstrantsche gezindheid uit de stad geweken, gelijk de Deputaten ondervonden. Daardoor waren zij ook genoodzaakt wederom met hunne afgevaardigden te Dordrecht in onderhandeling te komen, middelerwijl met kracht tegen de woelingen optredende, doch, eerst toen de Nationale Synode hare uitspraak tegen de Kampensche predikanten had gegeven, was aldaar de kracht der Remonstranten gebroken [2]).

In den beschreven gang der zaken was Revius met ijver werkzaam geweest. Als Deputaat geroepen op te treden, zagen wij hem met alle kracht zich tegen de Remonstranten verzetten en ten slotte zijnen arbeid met gunstigen uitslag bekroond. Het was eene zware taak die hem was opgedragen geweest, maar ten volle was hij daarvoor berekend. Eene onderscheiding was hem ten deel gevallen; de regeering zijner vaderstad had wederom getoond zijne bekwaamheden op prijs te stellen door hem nevens zijn ambtgenoot Sibelius te belasten met het toezicht op het onderwijs aan de Latijnsche School, en anderzijds met een onderzoek of wel op de »particuliere duytsche en fransche scholen" het onderwijs in gewenschten geest werd gegeven [3]). Geheel vrij van Remonstranten was de Deventersche gemeente niet, gelijk blijkt uit de maatregelen tegen sommigen genomen [4]), waarbij men hen die verdacht waren de bestreden gevoelens aan te hangen »met beleeftheyt" zoude zoeken te onderrichten en omtrent degenen die zich »partiaal" gingen houden, het oordeel opschortte tot de decreten der Nationale Synode in druk verschenen en hun konden worden voorgelegd. Intusschen kwam de Provinciale Synode 16 Augustus 1619 in die stad bijeen [5]), waar Revius, door de Classis derwaarts afgevaardigd [6]), tot voorzitter werd benoemd. Allereerst bracht men het bezwaar van de Gedeputeerden der Staten

---

[1]) *Dav. III.* p. 620.

[2]) l. l. p. 623.

[3]) Zie Raadsresolutien: 25 Mei 1619: »Schepen ende Raedt hebben wytten kerckenraedt tot provisoeren aver die Latynsche Schole alhier geelegiert ende geauthoriseert D. Jacobum Revium, Casparum Zibelium praedicanten, dwelcke neffens den provisoern vanden Rhaede noch twie provisoern wyt die gemeynthe sullen kiesen om onder hem seessen tot allen tijde die inspectie ende opsicht up die schole te hebben." Deze commissie heette voortaan »Senatus scholasticus", Schoolraad. Zie ook *Dav. III.* p. 623 De resolutie van 22 Juni 1619 luidde: »Sullen oock de particuliere duytsche ende fransche scholen gevisiteert worden, off aldaer ook enige andere als gereformeerde boecken worden geleert, waer toe tegen den laetsten Junii syn gecommitteert Borgemr. Marienborg, J. Revius, Dr. ten Colck." vgl. Handelingen van den Schoolraad. (Stedelijk archief te Deventer N°. 1201.)

[4]) Kerkeraadsacten. 7 Juni 1619.

[5]) Acten der Prov. Syn. van Overijssel. 16 Aug. 1619. cf. *Dav. III.* p. 624.

[6]) Acten der classis van Deventer. 4 Aug. 1619.

ter sprake, welke protesteerden tegen het feit dat de gravamina der verschillende Classen hun niet te voren waren getoond, waartegen evenwel de Synode zich uitdrukkelijk verklaarde als eene nieuwigheid, eenen onnutten last voor Staten en kerken. Verschillende maatregelen tegen de Remonstranten werden voorts genomen; Caspar Sibelius aangewezen als Vertaler van het Nieuwe Testament, tengevolge van het vertrek van Joh. Langius — door de Nationale Synode daartoe benoemd — uit deze Provincie; de Canones van Dordrecht voorgelezen en door allen, ook door de politieke commissarissen, aangenomen en op handhaving daarvan aangedrongen.

In de gemeente te Deventer waren evenwel de laatste sporen van het verblijf van Matthisius nog niet geheel uitgewischt [1]. Toch, al mochten deze zich vertoonen, Magistraat en kerk beide stonden de thans opnieuw aangenomen leer met kracht voor en namen maatregelen ten einde zich van de gezindheid der onderwijzers te verzekeren, zoodat zij hun Confessie, Catechismus en Canones ter onderteekening voorlegden, waartoe zich insgelijks de nieuwe rector der School, Henricus Guthberletus, verbond [2]. Wie zich in dezen gang der zaken had verheugd, niemand meer dan Revius, waar hij zag dat de gemeente meer en meer zich tegen het insluipen van afwijkende gevoelens beveiligde en verzekerde, en ongetwijfeld zeker niet tegen zijn wensch, werd het verzoek der gemeente te Leiden om hem als haren leeraar te mogen ontvangen, door den kerkeraad van de hand gewezen en zijne beroeping afgeslagen. Toen de afgevaardigden van Leiden hiermede waren verschenen, had men hem zelven gevraagd »of hij wel met goede conscientie deze gemeente zoude kunnen verlaten." Het beroep heeft hem strijd gekost. Eenerzijds de drang der Leidsche Gemeente, gesteund door de aanbeveling van Prins Maurits, anderzijds de werkkring die hem dierbaar was geworden en die steeds meer zijne geheele instemming verwierf. Hij liet de zaak aan den kerkeraad over en deze alles overwogen hebbende, achtte het gewenscht zijne toestemming niet te verleenen, daar, mede door zijn ontslag en het beroep van een ander in zijne plaats, geen geringe onrust en oneenigheid zoude kunnen worden verwekt. Zoo bleef hij dus voor de gemeente behouden [3]. Intusschen deden nog steeds de Remonstranten te Deventer van zich spreken. Wel ging men voort tegen hen op te treden, doch de herhaalde klachten bij den kerkeraad

---

[1]) Kerkeraadsacten. 27 Dec. 1619.

[2]) *Dav. Ill.* p. 626.

[3]) Kerkeraadsacten. 25 Nov. 1620. Revius vergist zich blijkbaar, waar hij zelf, *Dav. Ill.* p. 626, deze beroeping in 1619 laat plaats hebben.

ingekomen [1]), toonden hoezeer nog steeds verschillende leden der gemeente hunnen vroegeren predikant Matthisius getrouw bleven, daar zij weigerden de prediking bij te wonen en ten avondmaal te gaan.

Het beroep naar Leiden had wederom bewezen hoe zeer de gemeente zijnen arbeid op prijs stelde en tevens hoe de banden waarmede hij zich aan haar verbonden gevoelde, steeds hechter werden. Dat voorts de gemeente van Leiden hem als herder en leeraar gaarne begeerde, toonde zij opnieuw [2]), toen hare afgevaardigden, op weg naar Zutphen om Henricus Fabricius hare beroeping te brengen, nogmaals eene poging deden of hij ingeval hare roepstem weder tot hem kwam, daaraan zoude kunnen gehoor geven. Evenwel met denzelfden voor hen ongunstigen uitslag.

Zagen wij Revius reeds, ook waar hij elken steun van die zijde, waar het de goede zaak betrof, dankbaar aanvaardde, tegenover de Staten het recht der kerk nadrukkelijk handhaven, de Synode te Kampen vergaderd [3]) toonde zich hierin met hem eensgezind, toen zij met betrekking tot de inzage van de gravamina hare uitgesprokene meening tegenover de Gedeputeerden der Staten ernstig getrouw bleef. Krachtige bewijzen gaf zij ook van hare oprechte deelneming in anderer lijden. Toen het bedreigde Genève zich met smeekbrieven door Tremellius ook tot de Overijsselsche gemeenten wendde, ondersteunden de Gedeputeerden der Provinciale Synode met aandrang deze bede bij de Staten en ook al waren zij niet in de gelegenheid krachtige hulp te verschaffen, het schrijven waarbij zij de predikanten en hoogleeraren van Genève beantwoordden, toonde hoe zeer zij in hunnen druk wisten te deelen [4]). De beroeringen van den krijg deden zich intusschen ook op Deventer's grondgebied gelden [5]) en ruimschoots ondervonden stad en Provincie de lasten van den oorlog [6]). Het inmiddels aangebroken jaar 1623 was in vele opzichten voor Revius van gewicht, om de veelvuldige werkzaamheden die op zijne schouderen gelegd waren, en om het belangrijk aandeel door hem in de kerkelijke geschiedenis van Overijssel genomen. Eenige Remonstranten, met name predikanten,

---

[1]) Kerkeraadsacten. 27 Maart, 10 April, 8 Mei, 5 Juni, 3 Juli, 10 Juli, 17 Juli 1620, 7 Mei 1621.

[2]) *Dav. III.* p. 629.

[3]) Acten der Prov. Syn. v. Overijssel. 20 Juni 1620.

[4]) cf. *Dav. III.* p. 629 sqq. 636 sqq.

[5]) l. l. p. 634 sqq. Het twaalfjarig bestand had in 1621, zeer tot vreugde van Revius, een einde genomen. Zie zijne *Over-Ysselsche Sangen en Dichten*, 1634. bl. 162 en Hoofdstuk IV, 1.

[6]) l. l. p. 638 schrijven Gedeputeerden der Prov. Syn. in hun antwoord aan Genève: »sumtibus ita exhaurimur, ut non ea quam optamus & par est liberalitate ergo alios uti valeamus." Voor de wijze waarop Revius de overwinning op den Spanjaard behaald, bezongen heeft, verwijzen wij naar Hoofdstuk IV, 1.

afgezet en verbannen, wenschten tot land en kerk weder te keeren, en ook Thomas Gosuinius, weleer dienaar der Kampensche gemeente, behoorde tot hun getal. Sinds kort onder zekere voorwaarden wederom in die stad toegelaten [1]), had hij zich tot onderwerping genoopt gezien, evenwel niet met die gevolgen, welke men had gehoopt, zoodat de Deventersche kerkeraad hiervan onderricht, den Magistraat verzocht in gelijke gevallen niet dan op de strengste voorwaarden toestemming te verleenen [2]). Gelderland en Noord-Holland traden ook met de Deputaten der Prov. Synode van Overijssel hieromtrent in besprek. Middelerwijl had Sibelius te Deventer een schrijven ontvangen van den gewezen Kampenschen predikant Joh. Schotlerus, met verzoek voor hem bij de Staten te willen tusschen beide treden opdat hij zoude kunnen terugkeeren, en toen deze brief ter zijde gelegd was, zich wederom tot hem gewend met overlegging van een stuk, waarin hij zijn wensch kenbaar maakte en toelichtte om tot de Gereformeerde Kerk weder te keeren [3]), de hoop uitsprekende tijdelijk te Deventer te mogen vertoeven. Mede in naam zijner ambtgenooten ried deze hem aan zich tot de aanstaande Provinciale Synode te wenden, hetgeen Schotlerus deed met mededeeling van zijn gevoelen omtrent de strijdpunten [4]), waarbij ter aanbeveling was gevoegd een verzoek omtrent zijnen terugkeer tot de Algemeene Staten gericht. Deze Synode den 17^{den} Juni binnen Deventer vergaderd [5]), bepaalde tevens op welke voorwaarden de wederopneming van Remonstranten kon worden toegestaan, terwijl het op dezelfde wijze aan Schotlerus werd vergund terug te keeren, zoodat hij ten slotte voor hare Deputaten te Zwartsluis verschenen, openlijk te Kampen eene schuldbelijdenis uitsprak [6]) en daarna wederom in het midden der gemeente werd opgenomen.

Al waren het drukke dagen, waarin Revius mede in deze kerkelijke zaken geroepen werd op te treden, dankbaar mag worden opgemerkt, hoe hij onder dat alles nog voor andere bezigheden oog en hart kon hebben. Wij denken hier allereerst aan een zijner geschriften, den bundel Fransche brieven aan Jos. Just. Scaliger [7]) geschreven, welke het volgend jaar door hem werd uitgegeven en destijds voor den druk gereed gemaakt, nadat de Provinciale Synode tot de uitgave hare toestemming had verleend. Dat Revius met zulk een werk en dergelijken arbeid alleen stond in zijne

---

[1]) *Dav. III.* p. 638 sqq.
[2]) l. l. p. 642. Kerkeraadsacten. 10 Febr. 1623.
[3]) l. l. p. 643 sqq.
[4]) l. l. p. 647 sqq. dd. 8 Juni.
[5]) l. l. p. 653 sq. Acten der Prov. Syn. van Overijssel. 17 Juni 1623.
[6]) l. l. p. 656 sqq.
[7]) Zie Bijlage A. bl. IV. onder IV en Hoofdstuk III, 1.

omgeving, bewijst wel de eigenaardige geschiedenis hieraan verbonden [1]). Zelf schijnt hij te Harderwijk, waar het werk gedrukt werd, daarover in besprek te zijn geweest en tevens bij die gelegenheid zijnen vriend Ernestus Brinck [2]), destijds Burgemeester aldaar, te hebben bezocht.

In hetzelfde jaar 1623 werd op den eersten Augustus te Deventer een »Muziek-college" opgericht [3]), en zoo hij al niet mede daartoe den eersten stoot had gegeven, dat hij een der eerste leden geweest is, is zeker, daar wij zijne handteekening, evenwel eerst op lateren datum daarin geplaatst, vooraan in het album der leden zien prijken. Zijn muzikaal talent stelde hem in later tijd in staat bij de verbetering van den tekst, ook de berijming van Datheen's Psalmuitgave aan eene herziening te onderwerpen. Ongetwijfeld, menig oogenblik van ontspanning te midden van

---

[1]) Zie Hoofdstuk III, 1.

[2]) Hij vervaardigde een bruiloftsdicht bij diens huwelijk, opgenomen in: J. Is. Pontani, *Poematum Libri VI*. Amstelod. 1634. p. 56 sq. Zie over dezen E. Brinck vooral: *Ernst Brinck, meerendeels naar onuitgegeven bronnen geschetst* door Jhr. F. A. Ridder van Rappard. Utrecht 1868. Dezelfde schrijver besprak in de *Nieuwe reeks van Werken van de Maatsch. der Nederl. Letterk.*, zevende deel, tweede stuk. Leiden 1856, in eene verhandeling, »*Overzicht eener verzameling Alba Amicorum uit de XVIde en XVIIde eeuw*" ook de Alba van E. Brinck. t. a. p. bl. 75 geeft hij de inscriptie van Jacobus Revius (in Album A) ook weder. Zij luidt:

ἕπου Θεῷ.
Ne cor edas, ne. si cor edat dea pallida, cures:
Dante Deo nil livor agit, nil cura negante.
Nobilitate, eruditione ac varia rerum
usu praestantiss. viro D. Ernesto
Brinck consuli Hardrovic. hoc
verae amicitiae μνημόσυνον
reliqui Hardrovici, A°. χριςογονίασ
CIƆIƆCXXIII. Mense Maio.
Iacobus Revius.

De datum dezer inscriptie laat zich in verband met de uitgave der »Epistres Françoises" zeer wel verklaren. — Later bij het uitgeven van zijn *Daventria Illustrata* verschafte dezelfde Ern. Brinck hem een handschrift uit de stadsarchieven aldaar. Zie: *Dav. Ill.* p. 480.

[3]) H. Beyerman heeft in den »*Overijsselsche Almanak*" 1837, Jaargang II. bl. 261 vv. een en ander over de inrichting van dat muziekcollege medegedeeld, naar aanleiding van het Album der Leden, waarin tevens de »*Wetten ende Ordonnantien des Collegii Musici tot Deventer: aengevangen den 1 Aug. 1623 ende met ghemeene toestemminghe vernieuwt den 20 Sept. 1631*" beschreven waren. Het eerste artikel luidde: »Gloria Dei Suprema lex esto." De 13 overige artikelen toonen dat men de beoefening van Muziek en zang aan een vriendschappelijk samenzijn trachtte te verbinden. C. Sibelius en Revius' latere ambtgenoot Jodocus Ekelius waren eveneens leden van dezen kring. Deze »*Thesaurus Amicorum*" met het opschrift: »Amicus certus in re incerta cernitur" is nog als handschrift op de Athen. Bibl. te Deventer

drukken arbeid heeft Revius aldaar met zijne vrienden mogen doorbrengen, en waar zich in hem aan muzikaal talent in hooge mate dichterlijke aanleg paarde, is hij ook in dien kring voorzeker een der eersten geweest [1].

Dat hij, toen de komende jaren menigmaal roemrijke overwinningen aanbrachten, zijne vreugde en dankbaarheid in vaderlandsche zangen uitte, is niet te verwonderen, evenmin waar hem de roem en eer der Oranje's hen als dappere overwinnaars deed begroeten en zijnen eerbied voor een man als Prins Maurits — wien hij steeds dankbaar bleef voor zijn krachtig optreden, waar het de Belijdenis der kerk gold — nog te meer deed stijgen. Toch, ook al volgde hij met belangstelling den loop van den oorlog en verheugde hij zich meer dan anderen misschien in de zege der wapenen, wij zien hem met onverminderden ijver zijn ambt te Deventer vervullen. Tegenover de Roomschen werd, niet tegen zijn wensch voorwaar, met kracht aldaar opgetreden, en eenige voorrechten tot dusver door hen bezeten, hun ontnomen [2]. Ook de zaak van Schotlerus kwam weder ter sprake, en in de Provinciale Synode den 1sten Juni 1624 onder voorzitting van Revius te Kampen gehouden [3], werd beraadslaagd over zijn verzoek wederom tot den dienst te worden toegelaten, en anderzijds om voorspraak bij de Staten voor eene toelage ten

---

voorhanden. Revius is de eerste onderteekenaar. Zijne inscriptie, later daarin gesteld, luidt:

Jacobus Revius, S. S. Theol. D
gratae recordationi collegii
musici Daventriensis, cui
per multos annos socius fuit.
L. M. Q. asscripsit.
Daventriae Anno aerae
Christianae CIↃIↃCXLIV
VI EID AVG IVLIANI
ἐκ μοισᾶν ἀγαθὸν κλέος ἔρχεται
ἀνθρώποισιν.

Terecht zegt Beyerman, t. a. p. bl. 263, »men schijnt het in den beginne zonder geschreven wetten te hebben kunnen stellen." Het album dateert ongetwijfeld van lateren tijd, toen het gezelschap reeds tot eenigen bloei gekomen was, en den leden en oud-leden verzocht werd hunnen naam daarin te willen plaatsen.

[1]) Zie over Revius als Dichter: Hoofdstuk IV. Zijn muzikale aanleg vertoont zich mede waar hij naar aanleiding van het overlijden van den Deventerschen organist »het orgel" als »een beelt vant leven hier beneden" bezingt. Zie zijn: *Over-Ysselsche Sangen en Dichten*, 1634. bl. 274; vgl. voorts de wijze waarop hij het afsterven van zijnen beroemden stadgenoot te Amsterdam, Jan Pietersz. Sweelinck, 19 Oct. 1621, vermeldt in zijn *Dav. Ill.* p. 629.

[2]) *Dav. Ill.* p. 659.

[3]) Zie Acten der Prov. Syn. van Overijssel. 1 Juni 1624.

[redacted]

behoeve van zijnen zoon, aan welken laatsten wensch werd voldaan. In Deventer was intusschen een zekere profeet, een soort waarzegger, Ziegler geheeten, opgetreden die, gelijk dat in tijden van verwikkelingen op het gebied van den Staat meer gebeurt, voorspellingen deed meer ontleend aan hetgeen dagelijks te zien en te hooren viel, dan door goddelijke bezieling. Spoedig evenwel beval de Magistraat hem de stad te verlaten, zeer ten genoege van Revius, die haar van zulk soort lieden gaarne zag gezuiverd [1]).

Menigmaal vinden wij in deze jaren zijn naam genoemd waar het de »revisie" betrof van geschriften, door predikanten uit de Deventersche Classis haar ter goedkeuring en onderzoek aangeboden, waarbij zijn juist oordeel bij voorkeur werd ingeroepen [2]). Thomas Roothusius zijn ambtgenoot was inmiddels overleden, en na eene vergeefsche poging om diens zoon van Zwolle te doen overkomen, verkreeg de gemeente in Jodocus Ekelius van Oldemarkt zijnen opvolger [3]), met wien Revius, evenals met zijn voorganger, steeds op den besten voet heeft verkeerd [4]).

Ook Overijssel's gemeenten werden spoedig wederom geroepen tot steun en bemiddeling. La Rochelle in Frankrijk had in haren nood een schrijven om hulp en ondersteuning tot haar gezonden [5]), en deze zaak was ter behandeling gekomen op de eerstvolgende vergadering der classis van Deventer. Men achtte het gewenscht in dezen den Magistraat dier stad op te wekken en Revius werd met een zijner ambtgenooten gedeputeerd om diens aandacht te vestigen op den toestand der Fransche Kerken in 't algemeen en bijzonder van die te La Rochelle, mede opdat deze door middel van afgevaardigden de Staten-Generaal zoude mogen bewegen de vloot, die het gevaar voor de bedreigde stad vermeerderde, te willen terug roepen [6]). Tevens zouden Revius en Stephani van Kampen persoonlijk naar den Haag vertrekken om aan de Algemeene Staten een schrijven der Provinciale Synode te overhandigen, van welke opdracht zij zich kweten en daarbij het voorrecht hadden met Prins Maurits zelven een onderhoud te hebben [7]).

Echter zoude het jaar niet voorbijgaan zonder ernstige verwikkelingen tusschen Kerkeraad en Magistraat. De Staten der Provincie hadden zich naar de meening der kerk aan hare eenmaal ontvangen rechten vergrepen door, om

---

1) *Dav. Ill.* p. 660 sq.

2) Zie: Acten der Classis van Deventer. 2–3 Sept. 1623 (art. 9), 27–28 April 1624, (art. 9).

3) Zie: Kerkeraadsacten. 16 Mei, 13 Juni, 27 Juni, 7 Juli, 18 Juli, 1 Aug., 26 Sept., 16 Oct. 1625. cf. *Dav. Ill.* p. 662.

4) Vgl. Bijlage A. bl. VI. onder XIII.

5) dd. 27 Sept. 1625. cf. *Dav. Ill.* p. 662 sqq.

6) Acten der Classis. 22 Nov. 1625. (art. 3). Kerkeraadsacten. 18 Nov. 1625.

7) *Dav. Ill.* p. 665 sqq.

welke reden dan ook, de jaarlijksche bijdragen ter ondersteuning in Synodale en Classicale onkosten tot op 1200 Gulden te verminderen. Deventer's Classis had destijds, mede hierdoor getroffen, Revius uit haren naam afgevaardigd om met de Staten te overleggen, of het niet geraden zoude zijn de zaak geheel bij het oude te laten [1]). Terwijl dit zoude geschieden had de predikant Winandus Alstorfius het noodig geacht in eene praedicatie 13 November heftig tegen deze Resolutie uit te varen, zeer ten ongenoege van den mede hierin betrokken stedelijken Magistraat die hem op het stadhuis had gedagvaard. In den kerkeraad gekomen [2]) beklaagt hij zich over zijne oproeping en vraagt het oordeel der vergadering of een predikant, aldus geciteerd voor kerkelijke zaken, gehouden is te verschijnen; waarop hem wordt geantwoord, dat het tot de zaak van den kerkeraad behoorde, zoodat den ouderlingen-Magistraatsleden werd verzocht dit in vrede te vereffenen. Alstorfius, wien de Raad beschuldigde dat hij zich had »laten gelusten tegens soodaenige resolutie seer hevigh in syne praedicatien uyt te varen ende deselve te bestraffen gelyck off men doer sodaenige besnydinghe der onkosten anders niet sochte dan die nootwendighe synodale classicale ende andere kerckelijcke besoignes te beletten ende af te snijden, wesende een recht nyeu Barnevelts werck" [3]), was ingevolge de oproeping, voor den Magistraat verschenen en had zich harde woorden laten ontvallen. Tengevolge hiervan had deze in toorn ontstoken, de zaak niet vereffend maar hem wederom ontboden, doch niet alleen dezen predikant maar alle ouderlingen en diakenen [4]). Of men de predikanten, met wier gevoelen over de rechten der Overheid tegenover de kerk men zeer goed bekend was, eenigszins wilde ontzien? Zij ten minste waren niet mede gedagvaard. Den volgenden dag in eene buitengewone vergadering saamgekomen [5]), en vernemende dat de Raad persisteerde bij zijnen eisch dat de geciteerde predikant zoude verschijnen, met bedreiging van dwang zoo daaraan niet werd voldaan, zond de kerkeraad Sibelius met ouderling Snijder nevens den gedaagde tot den Magistraat, hen dringend aansporende tegen alle inbreuk op de kerkenorde krachtig te protesteeren. Zulks geschiedde; en den dag daarop weder vergaderd [6]) berichtten zij den kerkeraad, dat de Raad hen afzonderlijk gehoord en ten slotte Alstorfius om het verwekken

---

[1]) Acten der Classis. 22 Nov. 1625.
[2]) Kerkeraadsacten. 18 Nov. 1625.
[3]) Zie: Concordaatboek van Deventer. (deel VI, bl. 94) 1 Dec. 1625.
[4]) Kerkeraadsacten. 23 Nov. 1625. Buitengewone vergadering.
[5]) t. a. p. 24 Nov. 1625.
[6]) t. a. p. 25 Nov. 1625.

van oproer tegen den Magistraat 100 Gulden in zijn tractement gekort had, »waarvoor hy met blymoedicheyt God gedanct heeft als waerdich zynde geacht yets om sijnentwille in een gerechtige sake te lyden." »Door-onchristelyck" achtte men de resolutie, waarvan aanstonds copie werd verzocht, terwijl Revius, Sibelius en Ekelius verklaarden hetgeen hunnen ambtgenoot werd afgeëischt, samen te zullen dragen. Wel werd eene commissie benoemd met verzoek dat de Raad van zijne zijde evenzoo zoude handelen, en alzoo op verschillende voorwaarden de twist worden bijgelegd; doch te vergeefs. »Overmits de Eerw. kerckenraet niet een hayr breet en wil wijcken van haer kerckenrecht" was dit besluit genomen en, waar men nu van den Magistraat niet minder eischte dan cassatie van de onchristelijke sententie, eene stellige belofte voortaan van kerkelijke geen politieke zaken te maken en eene schuldbelijdenis dat hij door de ouderlingen en diakenen zonder de predikanten te ontbieden »separatie vant geheele corpus gedoogt" had [1]), was het niet te verwonderen dat grooter verwijdering nog het gevolg was. Het verzoek bleef onbeantwoord en Revius werd met ouderling Heijdenrick afgevaardigd naar den Magistraat, terwijl de kerkeraad hem tevens opdroeg uit zijnen naam over de zaak van La Rochelle te spreken [2]). In beide vragen zoude hij echter ongunstig moeten rapporteeren, overmits gene zijn standpunt handhaafde, verklarende eershalve en naar stadsrecht te hebben gehandeld en anderzijds zich over het verzoek omtrent La Rochelle nader wilde beraden. Eenigen tijd ging het aldus voort. Beiden verdedigden het eigen inzicht [3]) en zelfs kon om die gespannen verhouding het kerkeraadsbesluit dat de vier predikanten, elk vergezeld van een ouderling, door de geheele stad de collecte voor de noodlijdende gemeente zouden houden, geen voortgang hebben [4]). Werkelijk was ook de sententie, tegen Alstorfius uitgesproken, »ter executie" gesteld, ja zelfs zijn tractement wederom ingekort, ditmaal met 35 Gulden [5]). Dat in het hardnekkig volhouden van den kerkeraad en het handhaven van de rechten der gemeente, Revius voor een groot deel de leiding der zaken aan deze zijde bestuurde, lijdt geen twijfel. Toch, men zag in aldus niet verder te komen, en eene schikking werd beproefd, waarbij eene gezamenlijke commissie, in welke vanwege den kerkeraad Revius en Sibelius zitting zouden hebben, de zaak zoude afdoen; doch tevergeefs [6]). Alstorfius verklaarde ook »zonder kwetsing van de

[1]) t. a. p. 28 Nov. 1625.
[2]) t. a. p. 5 Dec. 1625.
[3]) t. a. p. 12 Dec., 14 Dec., 19 Dec. 1625.
[4]) t. a. p. 16 Jan., 23 Jan. 1626.
[5]) t. a. p. 30 Jan., 8 Mei 1626.
[6]) t. a. p. 15 Mei, 5 Juni 1626.

kerk en hare resolutiën," niets verder te kunnen doen, tevens verzoekende dat men hem aan zijne betaling helpen zoude of dat zijne ambtgenooten het verlies ook verder, naar hunne belofte, mede wilden dragen. In dezelfde vergadering [1]) was ook eene vraag van den Magistraat om copie van de resolutie, waarin hem eene »onchristelijcke sententie" was toegedicht, te mogen bekomen, behandeld. Alstorfius intusschen had zich naar het oordeel der broederen niet in elk opzicht onberispelijk gedragen en zelfs nog te veel toegegeven in strijd met de genomene resolutie, terwijl hij bovendien in zake de vraag omtrent zijn tractement ongelijk had, en voor eene bijdrage daarin zelf had bedankt; eene uitspraak waaraan ook de volgende vergadering [2]) hare goedkeuring schonk. De verdere loop van dezen strijd is niet bekend. Waarschijnlijk is in het einde des jaars de betrokken predikant nog weder in het genot van zijn tractement gesteld [3]).

Als echt Contra-Remonstrant zagen wij Revius in deze gansche zaak optreden, en wederom had hij waar het gold de rechten der kerk te beschermen tegenover de inmenging der Overheid, van geen wijken willen weten. Eene onderscheiding viel hem weder ten deel waar hij de eervolle opdracht ontving in de stad Oldenzaal, inmiddels door Ernst Casimir veroverd, de gemeente wederom tot de classis van Deventer terug te brengen en op haar bestuur toezicht te houden totdat een eigen predikant de ledige plaats zoude hebben bezet [4]). Verschillende werkzaamheden waren als Deputaat der Synode door hem verricht en kerkelijke vergaderingen geleid, en bij vernieuwing was hem gebleken hoe zeer hij zich in het vertrouwen zijner medeleden daarbij mocht verheugen [5]).

Zeer gewaardeerd was ook de arbeid door hem besteed aan de Grieksche vertaling van de Nederlandsche Geloofsbelijdenis, die in het volgend jaar 1627 het licht zag en zijnen naam ver buiten de grenzen van het Vaderland met eere bekend maakte, terwijl ook daarbinnen allerwege eene dankbare ontvangst zijne uitgave ten deel viel [6]). Een

---

[1]) t. a. p. 5 Juni 1626.

[2]) t. a. p. 12 Juni 1626.

[3]) Concordaatboek van Deventer. 4 Sept. 1626. De gezworen Gemeente stelt voor Alstorfius wederom zijn volle tractement toe te leggen. Schepenen en Raad houden echter deze zaak »om sekere consideratien noch in bedencken."

[4]) *Dav. III.* p. 667.

[5]) De Classis verkoos hem 25 April 1626 tot haren voorzitter en tot deputaat naar de Zwolsche Synode, evenals ook 18 Sept. 1626, terwijl ook de Prov. Synode van hetzelfde jaar hem 13 Juni wederom tot Deputaat benoemde.

[6]) Eene »voorloopige" uitgave had reeds in 1623 het licht gezien. Wij houden ons aan zijne opgave als wij dit geschrift bij zijne werkzaamheid in 1627 ter sprake brengen. Zie *Dav. III.* p. 671. vgl. verder Hoofdstuk II, 2, vgl. Bijlage A. bl. III. onder III.

rustige tijd was intusschen voor de gemeente te Deventer aangebroken. Ruimschoots zag Revius zich de gelegenheid geschonken tot dichterlijken arbeid om ook alzoo te toonen hoe zeer hij medeleefde met de gebeurtenissen in zijn vaderland, waar hij de behaalde overwinningen in zijn lied bezong. Aan theologische studiën kon hij nu ook zijne krachten wijden, allereerst aan eene uitgave van de Aanteekeningen op het Nieuwe Testament van den Italiaanschen Humanist Laurentius Valla, waartoe hem de Classis onder zekere voorwaarden verlof had gegeven [1]). Bijzondere aandacht schonk hij aan een geschrift van een zijner vrienden, den beroemden Daniel Heinsius, sinds 1602 aan de Leidsche Hoogeschool verbonden, die omstreeks dien tijd zijn »Aristarchus Sacer" [2]) in het licht had gegeven. Sinds wanneer Revius en hij zich door vriendschapsbanden aan elkander verbonden gevoelden, laat zich niet bepalen. Zeker is het, dat zij jarenlang, zonder dat ook maar iets hunne verhouding deed veranderen, tot elkander in nauwe betrekking hebben gestaan, hoewel Revius eerlijk bekend heeft in deze steeds zichzelven wel als een »oprecht vriend," doch ook als een »aandachtig leerling" te hebben beschouwd. Ook nu schreef hij hem [4]) vol lof over zijn exegetischen arbeid, waarmede hij dagelijks bezig was geweest, dien hij niet hoog genoeg wist te schatten, ook al verzweeg hij hem niet enkele bezwaren omtrent sommige uitspraken gerezen, en deelde hem deze op zijn verzoek openlijk mede [5]). Blijkbaar stelde Heinsius prijs op het oordeel van Revius en terecht, gelijk dit schrijven toont [6]).

---

[1]) Zie Bijlage A. bl. V. onder VII. vgl. Hoofdstuk II, 3.

[2]) De titel luidt: *Aristarchus Sacer sive Exercitationes ad Nonni Metaphrasin in Johannem.* Lugd. Bat. 1627.

[3]) Dat hunne vriendschap reeds dateert uit den tijd toen Revius te Leiden studeerde en Heinsius aldaar als Hoogleerlaar werkzaam was, is niet waarschijnlijk, daar Revius in zijne autobiographie in *Dav. Ill.* p. 726 daarover geheel zwijgt, terwijl hij, ware het aldus geweest, hunne eerste ontmoeting allicht met een enkel woord zoude hebben vermeld.

[4]) d.d. 17 April 1628. Deze brief is (in copie) door Revius opgenomen: »Adversaria" N°. 20.

[5]) De brief eindigt met de woorden: »Haec ego tecum, vir nobiliss. libere, prout iussisti, neque absque hoc ausus fuissem. Ignosces, si recte te novi, confidentiae meae, ac ita de me statues, me tibi et amicum sincerum et attentum discipulum esse ac semper fore."

[6]) Bijzonder met sommige uitspraken van Heinsius is hij ingenomen: »quam dulce est quod nos docuisti τῷ ἀγαπητὸς contineri τὸ μονογενές." Eigenaardig kenmerkend zijn deze woorden in den brief: »Nonnihil tamen, fateor, sollicitum me habuit quod Antiquos verba Joh. c. 1. ὅσοι δὲ ἔλαβον αὐτὸν etc. ad electionem referre notes: id quod ipsis non facile dandum puto (neque nos textus cogit) ne a fide suspendamus electionem. ne ὑοθεσίαν [sic] quidem eis concedam hic ita innui ut qui credunt potestatem duntaxat habeant τοῦ γένεσθαι τέκνα θεοῦ. sunt enim."

Het jaar 1628 onderscheidde zich voor de geschiedenis der provincie door het stoutmoedig optreden van den Aartsbisschop-titulair en Apostolischen Vicaris Philippus Rovenius. Had hij tot dusver ongestoord »denkbeeldig" [1]) zijne macht over de kerk van Oldenzaal uitgeoefend, nu wilde hij het ook in werkelijkheid doen; doch te vergeefs, terwijl een afschrift van het daartoe door hem gestelde stuk [2]) door eenigen uit Oldenzaal aan den Deventerschen kerkeraad toegezonden, veroorzaakte dat deze met de overige kerken der provincie bij de Staten bewerkte dat zoo iets voortaan niet meer zoude plaats hebben. Ook ontving Revius omstreeks dezen tijd een schrijven van een zijner andere Leidsche vrienden, den Hoogleeraar Antonius Thysius [3]). Prins Maurits had der Theologische Faculteit aldaar twee vragen ter beantwoording voorgelegd, en met het antwoord den Prins gegeven, was ook hem eenigen tijd daarna een afschrift hiervan toegezonden van een vriendschappelijk schrijven vergezeld. De vragen behandelden de leer aangaande het »duizendjarig rijk", naar aanleiding van Openb. XX; vooreerst of eene bepaalde bijzondere meening, i. c. die van Alstedius daaromtrent, eene »dwaling in het fundament des geloofs" was, ten andere of hij die dat gevoelen aanhing tot het onderteekenen van Confessie, Catechismus en Canones mocht worden toegelaten, mits hij overigens rechtzinnig was en zich verbond over zijne bijzondere meening te zwijgen. Het eerstgevraagde ontkennende, had de Faculteit het laatste bevestigend beantwoord. Deze briefwisseling strekt ten bewijze vooreerst hoe Revius ook met Thysius in vriendschappelijke betrekking stond [4]), ten andere hoe hij geacht werd in een geval als dit te kunnen oordeelen, en men zijne meening op prijs stelde. In welken zin hij de vragen beantwoordde, meldt hij niet.

Den 24sten Maart 1584 was door Anna van Twickelo, weduwe van Martinus Boedeker en haar zoon Balthazar Boedeker, eenige legaten uitgezonderd, hun gansche vermogen bij testamentaire bepaling vermaakt aan de stad Deventer, ten einde daaruit mettertijd eene Universiteit of Illustre school te stichten [5]) Toen nu in het jaar 1629 de Magistraat tot het aanvaarden van die erfenis werd toegelaten, kwamen ernstig de plannen ter sprake om de gewenschte stichting binnen Deventer te doen verrijzen [6]). Met Sibelius, Alstorfius en G. Doys was het vooral Jacobus Revius, die hierbij

---

[1]) *Dav. Ill.* p. 675.

[2]) *Dav. Ill.* p. 675 sqq.

[3]) Het manuscript van Thysius is opgenomen »Adversaria" N°. 7. De daarbij gevoegde brief is gedateerd: »XI die octob. a°. 1629.

[4]) »Nos mutuum in Christo diligamus" schrijft deze.

[5]) *Dav. Ill.* p. 497 sqq.

[6]) Omtrent de oprichting en de verdere geschiedenis van het Deventersche Athenaeum vergelijke men vooral: *Het Tweede Eeuwfeest van het Athenaeum Illustre te Deventer*

»op het geheele beleid van zaken eenen grooten invloed gehad" [1]) heeft. Vóór nog over de verdere inrichting der Illustre school besluiten zouden worden genomen, achtte men het gewenscht zich met verschillende geleerden te verstaan, opdat, zoo de stichting eenmaal tot stand ware gekomen, ook spoedig het onderwijs een aanvang zoude kunnen nemen. Allereerst [2]) werden onderhandelingen aangeknoopt over de vervulling van den leerstoel in de Wijsbegeerte, en overmits de school te Herborn was opgeheven [3]) besloot men Alstedius te polsen of hij genegen ware dezen te aanvaarden. Toen zich hieromtrent bezwaren voordeden en ook Schickardus wel de Rechtsgeleerdheid doch niet de »philosophia practica" op zich wilde nemen [4]), werd Revius op voorstel van den Schoolraad naar Holland gezonden, »om te ondersoecken of men ergens een goet Philosophum soude moghen bekomen" [5]).

Vijandelijke aanvallen van graaf Johan van Nassau verontrustten inmiddels de Veluwe en Deventer. Revius, van Leiden naar Amsterdam vertrokken zijnde [6]), vernam daar hoe reeds maatregelen beraamd werden om in den dreigenden nood dier streken te voorzien, trok met dit bericht ijlings terug, en het mocht hem gelukken behouden binnen de stad te komen. Hoe geheel anders was hier op eenmaal de toestand geworden: slechts de toebereidselen en het rumoer van den krijg vond hij daar, hoewel hij toch niet verzuimde verslag te doen van zijne zending naar Holland en den Schoolraad eenige philosophen aan te wijzen met wien hij over het professoraat had onderhandeld. Buitengewoon groot was de vreugde [7]) toen spoedig daarop de vijand, verslagen zijnde, het veld moest ruimen, zoodat men aan de zaken der Hoogeschool ongestoord verder de aandacht kon wijden. Na eenige onderhandelingen [8]) waren aan het einde des jaars Schickhardus voor de Rechtsgeleerdheid, Scanderus voor de Wijsbegeerte en Guthberletus, de rector der Latijnsche school te Deventer, voor de Logica en Ethica gewonnen. Zoo kon men nu aldus een aanvang maken. Aan Revius werd opge-

---

op den 16 Februari MDCCCXXX *plegtig gevierd door Corn. Fransen van Eck en P. Bosscha.* Deventer MDCCCXXX, en »*Aanteekeningen over het Deventer Athenaeum*" door Prof. M. J. Cop. in den »*Overijsselsche Almanak*" 1850, Jaargang XV. bl. 207 vv.

[1]) van Eck en Bosscha, t. a. p. bl. 11.

[2]) *Dav. Ill.* p. 678 sq. dd. 3 Maart.

[3]) l.l. p. 579.

[4]) l.l. p. 679.

[5]) l. l. p. 679. Cop, t. a. p. bl. 209.

[6]) Vgl. Hoofdstuk IV, 1.

[7]) *Dav. Ill.* p. 680: »nuncio ejus Daventriam delato, tantum ibi gaudium fuit, quantum ab annis compluribus fuisse nemo meminerat." Revius vervaardigde bij die gelegenheid eenige gedichten.

[8]) Met Alstedius door middel van Revius. *Dav. Ill.* p. 680.

dragen op last en in naam van den Schoolraad een programma op te stellen, hetwelk na den 5den Februari goedgekeurd te zijn, door verschillende boden daartoe afgezonden, op verscheidene plaatsen in Holland en elders bekend werd gemaakt [1]). Reeds was 22 December 1629 bepaald dat de Hoogleeraren allen eene »acte van eendracht ende suiverheit in de Leere" moesten onderteekenen, verklarende daarbij [2]) »van herten te ghevoelen ende gelooven, dat alle de articulen ende stucken der leere inde confessie ende catechismus der nederlantsche ghereformeerde kercken begreepen, mitsgaeders de verclaeringhe over eenige poincten der voorss. leere inden nationalen synode anno 1619 tot Dordrecht ghestelt, in alles met Ghods woort over een koomen" tevens belovende »de voorss. leere ghetrouwelick" te zullen voorstaan. Dat Revius ook hierbij zijn invloed heeft laten gelden, lijdt geen twijfel [3]), nu wij bovendien ook zijnen naam vermeld vinden, waar werd bepaald dat »Jacobus Revius, Alstorphius ende G. Doijs syn gecommitteert om leges gymnasii opt papier te brengen" [4]). Het was een blijde dag voor Deventer's burgerij en met name voor Revius, toen op 16 Februari 1630 in het »Auditorium Philosophicum" [5]) aldaar de openbare inwijding plaats had, en door Jacobus Revius de »leges Gymnasii" »ex Cathedra" werden voorgelezen, waarna Guthberletus eene redevoering hield »de usu gymnasiorum publicorum" en Scanderus: »in laudem Philosophiae" [6]). De genoemde »leges" [7]) waren voor de bestuurderen der Doorluchte School en voor de studenten opgesteld; daarbij werd bepaald dat, terwijl de eigenlijke macht bij den Magistraat bleef berusten, het beheer over het »gymnasium" werd opgedragen aan den »Schoolraad" [8]), samengesteld uit acht leden, t. w. 2 raadsleden, 2 predikanten, 2 uit de gemeente en 2 professoren, van welke jaarlijks vier aftraden en door anderen werden vervangen. Deze bepaling werd echter spoedig veranderd en het Rectoraat ingesteld, terwijl ook functiën en samenstelling van den Schoolraad eenige wijziging ondergingen.

Inmiddels had Cruciger aan Revius bericht gezonden eene benoeming

---

[1]) Van Eck en Bosscha, t. a. p. bl. 52. Het programma, *Dav. Ill.* p. 681.

[2]) Deze acte is opgenomen door Cop, t. a. p. bl. 237 v. cf. *Dav. Ill.* p. 681.

[3]) Vgl. Van Vloten, t. a. p. bl. 8. Van Eck en Bosscha, t. a. p. bl. 11: »zijnde deze [Revius'] invloed niet alleen toe te schrijven aan den regtmatigen lof zijner geleerdheid, maar vooral ook aan zijnen heeten ijver voor de Dordrechtsche regtzinnigheid, welke de toenmalige Deventersche Regenten uitermate toegedaan waren." enz.

[4]) Handelingen van den Schoolraad. 12 Jan. 1630.

[5]) *Dav. Ill.* p. 682. Cop, t. a. p. bl. 210.

[6]) *Dav. Ill.* l. l. Cop, t. a. p.

[7]) Opgenomen bij Cop, t. a. p. bl. 232 vv.

[8]) »Senatus Scholasticus" een nieuw college van gelijken naam als hetgeen reeds bestond.

voor de Theologie en de Hebreeuwsche taal niet te kunnen aanvaarden [1]; om welke reden de Schoolraad besloot Nicolaus Vedelius, Hoogleeraar in de Philosophie en predikant te Genève, die door Brederode in Bazel evenals ook door Rivetus en Alting werd aanbevolen, dezen leerstoel aan te bieden. De goedkeuring van den Raad werd verkregen [2]) en dezen de benoeming toegezonden; waarop hij na haar bereidwillig te hebben aanvaard, naar den wensch van den Schoolraad, te Bazel den doctoralen graad verwierf, 18 Augustus de Formulieren van eenigheid onderteekende en alzoo in de rij der Hoogleeraren werd opgenomen [3]). Weldra zoude hij toonen dat deze onderteekening met zijne volle instemming was geschied en tevens hoe zeer de Remonstranten in Nederland eenen heftigen bestrijder in hem zouden vinden, toen hij reeds het volgend jaar in zijn »de Arcanis Arminianismi" hen aanviel en bestreed [4]).

Groot was dus het aandeel, door onzen Revius genomen in de oprichting van de Illustre School. Hij was het geweest die door persoonlijk bezoek of schriftelijke briefwisseling zich met verschillenden had verstaan tot het aanvaarden van eenen leerstoel, die programma en leges had helpen opstellen, kortom die wat de uitvoering van het plan der stichting betreft, onder de eersten mag worden gerekend en zijnen invloed mede aangewend had, ten einde het onderwijs in gewenschten geest zoude mogen worden gegeven. Maar ook nog in ander opzicht was het een belangrijke tijd, dien hij thans had doorleefd. In verschillende kerkelijke vergaderingen had hij zitting gehad of was hem weder de leiding of uitvoering van de besluiten opgedragen [5]). Te midden van den veelvuldigen arbeid had hij ook nog voor eigen werk tijd en kracht kunnen vinden, waar hij niet slechts de verovering van 's Hertogenbosch door Frederik Hendrik in een dankbaar »Triumph-Liedt" had bezongen [6]), maar in het jaar 1630 ook de eerste uitgave van zijne »Over-IJsselsche Sangen en Dichten" [7]) ver-

[1]) dd. 23 Jan. s. v. 1630. Revius heeft blijkbaar de zorg gehad voor het voeren van de verschillende briefwisselingen.

[2]) *Dav. Ill.* p. 686. dd 30 Mei.

[3]) *Dav. Ill.* p. 686 sqq. Vriemoet, l. l. p. 327 sqq. Sepp, *Godgel. Onderwijs*, II. bl. 117 vv.

[4]) Het bedoelde geschrift was getiteld: *»De Arcanis Arminianismi Libri Duo seu Quaestio quaenam sit Religio & fides Theologorum Remonstrantium, Decisa ex Confessione & Apologia ipsorum.* Per Nicolaum Vedelium, S.S. Theol. Doct. & Professorem in Illustr. Schola Daventriensi. Lugduni Batavorum, Apud Franciscum Hegerum, Anno CIƆIƆCXXXI.

[5]) Op de Prov. Synode van Steenwijk 1-4 Juni gehouden, was hij tot Assessor benoemd en tot Deputaat verkozen, terwijl hij 1 Dec. 1629 de vergadering der Classis als voorzitter leidde. Zie de acten.

[6]) Bijlage A. bl. IV. onder V. vgl. Hoofdstuk IV, 1.

[7]) Bijlage A. bl. IV. onder VI. vgl. Hoofdstuk IV, 1.

scheen, die met verlangen tegemoet gezien, met blijdschap ontvangen werd, terwijl spoedig daarop ook zijne editie van Laurentius Valla [1]) kon toonen, hoe de werkzame predikant de theologische studiën niet veronachtzaamde.

Hetzelfde jaar zoude hem nog wederom de reis naar 's Gravenhage zien aanvaarden. De Remonstranten deden steeds meer en meer van zich spreken en eene bijeenkomst van Gedeputeerden van de Synoden der Vereenigde Provincien was aldaar saamgeroepen, door welke mede hieromtrent nader zoude worden beraadslaagd. In September togen Revius en Everardus Schuttenius derwaarts [2]), voorzien van brieven van de Prov. Syn. van Overijssel aan deze vergadering alsmede van hen die uit de Ridderschap destijds te Zwolle bijeen waren en van de stad Zwolle zelve, gericht aan de afgevaardigden der Ridderschap van die Provincie bij de Staten-Generaal [3]). De gansche samenkomst was blijkens de acten uitsluitend gewijd aan de behandeling van »de dagelijks wassende stoutmoedigheid der Arminiaansche factie" [4]) en de middelen waardoor het noodzakelijk zou zijn daartegen op te treden [5]). Allereerst werd daartoe een smeekbrief opgesteld [6]) en namens allen door het moderamen, den Praeses Aegidius Bursius van Middelburg en den Scriba Sebastianus Damman van Leiden, onderteekend, door de geheele vergadering plechtig in de Staten-Generaal gebracht, terwijl de zaak kortelijk met luider stem door den voorzitter werd aanbevolen. Daarop ontvingen zij ten antwoord dat men de zaak rijpelijk zoude bespreken en hun het besluit zoo spoedig mogelijk mededeelen. Terwijl zij nu dit verwachtten, besloten zij een ander schrijven [7]) den Prins aan te bieden en daarbij een afschrift te voegen van dat hetwelk den Algemeenen Staten overhandigd was, welke plechtigheid eveneens door alle leden, met eene korte redevoering van den Scriba Damman geschiedde. Zijn antwoord gaf evenwel op de uitvoering van hunne wenschen niet veel hoop. Immers, hoezeer dankende voor de eer en het vertrouwen hem bewezen en verklarende alles in het werk te zullen stellen wat in zijn vermogen was tot het behoud van het aanzien en den luister der Gereformeerde Kerk en door zijne daden meer te zullen doen dan hij nu met woorden kon beloven, voegde hij er bij dat hij wat het smeekschrift aan de Staten betreft, hen prees dat

---

[1]) Bijlage A. bl. V. onder VII. vgl. Hoofdstuk II, 3.
[2]) *Dav. III* p. 687.
[3]) Dit schrijven is opgenomen »Adversaria" N°. 8.
[4]) *Dav. III.* p. 687.
[5]) De acten dier vergadering zijn te vinden: »Adversaria" N°. 9.
[6]) »Adversaria" N°. 10.
[7]) »Adversaria" N°. 11.

zij dien weg hadden ingeslagen en erkende dat het uit de praktijk van den Staat zoude voortvloeien zoo den Remonstrantschen predikanten, nu sinds geruimen tijd in ballingschap, ook de terugkeer belet werd, hunne conventikelen verhinderd en vooral hunne smadende geschriften onderdrukt werden; evenwel vreesde hij zeer, dat de Staten niet eendrachtig zulk een besluit zouden nemen, terwijl bovendien niet licht verwacht kon worden, dat de eene Provincie zich in deze zaak zoude laten overstemmen of dulden dat haar een praejudicie werd gegeven [1]. Vanwege de Staten Generaal werd hun opgedragen copiën van het verzoekschrift te doen vervaardigen om derwaarts, waar het behoorde, te worden gezonden, terwijl de Staten over het gevraagde zouden beslissen naar zij tot heil van land en kerk dienstig achtten; in antwoord hierop beval de Praeses hun nogmaals de petitie aan [2], hun een afschrift overleggende van den brief, dien zij den Prins hadden overhandigd. Toch is deze gansche verhandeling eigenlijk zonder resultaat gebleven, terwijl Revius van hunne zending op de Provinciale Synode van Deventer [3], die eenigen tijd na hunne terugkomst bijeenkwam — waar ook een schrijven der Zwitsersche kerken beantwoord werd [4] — verslag uitbracht.

Hetzelfde jaar nog zag hem werkzaam in verschillenden arbeid. Sinds lang was hij bezig geweest aan het opstellen van eene »Historia Pontificum Romanorum" [5], waarop hij thans het oordeel der Classis kon vragen, zoodat zij het jaar daarop volgend in het licht verscheen, terwijl hij tevens toonde zijne klassieke studiën niet geheel te verwaarloozen, daar hij eene verzameling »Epitheta Homerica" uit Ilias en Odyssea bijeengebracht, op schrift stelde, een werk dat van den aanvang af niet voor den druk bestemd is geweest [6]. Met onderscheidene talen trachtte hij in-

---

[1]) *Dav. Ill.* p. 688.

[2]) »Adversaria" N°. 12.

[3]) 14–16 Juni 1631. Zie de Acten.

[4]) Deze hadden over de troebelen in de Nederl. kerken geschreven. Hiervoor werd nu gedankt. Dit antwoord is door Revius als Deputaat opgesteld en opgenomen *Dav. Ill.* p. 689 sq, »Adversaria" N°. 13, en in C. Sibelius' »*Curriculum Vitae*" (M.S.) II. p. 88 sqq. Sibelius was voorzitter van die Synode. Zelf schrijft hij aldaar, p. 88: »ad istas ministrorum ecclesiarum Helveticarum et Genevenses (sic) literas e Synodo Transisalana Dav[i]. Decimo Sexto die Junii responsum reditum est, quod Reverendus Dominus Jac. Revius, Eccl. Dav[ais]. Pastor et superioris Synodi Transisalanae Deputatus, huius Synodi nomine et jussu in haec verba concepit." etc.

[5]) Bijlage A. bl. V. onder IX. vgl. Hoofdstuk III. 4.

[6]) De titel luidt: »*Epitheta Homerica ex Iliade et Odyssea collecta* a Iacobo Revio, Daventriae A°. CIↃIↃCXXXI" (165 pp. 14°). Dit handschrift van Revius berust thans op de Leidsche Universiteits-Bibliotheek (Codex Perizonianus n°. 14). Ter kenschetsing van dit werk zegt hij in de voorrede (p. 2 sq.): »Lectori qui forte in hunc libellum incidet. In colligendis hisce Epithetis usus sum primum libello

middels zich vertrouwd te maken. Gezwegen van het Hebreeuwsch, waarin de leerling van Drusius weldra gelegenheid zoude hebben zijne bekwaamheid te toonen, oefende hij zich ook in het Chaldeeuwsch en Syrisch, en dit onder de leiding van zijnen vriend Ludovicus de Dieu, Regent van het Waalsche Collegie en predikant te Leiden [1]).

Met kracht zien wij Revius, al mocht het convent te 's Hage dan niet veel daaromtrent hebben vastgesteld, intusschen wederom te Deventer tegen de Remonstrantsche pogingen optreden. Assuerus Matthisius, de vroegere Deventersche predikant, later als Remonstrant afgezet, had zich tot den Magistraat dier stad gewend met verzoek zich wederom aldaar te mogen vestigen, hetgeen hem voor drie dagen was toegestaan. De kerkeraad bijeengekomen, verklaarde [2]) dat »sulcx tegen haer Achtb. resolutie, genomen ende gegeven op het request des kerkenraets aen den Mag^{t}. int jaer 1623, den 11 febr." indruischte, en »resolveerde hetselve den E.E. Heeren indachtich te maken ende te versoecken dat haar A.A. volgens gedane beloftenisse daer by gelieven te volharden." Er bestond, schreven zij, anders groot gevaar van de Arminiaansche zijde, dewijl [3]) »door deses voornoemden bandijts incomen ende verleende vrij geleyde, daer van ons tot noch toe geen exempel en is van een ander plaetse bekent gemaeckt worden (hoewel, God betert, de principaelste belhamels der Arminiaensche factie ende banditen, sonder vry geleyde wederomme in dese landen gecomen zyn, ende hier en daer in verscheijden plaetsen ende steden door oogluijckinge getolereert worden) het voorverhaelde placcaet, resolutie, ende apostille onder de voeten soude getreden, onlust, onruste, ende mercke-

---

Epithetorum Nic. Prusti, quem deinde ex Indice Homerico Wolphgangi Severi fere altero semisse auxi, adiectis etiam, meo labore, ipsis Homericis versibus. Siqua desunt, ea fere in personarum locorumve Epithetis consistent, quae, quod aliis plerunque communia sint, maximo taedio, et nullo fructu toties fuissent repetita. quod experietur qui vel unum Catalogum navium perlegerit e secundo Iliados, in quo quamplurima talia occurrunt. Quod vero Iliadem tantum et Odysseam adhibui, praeteritis reliquis Homeri poëmatiis, ea causa est, quod mihi ob graves causas ea valde suspecta sint. Non diffiteor posse etiam haec nostra ex iis locupletari, ut et ex iis Hymnis quos Orpheo vulgus tribuit, qui pene toti Epithetis constant, ut reliquos poëtas taceam, sed aliorum maiori ocio quicquid id est relinquo. mihi satis fuit privati exercitii causa, ex opere omnium (inter graecos) antiquissimo et laudatissimo subcisivis horis hoc opusculum concinnasse "

[1]) Zie den brief aan Heinsius waarin Revius een en ander meedeelt: »Adversaria" N°. 23, opgenomen: Bijlage E. bl. L.

[2]) Kerkeraadsacten. 18 Sept. 1632. Revius, blijkbaar deze zaak ernstig aanvattend en mede tegen Matthisius opgetreden, nam later een afschrift van deze acten op in zijne »Adversaria" N°. 14.

[3]) Het schrijven waarbij de Kerkeraad dit verzoek tot den Magistraat richtte is opgenomen »Adversaria" N°. 15.

lycke opsprake ontstaen" enz. De kerkeraad trachtte alzoo mede getrouw aan zijne beginselen, de gemeente voor dreigend gevaar te behoeden.

Rèvius was in dezen tijd door de gemeente van Rotterdam beroepen [1]; tevergeefs echter, daar de kerkeraad hem niet wilde loslaten, en hij zelf ook door het grootsche werk waaraan hij sinds eenigen tijd zijne krachten wijdde, te zeer zich aangetrokken gevoelde dan dat hij met zijn vertrek uit de Provincie daarvan afstand zoude hebben kunnen doen. Treurige familieomstandigheden door het wangedrag van zijnen broeder Hendrik hebben hem in die dagen menig smartelijk oogenblik gekost, waar deze [2]) door zijne geschillen met een zijner medeburgers de censura van den kerkeraad op zich zag toepassen, hoewel ten slotte, nadat hij openlijk berouw had getoond, de zaak geen verderen voortgang had.

Tot dusver hebben wij gezwegen van de gewichtige taak waarmede onze predikant reeds sinds eenige jaren was bezig geweest, welke arbeid inderdaad dien tijd tot een der belangrijkste schakels in het leven van Revius heeft gevormd. Wij denken hier aan hetgeen hij verricht heeft, zijn aandeel in het tot stand komen van de Nederlandsche Bijbelvertaling, bekend als de »Staten Vertaling". Bespraken wij reeds zijne verdere levensgeschiedenis in deze jaren, thans wijden wij uitsluitend hieraan de aandacht.

De Nationale Synode van Dordrecht in de jaren 1618/19 had reeds aanstonds in hare zesde zitting het plan tot eene nieuwe Bijbelvertaling [3]) ter sprake gebracht. Drie vragen werden daarbij gesteld: 1°: Of het noo-

---

[1]) *Dav. III.* p. 691 dd. 21 Sept.

[2]) Kerkeraadsacten. 18 Juni, 22 Juni, 30 Juli 1632.

[3]) Begrijpelijkerwijze bespreken wij de geschiedenis van dit belangrijk feit slechts in zooverre Revius daarbij betrokken was. Voor literatuur hierover verwijzen wij naar: N. Hinlopen, *Historie van de Nederlandsche Overzettinge des Bijbels.* Leyden. MDCCLXXVII. Jod. Heringa, *Byzonderheden betreffende de vervaardiging van de gewone Nederlandsche Bijbelvertaling*, opgenomen in: *Archief voor Kerkelijke Geschiedenis, inzonderheid van Nederland.* deel V. Leiden 1834. bl. 57–202. A. Ypey en I. J. Dermout, *Geschiedenis der Nederlandsche Hervormde Kerk.* IIe deel. Breda 1822. bl. 345 vv. en de Aanteekeningen. B. Glasius, *Geschiedenis der Nationale Synode in 1618 en 1619 gehouden te Dordrecht.* IIe deel. Leiden 1861. bl. 259–268. De bronnen zijn in de eerste plaats: de »Stukken, rakende de overzetting en de revisie en het drukken des Bijbels enz.", de »Manuscripta acta revisorum", de »Libri versionem Bibliorum Belgicam etc. spectantes", aanwezig in het »Oud-Synodaal Archief" der Ned. Herv. Kerk, vermeld in den »*Catalogus*" daarvan, bewerkt door H. Q. Janssen, 's Gravenhage 1878, bl. 22, 24, 28 en 33, onder de nummers 8, 9, 10 en 18. De beteekenis van sommige leden der tot overzetting en revisie benoemde commissie is ook reeds afzonderlijk besproken; zoo die van den vertaler des O. T. Joh. Bogerman door H. Edema van der Tuuk, in zijn *Johannes Bogerman*, Groningen 1868. bl. 267 vv. en die van den overzetter des N. T. Ant. Walaeus door De Lind van Wyngaarden in zijn *Antonius Walaeus*, bl. 80 vv. Zie voorts: *Acta Synodi Nationalis Dordrechti habitae.* Dordrechti, Typis Isaaci Ioannidis Canini & Sociorum, CIƆIƆCXX. p. 19–25. Sessiones VI–XIII.

dig en de kerk tot voordeel zoude zijn, eene nieuwe overzetting des Bijbels voor te nemen; 2°: op welke wijze deze tot nut en stichting onzer kerken ten bekwaamste zoude kunnen gedaan worden; 3° : hoevelen en wien deze arbeid uit naam der Nederlandsche kerken opgelegd zoude worden. In antwoord op de eerste vraag werd reeds den volgenden dag in de namiddagzitting »met alle eenstemmigheid geoordeeld, dat eene betere overzetting des Bijbels, uit de oorspronkelijke talen zelve in de Nederduitsche, niet alleenlijk voor onze Nederlandsche kerken profijtelijk, maar ook gansch noodzakelijk zou zijn" [1]). Dat dit besluit was genomen, is niet te verwonderen. Ook hierin waren de Dordtsche Vaderen van éénen zin met hunne voorgangers, die op de vroegere synoden in gelijken zin besloten en evenzeer de noodzakelijkheid van eene nieuwe overzetting hadden ingezien.

De uitgave des Bijbels waarmede men niet tevreden [2]) bleek te zijn, was die welke het eerst te Embden in druk was verschenen, bewerkt door Godfried van Winghen [3]). Doch dit was nog alleen het Nieuwe Testament geweest naar de vertaling van Jan Utenhove, hetwelk in 1559 verbeterd, in 1561 en 1562 herdrukt werd. In dit laatste jaar gaf Van Winghen daarbij ook de overzetting des O. Testaments naar Luther in het licht. Te zamen vereenigd bleef deze »van Winghen" nu van 1562 tot 1618 de algemeen gebruikte. Evenwel de ingenomenheid hiermede was over 't algemeen niet groot. Sixtinus Amama [4]), Hoogleeraar in de Hebreeuwsche taal te Franeker, had daarvan verklaard: »inter omnes omnium nationum versiones nullam esse, quae tanto distet ab Hebraica veritate intervallo, ac haec nostra" [5]). Eveneens was deze zaak op de Synoden ter sprake gekomen, en reeds »de Nederlantsche gereformeerde kercken hebben, noch onder 't cruys zijnde, op dit stuck gedacht, alsoo dat Anno 1571 dese sake met eernst ende ordre is by der hant genomen, ende is in de byeenkomste derselver, in Hooch-Duytslant, ende in Oost-Frieslant, tot Emden aengestemt, dat men dese sake soude brengen op de naeste Synode Generael, in de welcke Anno 1578 tot Dordrecht gehouden, den Heere van Aldegonde, ende Petro Datheno last gegeven is, nae mannen, tot sulck werck bequaem, uyt te sien" [6]). In de verschillende volgende Synoden

---

[1]) *Acta*, p. 20. (sessio VIII).

[2]) Zie over de daaromtrent geuite klachten: Ypey en Dermout, t. a. p. II. Aanteekeningen bl. 237, 238.

[3]) Zie L. le Long, *Boekzaal der Nederduitsche Bijbels*, Amsterdam 1732. bl. 708 vv.

[4]) cf. Vriemoet, l. l. p. 166 sqq.

[5]) In een brief aan Festus Hommius. (Archief van de Theologische Faculteit te Leiden, band C, stuk 10). Zie dit citaat bij De Lind van Wyngaarden, t. a. p. bl. 83, noot 3.

[6]) Zie: *»Cort verhael van sulcx als sich heeft toegedragen, belangende het werck*

bleef de zaak aanhangig. Te Middelburg in 1581 »is dit werck onder vyer Classen verdeelt geweest om by elcx een vierdepart van den Bijbel voorgenomen te worden" [1]). Evenwel zonder resultaat, en toen nu te 's Hage op de synode, werd »ingebracht, dat de Heere van St. Aldegonde, Philips van Marnix... voor syn particulier dit begost hadde, isser daerom geresolveert, hem te versoecken ende te bidden, dat hy in dit sijn begonnen werck, tot dienst van de gemeyne kercken wilde voortgaen" [1]). Doch, »also de voorseyde Heere van St. Aldegonde hem hier over doe excuseerde,... heeft het particulier Synodus van Suythollant binnen Delft Anno 1587... gedeputeert d.d. Kimedontium, d.d. Bastingium, d. Arnoldum Cornelij, ende d. Warnerum Helmichium" [2]). »Dit voornemen" is »elcke reysen, in de jaren 1588, 1589, 1590, 1591, in de particuliere synode van Suythollant vernieuwt geworden" [2]), en »daerna Anno 1592 in de Suythollantsche Synode tot Leyden, dese sake wederom met eernste beraetslaecht... ende oversulcx goetgevonden, of wederom by den Heere van St. Aldegonde, volgens het besluyt van Anno 1586 aen te houden: ofte by weygeringe op de andere voet des Delffschen Synodi voors., het werck te vervoorderen door de vuyr te voren genomineerde personen, mits hun eenige tot hulpe in 't schrijven byvoegende." Na korten tijd werd daarop in »den Synodo particulier van den Briel... 1593, in Augusto vertoont, ende met blijtschap ontfangen" [3]) de resolutie van de Heeren Staten Generaal, waarbij zij met wijziging van het vorige besluit, dat nl. door drie Predikanten, uit Holland, Zeeland en Friesland elk één, de Latijnsche Bijbelvertaling van Junius en Tremellius in het Nederlandsch zoude overgezet en vergeleken worden, thans bepaalden [4]): dat de overzetter »deselve als oock andere, soude hebben te consuleren, daer hy 't selve dienen achten soude: daer beneffens mede goet vindende,... dat men een persoon alleen, by de kercken gekozen (dwelck doe was de Heere van St. Aldegonde) daertoe soude employeren, die syn werck van stuck tot stuck met eenige van de ervarenste soude communiceren, etc". Kerk en Staten begrepen terecht: »dat het niet yemants werck in 't particulier,

---

der Translatie onses Nederlantschen Bijbels uyt de Hebreeusche ende Griecksche talen." Oud-Synodaal Archief N°. 8 (Janssen, t. a. p. bl. 24) onder 21, bl. 1. Dit Embdensche artikel, het derde van de »Acta Particularia seu Particulares Quaestiones" luidde: »Ad alteram quaestionem de Bibliorum correcta translatione Flandrica, (quod attinet) eam ad Synodum generalem reijciendam censuerunt fratres." Zie: B. van Meer, *De Synode te Embden 1571.* 's Gravenhage 1892. bl. 253.

[1]) *Cort Verhael*, t. a. p. bl. 2.

[2]) t. a. p. bl. 3.

[3]) t. a. p. bl. 4.

[4]) t. a. p.

maer een gemeen werck der kerken wesen soude" [1]). Doch, reeds waren de andere Provinciën geraadpleegd, waren Revisoren voor zijn werk benoemd en was de arbeid met ernst aangevangen, zoodat hij het boek Genesis al aan hen kon overgeven, toen »hem de Heere, binnen Leyden, uyt deser werelt wechgenomen heeft in het sestichste jaer sijnes ouderdoms, Anno 1598 decembris die XV" [2]). Wel werden »in den particulieren Synode in den Hage, Anno 1599, genomineert d. Arnoldus Cornelij ende d. Wernerus Helmichij, te dien tijt beyde predicanten binnen Delft, om het werck by d. Aldegondium aengevangen, te vervolgen", doch het zoude niet baten, en terecht mocht dus op de eerste hieraan gewijde zitting te Dordrecht als reden tot eene nieuwe overzetting worden opgegeven [3]): »Quia ... Nobilissimus Philippus Marnixius, S. Aldegondae Dominus, Clarissimique ac Reverendi viri, Arnoldus Cornelij, & Wernerus Helmichius, qui diversis temporibus, ab Ecclesijs Belgicis ad novam ex ipsis fontibus versionem adornandam deputati fuerant, eoque opere vixdum inchoato, jamdudum e vivis excesserant" [4]).

Zoo was dan, gelijk wij zagen, het besluit genomen en zoude het dan toch na zoovele vergeefsche pogingen eindelijk tot eene nieuwe vertaling komen. Na verschillende voorloopige besprekingen [5]) ging men over tot de benoemingen van hen, aan wie deze taak zoude worden opgedragen. Uit eene opgave [6]) van personen, die men daartoe geschikt achtte, doch die geen lid der vergadering waren, benevens uit de leden zelve, werden nu gekozen tot vertalers des O. Testaments [7]): Joannes Bogermannus, pred. te Leeuwarden, Guilhelmus Baudartius, pred. te Zutphen, Gerson Bucerus, pred. te Vere. Na hen bekwamen de meeste stemmen: Anthonius Thysius, hoogl. te Harderwijk, Jacobus Rolandus, pred. te Amsterdam, Hermannus Faukelius, pred te Middelburg. Na de keuze van de vertalers des N. Testaments, werden tot Herzieners van de vertaling des O. Testaments benoemd, als afgevaardigden der verschillende Provinciën: Anthonius Thysius, Joannes Polyander, hoogll. te Leiden, Petrus Plantius, pred. te Amsterdam, Iodocus Larenus, pred. te Vlissingen, Sibrandus Lubbertus, hoogl. te Franeker, Iacobus Revius, pred. te Deventer, Franciscus Gomarus, hoogl. te Groningen. In hare zitting van 23 Nov. 1618 had de Synode,

---

[1]) t. a. p. bl. 5.

[2]) t. a. p. bl. 7.

[3]) *Acta*, p. 19. (sessio VI).

[4]) Vgl. ook de lezing van deze uitspraak in de geschreven »Handelingen" bij Heringa, t. a. p. bl. 81.

[5]) Hinlopen, t. a. p. bl. 64–72. Heringa, t. a. p. bl. 82–114.

[6]) Heringa, t. a. p. bl. 117–120.

[7]) *Acta*, p. 24. (sessio XIII).

vertalers en revisores in den duur van het werk overigens vrij latende, bepaald, dat drie maanden na het uiteengaan der Synode een aanvang met het vertalen zoude worden gemaakt [1]). Doch dit hing niet van hen maar van de Hoog Mogenden af, daar deze door het verschaffen van de benoodigde gelden, den voortgang daarvan moesten mogelijk maken. Eene commissie van vier leden zoude het verzoekschrift daaromtrent bij de Staten-Generaal indienen, tevens er op aandringende dat de benoemde personen »middelerwijl vrij zouden zijn van alle andere kerkelijke bedieningen en in ééne plaats te samenkomen, als ook hun werk elkander meedeelen" [2]), waartoe zij hen ook verzochten door brieven bij de kerken voor de benoemde Predikanten te willen tusschen beide treden. Evenwel, »het uitgaen van het bestand, en de daerop weder aengevangen oorlog met Spanje, die den Staet op zeer zware kosten bragt; ook het redden van den verwerden staet der kerken, waermede de Synoden de handen gedurig vol werk hadden, verhinderden hun Hoog Mog. om dit verzoek in overweging te nemen" [3]). Eindelijk, 11 April 1624 kwam het gewenschte besluit. Tengevolge daarvan had den 18[den] Juli 1625 te 's Gravenhage de vergadering van de overzetters met de deputaten der Synode plaats. Echter niet gelijk hun verzocht was t. w. met geheele vrijstelling van hun dienstwerk, maar anders hadden de Staten besloten, hun gelastende ieder half jaar bijeen te komen om het bewerkte te vergelijken. Na herhaald verzoek daaromtrent evenwel van inzicht veranderd, wezen zij Leiden als de vergaderplaats aan [4]).

Wij laten thans de overzetters des N. Testaments [5]) hunnen arbeid vervolgen en gaan het verloop na van hetgeen de vertalers van het O. Testament, in wier arbeid Revius weldra zoo geheel werd betrokken, achtereenvolgens hebben verricht. In November 1625 kwam Bogerman te Leiden, Baudartius 14 April des volgenden jaars en Bucerus, niet dan na aarzeling voorloopig ontslagen [6]), mede spoedig daarop. Na onderling overleg werd met de drie gemachtigden der Staten-Generaal eene samenkomst gehouden, waarin zij het reeds door hen verrichte werk toonden, tevens op eene regeling der onkosten aandringende [7]).

Toen een en ander naar wensch was vastgesteld [8]), werd mede bepaald,

---

[1]) *Acta*, p. 23. (sessio XI).

[2]) Sessio CLXXVII, 27 Mei des namiddags. (Post-Acta).

[3]) Aldus Hinlopen, t. a. p. bl. 83 v. Zie over de daaromtrent op de synoden gevoerde beraadslagingen: Hinlopen, t. a. p. bl. 84–89.

[4]) t. a. p. bl. 94.

[5]) Zie hierover o. a. De Lind van Wyngaarden, t. a. p. bl. 85–88.

[6]) Hinlopen, t. a. p. bl. 96.

[7]) t. a. p. bl. 97.

[8]) t. a. p. 97–98. Edema van der Tuuk, t. a. p. bl. 270.

dat de overzetters, terwijl het O. Testament daartoe in vier deelen gesplitst werd, bij het begin aanvangende, telkens den Revisoren een stuk zouden toezenden, dit ter bestemder tijd met hen moesten overzien, en hetzelve voorzien van hunne onderteekening den Hoog Mogenden ter bewaring zouden geven [1]). Bovendien waren de erfgenamen der vroeger benoemde en daartoe bezoldigde overzetters gehouden, hun over te geven, hetgeen te dezer zake reeds was verricht [2]). 13 Nov. 1626, »juist acht jaren na de opening der Nationale Synode" [3]), hielden zij nu hunne eerste bijeenkomst. Na onderling elks deel in dezen arbeid te hebben vastgesteld, gingen zij met ijver aan het werk [4]). Daar het moeielijk was voor ieder der Revisoren een exemplaar van elk afgewerkt stuk gereed te krijgen, besloot men deze te laten drukken ter bespoediging van den gang der zaken. Bij de vertaling maakten zij dankbaar van de overzetting van Piscator en van den arbeid van wijlen Marnix van St. Aldegonde en Helmichius gebruik, alsmede van de overzetting van het boek Job, hun door Jodocus Larenus toegezonden.

Inmiddels vorderde men aldus zeer met het werk. Den 8sten Augustus 1629 kon Baudartius aan Revius en zijn mede-revisoren »een Exemplaer van de vijf Boecken Mosis" [5]) toezenden [6]). Evenwel [7]), reeds op de Utrechtsche Synode van 1627 had Trigland uit naam der Overzetters kunnen mededeelen [8]), dat zij hoopten »in Slagtmaand met de vijf boeken van Mozes, of het eerste deel van den Bijbel te sullen gereed zijn." Intusschen had reeds eene vergadering der gezamenlijke Overzetters des O. en N. Testaments plaats gehad in Juli 1628, om in taal en spelling zich met elkander te verstaan, toen de vorderingen eenmaal zulk een voortgang begonnen te krijgen [9]). Doch uit bovengenoemd schrijven van Baudartius bleek tevens, dat bij de verzending van het eerste deel »alle de historissche Boecken ook veerdich" waren en slechts de drukker oorzaak van de vertraagde ver-

---

[1]) Gelijk wij zien zullen, is deze orde van werken niet gevolgd.

[2]) Hinlopen, t. a. p. bl. 98.

[3]) t. a. p. bl 100.

[4]) Zie over hunne eerste werkzaamheden, de bestaande overzettingen door hen gebruikt, de veranderde methode van vertalen: Hinlopen, t. a. p. bl. 100–107. Edema v. d. Tuuk, t. a. p. bl. 270–274. Heringa, t. a. p. bl. 137–140.

[5]) Waar de brieven, over de Bijbelvertaling gewisseld, door Hinlopen of Heringa zijn opgenomen, zullen wij naar deze geschriften, niet naar de »Acta Manuscripta" verwijzen. Zie dezen brief opgenomen bij Heringa, t. a. p. bl. 177.

[6]) Vgl. ook den brief van Baudartius aan Revius. Heringa, t. a. p. bl. 178.

[7]) De oorzaken van de vertraging noemt Hinlopen, t. a. p. bl. 108.

[8]) Hinlopen, t. a. p. bl. 106.

[9]) Het geheele verslag van deze vergadering te vinden bij Hinlopen, t. a. p. Bijlagen, bl. 77.

zending was. Niettegenstaande dit alles bleef de zaak voortgang hebben en 20 Maart zond Baudartius een ander stuk, bevattende Jozua, Richteren, Ruth, I—II Samuel. Uit het schrijven [1]), waarmede hij het voor Revius bestemde exemplaar deed vergezeld gaan, blijkt hoe deze in die dagen meer dan overladen was met verschillenden arbeid [2]). Zijn »pertinax silentium, adeo ut ad binas meas, ad binas Doctiss. Heynsii, quod sciam, ne γρὺ quidem responderis" werd hierdoor veroorzaakt, en toch, voegt Baudartius erbij, »cogor nihilominus adhuc plusculum negotii tuis humeris imponere," met de belofte: »Reliquos historicos cum bono Deo, post paucas septimanas mittemus, jam n. sub prelo sunt," hetwelk hij den 1sten October deed [3]). Het reizen en trekken van Revius in die dagen, gelijk o. a. zijne werkzaamheid als afgevaardigde der Overijsselsche Synode te 's Hage, is niet bevorderlijk geweest voor den snellen voortgang van zijn revisoren-arbeid. Dit toont een volgend schrijven [4]) van Baudart, hem den $\frac{20}{10}$ Februari 1631 geworden, waarin de vertalers verklaren, »dat wij geern wouden weten, of U. E. ende d' ander Heeren Revisoren haest hebben afgedaen al t' gene, dat wij hare E.E. van ons werck gesonden hebben." Trouwens, als men bedenkt hoe de vertalers van alle ambtsbezigheden ontslagen, de Herzieners daarentegen in dezen tijd nog in alle opzichten daarmede waren bezet, laat het zich verklaren, dat genen dezen somtijds tot meerdere haast konden en moesten aansporen. Op genoemd tijdstip waren alle Hagiographa gereed om te worden herzien en arbeidde men aan de overzetting der profeten. Doch zulk eene vermaning tot Revius gericht, behoefde niet herhaald. Immers, in den volgenden brief van Baudart aan hem [5]) dd. $\frac{30}{20}$ Maart, prijst hij Revius' »neerstigheyt in het ouerlesen van ons werck" en wenscht »dat alle d' ander Heeren Revisoren mede soo neerstigh waren." Geen twee maanden later dan ook, vóor nog Mei ten einde was, kwam het boek Job gereed [6]).

Middelerwijl trof den Overzetteren een zwaar verlies door het afsterven

---

[1]) Heringa, t. a. p. bl. 179. Deze brieven zijn, gelijk wij later zullen zien bovendien belangrijk om de mededeelingen van gebeurtenissen op staatkundig gebied en om persoonlijke bijzonderheden die zij van Revius vermelden.

[2]) Dit is te verklaren als men bedenkt hoe in datzelfde jaar 2 verschillende geschriften van Revius hand verschenen. Zie Bijlage A. bl. IV, V. onder VI en VII.

[3]) Heringa, t. a. p. bl. 180.

[4]) t. a. p. bl. 181.

[5]) Deze, door Heringa, t. a. p. bl. 182 vv. opgenomen, bevat, gelijk wij later zien zullen, eenige bijzonderheden over de uitgave van Revius' gedichten.

[6]) De brief bij Heringa, t. a. p. bl. 184.

van Bucerus den 7den Augustus van hetzelfde jaar [1]). Anthonius Thysius kwam nu aan de beurt, daar hij na hem de meeste stemmen bekomen had, om als vertaler op te treden. Toch »nae dat D.D. Thysius ons hadde toegesegt willigh te sijn om D. Buceri s. plaetse te succederen", is hij »nae den Haeghe gereyst, ende heeft sijne swarigheden in dese sake hare Ed. Mog. ende hare Ed. voorgedraeghen", schrijft [2]) Baudart 6 October aan Revius. Tengevolge hiervan na »met vele redenen ende inductyen versocht" te zijn, verklaarde Bogerman zich met den andere bereid het overige werk af te doen. Ondertusschen was de vertaling van de Psalmen aan Revius en aan zijne mederevisoren toegezonden. »De Boecken Salomonis" volgden 26 Jan. 1632 [3]), 7 April Jesaja [4]), in den loop des jaars Jeremia, Ezechiel en Daniel, terwijl $\frac{10}{1}$ Jan. 1633 [5]) Baudart hem met een dankbaar hart over de gemaakte vorderingen »alle de cleyne propheten, sijnde het laetste deel des Ouden Testaments" kon doen geworden. In dezen laatsten brief meldt hij tevens hoe de Staten Generaal elke Provincie hadden aangeschreven zich tot de gezamenlijke overziening gereed te maken. In de afwachting van bericht wanneer de Reviseurs hunnen arbeid voorloopig gereed hadden, schrijft Baudart, »sullen wij oock selfs ons werck interim reuideren, ende den jndicem so verre brenghen als wij cunnen." Inmiddels was door het overlijden van Rolandus eene plaats als Revisor opengevallen en de Noord-Hollandsche Synode, hiervan in kennis gesteld, benoemde [6]) daarvoor Abdias Widmarius, predikant te Uitgeest. Alzoo was de arbeid nu tot een belangrijk moment genaderd. De Algemeene Staten hadden thans door de oproeping van de Revisoren den loop der verdere zaken te richten, terwijl in eene vereenigde zitting van Overzetters en Overzieners de geheele arbeid nogmaals aan een nauwkeurig onderzoek moest worden onderworpen. Tegen 1 Juli 1633 werden nu de Staten der onderscheidene Provinciën aangeschreven hunne afgevaardigden ter revisie in Leiden te doen verschijnen [7]). Ook Revius behoorde tot de genoemden, doch evenals Gomarus verzocht hij vooraf inlichtingen aan Baudart te

---

[1]) Het request hieromtrent door de 2 overblijvende vertalers aan de Staten Generaal gericht: Heringa, bl. 189–192.

[2]) t. a. p. bl. 185.

[3]) Het schrijven daarbij: t. a. p. bl. 186.

[4]) t. a. p.

[5]) t. a. p. bl. 187 v.

[6]) Hinlopen, t. a. p. bl. 124.

[7]) Den Oproepingsbrief aan de Staten van Overijssel omtrent Revius gezonden, nemen wij op onder Bijlage D. bl. XLII. Hinlopen deelt dien niet mede, Heringa evenmin hoewel hij in zijn tekst, t. a. p. bl. 149, zegt dien als Bijlage P op te nemen: Bijlage P evenwel, t. a. p. bl. 195, is een geheel ander stuk. cf. bl. 171. Zie Oud-Synodaal Archief, N°. 9 onder 16. Zie ook *Dav. III.* p. 694.

Leiden of de Revisoren wel allen op den bestemden tijd zouden verschijnen. Uit diens antwoord [1]) blijkt tevens dat aan Bogerman was gelast in zijn huis een vertrek tot ontvangst van de Revisoren des Ouden Testaments gereed te houden. Aldaar verschenen dan ook de aangewezene herzieners [2]) en hielden 9 Juli hunne eerste vergadering, waarin aan Bogerman de leiding van de bijeenkomsten werd toevertrouwd, terwijl Revius de eer genoot tot scriba te worden benoemd. Doch gelijk wij reeds zagen [3]), niet alle Revisoren waren opgekomen, overmits Larenus en Fullenius eerst later het gevraagd verlof konden verkrijgen.

Het is dus nu aan Revius dat wij het verslag hebben te danken van de werkzaamheden dezer vereenigde vergadering, die te Leiden gedurende ruim een jaar verschillende zittingen hield. Deze acten, nauwkeurig opgeteekend, zijn bewaard gebleven [4]). Daar de eigenlijke notulen door Hinlopen geheel zijn opgenomen, bepalen wij ons bij het bespreken van den loop der werkzaamheden in het bijzonder tot het aandeel door Revius daarin genomen.

Reeds aanstonds in de zitting van 11 Juli werd den Scriba verzocht Jodocus Larenus tot spoedige overkomst aan te manen. Zulks geschiedde. Ook de geldelijke aangelegenheden nopens de gemaakte onkosten werden naar wensch door onderhandeling met de Staten geregeld en

---

[1]) Noch door Hinlopen noch door Heringa is deze brief opgenomen. Wij deelen dien mede als Bijlage D. bl. XLI. Zie Oud-Synodaal Archief, N°. 9 onder 12.

[2]) Zie over de pogingen der Vertalers inmiddels: Hinlopen, t. a. p. bl. 128–134.

[3]) Zie boven: Inleiding, bl. 1, 2.

[4]) Dit is N°. 9 uit het Oud-Synodaal Archief. Hoewel Revius' naam er niet op vermeld wordt, heeft (Prof.) N. C. K(ist.) terecht in het manuscript aangeteekend: »Dit autographum is blijkbaar geschreven met de bekende hand van Jacobus Revius." Zie ook Janssen, t. a. p. bl. 24. Deze foliant bevat behalve de notulen 53 stukken, t. w. brieven enz. *N°. 1–11* daarvan zijn te vinden bij Heringa, t. a. p. bl. 177–188. *N°. 12*, zie onze Bijlage D. bl. XLI. *N°. 13–14* zie Heringa, t. a. p. bl. 189–194. *N°. 15* bij Hinlopen, t. a. p. Bijlagen, bl. 117–120. *N°. 16* zie onze Bijlage D. bl. XLII. *N°. 17–28* zie Hinlopen t. a. p. Bijlagen, bl. 17–40. *N°. 29–30* zie Heringa, t. a. p. bl. 195–198. *N°. 31–34* zie Hinlopen, t. a. p. Bijlagen, bl. 42–54. *N°. 35–37* zie onze Bijlage D. bl. XLII vv. *N°. 38–50* bij Hinlopen, t. a. p. Bijlagen, bl. 55–116. Bovendien zijn de Notulen waarmede dit deel opent, door Hinlopen, t. a. p. Bijlagen, bl. 3–16 opgenomen. Volledigheidshalve geven wij *N°. 51–53* als Bijlage D. bl. XLIV vv. De geheele inhoud van dit voor de geschiedenis van onze Staten-Vertaling zoo belangrijk autographum van Revius is dus nu in druk verschenen. Voor de lotgevallen van dit manuscript, dat in 1822 door »J. C. Baron du Tour aan de Eerw. Synode van de Hervormde gemeente in het Koninkrijk der Nederlanden" werd ten geschenke gegeven, zie: Janssen, t. a. p. bl. 24, 25 en: *Handelingen van de Alg. Christel. Synode der Herv. Kerk in het Koninkr. der Nederlanden, in den jare 1822*, 's Gravenhage 1823. Vergadering van 4 Juli bl. 7, 8. Uit Bijlage D. bl. XLVI sub 53 blijkt hoe Revius het stuk aanvankelijk onder zich gehouden heeft. Genoemde du Tour kocht het uit de Bibliotheek van wijlen den Heer van Schulle, »in leven Bailluw der beide Noordwijken" en gaf het der Synode ten geschenke.

een »Concept" omtrent den gang der zaken, door Bogerman, Revius, Polyander en Gomarus ontworpen, 28 Juli (1633) goedgekeurd. Men meende in ongeveer acht maanden het werk te kunnen verrichten, doch het zoude blijken hoe men hierin zich had misrekend. Kort daarop, 30 Juli en 4 Augustus, verschenen ook de twee tot dusver afwezige leden en juist zoude men nu met ijver het werk ter hand nemen, toen zich eene nieuwe zwarigheid voordeed. Den 26sten Augustus nl. had de Deventersche Kerkeraad aan Revius een brief gezonden, waarin hij zijne verwondering te kennen gaf over de wijze waarop Revius' vertrek uit Deventer had plaats gehad [1]), hem voorts verzoekende dat hij nog tegen November, »wanneer de avontpredikatiën haren aenvang sullen nemen, sich wederom alhier instelle, om, den winter over, de gemeyne lasten des kerckendienstes, tot de meeste stichtinge der gemeynte, te helpen dragen" [2]). »Niet weynich ontstelt ende beroert geworden" gelastte de vergadering haar medelid Arn. Teckmannus den kerkeraad te antwoorden dat zij Revius niet konden afstaan: »als dewelcke niet alleen is onse medearbeyder, maer der gemeyner vergaderinge scriba: wiens dienst ende neersticheyt, als oock alle andere bequaemheden, wij geensins missen nochte derven connen". Zelf verzond Revius een uitvoerig schrijven daaromtrent aan den Magistraat van Deventer [3]) en aan den kerkeraad dier stad [4]). In zijn brief aan den eerstgenoemde toont hij aan dat de verwondering, over de wijze van zijn vertrek gerezen, blijkbaar op misverstand berust. Mocht daarin »eenich abuys" zijn, hij is »buyten schult daerin". Wat zijne terugroeping betreft, hij »en sal niet besich syn te disputeren, of een kerkenraet vermach te niete te doen, 't gene by de allerhoochste, soo kerckelyke als politycke Vergaderinge besloten is, want den wtslach van die sake so notoir is datse geen bewys en behoeft": hij zal slechts aanwijzen »het perikel, ende dan oock de onmogelijkheyt daervan". Zoo iets zal »van andere kerckenraden mogen worden gevolcht", »de Curateurs van Leiden en souden hare twee professoren die bij ons sitten niet weder missen willen" enz. Het »wtstel van onze Vergaderinge" zoude »met eenen het eynde daer van sijn". Trouwens, hetzelfde geval deed zich voor, dat drie predikanten al het werk deden »dien winter, over in welcken mijn W. collega D. Sibelius op den Synode nationael is geweest". Bovendien »nadien sijn E. op de revisie der oversettinge des N. T. gedeputeert is, ende ick als dan wederom op

---

[1]) Hinlopen, t. a. p. bl. 144 en Bijlagen aldaar, bl 13 en 42.

[2]) Aldus in den brief. Zie Hinlopen, t. a p. Bijlagen, bl 43.

[3]) t. a. p. bl. 47–52. Het manuscript zelf berust nog onder de ingekomen brieven van het jaar 1633 op het Deventersch Archief.

[4]) t. a. p. bl. 52–54.

het nieu sijn E. dienst sal moeten helpen waernemen". Vleiend voegt hij er bij: »Ende en sal UEd. A. tot geen oneere gedyen, dat twee van UEd. A. kerckendienaers daertoe zijn ge-emploijeert geweest". Aan den kerkeraad verklaart hij gehandeld te hebben »om de gemeyne ordre te volgen, na dewelcke synodale saken in den kerckenraet niet en plegen gebracht te worden om alle onnodige debatten te vermyden". Beide brieven hadden het gewenschte gevolg, Revius mocht te Leiden [1]) blijven, en de werkzaamheden gingen voort.

Toch, men bleef gaarne op de hoogte van den stand der zaken. Sibelius, Revius' ambtgenoot te Deventer, revisor van de vertaling des N. Testaments, verlangende te weten wanneer zijn werk na afloop van de revisie des O. Testaments een aanvang zoude nemen, had hem onder mededeeling van eenige bijzonderheden te Deventer voorgevallen, dienaangaande om inlichtingen verzocht. Uit Leiden antwoordde [2]) Revius hem $\frac{18}{28}$ November: »indien ik daaromtrent iets zeker en gewis had, zoude ik het u niet verbergen, maar gij kunt gemakkelijk oordeelen, dat de geheele zaak afhangt van Gods zegen, die ons in dat werk tot dusver begunstigd heeft, en dat naar ik hoop ook in 't vervolg zal blijven doen. Intusschen, indien ik eene gissing wagen kan, dan zal deze winter aan het werk besteed worden. De vordering van de vertalers des N. Testaments is u beter bekend dan mij. Ik meen, dat zij zich moeite geven gereed te zijn, zoodra wij de zaak voleind zullen hebben [3]): zij ontveinzen niet dat onze ijver hun een spoorslag is." Verder stelt hij hem gerust: »hetgeen gij mij te kennen geeft hoe sommigen weinig gunstig oordeelen over dit werk en den daaraan besteden arbeid, geloof ik licht en ik heb er geen erge smart over: dit werk is te heilig dan dat het iets zoude behoeven te duchten van de knabbelarijen van afgunstige kleine zielen [4]). Dat zal aan den dag komen, wanneer het zich door Gods goedheid zal vertoonen εἰς φαός Ἠελίοιο".

---

[1]) Waar hij ook inmiddels in de rolle der Hoogeschool was ingeschreven Zie *Album Studiosorum* kolom 255. »Rectore Antonio Thysio 1633. 11 Jul. Jacobus Revius, Past. Daventriensis, Evocati a Praepotentibus D.D. ordinibus generalibus ad Bibl. recensionem. Hon. ergo"

[2]) Sibelius in zijn *Curriculum vitae*, (M. S.) II. p. 115,116 neemt een afschrift van dezen brief in zijnen tekst op; dit schrijven is mede te vinden in de verhandeling van H. W. Tydeman: *Caspar Sibelius in leven Predikant te Deventer, volgens zijne onuitgegeven Eigen-Levensbeschrijving*, opgenomen in de *Godgeleerde Bijdragen*, 1849, bl. 481-533, welke ook afzonderlijk is verschenen: in deze uitgave leest men den brief bl. 47-49.

[3]) »Colophonem imposuerimus."

[4]) »Invidulorum morsiunculas." Verder meldt de brief nog het overlijden van Lamb. Bernardi te Deventer, van Amesius en Dionysius Vossius, tevens gewagende van de Remonstrantsche troebelen te Leiden.

Middelerwijl vorderde het werk met bekwamen spoed. Den 27sten Sept. was men gereed met (»het overzien van de vijf Boeken van Moses" [1]), 5 Januari bracht men de Historische Boeken ten eind, 12 April de Hagiographen, 7 Augustus de Kleine Profeten en ten slotte 1 September de Groote Profeten [2]). Fullenius was ondertusschen 4 Aug. op last van zijnen Magistraat naar Leeuwarden teruggekeerd, met achterlating van »syne observatien, om inde volgende besoignes daer op te mogen letten" [3]).

Met Revius was bovendien nog het een en ander voorgevallen, waarop wij verder moeten ingaan. De Synode van Overijssel te Vollenhove vergaderd [4]), »alsoo men uyt de gedeputeerden van andere corresponderende synoden verstaen heeft ende uyt seker synodale acte gebleken heeft, dat aldaer van den voortganck der revisie van de oversettinghe des Ouden Testaments openinge zy gedaen", had hem verzocht »openinge te doen, hoe verre het selve werck gebracht zy". »Promptelyck" had hij daaraan voldaan en hun $\frac{14}{24}$ July bericht: »dat wy tegenwoordich door Gods genade syn besoignerende in den Propheet Daniel" enz. Doch ook nog in de Deventersche zaken bleef men Revius betrekken. Immers 21 Maart 1634 had men hem het bericht gezonden van de benoeming van D. Gysbertus Wilhelmi ab Isendoorn als opvolger van D. Henricus Reineri tot Hoogleeraar aan de Illustre School, met het verzoek dat hij zelf de taak der overhandiging van de benoeming te 's Gravenhage zoude willen verrichten. Daar de bode echter den nieuw-benoemde te Harderwijk gesproken en hem het stuk overhandigd had, schrijft Revius, was zijne bemoeiing in zake vervallen. Ook in April had hij aan Vedelius, die juist Leiden doorkwam, een brief voor Deventer's Kerkeraad medegegeven, waarin hij zijn verlangen te kennen gaf om, eenmaal »desen moeijelijcken arbeyt ten eijnde gebracht zijnde," de gemeente wederom met zijn »geringe gaven" te mogen dienen [5]).

Den 5den Sept. 1634 konden alzoo de Reviseurs den Staten Generaal berichten [6]), hoe »nae eenen geduerigen ende swaren arbeyt van veertien maenden" de revisie was ten einde gebracht, hen verzoekende »ten aensien van denselven gedanen arbeyt, na hare discretie ende affectie tot noch toe over het gansche werck betoont, te willen disponeren,"

---

1) Hinlopen, t. a. p. Bijlagen, bl. 14. *Dav. III.* p. 694: »Absoluta fuit revisio pentateuchi."

2) Zie Revius' notulen: Hinlopen, t. a. p. Bijlagen, bl. 14–16. *Dav. III.* p. 694, 695, 697.

3) Hinlopen, t. a. p. Bijlagen, bl. 15.

4) t. a. p. bl. 66–68.

5) Voor deze drie brieven: Van den Magistraat aan Revius: zijn antwoord en zijn schrijven aan den kerkeraad, bij Janssen, t. a. p. bl. 27, vermeld onder N°. 35–37 door Hinlopen noch Heringa opgenomen, zie men onze Bijlage D. bl. XLII vv.

6) Hinlopen, t. a. p. Bijlagen, bl. 74.

[redacted]

en bij den Praeses Bogerman en den Scriba Revius hunnen »bijsonderen swaren arbeyt" in »favorable consideratie" te némen. Bogerman, Polyander, Revius en Gomarus werden vervolgens belast de Hoog Mogenden van deze zaken in kennis te stellen [1]), en het schijnt dat dezen hierop gunstiglijk besloten hebben. »Immers, de Gemagtigden hadden hunnen last, met goed genoegen voltrokken, en hebben daervan aen de vergaderinge verslag gedaen, den 18^{den} van Herfstmaand 1634, waerna dezelve gescheiden, en ieder naer zyne standplaetse vertogen is" [2]).

En thans. Is het moeielijk, ja bijkans onmogelijk, het aandeel van elk der vertalers in deze hunne werkzaamheid te bepalen, hoeveel te meer geldt dit van dat der herzieners. Immers, waren gene drie, en spoedig slechts twee in getal, Revisoren des O. Testaments waren er bij het slot hunner vergaderingen nog steeds negen, de overzetters medegerekend. Dat Revius aan het letterkundig gedeelte van dezen arbeid een belangrijk deel zal hebben genomen, laat zich verwachten. Hij, de grondige kenner van de Nederlandsche taal, is ongetwijfeld mede als zoodanig de eere waardig gekeurd »de penne der vergadering te voeren." Hoezeer men op zijne tegenwoordigheid gesteld was, bleek ons reeds. Het is eigenaardig op te merken, hoe dit letterkundig werk als zoodanig later ter sprake kwam. A. Moonen, de bekende Deventersche predikant, schreef ook eene »Nederduitsche Spraekkunst" [3]). In de »Aenspraek" beroept hij zich [4]) op de vertalers des Bijbels en zegt van hen: »de Kerkhelden, die als afgezanten der Nederlantsche Hervormde Kerke [5]), den heiligen Bybel uit de grondspraeken des ouden en nieuwen Testaments met zoo groote eene trouwe als naerstigheit, voor omtrent zeventigh jaeren te Leiden verduitschten, hebben, om op goede gronden hunne nauekeurige overzetting te bouwen, eene Nederduitsche Spraekkunst [6]) ontworpen, noch onder de eigene hantschriften van die zalige kerkvaderen, vertaeleren en overzieneren der heilige Schrift te beschouwen, en (bedroog myn oog my niet, toen ik ze twee maelen zagh) geschreven door de pen van den Heere Jacobus Revius, eerst Leeraar der gemeente van Deventer", enz. In hoeverre echter Revius

---

[1]) t. a. p. bl. 16. *Dav. Ill.* p. 697.

[2]) Hinlopen, t. a. p. bl. 156 Voor de geschiedenis van den druk, de uitgave enz. van dit werk, waarbij Revius niet verder betrokken was, zie: Hinlopen, t. a. p. bl. 149–151, 166–176 en onze Bijlage D. bl. XLIV vv. sub 51–53.

[3]) *Nederduitsche Spraekkunst ten dienste van In- en Uitheemschen, uit verscheidene Schrijveren en Aenteekeningen, opgemaekt en uitgegeven,* door A. Moonen. Vyfde Druk. Amsterdam MDCCLI.

[4]) t. a p b. 10. (onze pagineering).

[5]) Men lette er op dat deze »Aenspraek" is gedateerd »19 van Loumaent 1706."

[6]) Moonen doelt hier op hetgeen door Hinlopen, t. a. p. Bijlagen, bl. 77–116 is opgenomen uit het manuscript van Revius.

meer dan alleen Scriba der vergadering is geweest, welk aandeel hij bijzonderlijk aan de revisie heeft gehad, laat zich niet met zekerheid beslissen [1]).

Wij vatten den draad der geschiedenis van Revius' verblijf te Leiden als Revisor wederom op. Zijn werk aldaar was dan naar wensch afgeloopen. Het was een onrustige tijd geweest en de troebelen in de Leidsche gemeente hadden groote beweging veroorzaakt. Hoewel met zijne mederevisoren ongestoord ten huize van Bogerman den arbeid ten einde brengende, had Revius toch met belangstelling kennis genomen van hetgeen in zijne omgeving was voorgevallen, zijnen Deventerschen ambtgenoot Sibelius daaromtrent een en ander medegedeeld en in korte trekken den toestand beschreven: [2]) »Hier [te Leiden] blijkt niet onduidelijk de hand van God, die Zijne eere handhaaft. Toen hier de Arminianen ten huize van twee Anabaptisten hunne conventikelen hadden gehouden en daarna de ledige woning, waarin zij vergaderden, gehuurd, is deze door eene menigte knapen met steenen aangevallen en zijn de glazen vensters verbroken op zulk een wijze, dat de zaak eene gevaarlijke beweging scheen te voorspellen. Twee der knapen werden eindelijk gevat, doch daags daarop weder losgelaten, de Anabaptisten, die hunne woning beschikbaar hadden gesteld, gestraft elk met tweehonderd florijnen boete en om hunne weigering te verschijnen, gelast de stad te verlaten. Toch hielden die woelzieke mannen niet op, hetwelk naar mijne meening hierdoor komt, dat de Praetor, naar ik verneem, de boete heeft ingevorderd alleen van de heeren van het huis, evenwel niet van hen, die het tegen de wet in hebben bezocht." Blijkbaar werden de Arminianen destijds te Leiden nog niet geduld. Doch de onrust zoude nog veel vermeerderen en ook hierover had Revius aan Sibelius een en ander medegedeeld [3]), hun oproerig gedrag, de klachten van sommigen hunner bij de Staten van Holland, die hen weder naar den Magistraat van Leiden verwezen. »Aldus in woede ontstoken, hielden zij op den Geboortedag op de openbare straat, naast mijn hospitium

---

[1]) Het feit dat — zooals Hinlopen, t. a. p. bl. 216 terecht vermeldt, en ons bij het onderzoek van de Autographa der Bijbelvertalers in het Oud-Synodaal Archief mede is gebleken — Revius een groot deel der verbeteringen heeft geschreven, is, gelijk bij Festus Hommius als scriba der revisoren des N. Testaments, alleen aan zijne qualiteit als secretaris der vergadering toe te schrijven.

[2]) Deze brief is gedateerd $\frac{1}{1}\frac{8}{8}$ November 1633.

[3]) *Curriculum Vitae*, II. p. 124 sq., overgenomen door Tydeman, t. a. p. bl. 51, 52. Sibelius zelf schrijft hiervan: »Violentam illam tragoediam narrabo, prout a Reverendo D. Iacobo Revio, tunc temporis in recognitione Versionis Belgicae Veteris Testamenti ibidem occupato, literis ad me vicesimo septimo die Decembris, Anni 1633, quinto Ianuarii, et nono Februarii, stylo loci, Anni 1634 describitur."

vroeg in den morgen eene bijeenkomst, braken des middags eene op openbaar gezag gegrendelde schuur open en boden daar hunne »putidas merces" te koop aan. Toen zij hierna het huis verlieten, achtervolgde eene schare en verwarde menigte volwassen knapen den redenaar, die zich borg in de woning van een naastbijwonenden Arminiaan, bij wien de knapen alle glasruiten inwierpen. Nadat nu op den tweeden dag van Christus' geboorte hunne samenkomst eveneens was verstoord, verbraken zij des nachts bij alle Consules en zelfs bij den Praetor de vensterruiten. Terwijl deze nu de zijne weer liet herstellen, vond men dat er bloed aan de vensters kleefde, waaruit men niet zonder grond opmaakte, dat die ruiten met de bloote hand waren uitgestooten, en de dader zijne handen had gewond. Derhalve worden alle chirurgen op het raadhuis ontboden en ondervraagd of er soms iemand met gewonde hand bij hen was gekomen: twee gevonden zijnde, worden gevangen genomen." Op deze wijze beschrijft Revius het oproer, blijkbaar grootendeels met eigen oogen door hem aanschouwd, en spreekt verder van de maatregelen tegen hen genomen, hoe de gewapende macht velen kerkerde, en de Magistraat met iets buitengewoons dreigt, wat andere steden ten voorbeeld zal zijn. Ja, meldt hij, »heden wordt mij bericht, dat een zeker burger die een Arminiaan tegensprak, door hem met een mes is doorstoken. Om kort te gaan, den Duivel hunnen vader, die een leugenaar en menschenmoorder is en Slatius hun Patriarch volgen zij ijverig na: maar het einde hunner daden waardig, toeft niet. De Arminianen schijnen dit ééne te doen, om het volk tot ongeduld te brengen: maar wee hunner indien dit geschiedt... Indien de Senaat niet streng optreedt, is hier niets dan een openbaar bloedbad te wachten; de driestheid en overmoed dezer mannen is tot het toppunt gestegen." Ten slotte deelt hij mede, »hoe de Senaat vier der hardnekkigsten verbande, terwijl reeds de vader van een hunner als medeplichtig aan de samenzweering tegen Prins Maurits, hier was onthoofd. Door hun ongeluk wijzer geworden, staken zij nu hunne openbare tumulten, en loopen door Den Haag, beladen met smeekschriften."

Het was dus een in alle opzichten onrustige tijd, dien Revius dat jaar te Leiden mede had beleefd, waarvan ons zijne woorden in den brief aan Sibelius eene aanschouwelijke schildering te zien geven. Hoewel deze troebelen toen al wederom eenige maanden waren verloopen, zal het toch voorzeker hem eene vreugde te meer zijn geweest, toen hij den 18den September evenals zijne mederevisoren naar hunne woonplaatsen, de terugreis naar zijn geliefd Deventer kon aanvaarden. Nauw was hij derwaarts afgereisd, toen Sibelius ingevolge de oproeping vanwege de Staten-Generaal naar Leiden was vertrokken, teneinde mede de revisie der vertaling des N. Testaments bij te wonen.

Bekend zijn de lotgevallen dezer vergadering, waaraan ondanks de vreeselijke pestziekte die te Leiden heerschte [1]) geen der leden door den dood werd ontrukt. Met vreugde was Revius wederom ontvangen door zijne gemeente, die zijne diensten te meer behoefde nu ook Sibelius was vertrokken. Zijn ambtgenooten Alstorphius en Ekelius, die gedurende zijn verblijf te Leiden den dienst voor hem hadden waargenomen, hadden zich daardoor reeds eenigen tijd tevoren zoozeer bezwaard gevoeld, dat zij in den kerkeraad verklaarden [2]) niet verder daartoe gehouden te willen zijn. Deze had zich daarop tot den Raad gewend, opdat voor beider zwaren arbeid eene bijzondere belooning hun mocht worden toegelegd; een verzoek waarmede men zich ook tot de Gedeputeerde Staten van Overijssel wendde [3]), met beroep op de beslissing in gelijke omstandigheden door Utrecht's Staten gegeven, hetwelk ook door de Magistraat-Ouderlingen temeer werd ondersteund [4]) toen 15 September Sibelius was opgeroepen en wederom eene predikantsplaats onbezet bleef.

Zoo zien wij Revius weder te Deventer werkzaam. Evenwel zijne taak als revisor was nog niet geeindigd, ook al mocht hij op den gedanen arbeid met dankbaarheid terugzien, en zal het hem steeds eene oorzaak van vreugde zijn geweest te hebben mogen medearbeiden in eenen zoo grootschen en eervollen werkkring, waartoe zoovele Nederlandsche Godgeleerden hunne bijdragen hadden verleend; temeer toen hij door de Provinciale Synode van Overijssel, binnen Deventer vergaderd en wederom door hem als voorzitter geleid, »voor zijn moyten en arbeit, die hij aengewent hadde in de revisie van de oversettinge des Ouden Testaments van de E. Synode heerhlijck bedanckt" werd [5]). Toch had de zaak der Bijbelvertaling bij hem nog niet afgedaan, gelijk blijkt uit de correspondentie door hem met zijnen ambtgenoot die te Leiden vertoefde daarover gewisseld [6]). In zijnen eersten brief [7]) drukt hij zijne blijdschap uit over Sibelius' behouden aankomst en bidt hem toe gespaard te blijven bij de pest, die naar luid van zijn schrijven aldaar zoo hevig woedt. Te Deventer is men er ook niet geheel vrij van, maar dat de ziekte daar niet zulken omvang heeft genomen, is te danken aan Gods genade, »in wiens hand wij zijn, hetzij wij

[1]) cf. Hinlopen, t. a. p. bl. 165, en Heringa, t. a. p. bl. 162. vv.

[2]) Zie Acten van den kerkeraad te Deventer. 5 Mei 1634.

[3]) t. a. p. 22 Mei 1634.

[4]) t. a p. 15 Sept. 1634.

[5]) Acten der Provinc. Synod. van Overijssel. 2 Juni 1635. art. 45.

[6]) Twee brieven, door Revius aan Sibelius hierbij geschreven, zijn door dezen opgenomen in zijn *Curriculum Vitae*, II. p. 147 sq. en 156 sq. Wij geven ze als Bijlage D. bl. XLVI vv.

[7]) d.d. $\frac{17}{27}$ November 1634. Verdere bijzonderheden in deze brieven vermeld, die niet de Bijbelvertaling betreffen, komen elders ter sprake.

leven, hetzij wij sterven." Wat de Overzetting betreft, schrijft hij: »ik zoude zeer gaarne wenschen dat kon worden opgeheven het gebrek aan overeenstemming, dat ik heb opgemerkt in de vertaling van het Oude en van het Nieuwe Testament, dat men nl. aan beide zijden door supplement of haakjes invoegde of door verschillende letters uitdrukte; dit is, opdat niet hier anders dan daar zou worden gehandeld. Het is iets gerings, maar het betreft de harmonie van het werk; minder nog dan dit, maar naar mijn oordeel niet te verwaarloozen, is dat in het Oude Testament bij de inhouden der hoofdstukken de cijfers der verzen achter de woorden zijn gezet, bij het Nieuwe Testament er vóor. Gelijkheid op elke wijze zoude ik zeer wenschen, ten einde dat kenteeken van onachtzaamheid te vermijden, — voor zoover het kan geschieden. Maar, gij zult met uwe medearbeiders, mannen van naam, deze en andere zaken van meer gewicht wel beter en juister doorzien." Met het verzoek die allen en Polyander en Thysius zeer van hem te groeten, en met de bede dat God hen beware en na afloop van het werk der gemeente teruggeve, besluit hij zijn schrijven.

Deze brief teekent den schrijver in zijne groote nauwkeurigheid en trouw, waarmede hij den eens begonnen arbeid ook tot een goed einde wenschte te brengen. In het eenigen tijd daarna [1]) door hem verzonden bericht verzoekt hij dat Sibelius en de zijnen »rijpelijk willen overwegen, dat de overzetters er toch toe overgaan de voorrede, die zij voor het geheele werk denken te plaatsen, aan de herzieners mede te deelen en aan hun oordeel te onderwerpen, en indien zulks niet geschiedt — en zij zullen dit niet gaarne doen — dan, zegt Revius, verklaar ik openlijk en eenvoudig, dat wij en alle gemeenten onrecht lijden. Immers, naar luid van de woorden der Staten, zijn wij tot revisoren van het geheele werk aangesteld en lichtelijk kan in de voorrede iets worden geplaatst, wat hun, wien het aangaat — en het is toch eene zaak van al de gemeenten — niet zou voldoen" [2]). Welk gevolg zijne opmerkingen hadden en in hoeverre aan zijnen wensch is voldaan, wordt door Revius zelf nergens verder vermeld of besproken.

Al zoude deze bij eene bespreking van de geschiedenis van zijn verder verblijf te Deventer bij inachtneming van de tijdsorde eerst bij latere jaren in behandeling kunnen komen, toch meenen wij om zijn Revisorenarbeid als één geheel te beschouwen, thans nog van eene bijzonderheid melding te moeten maken, waaruit ons wederom blijkt hoe zijn werk hem niet slechts eene oorzaak van vreugde, maar ook een voorwerp van voortdurende zorg was en bleef.

---

[1]) 27 Febr. 1635.

[2]) Het verdere van den brief vindt elders plaats.

In zijne »Adversaria" is ons bewaard de correspondentie, hieromtrent nog door Revius gehouden. Godeschalcus Aeltius [1]) »pastor Arnhemiensis et S.S. Theol. Licent." had aan den vertaler van het Oude Testament Guil. Baudartius eene verhandeling [2]) gezonden, getiteld: »Crisis grammatica et physica ad locum Deut 28. vs. 22. et similes multos in quibus vox ארבה [3]) legitur. 1 reg. 8. 37 etc." met een begeleidend schrijven [4]). Hij wijst daarin op de geschiedenis van de »tabernaculi structura," waar elk tot den bouw een of ander bijdroeg: »zoo gaat het ons bij den bouw en de stichting der kerk: daer sijn meesters ende opperknechten, de eene draecht holt, de ander draecht steen," en spreekt Baudartius met het oog op zijnen afgeloopen arbeid als Bijbelvertaler aldus toe: »Ghy hebt met u consorten een goet werck gedaen, brengende onsen nederlantschen Bibel bij syn vader ende moeder, dat is, bij de eygenschap vande hebreusche ende griecksche tale. maer het is een out seggen: non omnes omnia vident. daerom hout het mij ten besten, dat ick door een oudemans brille, in eenige grove faute hebbe gesien ende gevonden, die ick wensche dat metten eersten gecorrigeert mach worden. waerover ick alhier mijne crisis ende redenen by voege, om bij u selven ende met uwe collegen te overwegen, ende daerna te doen wat raetsaem sal bevonden worden. Hominis est errare, Christiani errata corrigere" enz. Altius wilde dus, meenende eene onjuistheid te hebben ontdekt, der overzetteren gevoelen daaromtrent vernemen. De uitvoerige verhandeling gaat over de vertaling van het woord, dat in de Staten-Vertaling in Deut. 28 : 22 en I Kon. 8 : 37 door »honigdauw" is overgezet, terwijl de kantteekening op eerstgemelde plaats [5]) erbij voegt: »of *meel-dauw* eene andere plage in 't koorn, als het te veel vocht vervuylt ende verrot."

Met deze verklaring nu kon de schrijver van de »Crisis" zich geenszins vereenigen en hij had zich gehaast daarvan aan Baudart kennis te geven, opdat deze en zijne collegen het tijdig konden verbeteren, »antequam Jesuitae et alii hostes ecclesiae hunc errorem animadvertant et opus tam eximium sugillent, vosque mundo prostituant, quasi *benedictionem* in *maledictionem* verteritis" etc. Wij zien daaruit tevens wat de oorzaak der ergernis was. Volgens Altius kon het woord »honigdauw" nimmer in ongunstigen zin worden verklaard. Toch, zijn vurige ijver had hem in zooverre doen dwalen, dat hij had voorbijgezien hoe in Deut. 28 : 22

---

[1]) de Jongh, *Naemlyst*, bl. 130. A(e)ltius was 1606—1649 pred. te Arnhem.
[2]) Revius nam een afschrift daarvan »Adversaria" N°. 34 over.
[3]) Altius vergist zich hier, gelijk wij zullen bemerken.
[4]) gedateerd: Aug. 7. 1640.
[5]) Zie aldaar.

[redacted]

»honigdauw" niet de overzetting is van אַרְבֶּה, gelijk hij meende, welk woord in dien tekst niet eens voorkomt, maar van: יֵרָקוֹן, evenals ook in I Kon. 8 : 37. Tot zelfs in zijnen tweeden brief[1]) toonde hij de fout niet te hebben opgemerkt, immers hij zwijgt er van, waar hij bij andere toelichtingen nog deze voegt, hoe hij in zijne meening is versterkt, »sententiis medicorum optimorum," die hij had geraadpleegd, en die hem hadden medegedeeld »quod nulla manna coelitus cadens sit maledictio: atqui ros mellis, honig-dauw certo certius est nostra manna" etc. Hij verkiest de vertaling »Root-coren of rot-coren" evenals uredimen »brant-coren" is. Hij ziet uit naar spoedige verbetering, ja, zegt hij, »optarim propter 100 fl. hoc foedum vitium tot tantisque viris non excidisse, quo certo tam eximium opus conspurcaverunt et maculam indelebilem atque vix eluendam asperserunt." Het was hem, zooals duidelijk blijkt, eene zaak van de grootste beteekenis. Gelukkig dat hij nu ook zijne vergissing inzag. Drie dagen later schreef hij wederom aan Baudart[2]) zich verontschuldigende dat hij »zelo abreptus et festinatione nimia" had gehandeld, evenwel ook thans weder in dezen brief zich aan onjuistheid schuldig makend. Eigenaardig voorzeker klinkt het als wij hem daarbij nog aan Baudartius hooren toewenschen: ».... et prudenter in hoc negocio agas"!

Baudart over deze zaak niet willende alleen beslissen, verzond de »Crisis" met de beide brieven ter beoordeeling aan zijnen vriend Revius[3]). Reeds 11 September zond deze hem zijn antwoord[4]). Hij schrijft, zoodra zijne bezigheden hem eenige verademing lieten, eene ἐπικρίσις opgesteld te hebben, hoewel aan gene als vertaler »priores hic partes erant." Toch, de orde wil hij daarlaten, mits gene hem ook zijn gevoelen mededeele evenals dat der overige revisoren. »Immers de waardigheid van het werk en onze meening betreft het hier, opdat wat juist is gezegd, ook wakker worde verdedigd". Wat de zaak zelf betreft, »voorwaar ik heb medelijden", zegt hij »met een criticus, die »dum crassum errorem, foedum vitium, maculam indelebilem etc." in onze vertaling zoo beweert te hebben gevonden, op datzelfde oogenblik zoo kinderachtig wartaal staat te praten, dat hij zelf bekent hetgeen waaruit het is vertaald, niet geweten te hebben." Niet ten onrechte, gelijk wij zagen, laat hij zich thans ook

---

[1]) Revius, »Adversaria" N°. 35, dd. 17 Aug. 1640.
[2]) l.l. N°. 36, dd. 20 Aug. 1640.
[3]) Het schrijven van Baudart aan Revius hierbij verzonden, dd. 25 Aug. 1640, berust op de Universiteits-Bibliotheek te Amsterdam. (Collectie P. A. Diederichs. Archief. Deel handschriften. Afd. Nederland. 2 Aj.)
[4]) l.l. N°. 37. dd. 11 Sept. 1640.

verder op die wijze uit en somt niet zonder eenige ironie de onjuistheden op, wederom met de eigene woorden weergegeven, waaraan Altius zich in zijn laatste schrijven bovendien nog schuldig maakte, door in Deut. 28: 22 zes »plagae" en niet zeven, naar het behoort, te lezen, door te beweren »uit dezelfde plaats ארבה afgeschreven te hebben, welk woord daar in 't geheel niet voorkomt, en ten slotte, nadat hij eerst terecht zegt dat men bij hem daarvoor ירקוֹן in de plaats moet stellen, zich dadelijk weer zoo te vergeten, dat hij vraagt שׁגָפוֹן ervoor te willen lezen."

Wij zullen niet het evenzeer uitvoerige betoog weergeven, waarin Revius den schrijver van de »crisis" op den voet volgende, hem zijne onjuiste aanhalingen voor de voeten werpt. Krachtig verdedigt hij de door hem en zijne mede revisoren gebillijkte vertaling van Baudart. Hij toont aan hoe de overzetters geenzins »absolute dicunt, rorem mellis in naturalibus esse maledictionem, sed verba illa: dominus percutiet te (id est fruges tuas, nam ita criticus ipse sumit) rore-mellis, continere maledictionem. ita ergo reformetur status controversiae, an ros-mellis cum Deus eo percutit segetes, in naturalibus sit benedictio, an maledictio? dicimus maledictionem esse. »Quia per se bonum" est, ideo plagam aut maledictionem esse non posse", is eene onjuiste gevolgtrekking. Zie slechts op de »spina", de »carduus", »sunt enim per se bona, et tamen inter maledictiones terrae primum locum habent, Gen. 3. 17. 18, en 17. 18," eveneens met »ignis" en aqua" enz. Men onderscheide [1]) »inter ea quae bona sunt per se et mala per accidens", en »cui malum, id est noxium, est". Bovendien »manna illa cibus nutriens erat, non medicamentum purgans, ut haec nostra". Zie wat »magnus Calvinus" zegt op Ex. 16. 14, »e quibus satis perspicue, opinor, elucescit hunc rorem mellem verum manna non esse", en tevens »Anglos interpretes, viros nunquam satis laudatos, eodem quo nos facimus modo ירקוֹן transtulisse". Hij besluit: »Quae cum considero, non modo commodam esse interpretationem vestram iudico, sed nullam certiorem aut meliorem afferri potuisse, saltem hactenus quae ei aequiparari possit allatum non fuisse, confidenter dico: cessurus tamen manifestae rationi, siquis eam (quod nondum factum est) in contrarium attulerit."

Dankbaar was de uitvoerige weerlegging [2]) door Baudart ontvangen. Eenige weken later berichtte [3]) hij hem de »anticrisis" »amico nostro" te hebben gezonden, echter »suppresso nomine". Hij zond Revius tevens

[1]) »De positivis loquor."
[2]) In de »Adversaria" beslaat zij 10 pp.
[3]) Het Manuscript van Baudartius is opgenomen »Adversaria" N°. 38. dd. $^{17}_{7}$ 8bris, 1640.

diens antwoord ter lezing, met het verzoek het daarna terug te geven, en voegt er bij: »cum libello quem... a me accepisti, avide eum legere aveo: et cum scripto meo de Translatione Belgica Bibliorum." Blijkbaar heeft hij dus eene geschiedenis van de Overzetting te boek gesteld [1]). In zijn schrijven [2]) erkent de Arnhemsche criticus zelf »quaedam argumenta mea infirmitate laborare," en getuigt van (den hem als schrijver van de ἀντικρίσις onbekenden) Revius: »agnoscere cogor, virum istum, sive notum, sive ignotum mihi, egregie doctum esse, et iudicio valere ac diacrisi: ideoque ei libenter in multis palmam praeferam." Een schoone lof ongetwijfeld voor de kracht van Revius' betoog. Toch twee dingen moeten hem van het hart: vooreerst dat hij gaarne gezien had dat Baudart hem (aan zijn tegenstander) slechts »tecto et dissimulato nomine" had aangeduid, »ad declinandum invidiam et rancorem inter fratres," ten andere dat die »frater, quisquis est, in tam dulci materia de melle roris, aut rore mellis, calamum non tinxisset felle amaro." Revius' wijze van beantwoording vond hij te bitter, iets wat zeker anders ware geschied, »zoo hij twee zaken broederlijk had bedacht: in de eerste plaats dat het geschrift particulier was, gezonden aan een vriend om in kleinen kring niet in het publiek te verspreiden: »want [3]), hij heeft zoo ijverig de enkele woorden van mijnen brief onderzocht en gewogen, alsof er werd gehandeld over een fundamenteel theologisch verschil, terwijl het toch slechts eene »crisis", eene broederlijke samenspreking was, over één hollandsch woord." Op die zeer openhartige, schuldbekennende wijze, wel een weinig afstekend bij den toon van verontwaardiging eerst door hem aangeslagen, gaat Altius voort. Hij vraagt zijn oorspronkelijke brieven terug, waarbij in het opstellen de pen allicht heeft gedwaald, enz. Het is geen »quaestio theologica," maar »grammatica et physica." Zeer gematigd bespreekt hij wat nog voor zijn gevoelen te zeggen valt. Blijkbaar had hij op zulk eene beantwoording als hem nu ten deel was gevallen, niet gerekend; ook het slot van den brief is geheel onder dien indruk geschreven [4]). Dit schrijven ontving Revius eveneens; begrijpelijkerwijze echter was hierna geen verweer meer noodig, al betuigt hij [5]) »siquid novi, ut videtur, parat, statui patrocinium veritatis non deserere." Voor zoo iets kon men

---

[1]) Deze is echter niet in druk verschenen.

[2]) »Adversaria" N°. 39. dd. 1640.

[3]) Hij legt hier een juist getuigenis af van de zeer zorgvuldige wijze waarop Revius te werk ging.

[4]) »Utque (Deus) acuat calamum nostrum contra infensissimos ecclesiae hostes, et nobis ipsis parcamus." Blijkens het onderschrift bracht zijn collega G(ellius) d(e) B(ouma) den brief over.

[5]) Brief aan Baudartius. »Adversaria" N°. 40. dd. 8 Oct. 1640.

blijvend op zijne hulp rekenen. Tevens antwoordt hij Baudart: »scriptum tuum de novae Versionis historia remisissem, sed statueram id communicare (nisi Tibi aliter videatur) D. Sibelio." Deze was toch immers ook revisor geweest. »Allen toch moeten lezen, wat op allen betrekking heeft." Evenwel wacht hij hiervoor eerst nader bericht. De strijd over het bewuste woord schijnt hiermede te zijn gestaakt, Revius tenminste zwijgt verder daarover. Als eene kleine bijdrage tot de verdere lotgevallen van de Staten-Vertaling is deze twist zeker niet geheel zonder belang, voor Revius' aandeel in dezen arbeid te meer, om de wijze waarop hij er in werd betrokken.

Gedurende de jaren waarin de thans besproken werkzaamheid onzen Deventerschen predikant had vervuld, hadden inmiddels verschillende veranderingen aan het Athenaeum plaats gegrepen, waaraan hij, evenals bij de oprichting, nog steeds een werkzaam aandeel had genomen [1]). De Hoogleeraar Scanderus was reeds spoedig overleden [2]) en Henricus Reneri [3]) als Hoogleeraar in de Wijsbegeerte opgetreden, evenwel slechts voor korten tijd, daar deze reeds in 1634 naar Utrecht vertrok, terwijl Gisbertus ab Isendoorn [4]) zijnen leerstoel innam. Guthberletus was door krankheid getroffen en de Magistraat had besloten hem in zijn ambt te vervangen. Hij was bij zijne intrede als Hoogleeraar het rectoraat der Latijnsche School blijven bekleeden en allereerst hiervoor stelde men nu pogingen in het werk een geschikten opvolger te vinden, zoodat de Schoolraad Revius verzocht hiertoe met verschillende personen in onderhandeling te treden, dewijl de bloei der Latijnsche School, die meer en meer verminderde, spoedige voorziening vereischte. Daar Sibelius nog te Leiden vertoefde, wendde hij zich tot hem [5]), verzoekende bericht te mogen

---

[1]) Met het oog op het gedrag van enkele studenten waren ook maatregelen genomen: »Also men verstaet dat etlike Studiosi voerhebbens zijn een comediam te ageren twelk een saeke is, waeruyt ergernisse kan ontstaen, so wordt goet gevonden dat D. Rector magnificus hier op inquirere ten eynde solkes belettet moge worden". (Handel. van den Schoolraad. 18 Mei 1631); voorts: »Den Achtb. Magistraet sal versocht worden dat carcer van de moetwillige studenten metten eersten gepraepareert werden mach" (t. a. p. 8 Juni 1631), terwijl men ook omtrent hun onderhoud en huisvesting besluiten had genomen: »Publica mensa pro studiosis wordt die A. magistraet gerecommandeert, dat die met eernst moge bevordert worden" (t. a. p. 9 Maart 1631); ten andere: »Tot bevorderinghe vant Gymnasium sal den Achtb. magistraet ten hoochsten de oprechtinge van een communiteyt gerecommandeert werden, ende sullen ten selven eynde die fundatien van Bursa Cusana, ende Hieronymi aedibus, Budekers legaten ende die conditien van deen nae gesien worden." (t. a. p. 2 Dec. 1630).

[2]) *Dav. III.* p. 691 sq. dd. 25 Aug. 1632.

[3]) Reneri was persoonlijk bevriend met Cartesius, die ook tijdelijk te Deventer heeft vertoefd.

[4]) *Dav. III.* p. 694 sqq.

[5]) Voor dezen brief, door Sibelius in zijn *Curriculum Vitae*, II. p. 156 sqq. opgenomen, zie Bijlage D. bl. XLVII v.

ontvangen, of deze wellicht een der zake kundig en bovenal rechtzinnig man daarvoor zoude kunnen vinden, echter een Nederlander, daar men »meer dan genoeg Duitschers" had. De pogingen bij verschillenden aangewend, werden met gunstig gevolg bekroond en Joh. Cellarius trad in de plaats van Guthberletus.

Te midden van al deze werkzaamheden had Revius zich de blijde verplichting zien opgelegd van zijne »Over-IJsselsche Sangen en Dichten" eene nieuwe uitgave te bezorgen, welke hij in het licht zond verrijkt met eenige vaderlandsche zangen, reeds gedeeltelijk afzonderlijk in druk verschenen. Met al zijn hart leefde hij mede in de lotgevallen van zijn vaderland, en de behaalde overwinningen stemden hem tot dankbare vreugdezangen [1]). Eene nieuwe onderscheiding viel hem ook intusschen te beurt, die tevens een gunstig getuigenis van zijne bekwaamheid mocht heeten, toen hij met den Hoogleeraar Vedelius werd aangezocht ten behoeve van het Fransche Garnizoen dat tijdelijk binnen Deventer was gelegerd, elken Zondag eene predicatie in de Fransche taal te houden [2]) en voor hen het Avondmaal te bedienen [3]), een dienst waarvoor zij, toen deze na eenige maanden weder vertrokken, door den Magistraat op welwillende wijze werden beloond [4]).

In diezelfde dagen kwam andermaal een verzoek om hulp tot de gemeenten in deze gewesten, en aldus ook tot Overijssel. De kerken van Tweebrugge ondervonden al de jammeren van den oorlog en wendden zich om bijstand [5]) tot de hooggeprezen hulpvaardigheid der Nederlandsche Gemeenten ten einde haar nood mocht gelenigd worden, terwijl zij tevens eene schildering [6]) gaven van de gruwelijke wijze, waarop de vijand was opgetreden. In denzelfden tijd dat men nu te Deventer pogingen in het werk stelde eenigszins in deze rampen te voorzien, moest de gemeente een harer leeraren, Alstorphius, missen hoewel door de overkomst van Bernardus Wyngaarden van Woerden de ledige plaats weldra werd vervuld [7]).

---

[1]) Zie Hoofdstuk IV, 1.

[2]) Kerkeraadsacten. 7 Dec. 1635.

[3]) t. a. p. 21 Dec. 1635.

[4]) Raadsresolutien. 30 Mei 1636: »Alsoo tegenwoordich geen fransch guarnisoen binnen dese stadt liggende, maer voor eenighe dagen herwaerts weder nae Vranckrijck vertrokken is, hebben Schepen ende Raed geresolveert dat die fransche praedicaties by provisie sullen cesseren ende hebben Schepen ende Raed Dnos Revium ende Vedelium voor der selver dienst in soodanich praediken per vices gedaan bedanckt ende deswegen elck door den Rentmer Hagedoorn uit tho kieren grootgunstelick toegelacht een hondert Car. gl."

[5]) Haar schrijven is opgenomen *Dav. Ill.* p. 702 sqq. en »Adversaria" N°. 25.

[6]) *Dav. Ill.* p. 704 sqq., »Adversaria" N°. 26.

[7]) *Dav. Ill.* p. 706. Kerkeraadsacten. 2 Maart 1637.

Kon Revius zich verblijden, waar hij een zijner ambtgenooten, Ekelius, bij gelegenheid van diens huwelijk met eenen vreugdezang begroette [1]), het jaar 1637 kenmerkte zich overigens voor hem door pijnlijke zorgen, allereerst door het onordelijk gedrag van zijnen zoon Richard, tijdelijk in Holland ter schole geplaatst doch weder teruggekeerd, van wien hij als vader en predikant thans de schande moest beleven hem voor den kerkeraad te zien geroepen en onderhouden over zijn gedrag [2]). Wel toonde hij berouw over de ergernis door hem verwekt, doch het was den vader toch eene oorzaak van vreugde, toen hij van de school gepromoveerd naar Leiden kon worden gezonden [3]) en alzoo Deventer verlaten. Daarbij kwam nog het hevig ongenoegen waarin onze predikant verkeerde met den schoolrector Cellarius, twisten, mede door het gedrag van Richard ontstaan. Het schijnt dat Revius tegenover hem het gedrag van zijnen zoon te veel heeft zoeken te vergoelijken en de schuld daarvan op de verkeerde wijze van opvoeding van den scholarch te schuiven. Het was een openlijke twist geworden naar aanleiding van een voorval den Rector overkomen, waaruit Revius aanleiding had genomen hem voor den Kerkeraad te dagen, over welke handelwijze Cellarius in toorn ontstoken en ten hoogste verontwaardigd een heftig stuk opstelde en dit met een gelijk gestemd schrijven den Magistraat toezond [4]). Hij schrijft daarin »den haet, die D^{ns} Revius teeghen hem ingenoomen heeft" aan verschillende oorzaken toe »allereerst, in zake »het bestueren van zijn ongedisciplineerden ende ondeugenden soon" wien hij aan den rector »overmits deselve hem in Hollandt bedorven was" aanbevolen had om »nauwe regard op hem te hebben, ende hem den duijm op het oogh te houden". Hierover waren woorden gevallen, ja, schrijft Cellarius, »waer door ick doch soo veel danck heb behaelt, dat hij mij in mijn woningh quam oultrageeren, ende voor een tijrann ende predicanten-vijandt schelden: dewelcke woorden hij nochtans daernae in praesentïe van D^{ns} Sibelius weederom inhaelde, ende seyde, in haestigheijt ende cholere gesprooken te zijn"; voor de straffen zijnen zoon opgelegd had Revius hem verantwoordelijk gesteld, terwijl ook in de vergadering van den Schoolraad hevige woorden tusschen hen waren gevallen. »De

---

[1]) Zie Bijlage A. bl. VI. onder XIII, en Hoofdstuk IV, I.

[2]) Kerkeraadsacten. 14 Aug., 25 Sept. 1637.

[3]) In het *Album Studiosorum* kol. 289 staat hij ingeschreven als: »Rectore Petro Cunaeo, anno 1637, 16 Oct. Richardus Revius Daventriensis. 21 T." Later is hij in de Medische Faculteit overgegaan.

[4]) Het manuscript van dit stuk berust op het Archief te Deventer N°. 1201, onder het opschrift: „Request van den rector Johannes Quirinus Cellarius aan B. S. en R. om hem in bescherming te nemen tegen ds. Revius en zijne aanhangers in den kerkeraad, die hem met kerkelijke discipline willen lastig vallen, — met een uitvoerig relaas van de oorzaken van de oneenigheid tusschen hem en Revius."

vierde oorsaeck is", zoo klaagt de Rector, »dat hij de vaste impressie heeft, ende oock daer toe door zijn pluijmstrijckers gepersuadeert is, dat ick het houwelijck van zijn dochter[1]) met Dns W. soecke te beletten: daar ick doch op mijn eijghen conscientie can verclaeren, dat ick daerom gheen conversatie met denselve houde, op dat men sulcke praesumtie op mij niet crijghen soude. Want mijn sulcke saeken niet aen en gaen. Dat mijn andere Luijden zijnder dochter Legenden vertellen, daer cann ick mijn ooren niet altijt voor toe stoppen". Om die redenen nu verklaart hij, heeft Revius hem voor den Kerkeraad gedaagd, daarbij aanleiding genomen hebbende uit een ongeval dat hem buiten zijn schuld overkomen was. Christinius had zijne inaugurale oratie gehouden[2]) en Professor Isendoorn had hen »te gast genoodt" waarover Revius hem en den Professoren was lastig gevallen. Na het einde der bijeenkomst had een dronken student, »des pennesnijders soon", twist voor zijne woning gezocht, waarop een oploop ontstond, terwijl gene intusschen was gegaan »nae Dni Revii huijs toe, met desselven soon op den bijslagh oft stoep sittende, ende hem sonder twijffel de heroijcke daet, waerdoor hij, gelijck andere quaede boeven, aen hem sich ridderlijck gequeten hadde, beroemende". Wel had de student den volgenden morgen hem verzocht »dat hij hem hetselve wilde vergheeven overmits het door dronkenschap geschiet was", waarop hij, de rector, voor hem bij den Magistraat was tusschen beide getreden; doch Revius, meenende »dat hij nu al een goet ende vast fundament om ten laetsten tot zijn desseijn te comen gecreeghen hadde", was bij verschillende burgers inlichtingen gaan vragen en had, ten laatste ook bij den Secretaris Stöver komende, vernomen hoe de rector en de Professoren »by malcanderen geweest" waren en »wel een dronck meer gedaan" hadden »als al den dagh: hier was wat te vatten". De zaak was voor den Kerkeraad gebracht en rector en student waren ontboden, eerst te zamen; dit werd evenwel veranderd, zoodat beiden afzonderlijk moesten verschijnen. Voorloopig echter was de citatie van den eerste nog »in bedencken genoomen", doch toen zijn zoon wederom »om eenighe slaegerijen ende andere mishandelinghen geincarcereert wierdt" deed Revius de zaak voortgang hebben. Ten slotte eindigt Cellarius met den predikant voor te werpen dat hij de bijeenkomsten waaruit al dat kwaad voortkomt approbeert, dat hij de studenten »in haeren moetwille sterckt, dat hij »door zijn kinders de kercke Godts een groot scandael geeft," en zijn zoon »sonder dat deselve satisfactie aen zijn Professores heeft gedaen" naar Leiden zond.

[1]) Hier doelt hij op Revius' oudste dochter Theodora, die 29 Nov. 1638 huwde met Daniel Bockelman, predikant te Wijhe, of op zijne tweede dochter Cornelia, die 26 Dec. 1643 te Leiden overleed.

[2]) *Dav. Ill.* p. 706 toont dat dit in het najaar van 1637 is geschied.

De geheele aanklacht is ongetwijfeld sterk gekleurd en gevloeid uit eene pen die door haat en vijandschap werd gedreven, zoodat eene partijdige en scheeve voorstelling der zaken daarvan het gevolg was. Allereerst toont het ons hoe de grond en aanleiding van dezen ganschen twist toegeschreven moet worden aan de ergerlijke wijze waarop Richardus Revius zich gedroeg, wien de vader ondanks zijn gedrag nog maar al te veel met zijne vrienden tegenover den rector in bescherming nam. Evenwel, wat er bovendien uit blijkt, ook waar Cellarius spreekt over Revius' verhouding tegenover den Schoolraad, doet ons zien, hoe een trek van heerschzucht aan zijn karakter niet vreemd was. Dat deze zich vertoonde, laat zich eenigszins verklaren, waar ongetwijfeld Revius in de zaken van Deventer recht had mede te spreken. Was hij niet een der eersten geweest toen het gold de oprichting van eene Hoogeschool, en had hij niet arbeid en tijd ten koste gelegd om, kon het zijn, de eerste geleerden aan haar te verbinden? Gezwegen nog van de groote en trouwe diensten die hij der gemeente van Deventer vele jaren reeds had bewezen. Het huiselijk leed heeft het zijne er toe bijgedragen een somber licht op zijnen weg te werpen. De kinderen die hem gespaard waren gebleven [1]), onderscheidden zich niet door hun gedrag en deden den vader, den predikant, veeleer schande aan. Steun echter vond hij bij zijne gemeente, eene kracht die hem te meer in het oog zijner tegenstanders gevreesd maakte, daar zij wel inzagen dat de kerkeraad, steeds genegen de wenschen van den oudsten predikant der gemeente uit te voeren, zich geheel aan zijne zijde schaarde, gelijk mede blijkt uit de beroeringen, waardoor weldra de gemeente opnieuw zoude verontrust worden.

Ernstige twisten heerschten in die dagen binnen Deventer. Nicolaus Vedelius, hoogleeraar aan het Athenaeum, had op zijne lessen »XII Quaestiones" behandeld, waarin hij zijne meening over het gezag der Overheid in kerkelijke zaken had uiteengezet en verdedigd, blijkbaar echter op eene wijze, die velen zijner toehoorders ontstemde. De zaak was bij den kerkeraad aanhangig gemaakt en eene commissie uit zijn midden benoemd ten einde hieromtrent nader onderzoek in te stellen. Ook de Magistraat had zich in dezen twist gemengd en gelast dat de bewuste theses van Vedelius den schoolraad zouden worden ter hand gesteld en niet verspreid alvorens Magistraat en Kerkedienaars daarover hun oordeel hadden uitgesproken [2]). Inmiddels hadden eenige van zijne tegenstanders aan Trigland, hoogleeraar te Leiden, een afschrift van de stellingen toegezonden en had deze zich gehaast Vedelius eene wederlegging hiervan

---

[1]) Toen hij vier jaar later Deventer verliet waren hem van negen kinderen nog slechts drie, Richard, Theodora en Cornelia overig.

[2]) Acten van den kerkeraad te Deventer. 12 Febr. 1638.

te doen toekomen [1]). De aangevallene evenwel had zich in verweer gesteld en Trigland daarop niet slechts in een uitvoerig schrijven, maar ook met eene breede weerlegging van zijne bezwaren beantwoord [2]).

Belangrijk is deze brief omtrent den toestand te Deventer. Blijkbaar was Vedelius niet weinig ontstemd over het antwoord hem door zijn Leidschen ambtgenoot toegezonden. »De wijze waarop gij in die zaak gehandeld hebt, is zoodanig," schrijft hij, »ut, si ei semel locus in ecclesia reformata detur, nullus Theologus orthodoxus, aut disputationem exercitij academici causa instituere, aut tractatum ullum edere impune et tuto possit." Doch terwille van de vriendschap wilde hij hem antwoorden, hopende hem te zullen voldoen en tevens voor verdere aanvallen gevrijwaard te blijven. Anders voorziet hij ernstige verwarring. Met zijne leerlingen had hij deze disputatie willen behandelen, zonder verdere ruchtbaarheid; een enkele uitgezonderd had niemand dan verlangd haar te lezen »nisi impedire conati fuissent atque etiamnum conarentur nostri ministri." Groote verwarring was ontstaan toen men eenmaal aan Trigland er over had geschreven, ja »plane publicam litem hanc facere conantur, cum magno scandalo ecclesiae." Toch, zijn leer is »adeo firma, ut nullis argutijs ant sophismatis locum relinquat." De leer zijner tegenstanders is eene »pontificia doctrina," de zijne is geen nieuwe, maar die van Gods Woord en der Gereformeerde Kerken. Ontstaat er twist, het is te wijten aan hen, die »aut per imperitiam, aut per ambitionem ac studium dominandi in ecclesia doctrinae sanae contradicent, eamque ferre non poterunt." De predikanten alhier, zegt Vedelius, beroepen zich op uw oordeel over mijn geschrift, dat gij mijne leer zoudt verklaren te zijn »heterodoxam, et contrariam doctrinae ecclesiarum reformatarum, et ut turbarum matrem ac fontem rejicere atque improbare." Daarop steunende zetten zij anderen tegen mij op. De Arminianen zullen zich verblijden dat ik door die mannen zoo word behandeld. Men moest mij liever met rust laten. Toch, ik heb mij niet beklaagd bij den Magistraat, »vel de iniuriis illis vel de doctrina ipsorum falsa, quam in cathedra perpetuo inculcant (n: magistratum nihil habere potestatis in rebus ecclesiasticis, sed tantum civiles res curare debere)." Gaan zij niettemin door [3]), dan zal ik gedwongen zijn

[1]) Opgenomen door Revius: »Adversaria" N°. 27.

[2]) »Adversaria" N°. 28; dit schrijven is gedateerd 6 Apr. st. v. 1637. Ten onrechte evenwel; »ita scriptum sed lege : 1638" teekent Revius naar waarheid bij zijne copie aan. Dat Vedelius zich in den datum heeft vergist laat zich zeer wel verklaren uit zijn eigen postscriptum achter dezen brief: »Temporis angustia exclusus, vir clariss. relegere non potui exemplar responsionis meae ad te missum. forte occurrent ibi σφάλματα scriptionis deproperatae."

[3]) Een spotschrift tegen Vedelius opgesteld neemt Revius in zijne »Adversaria" N°. 55 op.

van mijn gevoelen openlijk rekenschap te geven. Hunne leer is die van Bellarminus en andere Jezuieten. De geheele stad is er vol van." Hij dringt bij Trigland er op aan, dat deze toch niet door nieuwe geschriften aan hunne vijandelijkheden voedsel zal geven en besluit met hem de verzekering van zijne vriendschap te betuigen.

De aard van de twisten destijds gerezen is ons uit het korte overzicht van Vedelius' uitvoerig schrijven duidelijk geworden. Meer dan andere Contra-Remonstranten, en volgens dezen sterk naar het Remonstrantsche standpunt hierin overhellend, wilde hij den Magistraat gezag toekennen in kerkelijke zaken. Dat hij hiermede evenwel recht tegen de stemming en de gevoelens der Deventersche predikanten, ja van bijkans de gansche gemeente inging, blijkt duidelijk. Zijn wensch om toch met zijne studenten, ondanks het besluit van den Magistraat, zijne theses te mogen »disputeren", was den Kerkeraad ter oore gekomen. Aanstonds besluit deze, ditmaal door den predikant Jod. Ekelius en den ouderling Dapper, bij den Magistraat aan te dringen zijne genomen resolutie te bestendigen [1]). Bovendien was, hetzij door toedoen van Trigland zelf, hetzij zijns ondanks, een en ander uit den krassen brief van Vedelius, eenige maanden geleden den Leidschen hoogleeraar toegezonden, uitgelekt. De predikanten in toorn ontstoken over die beleedigingen, waarin zij van »de valsche leer van Bellarminius en de andere Jezuieten" als openlijk door hen gepredikt, werden beticht, brachten de zaak wederom voor den kerkeraad [2]), beschuldigden Vedelius van laster, hem verwijtende dat hij daarna nog openlijk met hen zonder de minste zwarigheid het avondmaal had gebruikt. Op hun verzoek wordt hem gevraagd of hij zijn schrijven gestand doet, waarop hij, blijkbaar bevreesd, verklaart dat het hem leed is en hij het uit »haesticheyt" heeft gedaan. Toch het zoude hierbij niet blijven. Men stelde hem voor nu ook aan Trigland zelf te schrijven en te verklaren dat hij van de predikanten niets wist te zeggen dan alles goeds. Ook hierin stemde hij toe, nam dit voorstel aan en verklaarde zich bereid tot het onderhouden van goede vriendschap met de predikanten, wien hij in deze zaak gaarne zal »contenteeren," terwijl de kerkeraad besluit dat bij verzuim van zijne zijde de zaak te zwaarder voor hem zal uitvallen en de predikanten onschuldig verklaart met de belofte hen tegen Vedelius in bescherming te nemen. Evenwel, geheel vertrouwde men hem niet, en verzocht hem dus een concept van den brief op te stellen en over te leggen. In de volgende vergadering [3]) wordt dit stuk behandeld,

---

1) Acten van den kerkeraad te Deventer. 6 Aug. 1638.
2) t. a. p. 28 Sept. 1638.
3) t. a. p. 6 Oct. 1638.

maar onvoldoende bevonden, daar het de predikanten niet zuivert en hij van zijne lasteringen niet afstaat, waarop men besluit hem het avondmaal te ontzeggen en voorts van de tegen-artikelen door Vedelius den predikanten ter beantwoording voorgelegd, getuigt dat zij op deze zaak geen betrekking hebben.

Ondertusschen was de Magistraat, ofschoon volhardende bij zijn besluit om Vedelius in zake het zwijgen op te leggen [1]), toch begeerig de twist spoedig tot een einde te brengen. Evenwel, het daaromtrent bij den kerkeraad ingediende voorstel [2]) wordt afgewezen en geantwoord, dat de zaak alzoo niet kan worden afgedaan, hoewel men bereid is in onderhandeling te treden en daartoe twee ouderlingen aanwijst [3]) om met de vier predikanten hierover voor den Raad te verschijnen, hetwelk ook spoedig daarop [4]) geschiedt. De commissie echter hiermede belast, tot tweemaal op het Raadhuis verschenen zijnde [5]), en vernemende hoe de Magistraat voorstelt alles in vriendschap af te doen, kan bij onvoltalligheid van den kerkeraad geen beslissend besluit nemen. Zoo bleef dus de zaak steeds hangende en werd de stemming door geen nadere samenkomst bevredigd, te meer daar de gemeente, gehecht aan hare leeraren, wederom [6]) van Vedelius eischte — tevens in antwoord op de voorstellen haar van Overheidswege aangeboden — dat hij schriftelijk zoude verklaren geen valsche leer van de predikanten te weten, hen te erkennen als »suyvere leeraers," »sonder eenighe restrictie off limitatie," en voorts zijne theses, naar hem door den Raad gelast was, te zullen »supprimeren" en niets te laten drukken wat strijdig is met leer of »order deser kercken." De kerkeraad maakte tevens van deze gelegenheid gebruik en verzocht dat de Schoolraad weder op den ouden voet mocht worden »gerestitueert" [7]), om inzonderheid op de »suyverheit des leere" en de kerkorde te letten; een verzoek, dat blijkbaar geen nader gevolg had. Overigens voldeed de Raad aan den uitgesproken wensch en maande Vedelius schriftelijk zich te onderwerpen [8]). Toen evenwel hieraan geen gevolg werd gegeven en de zaak »in statu quo" [9]) bleef, werden

---

[1]) Dit gold niet slechts de defensie van die theses, maar ook de uitgave daarvan onder den titel: *Disputatio theol. de magistratu, adv. Bellarmini librum de Laicis.* Zie Hoofdstuk II, 4.

[2]) Acten. t. a. p. 29 Oct. 1638. Welk voorstel dit was wordt daar niet vermeld.

[3]) t. a. p. 31 Oct. 1638.

[4]) t. a. p. 5 Nov. 1638.

[5]) t. a. p. 25 Nov. 1638.

[6]) t. a. p. 29 Nov. 1638.

[7]) De twee predikanten die daarin zitting hadden gehad, waren van dien post sinds eenigen tijd door den Raad ontheven.

[8]) t. a. p. 3 Dec. 1638.

[9]) t. a. p. 17 Dec. 1638.

de twee burgemeesters-ouderlingen »gecommitteert" om hem ten laatste te vragen of hij nu de predikanten voor »suyvere leeraers in alle stukken" wilde houden of niet; zoo hij »categorisch" »jae" antwoordde, zou hij ten nachtmaal worden toegelaten [1]). Zulks geschiedde [2]) en voorloopig was de twist bijgelegd.

Het blijkt mede uit de vele vergaderingen daaromtrent belegd, hoe deze strijd aller hoofden en harten bezighield. Dat Revius van dit alles tegen Vedelius besloten en gehandeld de ziel en het middelpunt was, liet zich verwachten. Met Trigland zelf had hij over de zaak gesproken bij eene ontmoeting te Leiden, en hem ook mede namens Sibelius en Ekelius daarover geschreven. In dien brief [3]) had hij zijnen Leidschen vriend getrouw verslag gegeven van het verloop van dezen twist en niet verzuimd hem te melden hoe Vedelius bij den Magistraat, aanvankelijk »non sine spe obtinendi voti sui", verlof had zoeken te verkrijgen zijne theses met de studenten te mogen behandelen, doch hoe door zijne tusschenkomst de Raad beter ingelicht, zich geheel aan de zijde der predikanten had geschaard en aldus »Vedelii petitio eum, quem sperabat, eventum non habuit". »Wij hebben het niet onbedachtzaam geacht", schreef hij, »u de zaak te beschrijven, gelijk zij is afgeloopen, opdat hij zoude zien, dat wij niet »temeritate, sed necessitate" hiertoe zijn gebracht", en tevens hoe de eenige voorwaarde voor vrede en eendracht slechts kon zijn, dat Vedelius van de verdediging van die theses afzag.

Merkwaardig is ook voorzeker het schrijven aan Trigland gezonden [4]), waarin Vedelius zijne vroegere uitingen over de predikanten herroepen moest. Al spreekt hij het niet onomwonden uit, toch blijkt het hoe het hem in Trigland was tegengevallen, dat deze zijne correspondentie aan Revius had overgebracht; hij zegt daarin: »Illius epistolae exemplar unde nacti sint praedicti reverendi viri [5]) miror. Ut enim existimem te alicui ex illis copiam illius fecisse, nec prudentia tua, nec charitas patitur, cum haud-dubie noris, communicationem epistolae privatae illius non fore medium pacis et concordiae, prout etiam eventus docuit". Dat het inderdaad in dien strijd fel was toegegaan en de predikanten ook op den kansel van zijn persoon en leer niet hadden gezwegen, kan blijken uit de boven reeds genoemde tegen-artikelen [6]), die Vedelius hun den 5^{den} October »behandicht" had, doch die door den kerkeraad waren terzijde gelegd.

---

[1]) t. a. p. 21 Dec. 1638.

[2]) t. a. p. 24 Dec. 1638.

[3]) »Adversaria" N°. 29. dd. 21 Sept. st. n. 1638.

[4]) »Adversaria". N°. 30 dd. $\frac{12}{2}$ Oct. 1638.

[5]) t. w. de Deventersche predikanten.

[6]) »Adversaria" N°. 31.

[redacted]

Al mag hij daarin zijne verbeelding misschien eenig vrij spel gelaten hebben, hij spreekt toch van een en ander dat ten volle den stempel van getrouwheid en waarheid vertoont. Het geheel is op den toon van klacht en aanklacht gesteld: »Doen de sake vanden Edd. Mag. bygelegt was," zegt hij, »heeft men nochtans den handel op den stoel gebracht: onder andere, heeft mij een ex dominis pastoribus vergeleken met Caïphas dienaer, die Christo een souffet gave, synen meesters te gevallen. Een ander compareerde mij op den stoel in der bergkercken [1]) met Judas den verrader etc. met vele odieuse woorden. Inder broederkercken werde geseyt, datter wel mannen waren die veel schreven tegens de vyanden der genade Christi [2]), maer waren inderdaet hypocryten, tot dewelcke Christus seggen sal, Non novi vos etc. Ick trecke mij dat aen. Men heeft mij heen ende weder binnen ende buytens land gediffameert, wegen mijner disputatie, mij verhindert dese materie in gymnasio te tracteren, doen doch eenige onder haer E.E. dieselve op den stoel in verscheyden predicatien voor paeschen getracteert, ende openbaerlicken gesustineert hebben het contrarium van mijne leere."

Zelfs zijne bekende scherpe polemiek tegen de Arminianen, waardoor hij zich bij hen zoozeer had gehaat gemaakt, had hem dus in deze niet ten schild voor zijne afwijkende gevoelens mogen verstrekken, maar hem integendeel de beschuldiging van huichelarij en dubbelzinnigheid op den hals gehaald. Wederzijds waren scherpe woorden gesproken en te meer was het velen ongetwijfeld eene oorzaak van vreugde, toen nog voor het einde des jaars de zaak in der minne was bijgelegd. Hoe de strijd later wederom ontbrandde en Revius naar de pen deed grijpen, zal ons nader blijken.

Wel waren het jaren van strijd geweest, ook voor onzen predikant, die hij thans doorleefde. Niet slechts dat hij persoonlijk was aangevallen, maar bovenal dat men het erf der gemeente had durven aantasten, dat zich daartoe had geleend een man, dien hij in den strijd tegen de Remonstranten nevens zich had zien optrekken — het heeft hem zijn ambt voorzeker niet weinig zwaar doen vallen. Zijne studiën echter bleven zijne aandacht boeien, vooral de exegetische arbeid van Daniël Heinsius, wiens geschriften hem eene weldadige ontspanning boden [3]), terwijl hij ze nauw-

---

[1]) De Berg-kerk, nog thans bij de Hervormde Gemeente te Deventer in gebruik.

[2]) Dit ziet op het felle anti-remonstrantsche geschrift van Vedelius: »*de Arcanis Arminianismi*."

[3]) Zie zijn brief aan Heinsius, 23 Nov. st.v. 1639. »Adversaria" N°. 32: »ipsa lassitudo me monet quotidie ad tuas illas amoenitates interjungere. Quid enim dulcius, quam tot novas, tot iucundas, tot eruditas observationes oculis et mentis acie perlustrare?"

keurig bewerkte en niet verzuimde zijnen vriend te wijzen op hetgeen hem daarin minder juist toescheen, schoon zij hem ongeveinsde bewondering voor het werk van den Leidschen geleerde afdwongen [1]). Ook tot dichterlijken arbeid zag hij zich in dien tijd geroepen, waar hij de gemeente eene verbeterde bewerking van de Datheensche Psalmberijming schonk — eene taak waarvoor hij aller roem inoogstte — die allereerst door zijne gemeente en ook door de Classis dankbaar aanvaard en aangenomen werd [2]). Eene vreugde zal het hem voorzeker zijn geweest dat de gespannen verhouding, waarin hij nog steeds tot den rector Cellarius had gestaan, nu in zooverre gewijzigd werd dat deze, wiens gedrag nog steeds veler ongenoegen had gaande gemaakt, voor den kerkeraad ontboden zijnde zijn leedwezen had betoond, waarna hem de toegang tot het avondmaal niet verder werd ontzegd [3]). In den bloei der Hoogeschool bleef hij nog steeds zijne belangstelling betoonen. Engelbertus Tesschenmakerus was als de eerste Hoogleeraar in de Geneeskunde [4]) aldaar opgetreden, terwijl de aanwinst van een man als Martinus Schoockius [5]) voor den roem van het Athenaeum zeer bevorderlijk was, en hoewel zijn vertrek reeds in 1641 een groot verlies mocht heeten, door zijn opvolger Joh. Fred. Gronovius werd het ruimschoots vergoed. Ook Vedelius had den leerstoel te Deventer voor dien te Franeker verwisseld, en Bern. Wyngaerden eene beroeping naar de gemeente te Leiden ontvangen en aangenomen. Doch ook de tijd van het verblijf van Revius te Deventer spoedde ten einde.

Reeds was 29 Aug. 1641 schriftelijk bericht ingekomen [6]), toen in de kerkeraadsvergadering 13 Sept. [7]) »de Achtbare Heer Josua van Wevelinkhoven, Raet Pensionaris der Stadt Leijden" verscheen, met het bericht dat door de »E. G. Mog. Heeren Staten van Hollant ende West-vrieslant" Jacobus Revius, predikant te Deventer, tot Regent van het Collegium Theologicum te Leiden was benoemd. Eenige weken geleden hadden

---

[1]) Waar hij in een schrijven eenige maanden later hem dankt, zegt hij zelf, wat zijne opmerkingen betreft: »nonnulla quae carptim observavi, vel ab operis typographicis commissa, vel alicubi properante calamo minus forte animadversa subjiciam," terwijl zijne aanteekening op Joh. 3 : 23 hem deze woorden ontlokte: »quae de discrimine baptismi Joannis et Christi e patribus et scholasticis asseruntur, discrepant nonnihil a sententia nostrorum theologorum, quam etiam inveni in Synops: Leyd. Disp. 44. thes. 8 et seqq.: novi autem te aliorum tantum mentem ibi indicare, non autem tuam exponere." Deze brief, dd. 26 Maart 1640, is opgenomen »Adversaria" N°. 33.

[2]) Zie Bijlage A. bl. VI. onder XVI, en Hoofdstuk IV. 2.

[3]) Kerkeraadsacten. 8 April, 12 April 1639.

[4]) *Dev. III* p. 708.

[5]) l. l. p. 708 sqq.

[6]) l. l. p. 725.

[7]) Kerkeraadsacten. 13 Sept. 1641.

zijne Leidsche vrienden, Trigland zoowel als de predikanten Wyngaerden en Fabricius, hem reeds geluk gewenscht met de eervolle onderscheiding, hem ten deel gevallen. Geen oogenblik schijnt hij over het feit van de aanneming te hebben geaarzeld. Niet dat de banden die zijne gemeente en hem wederkeerig hielden verbonden, ook maar eenigszins losser zouden zijn geworden, verre van dien, of ook omdat hij zich zoozeer voor de zware taak, die hem wachtte, berekend gevoelde, maar omdat hij in de uitnoodiging die thans tot hem kwam zijne toekomstige bestemming aanschouwde. »Ick vinde mij opt hoochste verbonden" — zoo schreef hij [1]) aan Curatoren en Senaat, in antwoord op hunne beroeping en het verzoek om inlichtingen, bij wien zijn ontslag zoude moeten worden aangevraagd — »U WelEd. A.A. te dancken voor de eere mij in desen geschiet, te meer alsoo ick bij mij de qualiteiten niet en vinde die tot soo importanten charge vereyscht worden, niet twijfelende nochtans, of God de Heere, indient hem belieft mij deselve op te leggen, oock nodige bequaemheyt daertoe genadelyck verleenen sal"; en aan Trigland antwoordde hij eenige dagen later [2]), dat het zijne vaste meening was die roeping te moeten aanvaarden in den naam des Heeren, overtuigd dat God, Die hem riep, hem kracht en zegen tot eene rechte volbrenging niet zoude onthouden. Wel voorzag hij eenige zwarigheden, te meer daar het van zijne zijde moeielijk en tevens ondankbaar zoude wezen, aandrang te gebruiken. Merkwaardig is deze brief te meer, waar hij ons toont hoezeer Revius zich aanstonds in zijnen toekomstigen werkkring kon inleven, immers, nog voor hij van den kerkeraad zelfs verlof had aan de roepstem gehoor te geven, maakte hij reeds zijnen vriend zijne wenschen kenbaar over de vervulling van de plaats van Sub-Regent in het Theologisch College, die toen eveneens was vrijgekomen. Overtuigd van de groote kracht in samenwerking gelegen, zag hij zich gaarne bij die benoeming geraadpleegd.

Welk eene schoone toekomst wachtte hem overigens! In Leiden, de stad zijner studiejaren, waar hij onder de Hoogleeraren een Heinsius [3]), Trigland en anderen, onder de Predikanten een Lud. de Dieu, Wyngaerden, Fabricius als zijne vrienden had leeren kennen en waardeeren, te mogen

---

[1]) dd. $\frac{\text{23 Aug.}}{\text{2 Sept.}}$ 1641. Zie »Adversaria" N°. 57. Deze brief is opgenomen Bijlage E. bl. L–LI.

[2]) dd. $\frac{\text{27 Aug.}}{\text{6 7ber.}}$ 1641. Zie »Adversaria" N°. 58. Deze brief is opgenomen Bijlage E. bl. LI–LII.

[3]) Zijn laatste brief uit Deventer aan Heinsius verzonden is gedateerd 15 kal. Mart. 1641. »Adversaria" N°. 56. Het is voornamelijk een antwoord op diens zorgverwekkend schrijven over zijn gezondheidstoestand, overigens van weinig belang.

arbeiden aan de opvoeding en ontwikkeling van hen, die eenmaal Dienaren des Woords in de Gereformeerde Kerk zouden worden!

Terecht had onze predikant voorzien dat stad en gemeente al het mogelijke zouden aanwenden hem in haar midden te behouden. Zijn ontslag behoorde bij Kerkeraad en Magistraat te worden aangevraagd, en het was daarover dat wij den Pensionaris der stad Leiden in de vergadering zagen verschijnen. De beroeping ter tafel gebracht werd gelezen [1]) »ende Revio nae sijn genegentheyt gevraeght sijnde, heeft verclaart dat sijn E. nae aenroepinghe van Godts naeme hem in sijn ghemoet also gheroert vont, dat hij geresolveert hadde deselve beroepinghe aen te nemen, versoeckende dat de E. Kerckenraet hem soude gelieven te dimitteeren, ende oock sijne dimissie bij de E. Magistraat te procureren". Den volgenden dag [2]) hierop weder, thans in volle vergadering bijeen gekomen, verneemt men na gehouden onderzoek dat de Magistraat de zaak nog in bedenking wilde nemen, en spoedig daarop [3]) door de »aenwesende Heeren ouderlingen uijt den Ed Mag^t." dat deze »verstaet dat om pregnante redenen d. Revius behoorde alhier in den dienst der gemeijnte te blijven". Revius, zoo meende thans de kerkeraad, zou allicht geneigd zijn, de beslissing aan hem over te laten, doch deze »persisteerde, versoekende iterattelijck van E. Mag^t. ontslaginge van sijn verbintenisse, en van E. Kerckenraet dimissie van sijnen tegenwoordigen dienst". Het was eene niet licht op te lossen zaak, daar allen verklaarden bij hun gevoelen te blijven, en Revius ten slotte ernstig verzocht »datmen hem niet verder en soude beswaren, maer gewilliglyck in syn begeerde dimissie condescenderen" [4]). Eindelijk besloot men [5]), hoewel »alle de aenwesende E.broederen eenpariglijck" oordeelden, dat hij behoorde te blijven, »met de meeste stemmen" hem »op syn ernstich versoeck ende aenhouden vanden dienst deser gemeynte" te ontslaan, welke resolutie spoedig ter kennis van den Magistraat gebracht en door dezen goedgekeurd, aan den Pensionaris werd voorgelezen, die »ten hoochsten daervoer bedanckte" [6]).

Zijne dimissie had Revius daarmede tevens verkregen; immers toen hij vroeg of hij nog voor de beroeping van zijnen opvolger, in welke zaak

---

[1]) Kerkeraadsacten. 13 Sept. 1641. »Adversaria" N°. 41, is eene copie van de acten der hierop betreffende kerkeraadsvergaderingen opgenomen.

[2]) Kerkeraadsacten. 14 Sept. 1641.

[3]) t. a. p. 17 Sept. 1641.

[4]) t. a. p. 18 Sept. 1641.

[5]) t. a. p. 20 Sept. 1641.

[6]) t. a. p. 21 Sept. 1641. De Raadsresolutie dd. is opgenomen »Adversaria" N°. 42.

de Magistraat tot spoed had vermaand, zoude mogen meestemmen, werd »eenparichlyck verstaen," dat hij, hoewel men »sijn E. versocht den dienst des woords en vergaderinge des E. Kerckenraets en andere kerckelyke saken te willen waernemen en bywonen, tot dat men vanden nieuwen noch te beroepen predicant versekert" zoude zijn, »alsoo syn E. syne volcomene kerckelycke dimissie heeft, int stuck van beroepinge eens predicants geen stemme kan hebben" [1]).

Zoo was dan dus het oogenblik gekomen, waarop hij eene gemeente, die hem lief was geworden, waarin hij 27 jaren onvermoeid had gearbeid voor een anderen werkkring zoude verlaten. Hoeveel had hij niet in Deventer zien tot stand komen! Was het wonder dat de Gemeente haren trouwen leeraar, de stad haren verdienstelijken burger slechts noode kon missen? Zijne kracht was ongetwijfeld allereerst en allermeest de kerkelijke practijk geweest. Nergens vinden wij melding gemaakt van zijne bijzondere kanselgaven, predicatiën heeft hij niet nagelaten, zijne inaugurale rede, waarmede hij te Leiden optrad, is de eenige redevoering, in druk van zijne hand verschenen. Van hoevele vergaderingen van Classis en Synode was hij niet de ziel, hoe nauwkeurig toont niet het optreden van den kerkeraad zijner gemeente den geest die haren oudsten leeraar bezielde. Toch, al moge waardeering bijkans alom in de gemeente hem omringd hebben, nevens de vreugde is ook de smart zijn deel geweest. Vreugde, waar zijne oudste dochter 29 November 1638 in het huwelijk trad met Daniel Bockelman [2]), predikant te Wijhe, smart waar zes zijner kinderen hem door den dood werden ontnomen [3]), droefheid waar zijn eenige zoon door zijn ergerlijk gedrag den naam des vaders smaad aandeed [4]). Dat hij, waar Holland's Staten door deze eervolle onderscheiding

---

[1]) Kerkeraadsacten. 4 Oct. 1641.

[2]) *Dav. Ill.* p. 565. Hoornbeek, l. l. p. 581.

[3]) Een zijner dochters verloor op jeugdigen leeftijd het leven bij de instorting van Revius' woning. Hij en zijne echtgenoote bleven daarbij gespaard. Hoornbeek zegt, l. l. p. 589, hiervan: »Daventriae dum habitabat, factum aliquando, ut domus, quam incolebat, tribus contignationibus alta corrueret, ac ruina sua Revium, conjugem, infantem involveret obtegeretque misere: ibi infans oppressus tuderibus ac suffocatus, ambo parentes lapidum tumulo quasi sepulti & pro interfectis aliquamdiu habiti, reperti tandem, saucii, semianimes, atque ita erepti, et salvati aegre fuerunt." Pontanus, wien Revius van dit ongeval bericht had gezonden, wenschte hem met hun behoud geluk, al betreurde hij den dood van hunne dochter. Zie: I. Is. Pontani, *Poematum Libri VI.* Amstel. 1634, p. 160 sq. »V. R. Jacobo Revio, Ruinae domus suae exemptio. Soterion."

[4]) Hij schijnt omstreeks Sept. 1641 korten tijd te Deventer te hebben vertoefd, immers de kerkeraadsacten van 24 en 30 Sept. 1641 vermelden hoe wederom de censura morum op hem werd toegepast.

toonden zijne gaven en krachten op prijs te stellen, ook in dezen nieuwen werkkring zich zoude blijven betoonen een vurig overtuigd voorstander van de Belijdenis der Kerk en een verdediger van hare rechten, zijn verleden te Deventer voorspelde het, zijne geschiedenis als Regent te Leiden heeft het bewezen.

Vergezellen wij hem thans, waar hij vol verwachting zijne schoone toekomst tegenging, naar Holland's Academiestad [1]).

---

[1]) In zijne vacature werden (zie de kerkeraadsacten) Jacobus Tichler en Wilhelmus Ter Smitten beroepen 18 October 1641. De Magistraat stond het verzoek om eenen vijfden predikant toe. Acten 1 November: dns Revius zal aanstaanden Zondag zijne »Vale predicatie" doen. Hij en zijne huisvrouwe Christina Augustinus zullen attestatie krijgen, en zijn zoon Richardus en zijne dochter Cornelia »haer attestatie dat sij lidmaten sijn" worden verleend. »Ende heeft zijn E. afscheydt van dese E. vergaderinghe genomen, dewelcke zyn E. den segen des Heren toegewenscht heeft." In de Prov. Syn. van Vollenhove, 14–16 Juni 1642, wordt zijn naam in de acten vermeld als »naer Leyden vertrocken," terwijl de Classis van Deventer (19 April 1642) hem attestatie verleende: »Is gelesen eenen Brief, geschreven van D. Jacobo Revio waerom sijn W. die samentl. Broederen bedanckt voor alle eer en vrientschap, sijn persoon in den Classe bewesen, versoekende mede van den E. Classe een eerlick getuygenisse van sijn Leere ende ommeganck geduijrende den tijdt sijn W. een Lidt der E. Classis geweest is, t welck van Eerw. vergaderinge is toegestaen en sall sijn W. uijt den E. Classe toegesonden worden". (Acten, art. 3).

3. REVIUS ALS REGENT VAN HET STATEN-COLLEGE TE LEIDEN.

Onder de vele pogingen, sinds de stichting der Universiteit te Leiden door de Staten van Holland en West-Friesland aangewend ter bevordering van de welvaart en den bloei hunner Hoogeschool, verdient met bijzondere eere te worden vermeld de stichting waartoe zij in den jare 1591 hunne besluiten uitvaardigden. Reeds spoedig na 1575 had de Theologische Faculteit terecht ingezien dat, wilde zij waarlijk der kerk ten profijte strekken, het noodig zoude zijn evenals in Heidelberg en Leuven jongelieden in de gelegenheid te stellen kosteloos voor den dienst der kerk te worden opgeleid. Wel waren de verschillende maatregelen daartoe beraamd aanvankelijk reeds ten uitvoer gebracht en had Mr. Volckerus Westerwolt van Groningen in 1580 een »Paedagogicum" tot dat doel te Leiden onder zijne leiding geopend, doch de gebrekkige inrichting bleek het gewenschte doel maar al te weinig te bevorderen. Toch de ijverige bemoeiingen der Curatoren ten einde in dezen toestand de zoo noodige verandering te brengen, zouden weldra met goeden uitslag worden bekroond, en 3 Mei 1591 werd door »De Ridderschap Edelen ende Steden van Hollandt ende Westfrieslandt representerende de Staten van den selven lande" in gevolge hiervan besloten: »Alsoo wy, ter eeren Godes, tot opbouwinge van der kercke Christi, ende opdat met goede kennisse ende eenicheyt binnen deze landen de Christelycke gereformeerde Religie vruchtbaerlycken mach werden geleert ende geoeffent tot stichtinge ende onderwys van de gemeente, ende afbreuck van alle dwalingen ende ketterijen binnen denselven landen, noodich bevonden hebben eenige jonge bequame studenten te doen optrecken sonderlinge in studiis Theologiae, omme daernaer ter bequamer tyt ende plaetse gebruickt te mogen worden in den dienst van der kercke; hebben wy bewillicht, geconsenteert ende geordonneert, bewilligen consenteren ende ordonneren by desen: dat binnen der Stadt Leyden (overmits de goede gelegentheyt van de Universiteyt aldaer) een Collegie Theologiae opgerecht ende gestelt zal worden voort' eerste van eenendertich Studenten, die naar voorgaende examinatie, op de Ordonnantie ende Instructie daartoe gemaect ofte te maken, aldaer zullen werden ontfangen ende onderhouden" enz. [1]).

---

[1]) Voor het ontstaan en de eerste lotgevallen dezer stichting vergelijke men o. a.: M. Soermans, *Academisch Register der Universiteyt tot Leyden*, Leyden 1704, bl. 114 vv. M. Siegenbeek, *Geschiedenis der Leidsche Hoogeschool*, I. bl. 59 vv. G. D. J. Schotel, *De Academie te Leiden in de 16e, 17e en 18e eeuw*, Haarlem 1875, bl. 23 vv. en vooral: G. D. J. Schotel, *Een Studenten-Oproer in 1594, Bijdrage tot de geschiedenis van het Staten-College te Leyden*, Leiden 1867, waar, bl. 29, de bovenvermelde stichtingsbrief in zijn geheel is opgenomen.

Zoo zoude dan evenals binnen Franeker [1]) en elders, ook te Leiden eene stichting verrijzen, waar dank zij de mildheid der Staten velen zich zouden kunnen bekwamen tot den Dienst des Woords. De verschillende Hollandsche Steden werden naar gelang van hare beteekenis elk vereerd met het recht een of meer jongelieden derwaarts op kosten der Staten te zenden, en 6 October des volgenden jaars werd in het voormalige klooster der Cellebroeders het Staten-College door den eersten Regent Johannes Kuchlinus plechtiglijk geopend.

Ongeveer eene halve eeuw reeds had dit College zich onder het Bestuur van de Regenten Johannes Cuchlinus en Jeremias Bastingius — welke laatste door zijnen voorganger wederom werd opgevolgd — Petrus Bertius, Gerardus Johannes Vossius en Festus Hommius in grooten bloei mogen verheugen, toen in den jare 1641 aan Jacobus Revius, predikant te Deventer, het Regentschap door de Hollandsche Staten werd aangeboden. Wat toch was geschied? In de vergadering van Curatoren en Burgemeesters waren sinds langen tijd telkens klachten ingekomen over het wanordelijk gedrag van vele alumni, en bij een dezer gelegenheden was de vraag ter sprake gekomen of het niet wenschelijk zoude mogen heeten dat nieuwe krachten uit de handen van den bejaarden Festus Hommius het bestuur en beleid van het Collegium overnamen [2]), een voorstel waartoe men weldra te eerder meende te moeten overgaan, toen de Sub-Regent Daniel Dammius middelerwijl was overleden [3]). Hommius, zich zijner zwakheid ten volle bewust, nam gaarne het voorstel aan »om hem in desen synen hoogen ouderdom van het Regentschap ende de moeyten vandien t' ontlasten" [4]) en pogingen werden in 't werk gesteld bij de Hollandsche Staten zijn ontslag te verzoeken en zich te vergewissen of eene voordracht omtrent zijnen opvolger de goedkeuring van dit hooge Collegie zoude kunnen wegdragen. Hierop de gewenschte toezegging verkregen hebbende, kwamen Curatoren spoedig wederom bijeen en na verschillende deliberatien besloot men [5]) »den Edelen Grootmogenden Heeren Staten van Hollandt ende West-frieslandt mette eerste gelegentheyt voorteslaen D. Joannem Kloppenburgium S.S. Theologiae professorem inde illustre Schole van Gelderlandt binnen de Stadt Herderwyck, D. Jacobum Revium Bedienaer des Goddelicken woorts binnen de stadt Deventer, ende D. Henricum Dibbetium Bedienaer des Goddelicken woorts binnende stadt Dordrecht, ten eijnde

[1]) Het Collegium ten behoeve der alumni aldaar dateerde reeds van 17 October 1584.

[2]) Resolutiën van Curatoren en Burgemeesteren. N°. 3: 22 Nov. 1637–20 Aug. 1646. Anno 1641. f. 95r.

[3]) t. a. p. Juni 1641. Dammius overleed 12 Juni 1641.

[4]) t. a. p. 22 Juni 1641.

[5]) t. a. p. 16 Juli 1641.

daer uijt een bij Hare Ed: Gro: Mo: tot het gemelde Regentschap soude mogen gestelt ende gecommitteert worden." Toen nu uit dit drietal Jacobus Revius door de Staten was verkozen, werd in 's Gravenhage eene buitengewone vergadering [1]) van Curatoren belegd en »goetgevonden, in achtervolche van de voors. resolutie, deselve by missive van dese vergaderinge bekent te maecken, ende voorts de voors. beroepinge te presenteren aen D. Revio voorn. op soodanige ordinaris wedden ende extraordinaris tractement, mitsgaders vrije woninge ende emolumenten, als D. Festus voorn. voor ende geduijrende sijne bedieninge vant' Regentschap des voors. Collegii genoten" had, waarna de brief werd opgesteld [2]) en hem de benoeming aangeboden op de beschrevene voorwaarden van eene »ordinaris wedden" van »twaelft hondert guldens, tot tabbaert laecken dertich guldens, alle Jaerlicx, beneffens de vrije woninge, ende andere vrijdommen, mitsgaders emolumenten meer, tot het voors. Regentschap behorende." Men wenschte spoed met zijne overkomst te maken en Hommius werd met aandrang vermaand zijne woning tegen Revius' overkomst te ontruimen [3]). Reeds vernamen wij hoe deze bereidvaardig de beroeping had aangenomen en, nadat door den »Raetpensionaris Mr. Johan van Wevelichoven" het vereischte ontslag was verkregen [4]), zag men nu weldra zijne zoozeer gewenschte overkomst te gemoet.

In de eerste dagen van Januari 1642 kwam hij met zijn gezin te Leiden aan en legde den eed »naer luijdt van het thiende articule der Ordonnantie van 't gemelte Collegium" [5]) in handen van Curatoren af, terwijl »voorn. Regent gevraecht wesende, wanneer hij met sijne inaugurale oratie soude konnen gereet wesen om geintroduceert te werden," na zijne verklaring »sich alreede geprepareert te hebben," »tot syne inauguratie ende introductie de uijre van elff voor noene van morgen" werd bepaald [6]).

Den 7[den] Jan. 1642 was in het Auditorium van het Staten-College eene achtbare schare bijeen, ten einde getuige te zijn van de openbare plechtigheid,

---

[1]) t. a. p. 25 Aug. 1641.

[2]) t. a. p.

[3]) t. a. p. 21 Oct. 1641.

[4]) t. a. p.

[5]) Regent en Sub-regent zijn verplicht »in 't aen-nemen van haere Ampten aen handen van de Curateurs der Universiteyt solemnelijcken te sweeren, hun in den last ende 't ampt, hun opgeleyt ende vertrouwt, getrouwelijck te dragen", en »de regelen ende wetten van den Collegie te onderhouden." Zie: *»Ordonnantie van 't Collegium Theologie tot Leyden, Gearresteert By de Ridderschap, Eedelen ende Steden van Hollant ende West-Frieslandt, Representeerende de Staten van den selven Lande.* Gedruckt in Leyden, by Bonaventuer ende Abraham Elzevier, Ordinaris Gheswioren Druckers der Universiteyt, Anno 1632. dl. I art. 10. (Stedelijk Archief te Leiden).

[6]) Resol. van Curatt. 6 Jan. 1642. f. 122[r–v].

waarbij de nieuwbenoemde Regent zijne waardigheid aanvaardde met eene redevoering: »*De Origine et usu Gymnasiorum, ac nominatim Collegii Theologici Lugdunensis apud Batavos*" [1]). Hij wierp daarin eenen blik terug op het schoon verleden dezer stichting, die nu reeds zoovele jaren tal van Godgeleerden uit haar midden had zien voortkomen, tot roem der Hoogeschool, die zelve »schitterde als de Maan onder de kleinere lichten."

Zoo had hij dan zijne nieuwe bestemming aanvaard [2]) en kon hij zijne krachten en gaven wijden aan de vorming en opleiding van velen, die eenmaal, als weleer hij, het predikambt zouden bedienen, terwijl het doctoraat in de Godgeleerdheid, hem spoedig na zijne inauguratie door den Academischen Senaat verleend [3]), aan zijne waardigheid nieuwen luister bijzette [4]). Als Regent van het Collegie was hij verplicht binnen

---

[1]) Het is ons niet mogen gelukken een exemplaar van deze »*Oratio Inauguralis*" in handen te krijgen. Dat zij in druk verschenen is, zegt hij *Dav. Ill.* p. 727, en ook Adr. Pars, *Index Batavicus of Naamrol van de Batavise en Hollandse schrijvers. Van Julius Cesar af, tot dese tijden toe.* Leiden, CIƆIƆCCI, bl. 383, 389, 390, spreekt er van, en vermeldt tevens dat Henricus van Diest, Hoogl. te Deventer, Dan. Heinsius e. a. haar met hunne gedichten opluisterden. Zij was door den schrijver opgedragen aan de Curatoren, waarvoor dezen bij hunne Resolutie van 20 Mei 1642 (f. 158[r—v]) hem vereerden »met de somme van tsestich guldens, voor dat hij syne inaugurale oratie De Origene etc. aen den Heeren Curateuren ende Burghemeesteren voorn. hadde gededicеert, ende aen hen selven eenige gedructe ende ingebondene exemplaren der voors. oratie geexhibeert." Vgl. Bijlage A. bl. VI. onder XVII.

[2]) In de Curatt. vergadering van 7 Jan. 1642 was hem nog »toegevoecht de somme van hondert ende tachtich guldens, tot vergoedinge vande kosten ende schaden by hem, ter oorsaecke van het transporteren ofte vervoeren sijner meubelen uijt de Stadt Deventer tot binnen de Stadt Leyden toe, gedaen ende geleden."

[3]) »Ad diem Februarii sextum, placuit Senatui Academico gradum docturae in Theologia conferre R. V. D. Revio, Collegii Illustriss. D.D. Ordinum Praesidi: quem illi contulit D. Triglandius." (Codex Actorum Academicorum IX. 6 Febr. 1642). Deze eervolle onderscheiding viel meestal ten deel aan hen die zonder doctor in de theologie te zijn eene Academische waardigheid aanvaardden: zijn voorganger Festus Hommius was in 1619 daartoe ook verheven. vgl. H. W. ter Haar, *Jacobus Trigland,* 's Gravenhage 1891, bl. 97 noot 2. — Na de aanvaarding van het doctoraat onderteekende Revius de »Professio ejus, qui ad gradum aliquem in S.S. Theologia, in Academia Lugduno-Batava promovetur." Zie: N. C. Kist: »*De onderteekening der Formulieren door Hoogleeraren en Doctoren der Godgeleerdheid*" enz., in het »*Archief voor Kerkel. Geschied.*" IX. (1838) bl. 494, 495.

[4]) N. Heinsius bezong den nieuwen graad van zijnen vriend, in een: »Ad Musas Theologi et Poetae eximii D Jacobi Revii cum sacrosanctae Theologiae doctor renunciaretur." Dit gedicht wordt vermeld bij: G. D. J. Schotel, *Theodori Ryckii, Joh. Georgii Graevii, Nicolai Heinsii ad Adrianum Blyenburgum, et Adriani Blyenburgi ad Diversos Epistolae Ineditae.* Hag. Com. MDCCCXLIII. p. 99." Pars, *Ind. Bat.* bl. 390 neemt het gedeeltelijk op. In zijn geheel leest men het als Bijlage II achter de monographie van K. J. R. van Harderwyk »*Jacobus Revius*," (in den »*Over-*

deze stichting te wonen in een der gebouwen die daartoe behoorden, welke gelegen waren aan de Cellebroersgracht [1]). Het was een oud geheel en eene wereld in het klein, waarin behalve de Regent en de zijnen, ook de Sub-Regent evenals de Schaffmeester of »Oeconomus" gehuisvest waren, allen dagelijks hunne zorgen wijdend aan de ruim dertig alumni of »bursalen," aan wie, dank zij de goedgunstige beschikking hunner Maecenaten, eene plaats in het Collegium was verleend. Toen Revius zijnen bejaarden voorganger in het bestuur opvolgde, was de stichting zoo uit- als inwendig eenigszins aan het achteruitgaan. Aanstonds verzocht hij in het eerste te mogen voorzien [2]) en trad tegenover de baldadigheid en overmoed van vele der inwonende jongelieden met kracht op [3]). Het was niet slechts een gewichtige, maar ook een uitgebreide werkkring, waarin hij zich thans zag geplaatst. In 't algemeen genomen moest zijn »Ampt ende Officie wesen ende strecken tot directie van de Studia, 't leven, conservatie ende manieren der Bursalen: ende sulcx voornemelick dat sy, hen selfs recht leerende kennen, tot kennisse van Gode Almachtich mogen gheraecken, ende in sijn heylighe vreese werden op getrocken." Vandaar ook dat hem was opgedragen hen »naerstelijck te doen frequenteeren de lessen, soo inde Universiteyt, als in 't Collegie, te ordonneren ende bevelen wiens lessen elck een sal hebben te hooren, ghesamentlijck om de voorsz. Bursalen te oeffenen, soo veel eenichsints doenlijck is, soo in 't confereren, resumeren ende repeteren van de ghehoorde lessen, als oock in 't disputeren, proponeren ende declameren, ende andere Scholastique oeffeninghen ende exercitien" [4]). Doch vooral op het persoonlijk toezicht kwam het aan en in elk opzicht was hem hierin zijne taak voorgeschreven: daartoe moest hij zich »dickmalen inder Lessen laten vinden, oock alle Sondaghen inde Predicatien die de Bursalen sullen hooren, omme opsicht te nemen, ende oock daer op te letten offer eenighe Bur-

---

ijsselsche Almanak" 1854, XIX° jaargang. bl. 78–101), en voorts bij A. J. van der Aa, *Biogr. Woordenboek*, VIII. bl. 445 v.

[1]) Tegenwoordig »Kaiserstraat" geheeten naar den beroemden sterrekundige F. Kaiser.

[2]) In de Curatt. vergad. van 7 Juni 1642 kwam hieromtrent een verzoekschaft van den Regent in met het oog op verschillende noodige herstellingen, zoo o. a. dat »een nieuw horologie mach werden bestelt, overmits aldaer bij sommige winden de publijcke slach-klocken niet en konnen worden gehoort," enz.

[3]) Het was in vele opzichten een verwilderde toestand. In de Curatt. vergad. van 6 Jan. waren hem reeds »bekent gemaeckt sommige ongeregeltheden van den Bursalen, dewelcke 't houtwerck in hare kamerckens breken off schenden, ende also se vertrecken 't houtwerck mede nemen, dat oock eenighe jonghe studenten alleenlick op expectativen, sonder formele off behoorlicke acten van nominatie off collatie ende approbatie te hebben, in den gemelten collegium komen."

[4]) Zie de »*Ordonnantie van 't Collegium*" enz. 1632. dl. I, art. 2, 3.

salen souden moghen zijn achter ghebleven" [1]), terwijl ook het regelen van den gang hunner studiën onder zijn bestuur stond [2]), evenals de examinatie van de bursalen door hem en zijnen Onder-Regent in tegenwoordigheid van een of meer Professoren werd gehouden [3]). Ook voor de beschaving en het lichamelijk welzijn der jongelieden had hij te zorgen, aan hunne maaltijden moest hij of zijn medebestuurder zich doen vinden, »over en weder over wandelende, soo wel om op de zeden ende manieren van de Bursalen te letten, als oock omme toe te sien op 't reglement van de Schaff-meester, ende of hy ter taeffelen wel ende behoorlijcken doet aenschaffen" [4]).

Ten einde het Hoofd der Stichting getrouw zijn ambt zoude waarnemen, waren de Theologische Professoren verplicht »ten minsten eens er weecke" in het Collegie te verschijnen, »om aldaer te assisteren ende hooren Analysin Theologicam, die bij den Regent werdt gelesen" [5]), of als deze »eenige Lectiones Catecheticas" houden moest, »sonderlinghe als Solemnes Orationes, Disputationes, ofte examina publica int Collegie" [6]) moesten geschieden. In elk opzicht waren de inwonende studenten hem gehoorzaamheid verschuldigd. Dagelijks ging hij met hen om, riep des morgens, als zij »tusschen den eersten Aprilis ende eersten Octobris te vijff uyren, ende daer buyten ten zes uyren" »ter ghemeene plaetse van vergaderinghe" moesten verschijnen, hunne namen af, liet een hunner »'t gemeen gebedt" doen »ende daer naer een ofte meer Capittelen uyt den Nederduytschen Bybel" [7]) lezen, wees ter maaltijd elk hunner zijne plaats aan, al naar gelang van hunne studiejaren. Moesten »teghen het eynde van de maeltijden soo wel s' middaechs als s' avonts, de outste Bursalen by beurten een Capittel uyt het Oude ofte Nieuwe Testament stichtelijck lesen," het was de taak van den Regent »t' zelve Capittel telckens met klare aff-deelinge, verklaringhe der duystere plaetsen, ende

---

[1]) t. a. p. I. art. 3.

[2]) t. a. p. I. art. 4: »Sal oock versorgen, dat die gheene die in 't Collegie komen eerst in Latinis, Graecis et Hebraicis, mitsgaders in Logicis, ende Mathematicis gheoeffent werden, daer naer in Physicis, ende volgende in Ethicis ende Metaphysicis, sonder nochtans daer-en-tusschen te versuymen den Catechismum, ende andere oeffeningen van Godsalicheyt, maer door de philosophie ende de Hebreeusche Tale gheraeckt, ende ad Theologiam gepromoveert zijnde, dat sy alsdan voor 't eerste in Locis communibus sullen worden geexerceert, daer naer in Lectione, Auditione, ende Meditatione Veteris et Novi Testamenti, mitsgaders in 't disputeren ende proponeren." enz.

[3]) t. a. p. I. art. 45.

[4]) t. a. p. I. art. 6.

[5]) t. a. p. I. art. 20.

[6]) t. a. p. I. art. 21.

[7]) t. a. p. III. art. 4.

aenwijsinghe van de voornaemste Leer-stucken, tot den Catechismum ofte Locos Communes ghehoorende, kortelijck uyt te legghen ende te verklaeren" [1]). Het toezicht op hunnen omgang, hunne lectuur, hunne uitspanningen, het was alles zijne zaak. Nauwkeurig en welomschreven zag hij zich in de »Ordonnantie" der Staten in elk opzicht zijn plicht tegenover hen voor oogen gesteld.

Reeds gewaagden wij met enkele woorden van de taak van den Sub-Regent. Dat het besturen van eene zoo belangrijke inrichting niet in de handen van één, hoezeer ook voor zijne zware en veelomvattende taak berekend, mocht worden gelegd, had men terecht reeds van den aanvang af ingezien, en hem een »Sub-regent ofte Mit-helper", geroepen »in 't afwesen van den Regent zijn plaetse te vervollen", en hem »op sijn aenmanen inde directie ende stuyr van 't Collegie ghewillichlick te adsisteren" [2]) ter zijde gesteld. Toen Revius te Leiden kwam was deze plaats nog niet wederom vervuld en, ingevolge zijn wensch aan den Hoogleeraar Trigland medegedeeld, met de benoeming van eenen opvolger van Daniel Dammius tot zijne overkomst gewacht. Toch het was zaak daarmede thans spoedig voortgang te maken en Revius werd in de vergadering der Curatoren ontboden [3]) teneinde hieromtrent zijn gevoelen kenbaar te maken. Toen hij nu had genoemd Mart. Schoockius te Groningen, Joh. Henr. Goedaeus te Deventer en Bern. Wyngaerden predikant te Leiden, tevens verklarende ook gehoord te hebben in zake van »D^s. Adrianus Heereboord Logices Professor," vroeg men hem wat hij omtrent dezen laatste nader wist mede te deelen, waarop hij verklaarde niet anders te weten dan »dat D. Heereboord van eenige wort gepresen ende van eenige mispresen, maer dat hij selfs geene redenen van tegenheyt en heeft" omtrent zijn persoon. De benoeming viel ten slotte »nae rijpe deliberatie" op hem uit en Revius zag zich in Adrianus Heereboord, sinds 1640 Buitengewoon Hoogleeraar te Leiden, eenen nieuwen Onder-Regent ter zijde gesteld, die reeds in Mei 1642 zijn ambt plechtiglijk aanvaardde.

Zijne betrekking als Regent bracht Revius in nauwe aanraking met de Hoogeschool, in het bijzonder met de Theologische Professoren, wier zorgen zich gedeeltelijk mede over het Staten-College moesten uitstrekken, aan wier opzicht hij was onderworpen, terwijl hij zich eveneens wat de regeling van zijne lessen en disputen betrof naar hunne wenschen had te schikken [4]).

---

[1]) t. a. p. III. art 7.
[2]) t. a. p. I. art. 8.
[3]) Resol. van Curatt. 9 Febr. 1642.
[4]) *Ordonnantie*, I. art. 5. vgl. Resol. van Curatt. 9 Febr. 1642. f. 159^r.

Aan de openbare plechtigheden der Universiteit nam hij deel, terwijl na zijn herhaald verzoek omtrent zijnen rang, »wanneer aldaer eenige publijcque actien werden gecelebreert" bepaald werd »dat D. Jacobus Revius als Regens van 't voors. Collegie voortaen in alle publycke actien inde Academie sal sitten ende gaen achter den Ordinairen ende voor den Extra-ordinairen professoren van Universiteyt" [1]), welke beslissing ongetwijfeld met vreugde door hem werd aanvaard.

Dat in de laatste jaren de handhaving van tucht en orde in het Staten-College veel te wenschen had overgelaten, bleek onzen Regent reeds spoedig na zijn optreden, waar hij zich genoodzaakt zag aan de wanordelijkheden door eenige alumni bij herhaling gepleegd, met krachtige hand perk en paal te stellen. Het eerste jaar van zijn verblijf te Leiden ging overigens rustig voorbij, terwijl hij zich nevens zijne ambtsbezigheden nog tijd zag gelaten tot de uitgave van een historisch geschrift, het leven van David Jorisz. beschreven door diens schoonzoon Nic. Blesdikius [2]), en ten andere tot eene grondige bestrijding [3]) van het werk van zijnen vroegeren stadgenoot, inmiddels naar Franeker vertrokken, Nicolaus Vedelius, die onder den titel »de Episcopatu Constantini Magni" een vurig pleidooi voor de rechten der Overheid in kerkelijke zaken in het licht had gezonden. Met zijnen ambtgenoot den Onder-Regent verkeerde hij op goeden voet, terwijl daarnevens de Schaffmeester David des Prez blijken gaf den Regent ook in zijne bijzondere wenschen gaarne ter wille te zijn [4]).

---

[1]) Resol. van Curatt. 9 Febr. 1642: Revius zelf had verzocht het te mogen vernemen. Curatoren gelastten den Pensionaris te gaan vragen »bij den Professoren, sonderlingh bij den oudsten van dien in dienste, waer D. Johannes Kuchlinus za: ge: in sijn leven als Regent vant gemelte Theologische Collegie, ende de andere praedecesseurs off voorsaten van den voorn. Regent Revius hare plaetsen in dese Academie hebben gehadt" (f. 152^v). Toen Revius geen nader antwoord ontving herhaalde hij zijn verzoek, waarop de vergadering hem zijne plaats toewees achter de Ordinaire Professoren. (19 Aug. 1642 f. 161^r). Het zoude ook voor zijn gezag niet bevorderlijk zijn geweest indien hij, de Regent, in rangorde achter Heereboord, den Sub-regent en extra-ordinairen Hoogleeraar, ware geplaatst. In de Senaatsnotulen lezen wij hieromtrent: »Eadem sessione lectum est in Senatu DD. Curatorum decretum, quo locus in publicis Actibus post ordinarios Professores ante Extraordinarios, D. Revio, Collegii Illustr.^{rum} Ordinum Regenti assignatur. quod est approbatum a Senatu." Zie: »Cod. Act. Acad. IX." 17 Sept. 1642.

[2]) Zie Bijlage A. bl. VII. onder XVIII, en Hoofdstuk III, 3.

[3]) Zie Bijlage A. bl. VII. onder XIX, en Hoofdstuk II, 4.

[4]) Een zoon van Revius' broeder, Lubbertus Revius (zie Bijlage C. bl. XXXVI) studeerde destijds te Leiden. De Regent had zich, waar de Schaffmeester hem daartoe mede ter wille was, tot de Curatoren gewend met het verzoek »dat zijns broeders soon, wesende een student inde rechten, mach werden toegelaten, by maniere van dispensatie, te koste te gaen by den Schaffmeester van 't selve Collegium, mits hem regulerende naer d' ordonnantie off wetten van dien." Dit verzoek echter »wert, om

Dat de geschiedenis van het verblijf van Revius aan de Hoogeschool te Leiden eene voortzetting zoude zijn van de jaren te Deventer door hem doorgebracht, en alzoo de Regent zoude toonen dezelfde te zijn als de Predikant, waar het gold de verdediging van de Belijdenis der Kerk tegenover allen die, op welke wijze dan ook, haar gezag wilden ondermijnen, een ieder die hem ook maar eenigszins kende zoude zulks van hem kunnen verwachten. Al de jaren dat hij het bestuur van het Staten-College in handen heeft gehad, heeft hij zich getoond getrouw aan de »Ordonnantie" door hem bezworen, waar deze in den Regent niet slechts eischte den man, »ervaren soo inde Latijnsche, Griecxsche ende Hebreeuwsche spraecken, als oock in de Philosophie ende Theologie," maar daarnevens »staende in eenicheyt in de leere met de Gereformeerde Kercken hier te Lande" [1]). Zijn gansche theologische arbeid als Regent te Leiden, zijn onderwijs, waardoor hij de studenten in de Godgeleerdheid, aan zijne zorgen toevertrouwd, voor hunne komende bediening trachtte te bekwamen, getuigen hoezeer de kerk steeds in hem een harer getrouwste dienaren heeft bezeten.

Gelijk wij reeds zagen was het leiden van de Disputeer-colleges mede een der belangrijkste werkzaamheden van het onderwijs den Regent opgedragen, terwijl het ook zijne taak was de Disputationes, die daar moesten behandeld worden, op te stellen en beurtelings aan de verschillende bursalen ter defensie aan te wijzen. Eene menigte van zulke kleine geschriften zijn in druk verschenen, en ons bewaard gebleven als eene getuigenis van den geest en de wijze waarop in deze lessen de jeugdige theologanten

---

redenen geexcuseert." Zie: Resol. van Curatt. 21 Mei 1642. f. 159v. — Dat men het destijds nauw heeft genomen met de *Ordonnantie*, waar zij bepaalde dat »mismaeckte personen tot de Beursen niet en moghen werden genomineert", blijkt in de zaak van Cornelius Keetmannus door de stad Medemblik als haren bursaal aangewezen. In de vergadering van Curatoren, 21 Mei 1642 (f. 159v), deelde Revius mede dat deze Keetmannus »lam ofte mismaeckt van eenige leden" was, waarop hem was gelast den Maecenaten aan te schrijven hunnen alumnus terug te roepen. Toen dezen nu Curatoren verzochten op dit besluit terug te komen, had men den Regent aangezegd den bursaal te laten verschijnen, en nadat deze »aldaer had getoont de gelegentheyt van synen slincker-arm, die wat lam was, sulcx dat hy die qualick aen syn hooff konde brengen, maer wel den rechter-arm, so is daerop naer deliberatie verstaen, dat het gebreck van syn leden niet soodanich en was, dat hij daerom uytten Collegio Theologiae soude moeten gaen." Zie Resol. van Curatt. 19 Aug. 1612. f. 160v.

[1]) Zie dl. I. art. 1. der *Ordonnantie*. Daarbij was nog gevoegd: »tot welcker verseeckertheyt hy mede gehouden sal sijn, in 't aenvangen van syn Ampt, de formulieren van eenicheyt in de Leere, namentlijck de Confessie ende Catechismum der Nederlantsche Gereformeerde Kercken, mitsgaders de naerdere verklaringhen ofte Canones in de laetste Synodo Nationael tot Dordrecht ghestelt, als schriftmatich te onderteyckenen."

werden geoefend en onderricht [1]). De vorm waarin die Disputationes het licht zagen, is over 't algemeen dezelfde. Behalve een titelblad [2]), waarop het behandelde onderwerp, de naam van den Praeses-Regent onder wien de defensie plaats had, die van den defendens, dag en uur daartoe bepaald, benevens de uitgever vermeld stonden, bevatte elke eene min of meer uitvoerige opdracht. Onder de honderden disputaties [3]) was deze bijna nimmer gelijkluidend. De student, wien de verdediging van zulk een stuk was toevertrouwd, had de vrijheid te bepalen aan wien hij zijnen arbeid wilde wijden. Allereerst gedachten de bursalen hierin met dankbaarheid hunne Maecenaten, door wier beschikking hun eene plaats in het Theologisch College ten deel was gevallen, aan wie zij nu in vleiende bewoordingen den tol hunner genegenheid en erkentelijkheid betaalden. Het grootste getal der opdrachten echter bevat meerdere namen van regeeringscolleges, staatkundige en kerkelijke personen te zamen. Men treft

---

1) Deze *Disputationes* verschenen eerst afzonderlijk, daarna meestentijds in ééne uitgave bijeengebracht. De eerste collectieve editie, die ons onder de oogen kwam, is van 1653 en bevat 331 zoodanige disputen, gehouden tusschen 26 September 1646 en April 1653 (zie Bijlage A. bl. IX. onder XXX: een »Elenchus Analectorum Theologicorum" en »Index Alphabeticus Respondentium" gaat daaraan vooraf); de tweede bundel is van 1657, blijkbaar een vervolg daarvan, zich uitstrekkende over den tijd tusschen 30 April 1653 en Januari 1657 (zie Bijlage A. bl. IX. onder XXXIV: eveneens een »Index Disputationum Miscellanearum" en »Index Alphabeticus Respondentium" bevattende). [Een exemplaar van deze beide uitgaven mocht ik, dank zij de welwillendheid van den Heer L. D. Petit te Leiden, die mijne aandacht daarop vestigde, in de Fürstl. Stolberg. Biblioth. te Wernigerode aantreffen, waaruit zij mij door den Bibliothecaris Dr. Ed. Jacobs ter onderzoek werden afgestaan, evenals ook de oudste druk van Revius' Grieksche overzetting van de Nederl. Geloofsbelijdenis, welke zich eveneens in deze, aan zeldzame uitgaven zoo rijke, verzameling bevindt. Het door mij gebruikte exemplaar der editie van 1653 is in twee deelen gebonden, evenwel niet met inachtneming van de tijdsorde]. De *Disputationes* onder Revius' praesidium in 1657 en 1658 gehouden, zijn wegens zijnen dood niet meer gezamenlijk uitgegeven. [Deze Dispp. bevinden zich thans in de Bibl. Bodleiana te Oxford]. Het schijnt dat nog vóor de uitgave van 1653 eenige andere *Disputationes* het licht hebben gezien. Immers in de Eerste *Disputatie* der «*Analect. Theol. Dispp.*" lezen wij in Thesis I deze woorden: »Ut messem sequitur spicilegium, vindemiam recematio, ita post epulum mos erat συναγωγεῖν τὰ περισσεύοντα κλάσματα quem imitati, post coenulas superiorum nostrarum Disputationum damus haec Analecta. In quibus tamen non tantum inseremus omissa, sed & contracta diffundere, obscura illustrare, impugnata, cum bono Deo, defendere annitemur." Wanneer deze verschenen zijn, meldt Revius nergens, evenmin als hij van de latere spreekt. In zijn *Dav. Ill.* noemt hij ze niet vóor 1650, p. 727, 728. Tot die eersten behoorden o. a. de *Disputationes de Coma* die ons, opgenomen achter zijne *Libertas Christiana*, zijn bewaard gebleven. Zie Hoofdstuk II, 6.

2) Zie een afschrift daarvan Bijlage A. bl. X–XXVII.

3) Wij spreken hier alleen van de ons bekende collecties van Revius.

aldus aan opdrachten aan de Ridderschap van Holland en West-Friesland [1]), aan de Staten van dat gewest [2]), aan de Magistraten der steden, waaruit de defendenten geboortig waren, Haarlem [3]), Amsterdam [4]), enz.

Dat Revius, de leermeester en praeses, evenals zijn Onder-regent Heereboord zich menige disputatie zag toegewijd, is niet te verwonderen, evenmin als dat de namen van verschillende Leidsche Hoogleeraren daarboven staan vermeld. Nevens tal van predikanten om strijd als »vigilantissimi, fidelissimi" geprezen [5]) en ouderlingen »bene de Ecclesia meriti", vindt men er bijzondere personen om hun karakter of werk geëerd, waaronder ook bekende drukkers en uitgevers, de Elzeviers en Henr. Laurentius te Amsterdam [6]), kortom allen voor wie de verdedigers hoogachting en genegenheid koesterden. Menigmaal ook droegen zij aan hunne mede-studenten dezen arbeid op, somtijds aan een enkele, boven allen geprezen [7]) of, gelijk bij de laatste disputatie van de eerste verzameling, aan velen te zamen, als aan een »Mysterio & Ministerio divino consecrato Gregi, Commilitonibus dilectissimis, omni & candido honore, amore, favore colendis" [8]). Dat vaak bloedverwanten en familiebetrekkingen herdacht werden is te begrijpen, en daar dezulken dan met naam en toenaam zoowel als met den graad van verwantschap waarin zij tot den defendens staan, worden genoemd, zijn deze opdrachten mede hierom niet zonder belang. Over 't algemeen genomen leggen zij getuigenis af en willen eene uiting zijn van dankbaarheid en vriendschap jegens weldoeners, leermeesters en allen, tegenover wie de bursalen zich verplicht gevoelden. Voor de kennis van de verhouding van onzen Regent tegenover zijne leerlingen kunnen zij slechts met oordeel worden aangewend. Immers de Regent was tevens de Praeses en leider van de disputatie. Waar zijn naam hier voorkomt, is het echter niet dan met den grootsten lof, gelijk een hunner hem de disputatie wijdde, als [9]) »vigilantissimo, prudentissimo, studiorum meorum promotori, unico, ac insignium in me collatorum beneficiorum nomine, nunc & aeternum honorando, suspiciendo Praesidi, Fautorique ex paucis insigni." Dat enkele bursalen zich meer tot den Onder-Regent Heereboord aangetrokken gevoelden, mag worden opgemaakt uit vergelijking van de

1) *Disputatio* 1. 1646.
2) *Disp.* 2. 1646. *Disp.* 7. 1646.
3) *Disp.* 4. 1646.
4) *Disp.* 15. 1646.
5) *Disp.* 30. 1647.
6) *Disp.* 30. 1647.
7) *Disp.* 13. 1646.
8) *Disp.* 331. 1653.
9) *Disp.* 83. 1648.

verschillende bewoordingen, waarin zij somtijds hierin hunne leermeesters toespraken: zoo waar een enkele, na Revius als »Regens doctissimus, praeses meus honorandus" te hebben genoemd, den ander prijst als: [1]) »de me studiisque meis optime meritus indiesque merens," waarbij velen ook dezen Philosooph den lof van »subtilissimus" [2]) en »sagacissimus" [3]) niet onthouden. Toch, aan den persoon van Revius als »Regens," als »vir doctus" brengen allen die hem vermelden om strijd hulde, als den »Praeses colendus," den »Regens prudentissimus" [4]).

Na de opdracht [5]), waarvan wij vorm en strekking nader toelichtten, volgde de eigenlijke Disputatie, bestaande uit een afwisselend aantal kortere of langere stellingen, veelal nog gevolgd door eenige »Corollaria," mede door den Regent bijgevoegd — tenzij uitdrukkelijk de defendens als opsteller werd aangewezen — bestaande in een of meer korte theses, uitspraken, zonder eenig verband meestal met de behandelde onderwerpen, niet zelden in den vorm van vraag en antwoord gesteld. Achter deze Corollaria treft men nog in sommige Disputatiën lofdichten aan, door vrienden of verwanten den bursaal-defendens toegezongen [6]), vaak ook »dichtproeven" van verschillende studenten, een en ander vooral in de tweede uitgave bij de »Disputationes Theologicarum Miscellanearum," welke aanstonds wordt geopend in de eerste disputatie door een lofdicht op Jacobus Revius [7]).

Wanneer wij de materieele zijde van deze geschriften beschouwen, doet

---

[1]) *Disp.* 118. 1649.

[2]) *Disp.* 130. 1649.

[3]) *Disp.* 89. 1648.

[4]) *Disp.* 6. 1646.

[5]) Hoogstzelden (als bv. *Disp.* 68. 1648.) mist men zulk eene opdracht.

[6]) Zoo bv. van Arn. Montanus achter de disputatie »de Cognitione Dei" verdedigd door den bursaal Martinus Ioannis Lydius, »Ad Ornatissimum D. Respondentem." *Disp.* 21. 1647. — Merkwaardig is o. a. de »Prosopopoeia ad Dominum Defendentem" van de hand van Phil. Baldaeus, gevoegd bij eene »*Disputatio* de Imperfectione bonorum operum" tot welker defensie was aangewezen de alumnus Johannes Maurus, een Arabier-Afrikaan, uit Marocco geboortig. (»Arabs-Afer Marocanus" is zijn landsnaam). Deze prosopopoeia vangt aldus aan (*Disp.* 235. 1651):

> Ismael est proavus patria est mihi terra Marocum,
> Illa quidem spatiis terra remota suis.
> Et quamvis nullos mihi sit visenda per annos,
> Illa salute tamen damna rependo mea.
> Quid Patres patrumque patres? quid stemmata jactem?
> Si caream Veri Relligione Dei;
> Quam non monstrat Arabs aut Dogmata ficta Prophetae,
> Mystica quae nullos Barbara terra docet." etc.

[7]) *Disp.* 1. 1653. Eveneens van de hand van Phil. Baldaeus.

een blik op de beide Indices ons zien, hoe zij zich over het gansche gebied der Godgeleerdheid bewegen. Is der Dogmatiek de eereplaats toegekend, daarnevens zien wij behandeld onderwerpen uit de geschiedenis der Boeken des N. Testaments en van eenige Apocriefen, uit de Kerkgeschiedenis, de Symboolgeschiedenis, het Kerkrecht, de Polemiek en Apologetiek. Al deze disputaties zijn door onzen Regent opgesteld ten behoeve zijner disputeer-colleges en door hem aan zijne leerlingen beurtelings ter behandeling opgedragen. Zijne studiën moesten zich ook over die vakken uitstrekken, waarin de Hoogleeraren in de Theologische Faculteit mede onderwijs gaven, terwijl de Philosophische Disputen met name aan de leiding van den Sub-regent, i. c. Heereboord, tevens Buitengewoon Hoogleeraar in de Philosophische Faculteit, waren toebetrouwd. Uitvoerig den inhoud dier honderden disputationes weer te geven, zoude overbodig moeten heeten, daar zij zich meerendeels in geen enkel opzicht onderscheiden.

Dat op zulke lessen niet slechts thetisch de leer der Kerk werd voorgedragen en verdedigd, maar meestentijds ook polemisch tegenover tegenstanders opgetreden, laat zich denken en een blik op de titels van vele disputaties bevestigt reeds aanstonds het vermoeden. Vandaar de hevige twisten en scherpe debatten daarbij gevoerd en daardoor uitgelokt, redenen, waarom de Curatoren menigmaal met hun gezag tusschen beide traden en het stilzwijgen oplegden. Het polemisch karakter van vele disputen blijkt te meer, wanneer men ze beschouwt in het licht van de strijdschriften, waarbij zij later gedeeltelijk door onzen Regent werden opgenomen. Nevens eene bespreking en uiteenzetting der behandelde onderwerpen worden, vaak in scherpe bewoordingen, de afwijkende gevoelens bestreden en veroordeeld. Van groote belezenheid en ernstige studie tevens getuigen de tallooze citaten uit oudere en nieuwere godgeleerde geschriften, een bewijs te meer hoe veelzijdig en veelomvattend inderdaad de kennis van onzen Regent mag worden genoemd, een indruk die bij het lezen van zijne overige dogmatische zoowel als historische werken wordt versterkt en bevestigd. Bij de verdere geschiedenis van Revius' werkzaamheid te Leiden zullen wij nader beschouwen de beteekenis die deze disputaties voor zijn leven hebben gehad.

De eerste jaren van het verblijf van onzen Regent te Leiden kenmerkten zich overigens door geene bijzondere gebeurtenissen in zijn openbare leven. Dat het een ambt was, dat velerlei moeiten en zwarigheden met zich bracht, waar hij als het Hoofd van het College was geroepen over alles wat daar omging toezicht te houden, is hem ruimschoots gebleken, en de zorgen voor het tijdelijk welzijn van zoovelen hebben daartoe niet weinig bijgedragen. Bij alle klachten gerezen over het gedrag der bursalen,

de verrichtingen van den Schaffmeester als anderszins was het zijne zaak daarover aan de Curatoren, in wier vergadering hij herhaaldelijk werd ontboden, nadere verklaring te doen of rekenschap af te leggen omtrent de wijze van zijn optreden [1]). Menigmaal heeft hij ondervonden hoe het besturen van eene stichting, waaraan zoovele verschillende belangen verbonden waren, eene eervolle maar tevens niet minder verantwoordelijke en zware taak was. De »Ordonnantie" tot welker naleving zich de alumni vóor hunne komst in het College plechtiglijk moesten verbinden, was voorts niet altijd een waarborg van hun onberispelijk gedrag, daar zij zich menigmaal ernstige buitensporigheden veroorloofden [2]), zoozeer zelfs, dat hunne verwijdering uit de rij der bursalen daarvan het gevolg was.

Woonde reeds een zoon van Revius' broeder als Student in de Rechtsgeleerdheid te Leiden, diens tweede zoon Ryckert werd weldra als alumnus in het Staten-College opgenomen [3]), tot vreugde van onzen Regent, die zich alzoo met zijne opleiding zag belast. Een zware slag trof hem echter hetzelfde jaar 1643, toen zijne echtgenoote in den ouderdom van 58 jaar hem den 23sten December ontviel [4]), terwijl ook zijne dochter Cornelia hem drie dagen later in den dood werd ontnomen [5]). Met zijnen zoon Richard, destijds student in de Medicijnen, die spoedig daarop met de dochter van den Schaffmeester in het huwelijk trad [6]), bleef hij nu alleen over, en het waren geen jaren van vreugde, die hij in deze

---

[1]) Ook de regeling van de toelagen die de alumni ontvingen, eischte veel zorg. Talloos waren daarnevens de klachten door de bursalen ingeleverd bij de Curatoren over de »consumptie" van den Schaffmeester, die telkens afweek van hetgeen hem daaromtrent in de *Ordonnantie* tot in bijzonderheden was voorgeschreven.

[2]) De notulen der Curatt vergaderingen vermelden hiervan menig voorbeeld. Zoo lezen wij b.v. dat den Regens ende subregens, mitsgaders proffessoren Theologiae sullen letten dat de spijs, insonderheyt het vleesch bij den Bursalen niet en werde mishandelt, geschendt off onbehoorlick verquist, off van de tafel wechgedragen ende aen anderen gegeven". (Resol. van Curatt. 29 Mei 1643, f. 188v). In de vergadering van 12 Sept. 1644 werd over drie alumni besloten, aan hunne Maecenaten te schrijven »met ernstich versoeck hen daerom metten eersten uytten gemelten Collegie te willen revoceren." (Zie de Resol. van Curatt. dd. f. 243v, 244r.)

[3]) In het *Album Studiosorum* (kol. 346), Rectore Jac°. Trigl°. Anno 1643 staat hij 6 Febr. als »Richardus Revius, Daventriensis 20, Coll. al." ingeschreven.

[4]) *Dav. Ill.* p. 727. Nergens spreekt Revius van haar. Hoornbeek, l.l. p. 587 noemt haar overlijden als een »obitus conjunctissimae uxoris."

[5]) Hoornbeek, l. l. p. 587: »Postremo quasi calamitas calamitatem, ut fluctus fluctum, truderet, non nisi tribus post conjunctissimae uxoris obitum diebus, egregiae indolis ac formae filia Cornelia fatis concessit & Parenti funus, luctumque domesticum duplicavit." — Nic. Heinsius schreef daaromtrent 15 Jan. 1644 uit Leiden aan J. F. Gronovius te Deventer: »offendi Revium in luctu domestico ob amissas nuper uxorem et filiam." Zie: Burmanni, *Syll. Epistol.* III. p. 124.

[6]) 21 Oct. 1644. Zie Bijlage C. bl. XXXVII.

tijden doorleefde, temeer daar het gedrag van vele studenten in het Staten-College hem nog steeds onrust en hindernis verwekte [1]. Inmiddels had hij wederom de hand gelegd aan eenen wetenschappelijken arbeid, waartoe zijn onderwijs hem mede aanleiding had gegeven, eene uitgave van de »Disputationes Metaphysicae" van Franciscus Suarez, door hem ondernomen ten behoeve van een mogelijk en gunstig gebruik hiervan bij zijne lessen [2]. Wat zijn ambt betreft, onderscheidden zich overigens deze jaren tot 1646 toe, in geen bijzonder opzicht [3]. Het was als de rust, welke aan den storm vooraf gaat; immers, spoedig daarop zien wij hem een werkzaam aandeel nemen in den strijd, die geruimen tijd lang de gemoederen zoude bewegen en ook Revius doen optreden, krachtiger en tevens scherper dan ooit te voren, met woord en daad zich verzettende tegen de aanvallen, waardoor ook hij zich zag getroffen. Omtrent het Staten-College werden intusschen door de Curatoren der Hoogeschool verschillende bepalingen vastgesteld betreffende het drukken van de Dispu-

---

[1]) Zie de Resol. van Curatt. 15 Nov. 1644 (f. 268v.), alwaar de Regent in de vergadering verschijnt en: »synde gevraecht naer de comportementen van de Bursalen inden selven Collegie synde, daer over klachten waren gedaen, seyt datter wel eenige sich, qualick hadden gedragen, maer dat men daertegens had geremedieert naer vermogen, ende versocht synde om daer van wat te willen particulariseren, heeft verhaelt d' excessen van sommige der voors. Bursalen." Hem wordt ernstig aanbevolen daarop te letten »ten eynde voortaen de schandalen mogen werden geweert."

[2]) Zie Bijlage A. bl. VII. onder XX, en Hoofdstuk II, 5.

[3]) Hoe geheel en al zijne ambtsbezigheden hem vervulden, blijkt wel uit een schrijven van Revius aan Huygens, waar hij hem met bewondering voor zijn werk dankzegt voor de toezending van diens gedichten, en waarin hij spreekt van »mihi desuetae musae." De brief is gedateerd 20 jan. 1645. Het manuscript berust op de Bibl. Nation. te Parijs (ms latin 1554 d. Nouv. acq. fot. 153), eene copie daarvan op de Leidsche Univ. Bibliotheek. —. Eene inscriptie van Revius' hand uit dien tijd komt voor in het *Album Amicorum* van Philip Mulheusser (»Palatin de naissance, porte-enseigne au service de la Compagnie des Indes Occidentales, en Brésil, 1640—1644, puis Officier en service des Pays-Bas"), thans aanwezig op de Koninkl. Bibl. te 's Hage. Revius schreef daarin (f. 160r):

Vincat Amor Christi.

ὃς τὸν Χριστὸν ἔχει τὰ ἅπαντ' ἔχει· ὃς δὲ τὰ πάντα
ἕξει, τὸν δέ γε μὴ, τ'οὔμπαλιν οὐδὲν ἔχει.

Ornatiss. ac fortiss. v. d. Jo. Phil.
Mulheusero signifero, hoc quicquid
est in benevoli animi tesseram
asscripsi. Lugd. Bat. prid. kal.
Nov. CIↃIↃCXLIV. Jacobus Revius.

Ook van zijn ambtgenoot den Sub-Regent bezit hetzelfde Album eene inscriptie:

Scopus vitae Christus.

Sit Christus vitae Scopus et sit meta laboris.
Non errat, vitae cui scopus ille placet.
26 April, 1645. (f. 93). A. Heereboord.

tationes, terwijl vooral aangaande den werkkring van den Schaffmeester eenige besluiten werden uitgevaardigd, waardoor het gerezen misnoegen kon worden weggenomen [1]).

Met zijnen Sub-Regent, die tevens Buitengewoon Hoogleeraar in de Philosophische Faculteit was, had Revius tot dusverre steeds op goeden voet verkeerd, ook al hadden diens treurige huiselijke omstandigheden [2]) voor eenen nauweren omgang tusschen de beide bestuurders van het Staten-College den weg afgesloten. Toch, weldra zouden ernstige verwikkelingen, ontstaan door diep ingrijpend verschil van overtuiging, den Regent en Onder-Regent verder van elkander verwijderen dan zij ooit hadden kunnen denken of vermoeden, nu de strijd die spoedig uitbrak hen in woord en geschrift tegenover elkander deed optreden. Revius was inmiddels wederom gehuwd, met Anna Bartens [3]), de weduwe van Marcus de Witte, die hem tot zijnen dood toe tot steun is geweest in de moeielijke jaren van zijnen ouderdom.

Zoo was dan het jaar 1647 aangebroken, en daarmede tevens een tijdvak in het leven van den Regent, hetwelk tot zijnen dood toe als één strijd is geweest. Wij bedoelen hier niet den twist over het dragen van

---

[1]) Het verzoek van Regent en Sub-Regent »dat de Bursalen in plaets van de vijffentzeventich exemplaren diese tot noch toe hebben vrijgehadt, voortaen mochten hebben tweehondert exemplaren van hare Theses vrij vande kosten van het drucken, ende dat deselve kosten mochten komen tot laste vande Universiteyt" werd eerst niet toegestaan, doch het getal tot op »hondert exemplaren" verhoogd. Zie Resol. van Curatt. 9 Febr. 1645. f. 278r. Evenwel werd 31 Juli 1645 (f. 289v.) de verhooging tot »tweehondert exemplaren toegestaen.". —. Het eigenaardig verzoek van den Schaffmeester »versouckende omme redenen, inde selve requeste verhaelt, dat, nae syn overlijden, syn schoonsoon Ricardus Revius inde bedieninge vande oeconomie des voors. Collegii mochte succederen" werd, begrijpelijkerwijze »gedifficulteert" en ook bij herhaling, afgeslagen. (Resol. van Curatt. 8 Febr. 1646. f. 303r. en 25 Mei 1646. f. 313r.). Wat betreft de »klachten der pachteren vanden wynimpost, gedaen over de groote quantiteyt van wijnen byden voornomden Oeconomus" werd »goedtgevonden, den selven by dese te reguleren op ses oxhoofden in een geheel jaer, voor het toekomende, die hy vrij van den impost sal hebben, ende meerder niet." (t. a. p. f. 313v.).

[2]) Heereboord leefde in openlijken twist met zijne echtgenoote, gelijk blijkt uit de acten van den Leidschen Kerkeraad, welke menigmaal van deze oneenigheden melding maken als reden waarom de censura op hem werd toegepast. In het Rijks-Archief te 's Gravenhage bevindt zich een brief van Heereboord aan zijne echtgenoote, waarin hij haar, daar zij hem had verlaten, smeekt weder te keeren. (Brieven van Leidsche Professoren, Doos XXIV). Dat hij zijn ambt niet altoos getrouw waarnam, blijkt uit de Resol. van Curatt. 31 Juli 1645 (f. 289r) waar hij zich eene berisping zag toegediend, dewijl »gelesen het bouxken vande Pedellen, int welck syluyden de defecten vande publijcque lessen der Professoren aenteyckenen" was bevonden »dat den Professor Heereboord ses malen niet had gelesen".

[3]) Zie *Dav. III.* p. 727. cf. Bijlage C. bl. XXXVIII.

»langh of kort hayr", welke hem de pen deed opvatten, en nadat hij zijn gevoelen reeds op zijne Disputeercolleges door de studenten had laten verdedigen, hem thans nader zijne meening deed toelichten in een geschrift, in 1647 verschenen, waaraan hij den juisten titel van »Libertas Christiana" [1]) gaf; immers deze behoorde weldra tot het verleden, — maar het verzet door hem aangeteekend tegen het indringen en de heerschappij van de leer van Renates Descartes, tegen de Cartesiaansche Wijsbegeerte. Had Deventer hem met kracht en ijver zien optreden als een vurig bestrijder van de Remonstrantsche leeringen, hier te Leiden waar zijn gewichtig ambt hem niet minder zware verantwoordelijkheid oplegde, zoude hij toonen dat de Kerk wat den Regent van het Staten-College betreft, zonder vrees voor hare aanstaande leeraren behoefde te zijn. »Il étoit ennemi mortel de la Philosophie de Descartes" heet het dan ook van hem [2]) en, gelijk wij zien zullen, naar waarheid. De lotgevallen der Cartesiaansche Philosophie aan de Leidsche Hoogeschool zijn bekend [3]). Slechts worden wij thans geroepen het aandeel, door Revius daarin genomen, nader te bepalen.

Waar beter dan op zijne Disputeer-colleges zoude Revius met goede verwachting voor een gunstig gevolg van zijn streven kunnen te velde trekken tegen de nieuw opgestane »vijanden der kerk", die reeds aanstonds bij hun optreden zoo groote krachtsontwikkeling openbaarden? Juist waar zijn Onder-Regent Heereboord zich meer en meer een voorstander en aanhanger van Cartesius betoonde en niet naliet de hem als Onder-Regent bijzonder geschonken gelegenheid tot verbreiding van zijne gevoelens op zijne Philosophische lessen daartoe te gebruiken, achtte hij zich geroepen, welke ook de gevolgen waren, zich openlijk tegen hem te verzetten. De meeste zijner »Disputationes," met name die wat het gekozen onderwerp betreft zich daartoe leenden, ademen dien geest, en zij zijn het vooral geweest waardoor hij zich den haat van zijne tegenstanders allereerst van Cartesius zelf in zulk eene mate heeft op den hals gehaald.

In Februari 1647 was Revius openlijk in zijne Disputationes opgetreden tegen Descartes, en had in eene Disputatio »de Cognitione Dei" [4]) om-

---

[1]) Zie Bijlage A. bl. VII. onder XXI en XXII, en Hoofdstuk II, 6.

[2]) Paquot, *Mémoires*, III. p. 510. col. prem.

[3]) Wij verwijzen hieromtrent naar de »Geschiedenis van het Cartesianisme aan de Leidsche Hoogeschool, 1647–1676" in: *Abraham Heidanus en zijn Cartesianisme*, door J. A. Cramer. Utrecht 1889, bl. 59 vv. waar ons het gansche verloop van dezen strijd nauwkeurig wordt geteekend. Met enkele woorden spreekt H. W. ter Haar, t. a. p. bl. 106, 107 over het optreden van Trigland tegenover het Cartesianisme. Veel minder echter dan zijn vriend Revius heeft Trigland een werkzaam aandeel in dien strijd gehad.

[4]) Zie *Anal. Theol. Disp.* Anno 1647. 23. thes. XIII vgl. 24. thes. IX... solus Cartesius aliam, quam suae Methodo inservire putabat, commentus est".

trent diens uitspraken o. a. getuigd: »hoc omnem Pelagianismum exuperat, & Deo extruso, liberum arbitrium in ejus sede collocat." Dit gevoegd bij hetgeen een der Theologische Professoren [1]) bij eene zelfde gelegenheid omtrent hem als »blasphemum" had verklaard, had Cartesius genoopt in een dringend schrijven [2]) zich tot de Curatoren te wenden met ernstige klachten over den laster hem aangedaan. Deze ontboden den Rector Magnificus en de beide bestuurderen van het Staten-College in hun midden, waarna Revius »aengeseyt is dat dese vergaderinge vremt vindt dat in sekere gedruckte Theses, onder sijn presidio gedefendeert eenen des Cartes nominatim wert aengetast, waervan men de redenen wel soude begeeren te verstaen, waerop de voorn. Regens eerst heeft verhaelt wat Cartesius in syne boucken stelt, ende hoe sijn opinie ende name eerst in de Academie is ingebracht, ende gespelt geweest, ende dat hij Regens sich verplicht vondt daertegens de waerheyt voor te staen." Nadat ook Heereboord was vermaand, dewijl hij »had voorgestaen de vremde opinie van des Cartes," werd hun aangezegd, dat de vergaderinge had besloten »te belasten den Professoren ende regenten van sich te onthouden van den name van des Cartes voortaen te laten drucken off stellen inde Theses onder haer praesidio te defenderen ende oock van den selven naem ende opinie mondeling in hare disputatien te gebruycken, maer daer van te swygen," terwijl »den Subregens sich voortaen sal hebben te houden binnen de palen van de Aristotelische philosophie in dese Academie gerecipieert" en beiden ten slotte werden vermaand »tot onderhoudinge voortaen van onderlinge vrundtschap ende goede correspondentie" [3]).

---

[1]) Vgl. Cramer, t. a. p. bl. 60. Dit was Trigland. vgl. ter Haar, t. a. p. bl. 107.

[2]) In zijne *Statera Philosophiae Cartesianae* (zie Bijlage A. bl. VIII. onder XXVII, en Hoofdstuk II, 7.) verklaart Revius zelf hiervan, dat Heereboord over hem tot de Curatt. had gezegd: »Nostis ipsi, Nobb. & Ampliss. Dom. quam serio vobis praeterito anno per litteras conquestus sit, D. Des Cartes, de impacto sibi temere Pelagianismo, a Colleg. Theol. Regente D. Iacobo Revio in Disp. 23. Anal. Theol Thes. 13, ex verbis Med. met. 4. p. 55"; l. l. p. 215. — In de *Nouv. Dictionn. Hist. et Crit.* par Jaq. Georg. de Chaufepié, t. II. Amsterdam et La Haye MDCCL, lezen wij, p. 41, hieromtrent: »Au commencement de l'année 1647, il [des Cartes] répondit a quelques Questions qui lui avoient été proposées par Christine Reine de Suède, et par Mr. Chanut, Résident de France à sa Cour. Mais le plaisir de cette correspondance fut troublé par les clameurs qu' excitèrent contre sa Philosophie, dans l'Université de Leyde, Ravius Régent de Collège, et Trigland Professeur en Theologie. On leur imposa bientôt silence sur son sujet; cependant ils ne laissèrent pas d'écrire dans la suite l'un et l'autre contre lui". In de *Statera*, p. 234 noemt Revius Trigland als den »professor primarius theologiae".

[3]) Zie Resol. van Curatt. 20 Mei 1647. f. 31^{r-v} (N°. 4: 5 Nov. 1646—11 Nov. 1653.) en Revius' *Statera*, p. 238, 239. Merkwaardig is de brief dien Cartesius kort daarop verzond aan Prinses Elizabeth, de dochter van den Winterkoning, waaruit mede blijkt hoe de genoemde »professor primarius Theologiae" Trigland is geweest. Zeer min-

Zeer weinig voorzeker zal het besluit onzen Regent hebben behaagd, waar hij zich aldus de gelegenheid zag benomen tegen de nieuwe leer op zijne disputeercolleges op te treden. Toch, het was hierdoor immers niet verboden in geschrifte tegen hem te getuigen, en alzoo zien wij hem weldra de pen tegen Descartes opvatten.

Dat hij te midden van zijne veelvuldige ambtsbezigheden nog steeds voor zijne studiën in de Oostersche talen tijd en kracht had kunnen vinden, getuigt wel de eervolle onderscheiding, die hem dat jaar van de zijde van zijnen vriend den Hoogleeraar Const. l'Empereur ten deel viel. Deze, belast met het onderwijs in de Hebreeuwsche en Chaldeeuwsche talen, was, na het overlijden van Polyander daartoe aangezocht, in de Godgeleerde Faculteit overgegaan. Men had hem uitgenoodigd in de vergadering der Curatoren zijne meening te willen kenbaar maken over eenen geschikten opvolger. Zulks geschiedde, en nadat hij eerst medegedeeld had »eenige qualiteiten die nodich zijn tot de bedieninge vande Professie Hebraïcae linguae, als namentlick dat de persoon zij Orthodoxus Theologus, welervaren inde Hebreeusche tale, mitsgaders in Rabbinicis et Talmudicis," verklaarde hij — een lofwaardig getuigenis voorzeker voor onzen Regent — »dat d. Revius tegenwoordich Regent vant gemelte Collegium Theologiae met die qualiteiten in sulcker vougen begaeft is,

---

achtend spreekt hij over Revius:... »video novas [injurias] parari à Theologorum Scholasticorum turba, qui ut me calumniis opprimant, unanimiter conspirasse videntur; ita ut dum omnem movent lapidem quo mihi noceant, promptum foret illis aliquam mihi injuriam afferre, nisi defensioni meae invigilarem. Hujus rei argumentum est, quod tribus abhinc aut quatuor mensibus, quidam ea Leydensium Theologorum Collegio Regens, nomine Revius, quatuor diversas in me theses ventilandas proposuerit, quibus Meditationum mearum sensum perverteret, & suaderet absurdissima in illis haberi & gloriae Dei contraria; e. g. dubitandum esse, an sit Deus aliquis, imo & velle me ut quis ad tempus absolute neget, Deum esse, & similia. Verum, quia homo iste imperitus habetur, adeo ut auditorum pars magna calumnias ejus rideret, amici quos Leydae habebam, haud existimabant operae esse monere me quid illic ageretur, donec aliae etiam theses à Trigl. conscriptae fuissent, in quibus haec verba habentur . . . ., unde amici mei, quorum nonnulli etiam Theologi, judicaverunt hominum istorum me blasphemiae accusantium consilia eo spectare, ut opiniones meas in synodo aliqua ubi validiores sint, tanquam perniocissimas damnandas primum curent, contumeliosum deinde quidpiam, per Magistratus, qui in ipsos credunt, in me ausuri; atque ut irem hisce obviam, operae esse ut eorum me consiliis opponerem. Quare prolixam ad Leydensis Academiae Curatores epistolam hac hebdomade scripsi, in qua illorum justitiam imploro adversus duorum istorum Theologorum calumnias." etc. Zie: *Renati Descartes Epistolae*, I. Amstel. MDCLXXXII. p. 43. Dat verschillende studenten met Cartesius medegingen is zeker. vgl. ook Cramer, t. a. p. bl. 62. Van zulk een optreden tegen Revius blijkt echter niets. Zulke berichten dankte Cartesius aan zijnen vriend Heereboord, die niet verzuimde zijnen Regent in een ongunstig licht te plaatsen.

dat hij daer in geen gelijck en heeft noch binnen, noch buyten 's lants, behalve d. Buxtorfium, die die beroupinge totte voors. Professie vande Hebreeusche tale heeft geexcuseert off geweygert" [1]). Meerdere waardeering van zijne bekwaamheden dan hem hierbij van zijnen geleerden vriend ten deel viel, had Revius voorzeker nimmer kunnen verwachten. Niettemin, of het was dat de Curatoren zulk een polemicus niet gaarne in de Faculteit zagen opgenomen, dan wel of zij twijfelden aan zijne kundigheden, zij wilden vooraf nog het oordeel van den Hoogleeraar in de Arabische Taal, Jac. Golius, over hem vernemen. Evenwel, in weerwil dat ook deze verklaarde »gevraecht zijnde nade bequaemheyt vanden voornomden Regent," »dat hy gelooft D. Revium oock inde Hebreeusche tale ervaren te wesen, gelyck hy ervaren is in verscheyden Europaeische talen, maer dat hy met hem nopende de hebreeusche tale geene particuliere conferentien heeft gehad" [2]) — de benoeming werd uitgesteld en het volgend jaar Allardus Uchtmannus tot Buitengewoon Hoogleeraar in de Hebreeuwsche taal aangesteld [3]). Het moge ongetwijfeld eene teleurstelling voor den Regent zijn geweest dat deze benoeming niet tot hem kwam, de wijze waarop geleerden als l'Empereur en Golius van hem hadden getuigd, was toch een meer bevoegd oordeel dan dat dergenen die zijn persoon niet wenschten. Immers, nog daargelaten of hij voor dit ambt was aangewezen, zijne geleerdheid in de Oostersche talen was waarlijk bijzonder te noemen en met grooten lof wordt ook elders daarvan getuigd [4]).

De gespannen verhouding in die jaren tusschen den Regent en Heereboord bestaande deed menigmaal het Staten-College van ernstige verwikkelingen getuige zijn. Kwam de zaak voor Curatoren, als tegenstanders verschenen beiden in de vergadering, waar Revius, ook wat betreft de oproerigheid van sommige bursalen tegenover den Schaffmeester, de gerezen klachten door den Onder-Regent als rechtmatig hoorde verdedigen, terwijl hij zelf als beschermer van den Oeconomus optrad [5]). Met een gerust geweten, zonder voor eene berisping te vreezen, had hij inmiddels twee korte geschriften tegen Cartesius uitgegeven, onder den titel »Methodi Cartesianae Consideratio Theologica" en »Abstersio

---

1) Resol. van Curatt. 27 Aug. 1647. f. 47r.

2) t. a. p. f. 47v.

3) t. a. p. 8 Juni 1648. f. 97v.

4) Hoornbeek getuigt met het oog op deze ontwikkeling van den Regent: »Nam praeterquam quod Latine, Graece, Gallice, Germanice, Anglice. Hispanice. Italice, etiam Hebraice scivit, Syriace, Chaldaice, atque Arabice: & hoc adeo quidem, ut non modo singulas intelligerit linguas, sed plerisque etiam loqui posset, ac scribere." l. l. p. 578.

5) Resol. van Curatt. 3 Dec. 1647. f. 61v, 62r.

Macularum" [1]), waarin hij zijne afkeer van diens stellingen had uiteengezet en verdedigd. In zijne disputationes immers, zoo meende Revius, moest hij er van zwijgen, doch daarbuiten was hem nog steeds het woord gelaten [2]). Doch hierin had hij zich misrekend. Mede verstoord over de hevige twisten, die zelfs met handtastelijkheden gepaard, hadden plaats gegrepen [3]), werd hij door de Curatoren ontboden en hem »aengeseyt hoedat hy tebuyten gaende ende overtredende de meergem. resolutie van xxen Mey des voorleden jares xvic seven ende veertich, sich vervoordert" had »eenige tractaetkens te schrijven ende metten druck gemeen te maken, inde welcke mentie werd gemaeckt vanden genomden des Cartes ende van syne opinie, tegen 't verbodt by de voors. resolutie vanden xxen Mey voors. gedaen, ende dat hem Revius sal werden belast sich voortaen 't onthouden van sulcke off diergelijcke geschriften meer te doen drucken off andersints uyttegeven op pene van dat tegen hem mede sal werden voorsien, soo als den meesten dienst ende de rust van der Uneit sal komen te vereyschen," terwijl »wyders goetgevonden" werd »dat alle de voorverhaelde boucxkens, tractaetkens ofte geschriften, ende onder deselve specialick Revii abstersio macularum" zouden »ingetrocken ende gesupprimeert" worden [4]). Ernstig protesteerde hij evenwel tegen deze uitspraak, zich beklagende dat zijne werken werden verboden, terwijl »ondertusschen de boucken van des Cartes hier alomme ende in verscheyden talen werden gedruckt, verkoft ende gedistribueert, versouckende derhalven dat het voors. zyn boucxken sonder nadere kennisse van zaken soo niet en werden gecondemneert," aanvankelijk met het gevolg dat zijn »versouck in bedencken gehouden" [5]) werd. Weldra echter wendde hij zich nader tot hen, evenals ook zijn geestverwant de anti-Cartesiaansche Hoogleeraar in de Philosophie, Adam Stuart [6]). In een uitvoerig »nederduyts vertooch" verklaarde hij te hebben ontvangen drie resolutien waarop hij het noodig achtte »eenich nader ondericht te versoecken". Die bepalingen hadden hem »bedroeft". Immers, schrijft hij »hoe soude ick myn conscientie voor Godt, ende meynen Eedt voor haren Groot Moghende als Regent vant collegie voldoen connen, indien ick, siende dat de jeucht verleyt werde, niet met allen moghelicken vlijt mij daer teghen gestelt hadde. Wat peryckel de kercken van dese ende andere landen, selve tot Oost ende West Indien incluys, die daghelicx uyt dit Collegio met predicanten voorsien worden, hier uyt soude staan

---

[1]) Zie Bijlage A. bl. VIII. onder XXIII en XXIV, en Hoofdstuk II, 7.

[2]) Revius' *Statera*, p. 247: »Curatt. verboden immers niet tegen hem te schrijven."

[3]) Vgl. Cramer, t. a. p. bl. 62.

[4]) Resol. van Curatt. 8 Febr. 1648. f. 81v.

[5]) t. a. p. f. 83r.

[6]) Vgl. Cramer, t. a. p. bl. 62, 63.

te verwachten, geve ick U Edd. AA. na hare hoge wijsheyt te bedenken". Men vrage het oordeel der Theologische Faculteit, »met het welcke ick my geerne conformeeren sal", doch belette niet »my ende de heylighe waerheyt te verantwoorden"! Is de »Abstersio macularum" verboden, men verbiede eveneens »de nameloose praefatio ad notas Cartesii, die daer toe oorsake gegeven heeft". Wat betreft de hem voorgehouden resolutie over eene »amnestie ende vergetinge van personele offensien, tusschen my ende mynen Subregent," zoo besluit hij, »neeme de selve gerne aen, gelyck ick hem al voor een geruymen tijt verseeckert hebbe" [1]).

Onomwonden had hij nu wederom openlijk uitgesproken waarom het zwijgen in deze zaak hem eene onmogelijkheid was, en hij zich gedrongen gevoelde tot ernstig verzet. Vele predikanten, met name te Leiden steunden hem ongetwijfeld in zijn optreden en de Leidsche gemeente toonde in hem vertrouwen te stellen daar zij hem tot haren ouderling benoemde, een ambt hetwelk hij, met korte tusschenpoozen, tot zijnen dood toe heeft bekleed [2]).

Enkele klachten van bursalen »over 't sober tractement van den Schaffmeester" [3]) over welke zaak sommigen ook op het gedrag van den Regent aanmerking meenden te moeten maken, uitgezonderd, ging overigens het jaar 1649 zonder bijzondere omstandigheden voorbij, terwijl Revius inmiddels eene uitgave van Gnapheus' geschiedenis van het Martelaarschap van Jan de Bakker in het licht had gezonden [4]). Toch het volgend jaar zoude hem wederom in het strijdperk zien treden. Allereerst weerlegde hij in een kort geschrift de stellingen van den Waalschen Predikant van Gouda over de macht der Overheid in het afzetten van predikanten, over welken arbeid hij reeds vroeger een ongunstig oordeel had uitgebracht, en waartegen hij zich thans wederom geroepen gevoelde krachtig op te komen [5]). De Cartesiaansche twisten hadden hem ook weder geheel in beslag genomen en Regent en Onder-Regent wederom naar de pen doen grijpen, zoodat de »Statera Philosophiae Cartesianae" [6]) van Revius' hand was verschenen. Beiden werden wederom voor Curatoren

---

[1]) Zie: Resol. van Curatt. 17 Aug. 1648. f. 100^r, 102^v, 103^{r-v}, 104^r.

[2]) Hij was als zoodanig werkzaam: 26 Dec. 1648–26 Dec. 1650, 26 Dec. 1652–26 Dec. 1654, 26 Dec. 1656–15 Nov. 1658. (†). Zie de Acten van den Kerkeraad te Leiden, benevens het »*Register van Kerkelijke Saecken*," Letters E–F–G, op de genoemde data. (Stedelijk Archief te Leiden). Waarom Glasius (*Godgel. Nederland*, III. bl. 169) hem »ouderling bij de Engelsche gemeente" noemt, hebben wij niet kunnen ontdekken.

[3]) Zie Resol. van Curatt. 15 Nov. 1649. f. 157^r.

[4]) Zie Bijlage A. bl. VIII. onder XXV, en Hoofdstuk III, 3.

[5]) Zie Bijlage A. bl. VIII. onder XXVI, en Hoofdstuk II, 4.

[6]) Zie Bijlage A. bl. VIII. onder XXVII, en Hoofdstuk II, 7.

ontboden en gewezen op de resolutie, waarbij verboden was »de Cartesiaensche Philosophie in dese Academie nec pro nec contra te tracteren" [1]), waarop Revius tot zijne verontschuldiging inbracht »van sodanige resolutie, als voors. is, geene kennisse te hebben, dat den Professor ende Subregens Heereboord in sijne schriften hem Revius heeft geinjureert sonder oorsake off reden, daer tegens hij zich heeft gedefendeert, quod iuris est naturalis, klagende dat echter syn bouck door ordere van Burgemeesteren is opgehaelt" [2]), met het verzoek — echter zonder gunstig gevolg — die resolutie te willen intrekken. Dat die polemische arbeid veel tijd vorderde en zeer licht oorzaak werd van minder nauwgezette ambtsvervulling, is niet te verwonderen, te meer waar het grootsche werk »Daventria Illustrata" [3]), vrucht van noeste vlijt en langdurige onderzoekingen, mede omstreeks dezen tijd verscheen als eene taak die, vooral in de laatste jaren van de bewerking, veel zorg en inspanning had vereischt. Niet alleen met vernieuwde klachten »over het schrijven van den Regent Revius tegen hem," maar ook met beschuldiging van »verscheyden nalaticheden in syne functie," wendde Heereboord zich tot de Curatoren, hem mede verwijtende »dat den voorn. Regent oock leest int Collegio op sulcke uyren als diergelycke lessen vande Professoren in d'Academie werden gedaan" [4]), zonder ander gevolg evenwel dan dat den Regent werd aangezegd zich naar de resolutie te gedragen, terwijl men tevens besloot »hen aff te manen vande animositeyten tegen malkanderen gebruyckt, ende vant schryven van soodanige onnutte ende hevige boucxkens en hen aen te manen, datse maer in plaatse vandien, hare respective functien sullen hebben beter waer te nemen", hetwelk zij ook »naer eenige altercatien tegen malkanderen" beloofden. Inderdaad, de toestand van het Staten-college scheen gedrukt te gaan onder de onrust die de Hoogeschool bewoog, en de gespannen verhouding tusschen Revius en Heereboord werkte nadeelig op den bloei dezer stichting; weshalve Curatoren besloten [5]), overmits de zaken van het College »eendeels door nalaticheyt, anderdeels door oneenicheyt vanden Regent ende Subregent vrij wat vervallen" waren, de professoren der Theologische Faculteit te ontbieden om te zamen met hen »int gemelte college" te komen en beiden »tot onderlinge vrede, vruntschap ende alle goede correspondentie, mitsgaders betrachtinge van haren schuldigen plicht off waerneminge van hare respective functien omtrent den Bursalen" drin-

---

[1]) Resol. van Curatt. 1 Dec. 1650. f. 200v, 210r. vgl. Cramer, t. a. p. bl. 63.
[2]) t. a. p. f. 201 r—v.
[3]) Zie Bijlage A. bl. IX. onder XXVIII, en Hoofdstuk III, 5.
[4]) Resol. van Curatt. 8 Febr. 1651. f. 208v, 209r. vgl. Cramer, t. a. p. bl. 63.
[5]) t. a. p. 9 Febr. 1651. f. 221v.

gend aan te sporen. Werkelijk hebben beiden bij die gelegenheid niet slechts zich verbonden tot eene goede verstandhouding, maar schijnen ook geen persoonlijke onaangenaamheden tusschen hen verder te zijn voorgevallen. Het ingestelde onderzoek naar de vorderingen van de bursalen bracht evenwel mede aan het licht, hoe deze in dien tijd bij sommigen veel te wenschen overlieten, om welke reden Heereboord werd ontboden en tevens, — waar hij weder eenige theses belangende de verboden materie zoude laten verdedigen, — ernstig vermaand »dese nieuwigheden naer te laten" [1]). Met aandrang werd ook den Theologischen Professoren opgedragen »met visiteren ende andersints sich te quijten van alle soodanige devoiren, als by de gedruckte ordonnantie vant gemelte Collegium van hen luijden werden vereyscht, ende inde selve visitatie oock te letten, off den nieuwen oeconomus [2]), soo int schaffen als anders, sich oock naerde voors. ordonnantie is gedragende" [3]). Blijkbaar echter was Revius evenmin als zijne voorgangers bijzonder op zulke bezoeken gesteld, immers in het verslag, door de Hoogleeraren hiervan uitgebracht, verklaarden deze »dat den Regent vant voors. Collegium Theologiae swaricheyt maekte sijne lessen ende repetitien te doen in tegenwoordicheyt vanden Professoren vande Theologische faculteyt, ende dat hy tot excuse vandien allegueerde de non observatie van sijne praedecesseurs indie bedieninge" [4]). Wat den Subregent betreft — die bijzonder onder het toezicht der Philosophische Professoren stond — was het opzicht over hem in zooverre bezwaarlijk dat hij eigenlijk daarbij onder zijnen ambtgenoot was geplaatst, daar »den anderen Professor Philosophiae den sub-regent selfs is, de welcke door de swaricheyt van syn huwelick mede soo is vervallen, dat hy dickwils sijne functien niet en kan waarnemen." Curatoren echter lieten het er bij beiden »precijselick ende poinctelick" op hunne instructie te wijzen.

Aan een nieuw geschrift was Revius in dien tijd reeds bezig, eene verdediging van zijn gevoelen in »Consideratio" en »Statera" nedergelegd, eene uitvoerige beantwoording tevens van de bestrijding, waarmede Joh. Claubergius, een jeugdig voorstander van de Cartesiaansche Wijsbegeerte, de daartegen gerichte aanvallen van Revius had beantwoord [5]). In 1653 verschenen, werd deze arbeid spoedig gevolgd door eene gezamenlijke uitgave van de Disputationes sinds 1646 onder zijn praesidium in het

---

[1]) Resol. van Curatt. 17 Juli 1651. f. 237r.

[2]) David des Prez was overleden en opgevolgd door Jacob Angillis. Zie Resol. van Curatt. 4 Oct. 1651. f. 237r.

[3]) t. a. p. 9 Febr. 1652. f. 215r.

[4]) t. a. p. 8 Aug. 1652. f. 260v, 261r.

[5]) Dit geschrift was getiteld *Thekel*. Zie Bijlage A. bl. IX. onder XXIX, en Hoofdstuk II, 7.

Staten-College verdedigd [1]). Zijn ambtgenoot Heereboord, wien de Curatoren op zijn herhaald verzoek hadden toegestaan »publijcquelyck" de Logica te mogen doceren [2]), had inmiddels uit zijne betrekking aan het Staten-College ontslag aangevraagd, »latende het voors. Subregentschap ter discretie ende dispositie vanden Heeren der Vergaderinghe," hetwelk hem zonder bezwaar werd verleend, zoodat over de keuze van eenen opvolger moest beraadslaagd worden [3]). De aandacht was gevallen op Martinus Ubbenius, predikant te Leiden, die, hoewel vereerd door de benoeming, verklaarde zich te verontschuldigen, daar hij als Sub-Regent zoude »moeten praesideren over de publycque Philosophische disputatien, die int selve collegie werden gehouden, daer toe hy sich nu niet bequaem" achtte, »ende daerom nu syne philosophische studien te gaen recoleren, dat soude sijnen kerckendienst nadeelich wesen" [4]). Ernstige klachten over sommige bursalen gerezen, zoozeer zelfs dat een hunner door zijne Maecenaten zoude moeten worden teruggeroepen, toonden inmiddels hoe een streng toezicht op hen uitgeoefend, noodzakelijk was [5]). Men besloot evenwel bij Ubbenius aan te houden, met het gevolg ditmaal dat hij zich bereid verklaarde de aangeboden benoeming te aanvaarden [6]). Na eenigen tijd hield hij zijne inaugureele oratie in het Auditorium van het Staten-College [7]); evenwel het bleek hoe hij in één opzicht voor zijne taak niet was berekend, waarom in antwoord op zijn herhaald verzoek, werd besloten dat de »publijcke philosophische disputatien voortaen inden Collegie voornoemt sullen ophouden, als behoorende tot de gemelte Academie" [8]). Van een belangrijk deel zijner werkzaamheden was hij dus daardoor ontheven.

De »Consideratio" was in 1648 van Revius' hand verschenen en had de tegenspraak uitgelokt van Tobias Andreae, Hoogleeraar te Groningen [9]), tegen wiens »Methodi Cartesianae Assertio" de Regent zich thans geroepen achtte zijn arbeid te verdedigen in een geschrift als »Καρτησιομανια" verschenen, »in welker opdragt hij zig zeer beklaagt over de onheusche wijze, waarop hij door zijne wederpartijen werd aangevallen, en welker titel alleen genoeg is om te doen bemerken, dat hij de konst verstond

1) Zie Bijlage A. bl. IX. onder XXX.
2) Resol. van Curatt. 26 Aug. 1653. f. 296r.
3) t. a. p. 26 Aug. 1653. f. 299v en 8 Nov. 1653. f. 301r—v.
4) t. a. p. 8 Nov. 1653. f. 301v.
5) t. a. p. 8 Nov. 1653. f. 309v.
6) t. a. p. 5 Maart 1654. f. 13v, 14r. (N°. 5: 19 Dec. 1653–8 Febr. 1662).
7) t. a. p. 9 Juli 1654.
8) t. a. p. 17 Aug. 1654. f. 29r.
9) vgl. Sepp, *Godgel. Onderwijs*, II. bl. 361 vv.

om met dezelfde munt te betalen"[1]). Evenmin bleef hij het antwoord schuldig, toen dezelfde Andreae hem spoedig daarop wederom aanviel, en nog hetzelfde jaar zag Revius' »Ψυχοϐιομαχια"[2]) het licht.

Doch nevens al dien polemischen arbeid, eene taak waartoe hij niet dan na te zijn uitgedaagd kon besluiten, zoude rustiger werkzaamheid wederom in verband met de Bijbelvertaling zijne medewerking vorderen. Den 20sten October 1654 kwamen te Leiden bijeen »Gedeputeerden uyt de Corresponderende Synoden, ende de E.E. Revisoren, Over de Correcturen der Druckfauten des nieuw getranslateerden Bibels"[3]), en onder hen treffen wij ook aan als een der »E. Revisoren, D. Iacobus Revius, S.S. Theologiae Doctor & Regens Collegii D.D. Ordinum tot Leyden." Nadat Martinus Ubbenius, deputaat der Zuid-Hollandsche, en Hermannus Langelius der Noord-Hollandsche Synode, tot Voorzitter en Scriba waren verkozen, werd D. Doctor Revius met den Praeses uitgenoodigd den Burgemeesteren van Leiden als daarover gesteld zijnde, te verzoeken »het Autographum des getransl. Bibels te mogen raadplegen," waarop zij spoedig gunstig rapport konden mededeelen[4]). De verschillende afgevaardigden brachten namens hunne Synoden verslag uit, en als slotsom der besprekingen werd vastgesteld een »Register van de Verbeteringe der Druckfauten ende Misstellingen die In den eersten druck van den nieuw-overgesetten Bibel gevonden worden"[5]), waarna de vergadering 17 December wederom werd ontbonden[6]) en aan Praeses en Scriba opgedragen met D. Revius den Burgemeesteren voor hunne ontvangst den

---

[1]) Zie Bijlage A. bl. IX. onder XXXI, en Hoofdstuk II, 7. Wij namen met den titel ook deze woorden over uit Mr. G. Dumbar Jr. (M. S.) bl. 30.

[2]) Zie Bijlage A. bl. IX. onder XXXII, en Hoofdstuk II, 7. vgl. voorts vorige noot.

[3]) Zie: »Handelingen der Gedeputeerden uyt de Corresponderende Synoden, ende der E. E. Revisoren, gehouden binnen Leyden, Over de Correcturen der Druckfauten, des nieuws getranslateerden Bibels," opgenomen als N°. 29 in »Foliant 8" in het Oud-Synodaal Archief. (Vgl. Janssen, *Catalogus*, bl. 24). Als een der afgevaardigden uit de »Synode van Vrieslandt," was daar aanwezig »D. Jacobus Revius predicant in Cubaert." In het *Album Studiosorum* der Leidsche Hoogeschool staat hij, kolom 441, Rectore Abrahamo Heidano, 1654, 1 Dec. vermeld als »Jacobus Revius. V. D. M. in Coebaert in Frisia. Hon. causa." vgl. verder Bijlage C. bl. XXXIV.

[4]) De bijgevoegde bepaling toont mede, met welk een groote zorg deze stukken werden bewaard: zij werden tijdelijk afgestaan »mits dat het selfde bij gedeelten worde ontfangen, gevende elcken reise aen den E. G. Hoogeveen, Secretaris, recepisse van 't stuck dat alsdan ontfangen sal worden."

[5]) Paulus Aertz. van Ravesteyn, Boekdrukker te Amsterdam, verkreeg het recht dit »Register" te drukken. Het »Autographum" daarvan werd bij de andere Manuscripten der Bijbelvertalers en Revisoren gevoegd.

[6]) »Begonnen den XXen Octob. dinghsdagh, na den middagh (nadat eenige Broederen den XIXen aldaer waeren aengekomen) ende geeindight den XVIIen decemb. 1654"

dank der vergadering over te brengen. Terecht was de noodzakelijkheid van een arbeid als deze ingezien, en ongetwijfeld werd menige herinnering aan het grootsche werk, waaraan hij als predikant te Deventer eenige jaren zijne gaven en krachten had mogen wijden, daardoor bij onzen Regent verlevendigd.

Inmiddels had de Groningsche Hoogleeraar zijnen strijd tegen Revius voortgezet en in een »Καρτησιομανίας pars altera" [1]) had deze zijnen aanvaller wederom te woord gestaan. Was hem intusschen wat zijne Disputationes betreft in zake Cartesius het zwijgen opgelegd, met te meer kracht zien wij hem vooral sinds 1650 op die colleges tegen de afwijkende gevoelens van Roomschen [2]), Socinianen [3]) en Remonstranten [4]) optreden. De twisten over de nieuwe wijsbegeerte waren overigens onder de Professoren der Hoogeschool nog in vollen gang [5]). Doch al bleef onze Regent zich ook in geschrifte tegen de nieuwe philosophie verzetten, persoonlijk werd hij er verder niet in betrokken en kon zich nu met onverdeelde aandacht aan zijne ambtsbezigheden wijden. De laatste jaren vóor zijnen dood kenmerkten zich dan ook door geene bijzondere gebeurtenissen, en voorzeker waar de beide Bestuurders van het College in éenen geest arbeidden [6]), is dit het onderwijs mede ten goede gekomen, terwijl ook in dezen tijd van de vroeger zoo veelvuldige klachten over de bursalen of den schaffmeester [7]) gerezen, niet meer wordt vernomen. Eene tweede gezamenlijke uitgave van zijne Disputationes, gehouden tusschen 30 April 1653 en Januari 1657, was intusschen van zijne hand verschenen [8]). een getuigenis tevens hoe zeer hij deze disputeer-colleges als een der eerste werkzaamheden van zijn ambt, getrouw heeft waargenomen [9]).

---

[1]) Zie Bijlage A. bl. IX. onder XXXIII, en Hoofdstuk II, 7.

[2]) Zie »*Anal. Theol. Disp.* CCCXXXI": 147, 152–165, 166–178, 187–200, 210–219, 226–230, 239–260, 303–313 etc.

[3]) Zie »*Anal. Theol. Disp.*" 220–224, 237 etc.

[4]) Vooral tegen hunne meening aangaande het gezag der Overheid in Kerkelijke zaken, zijn gericht »*Anal. Theol. Disp.*" 282–293, en »*Disp. Theol. Misc.* CLX": 36, 121–160; tegen de Remonstr. artikelen: »*Disp. Theol. Misc.* CLX." 11, 37–41, 66–79 enz.

[5]) Zie Cramer, t. a. p. bl. 65 v.

[6]) Hoornbeek, l. l. p. 586. zegt van Ubbenius: »Magni Gomari maxime genuinum quod cum Revio ei commune, discipulum."

[7]) Deze was inmiddels overleden en door David Bailly opgevolgd, terwijl Willem Heerman dien wederom spoedig verving. Zie Resol. van Curatt. 8 Febr. 1657. (f. 112v.–113r.) en 8 November 1657. (f. 126v.).

[8]) Dit zijn de reeds genoemde »*Disputationes Theologicae Miscellaneae CLX.*" Zie Bijlage A. bl. IX. onder XXXIV.

[9]) De »*Disputationes*", onder zijn praesidium de laatste twee jaren van zijn leven gehouden, behandelen uitsluitend exegetische onderwerpen. Zie Bijlage A. bl. XXV–XXVII, waar de titels staan vermeld.

Maar zijn werkzaam leven spoedde ten einde en de verantwoordelijke, inspannende taak begon den tweeenzeventigjarigen grijsaard zwaar te vallen [1]). Voor zooveel zijne krachten hem toelieten was hij nog onvermoeid werkzaam, steeds bezig met besturen, onderwijzen, schrijven [2]). Mochten velen al jammeren over de moeielijkheden en gebreken van den ouderdom, »instede van God te danken voor het voorrecht dien leeftijd te mogen bereiken", »nooit" zegt Hoornbeek, »hoorde ik Revius klagen of spreken over zijn lot, en behalve het bestuur van het College waren er toch verschillende zaken zooals de leiding der gemeente, waarin wij gezamenlijk moesten zijn, spreken en handelen. Met edele gezindheid droeg hij den tegenspoed en vreesde dien niet, onderscheidene zaken niet achtende, gelijk het den wijze, den wakkere, den Christen betaamt".

Nog in zijne laatste jaren arbeidde hij aan eene vermeerderde uitgave van zijne »Historia Pontificum," met welke studie hij geheel was vervuld [3]). »Evenals Trigland wilde hij in historischen arbeid niet slechts oud worden, maar ook sterven." Door eene aanhoudende krankheid was hij getroffen en van het ziekbed zoude hij niet weder opstaan. Doch, de ontknooping van zijn leven zoude van korten duur wezen, en zijn vriend Hoornbeek die hem herhaaldelijk bezocht, zag spoedig hoe het einde nabij was. Rustig had hij zich met al het zijne aan God overgegeven, met vurige wenschen ernstig begeerende »dat hij eindelijk de hemelsche ruste mocht deelachtig worden." Dit had hij betuigd, en terwijl zijne huisgenooten en vrienden, ook Hoornbeek, om zijn sterfbed stonden geschaard, verzocht hij hen te bidden. Nadat zijn stiefzoon Petrus de Witte, die hem in de laatste dagen getrouw had ter zijde gestaan, den stervende dezen laatsten dienst had bewezen, is hij op 15 November 1658 zacht en kalm, tegen den middag, in den Heere ontslapen [4]). Zijn stoffelijk overschot werd eenige dagen later in de Pieterskerk [5]) bijgezet, en toen er

---

[1]) In het voorjaar van 1658 werden hem bij gelegenheid van eene plechtige examinatie van de bursalen hunne vorderingen »niet alleenlick in studiis, maer oock in moribus" nog weder ernstig aanbevolen, om de bezwaren daarover gerezen, alsmede wegens hunne vergrijpen tegen de eigendommen van het Collegie, »dat sy voortaen, uyt het voorschreve Collegie scheydende, de tafels, bouckecasse ende lessenaers niet en willen mede nemen." Resol. van Curatt. 20 Mei 1658. (f. 155^{r-v}.)

[2]) Verschillende bijzonderheden omtrent zijnen ouderdom geeft Hoornbeek, l. l. p. 589 sqq.

[3]) Hoornbeek, l. l. p. 590. Door zijnen dood bleef dit werk onvoltooid.

[4]) Hoornbeek, l. l. p. 591.

[5]) Zie het: *»IIe Register van de overleeden Personen begraven binnen Leyden."* (Stedelijk Archief te Leiden):

»Pieterskerck met bolwerk 14 dooden den 17 tot den 23 novemb. A°. 1658.

Pieterskerck: Heer Jacobus Revius regent collegie."

eenige zwarigheden bestonden waardoor de Senaat verhinderd was officieel aan een der Hoogleeraren op te dragen eene lijkrede op hem te houden [1]), belastte zijn vriend Hoornbeek zich gaarne met deze taak en herdacht in

---

In: *De Gedenkteekenen in de Pieterskerk te Leyden, verzameld en beschreven door Mr. K. J. F. C. Kneppelhout van Sterkenburg*, Leiden 1864, vindt men wel den grafsteen van zijn voorganger Festus Hommius, niet dien van Revius vermeld.

[1]) Zie: XI. Cod. Act. Acad. 16 Nov. 1658: »Petiit D.Magnificus nomine haeredum et Amicorum D. Jacobi Revii, Collegii Ill. ac. Praep. D. D. Ordinum Hollandiae Westfrisiaeque Regentis, qui Die Veneris praecedente vitam cum morte commutaverat, ut Senatus alicui Professorum, more hactenus recepto, provinciam imponeret defuncto parentandi. Difficultatem faciebat quod vir Clarissimus Academiae iurisdictionem agnoscere recusasset. Placuit media sententia: nemini illam provinciam a Senatu demandandam, sed si quis sit, qui viro doctissimo hoc officium praestare velit, id petenti a D. Rectore permitti posse." —. Eenige bijzonderheden betreffende zijne nalatenschap dank ik aan de vriendelijkheid van Mr. Ch. M. Dozy. Bijzonder bemiddeld is Revius niet geweest. Eene aanzienlijke Bibliotheek heeft hij echter nagelaten. Bij zijn overlijden werd daaromtrent bepaald: Deze »Bijbeloteecq vanden overleeden" is »bestaende in veele ende meenichvuldige boucken, zoo latijnsche, fransche, engelsche, hebreusche, duijtsche ende meer andre talen, dewelcke alle pertinent sullen worden gespecificeert ende wtgedruckt inde katelogum by de voochden daervan te doen maeken." Dat het eene belangrijke verzameling is geweest, blijkt uit hetgeen wij daaromtrent in de Senaatsnotulen lezen: »Censuit Senatus concedendum esse haeredibus D. Revii, Collegii Illustr. ac Praep. DD. Ordinum Hollandiae Regentis defuncti, ut DD. Professores a lectionibus publicis abstineant illis diebus, quibus auctio eius librorum habebitur." Zie XI. Cod. Act. Acad. 6 Maart 1659. Wat betreft de »Manuscripta vanden overleeden", deze waren »mondelinge geprelegateert ofte gelegateert aen D[e]. Jobus Steenwijck selffs ende sijn aengehuwede soon Carolus Bockelmannus, naer wtwijsen de notariale verclaringe by D[e]. Revius." Niet te verwonderen voorwaar dat wij op de lijst van zijn inboedel, nevens allerlei historische gedenkpenningen vermeld zien eene schilderij voorstellende: »een gesicht op de stat Deventer."

Meer dan eens is een portret van Revius gemaakt, hoewel de datum daarvan niet is bekend. Verschillende reproducties bestaan er van. Zij zijn als volgt beschreven:

Primo: door Fred. Muller, *Beschrijvende Catalogus van 7000 Portretten*, Amst. 1853. N°. 4475, als:

Ter halver lijve, links, in toga, met calot op. Met zinspr. in de plaat: Vincat Amor Christi. Met 6 reg. Lat. vers van D. Heinsius. Naar F. Hals, door J. Suyderhoeff. fol. (Bijzonder fraai en met zeer breeden rand; uit het kab. Verstolk.)

Naar een exemplaar hiervan, thans in het bezit van Ds. L. Schouten Hzn. te Utrecht en hiertoe welwillend afgestaan, is het portret vóor dit proefschrift geplaatst, vervaardigd.

Secundo: door J. F. van Someren, *Beschrijvende Catalogus van Gegraveerde Portretten*, 1891. III. N°. 4509, als:

Borstb. rechts, als voren. In ov. met randschr. gekroond en omkranst met eikentakken, met twee engeltjes ter weerz. Znd. nm. v. grav. 4°. Van acht. bedr. In zijne: Overijsselsche Sangen en dichten. Devent. 1630. 4°.

In den *Index Batavicus* van Adr. Pars is p. 134 een afdruk hiervan opgenomen.

Tertio: t. a. p. N°. 4510, als:

Hetz. portr. Borstb. rechts. In ov. met 1 reg. Lat. onderschr. en 7 reg. Lat. vers van D. Heinsius. Znd. nm. v. grav. met adres van P. Aubry. 4°.

Een exemplaar bevindt zich in de Athenaeum-Bibliotheek te Deventer.

gevoelvolle woorden het leven en de lotgevallen van den overleden Regent. Hij kon naar waarheid zijne rede aldus besluiten:

»Dit einde van zijn leven en werken viel den grooten Jacobus Revius ten deel, een man vol van deugd en ontwikkeling, in wien kunst en wetenschap woonde, meer dan bij geleerden in 't algemeen, gevormd in hooge mate in talen, dichtkunst, muziek, wijsbegeerte, geschiedenis en Godgeleerdheid. Zóo heeft hij geleefd en is hij gestorven, ten voorbeeld voor de zijnen, voor het College, voor de Hoogeschool en voor ons.... Dit is de dag en de gelegenheid, dat wij openlijk erkennen en herdenken, alwat God ons in dien man heeft geschonken en wij in hem hebben verloren, dat wij verhalen hetgeen God heeft verricht door menschen eertijds onder ons, nu onder de hemellingen wonende. Ons is ontvallen, ja wij hebben zien vooruitgaan een eerbiedwaardigen grijsaard, en den wenk van den Oppersten Bestierder zullen wij volgen, wanneer deze uitgaat. Slechts moge Hij ons toestaan, dat wij met alle kracht begeeren den dood der rechtvaardigen te sterven, maar eerst ook hun leven te volgen en te leven. Nimmer kan hij kwalijk sterven, die goed heeft geleefd, en die hier voor het aangezicht des Heeren heeft gewandeld, zal voorzeker in Hem sterven, Wien, gelijk Zijner het leven is en de dood, ook wezen zal de hemel, de zaligheid en de eeuwigheid."

HOOFDSTUK II.

REVIUS ALS GODGELEERDE.

1. DE STRIJD MET DE REMONSTRANTEN.

In den jare 1616 verscheen 6 Mei en ten tweeden male 25 Augustus een klein geschrift van de hand van den Goudschen predikant D. H. Herbers, bevattende een »Cort ende claer bewijs" van 't gevoelen der Remonstranten aangaande de Praedestinatie [1]). In de voorrede toonde de schrijver zich verwonderd over veler afkeer van disputen omtrent deze materie, daar toch dezulken in geenen deele eene nieuwigheid zijn, noch als zoodanig schadelijk behooren te worden geacht, en juist daardoor »meerder ende meerder de waerheyt int licht gecomen is," terwijl zij geenszins tot scheiding en scheuring aanleiding behoeven te geven. In Synode, Confessie, noch Catechismus »op welcke alle sommige doch al wat veel sien," is daaromtrent eenige »finale decisie ofte besluyt gemaect." Niet van »fundamenteele nootsaeckelijcke waerheyt, te wete of Jesus is Christus" is hier sprake, en aldus behoort er »verdraeghsaemheyt plaets te hebben." Onze leer is geen nieuwe Leer, en de meeste martelaren in deze Landen hadden geen boeck so familiaer oft ghemeen" dan het »Handtboeck van Anastasius Veluanus." Zullen voor eene Nationale Synode deze geschillen vereffend worden? Wij verhinderen 't niet, »maer zijn wel tevreden 't selvighe aen te nemen so als onse hooghe Overigheyt ons het selvighe hebben willen toelaten", hoewel er »meer quade als goede Synode zijn ghehouden gheweest."

---

[1]) De titel luidt: »*Cort ende claer bewijs uyt de H. Schriftuur*, *Van 't ghevoelen der ghereformeerde Leeraren die ten huydighen dage van sommighe Remonstranten ghenoemt worden aengaende de Godlijcke Predestinatie ende andere aenclevende poincten. Met corte opening ende verclaring van de principale Schriftuyr-plaetsen die hier souden mogen schijnen teghen te strijden. In vier Capittelen afghedeelt*, *ende ghestelt tot dienst van de ghene die int corte eenvoudigh onderricht hier van soecken:* Door D. H. Herbers Dienaer des Godtl. woorts, binnen der Goude. Tweede Editie, van nieuws oversien, ende alleen inde Voorrede tot vrede vermeerdert. 2 Pet. 3. 9. Ter Goude by Andries Burier. 1616." (Remonstr. Bibl. te Amsterdam.) — Eene mede door hem bewerkte Fransche vertaling zag nog hetzelfde jaar het licht.

Op zulk eene wijze leidt Herbers[1]) zijn boeksken bij het publiek in. Het eigenlijk betoog schetst ons in vier hoofdstukken het Remonstrantsche gevoelen »aengaende de Godlijcke Predestinatie ende andere aenclevende poincten", in de eerste plaats handelend over de »eeuwige Verkiesinge ende Verwerpinghe der menschen"[2]), vooreerst »dat Godt wil dat alle menschen saligh worden en dat hij niemandt preciselijck sonder aansien van sonde oyt heeft ghehaet ofte verworpen, dat is, te verdoemen besloten", ten andere, »dat hy syn besluyt van verkiesinghe ende verwerpinghe ghemaeckt heeft onder conditie van voorgaende gheloof ofte ongeloof." Ten tweede staat hij stil bij »de vrucht des doodts Christi"[3]) als »voor allen menschen", daarna bij »de werckinghe der ghenade Godts tot bekeeringhe der menschen"[4]). Vooral wijdt hij de aandacht hieraan: »dat Godt evenwel door deze sijne ghenade niet en werckt bekeeringe, gheloove ende gehoorsaemheyt onwederstaenlijcken", terwijl het laatste hoofdstuk eene bestrijding bevat van de leer »van de volhardinge der geloovigen"[5]).

Het eerste geschrift nu dat wij aan Revius danken, is tegen deze bestrijding van Herbers gericht. Hij draagt — wien kon het toen anders? — zijn »Schriftuurlyck Tegen-Bericht"[6]) dankbaar den Magistraat van Deventer op. Noode heeft hij, tevergeefs naar »een kort ende bondigh antwoort" uitziende, »de tijd ende moeyte genomen daer op wat te besoigneren," ten einde tegen dwaling de eenvoudigen te onderrichten. Wat hij wil geven, is dit: de leer der kerk »getrouwelijck voorgestelt ende met de Woorde Godts bewesen," en dat alles in de hoop, dat »blycken sal de heyligheid der Gereformeerder leere, die inden handel der saligheydt niets den mensche, maer alles der genade Godts toe-schryvende, ons hooghste goet in sijne bewaringe vast ende seker stelt: de ydelheydt daer en tegen van de contrarie, die den langhe verworpenen Vryen-wille weder uyt den hoeck halende, onse saligheyt op een gladt ijs stelt, dat is op onsekere conditien." In zijne »Inleiding" weerlegt onze schrijver Herbers' gevoelen »van 't stuck vande genoemde Verdraegsaemheyt over de huydendaechsche verschillen." »Christus ende syn Apostelen hebben oock geen moderatie gesocht met de gene, diese voor valsche Leeraers hielden!" Luther in zijn boek »Vande knechtelijcken wille," is evenmin als Melanchthon en

---

[1]) Zoo toch, gelijk hij zich noemt, en niet Herberts zooals Revius in zijn »*Schriftuurlijck Tegen-Bericht*" (zie Bijlage A. bl. III. onder I.) hem aanduidt, leze men zijnen naam.

[2]) Herbers, t. a. p. bl. 1-27.

[3]) t. a. p. bl. 27-42.

[4]) t. a. p. bl. 42-73.

[5]) t. a. p. bl. 73-118.

[6]) Volledigen titel, zie Bijlage A. bl. III. onder I.

Calvinus »van 't Remonstrantsche gevoelen." In vele Synoden is hun gevoelen veroordeeld. Onze Confessie en Catechismus (»niet de Goutsche") strijden tegen de leer der Remonstranten, en deze formulieren moeten »met recht haren graet van authoriteyt (doch onder Godts Woort) behouden." »Ist een Christelijcken vrede de waerheyt te laten ondergaen om vredes wille? dat is een Wereltschen vrede, arger als eenigen strijt soude mogen wesen!" Die »ongerijmde consequenties" zijn »niet uyt de leere self, maer uit den boesem der quaetwillige geboren."

Gelijk bij den tegenstander is ook bij Revius de voorrede kenschetsend. Meer evenwel dan bij Herbers, daar hij geen bepaalden persoon bestreed, toont ons ook het thans volgend betoog den strijder naar zijn bijzonder karakter. De inhoud is vervat in een zelfde schema, en in vier hoofdstukken worden de vijf artikelen der leer nader uiteengezet. Waar Herbers telkens bij een nieuw deel zijner verhandeling een »ghevoelen wy aldus" plaatst, luidt dit bij Revius meestentijds »dit is het ghevoelen der Gereformeerder Kercken" [1]). Het laatste terecht. Immers wat het »Schriftuerlijck Tegen-Bericht" bevat, is niet anders dan hetgeen in 1618/19 in de Vijf artikelen tegen de Remonstranten te Dordrecht is vastgesteld.

Bij elk deel eerst »het ghevoelen der Gereformeerder Kercken met Godes Woordt bewesen hebbende" gaat hij voort »om aen te wysen wat Herberts hier inne mis-leert heeft" [2]). Somtijds betrapt hij hem op het verzwijgen van een gedeelte der Remonstrantsche stellingen, of wijst er op hoe hij de meening zijner tegenstanders onjuist weergeeft, of »vecht teghen zijn schaduwe" [3]). Dat spreken van de »conditie" van voorafgaand geloof »ghelijkt met het Pelagiaensche ende Paepsche ghevoelen fijn over een komt" strijdt met de Schrifture, Rom. 9 : 11, Eph. 1 : 4. »Siet hoe den roem der uytverkiesinge 't eenemael den mensche toe-gemeten wort ende niet Gods genade. Laet dat Peertgen draven, siet oft niet recht na Roomen loopen sal." [4]). Het tweede Hoofdstuk gaat als bij Herbers over de kracht en de vrucht van Christus' dood, waarin hij zich eveneens een vurig tegenstander van de Remonstranten betoont. Wat betreft de onwederstaanbare macht der genade, betuigt hij: »Ghelijck oock niemand yet toe-doet tot sijner geboorte van het sijne, noch tot sijner opstandinge uyten doode yet sal toe-doen van het sijne: also en doet de mensche niet toe van 't sijne tot sijner bekeeringe, maer is een louter

[1]) t. a. p. bl. 1.
[2]) t. a. p. bl. 5.
[3]) t. a. p. bl. 15.
[4]) t. a. p. bl. 19.

werck van Gods genade in Christo, die niet alleen de macht om te gelooven, maer de daet selve in ons te wege brenght"[1]). Anders ook ware »den wille des menschen de voor naemste ende naeste oorsake des gheloofs ende volgens der saligheyt"[2]), en zoude men komen tot het gevoelen »dat de genade Gods ende de vrije wille tesamen wercken als gedeelde oft gehalveerde oorsaken, ghelijck wanneer Vader ende Soon t'samen een schip voorttrecken." Vraagt Herbers: »Hoe kan, terwijl toch de bekeering geeischt wort met beloften en bedreigingen »d'onwederstaenlijcke bekeeringhe Gods bestaen met d'eygen selfs bekeeringe des menschen," het antwoord is: »seer wel, dewyl beyde by een gevoeght wort. Jer. 31 : 18, 19." Hij mocht vragen als Nicodemus: »Hoe kan dat geschieden, doetet de Heylighe Geest, hoe doetet dan den mensche?" dit heeft alzoo plaats »dattet den mensche doet door den Heyligen Geest bequaem, willende ende werckende gemaeckt zijnde"[3]). »'t Is wonder hoe dese luyden so qualijck luchten moghen het woord weinighe, aengaende de gene welcke Godt tot saligheyt wil brengen: daer doch de Schrift so dickmael roept: weynige uytvercorene, weynich die den smallen pat vinden, een cleyn cuddeken, d' welck de Hemelsche Vader het Coningrijcke geven wil"[4]). Het breedst is zijn betoog als hij in het vierde of laatste capittel tegen Herbers »de volhardinghe der Gheloovigen" verdedigt: »Dewijle Christus den Vader bidt om de volhardinge der gheloovigen, so wertse haer sekerlijck gegheven. Want Christus wert altijt verhoort" en Hij is het, »die alle gheloovigen in den geloove bewaert tot den eynde toe"[5]). Het zegel des Heiligen Geestes »en lieght, noch dit pand en bedrieght niet". »Wy en worden maer eenmaal weder-geboren gelijck wy de natuurlijcke geboorte maer eens ontfangen: daerom wy oock maer eens gedoopt en werden tot eenen zegel onser weder-geboorte". »De vermaninghen zyn middelen, waer door Godt (neffens de werkinge sijns Geests) de volstandigheyt werckt, ende dat sekerlijck. Hoe strijden dan de vermaningen tegen de volstandigheyd, de middelen tegen het eynde"?[6]) Men onderscheide »de inwendige genade der weder-geboorte" en »de uytwendighe des ghepredickten Evangelii"[7]). »Het perijckel om in dat quaet te vervallen en is aen de syde des menschen, maer niet aen de syde Gods". »Het exempel

---

[1]) t. a. p. bl. 52.
[2]) t. a. p. bl. 55.
[3]) t. a. p. bl. 70.
[4]) t. a. p bl. 83.
[5]) t. a. p. bl. 87.
[6]) t. a. p. bl. 91.
[7]) t. a. p. bl. 91.

van Adam en Eva is hier impertinent, want wy niet en spreken vanden stant der kinderen Godts voor, maer naer den val: inden eersten Adam hadde Godt ons genoechsame kracht gegeven, den wille oock goet, maer veranderlijck, als gebleken is. Op die maniere zijn wy verloren: Daerom Godt ons inden tweeden Adam herscheppende, beneffens de kracht ook 't volherden geeft als menichvuldich bewesen is. Hoe kan de saligheyd seker zijn, indiense hanght aen een onsekere conditie" [1]).

In zijne geheele beschouwing herkent men aanstonds den verklaarden Contra-Remonstrant. Het gansche geschrift geeft den indruk te zijn opgesteld uit verontwaardiging: »Siet sooverre vervallense die haer vernuft te werck leggen om te bepalen wat God geoorloft ofte ongheoorloft zij!" [2]) Somtijds betrapt hij Herbers op een onjuist citeeren van Schriftuurplaatsen, terwijl in verband hiermede zijne gewoonte eigenaardig uitkomt om den grondtekst van Oud en Nieuw Testament te raadplegen [3]) en zich bij zijne argumenteering niet tot de vertaling te bepalen, iets wat ons in Revius niet kan verwonderen. Het geheele stuk mag een warm pleidooi voor de leer der kerk worden genoemd.

Dat eene bestrijding als deze niet onbeantwoord bleef, liet zich verwachten en nauw twee maanden waren sinds de uitgave verloopen, toen Herbers wederom de pen opnam en door eene »Christelijcke Verdedigingh ende breeder Bewijs uyt de H. Schriftuyr" [4]) toonde zijne zaak nog niet op te geven, door eene uitvoerige commentaar op het eerste gedeelte van Revius' bestrijding ten behoeve dergenen »die naerder onderricht hiervan soecken." Hij verklaart tot vrede te hebben vermaand »ende met Abner ghesocht aen te wysen, dat wij broeders waren, ende dit in hope ende verwachtingh dat de broeders aan d' andere zijde na Joabs heerlijcke exempel in desen dit mede so souden verstaen, ende de basuyne met mij mede tot vrede slaen." »Maer siet," zoo klaagt hij, »in plaetse van dien comt een jaer na die tijt Iacobus Revius, dewelcke veel meer crijch aenheft en den vrede onder broederen verwerpt ende gheheel hert teghen is: ende dat in hem ontstaende, gelijck wy wel oordeelen mogen, ofte uyt sijnen ghewoonlijcken jongen ijver tot moeyte ende twist, die

---

[1]) t. a. p. bl. 126.

[2]) t. a. p. bl. 16.

[3]) t. p. p. bl. 72, 75 enz.

[4]) De titel luidt: »*Christelijcke Verdedigingh ende Breeder Bewijs uyt de H. Schriftuyr vande Leere der gereformeerde Kerckendienaren die men Remonstranten noemt, aengaende de Godtlijcke Predestinatie. Gestelt op 't Teghenbericht van J. Revii, onlancx van hem uytgegeven tegen myn Cort ende claer bewys etc.* Door D. H. Herbers, Dienaer des Godtlijcken woordts binnen der Goude. Ter Goude bij Andries Burier. 1617." (Remonstr. Bibl. te Amsterdam).

hij nu eenighe jaren in den kerckendienst gheweest zynde, wel behoorde afgewent te hebben, ofte uyt cleyne becommering, die hy heeft om de schade Josephs. Amos 6 : 5, ofte oock uyt al te grooten ende ydelen opinie die hy hem inbeeldt van syne ende syner medegesinder onheylich ende gants onschriftmatich besonder gevoelen van de absolute Predestinatie" enz. De wijze, waarop de jeugdige predikant Revius te Deventer tegen de Remonstranten was opgetreden, had aan vele Arminianen ook elders aanstoot en ergernis gegeven. Tot een wederantwoord heeft Herbers [1]) hem echter niet kunnen bewegen.

Wie Revius' »Schriftuurlyck Tegen-Bericht" leest, ziet zich daarmede midden in de Remonstrantsche twisten verplaatst, en het geschrift moet dan ook in de lijst van dien tijd worden beschouwd. Als zoodanig behoeft het ook voorzeker niet onder te doen voor vele dergelijke, eveneens in die dagen verschenen, en het is niet te verwonderen dat vele Gereformeerde predikanten toonden het op prijs te stellen [2]). Gelijk wij zagen wijkt het niet af van de leer der Gereformeerde kerk ten onzent, zooals zij zich spoedig na het verschijnen hiervan, op de Dordsche Synode uitsprak. Het is bepaald Contra-Remonstrantsch getint, d. w. z. het standpunt waarop de Gereformeerden zich in hunnen strijd tegen de Arminianen plaatsten, was geheel dat van onzen schrijver. Zijne uitspraken over het stuk der Praedestinatie toonen hoe hij onder de Infralapsaristen moet worden gerekend. Voorwerp der Verkiezing was, volgens hem, niet: »de mensch in Christus geloovende," gelijk hij tegen Herbers had bestreden, maar: »de mensch, zooals hij in Adam een gevallen schepsel geworden is, afgezien nog van de verlossing die hem bereid wordt," derhalve niet, gelijk Gomarus e. a. leerden: »de mensch, in rechten staat of vóór de schepping" [3]). Hierin stond hij dus op het later dienaangaande door de Dordtsche Synode ingenomen standpunt en mag in waarheid van zijn geschrift worden getuigd, dat het reeds een voorspel was van hetgeen de kerk, wier tolk en woordvoerder hij mocht heeten, weldra daarover nader zoude uitspreken.

---

[1]) Eene »derde editie, van nieuws oversien" verscheen in 1647 te Rotterdam bij J. Naeranus.

[2]) Guil. Baudartius, in zijne *Memoryen ofte Cort Verhaal der gedenckweerdichste so kercklicke als werltlicke Geschiedenissen*, Zutphen 1624, Boek IX. bl. 27 tweede kolom, schrijft ervan: »Iacobus Revius, Dienaer des Goddelycken woorts binnen Deventer, een jongh man, maer een seer geleert ende verstandich man, heeft dit jaer aen den dach ghegheven een kort maer seer bondich Tractaet, dwelck hy noemt Schriftuerlijck Teghen-bericht,": bl. 28–31 geeft hij een kort overzicht van den inhoud van het geschrift, waarmede hij zeer ingenomen toont te zijn.

[3]) Zie dit onderscheid door De Lind van Wyngaarden, t. a. p. bl. 105 vv. toegepast bij de beschouwing van het standpunt van den Leidschen Hoogleeraar.

Dat hij zich als polemicus in dit opzicht in veel van zijne tijdgenooten onderscheidt, zouden wij niet durven beweren, wel dat hij zich in zijnen ijver voor de eer van de Belijdenis der kerk een waardig leerling van Franciscus Gomarus en een niet te verachten kampioen betoonde. Over 't geheel genomen is de toon van zijn strijdvoeren gematigd, al vervalt hij somtijds in uitroepen als: »Dit zyn rechte boeren schermslaghen" [1]) e. a. dergelijke. »Spint daer goet garen af" houdt hij Herbers voor [2]), als hij hem op tekstverdraaiing betrapt, en elders [3]): »Armen eertworm, derft ghy Christo voorschryven, wat hem behoore"?

Nog een ander geschrift tegen de Remonstranten gericht, heeft Revius ons nagelaten in zijn: »Antwoort op seker schrift Assueri Matthisi" [4]). Namens den kerkeraad zijner gemeente was hem opgedragen de wederlegging van hetgeen de afgezette Remonstrant Assuerus Matthisius ter zijner verdediging had aangevoerd [5]), en daar hij zelf een der eersten was geweest waar het gold de gemeente te behoeden tegen het indringen van nieuwe leeringen, had hij gaarne de hem opgelegde taak aanvaard en vervuld. Dit »Antwoort" wil de vertolking zijn van de gevoelens der Deventersche predikanten bij de onware voorstelling van hunne houding en hun gedrag door hunnen vroegeren ambtgenoot te dier plaetse gegeven, en vandaar dat onze schrijver zich niet als zoodanig noemt [6]). Wat den inhoud betreft, het bevat eene uitvoerige wederlegging van de vele onjuistheden, waaraan Matthisius zich bij zijne verdediging had schuldig gemaakt, en geeft tevens een overzicht van het ontstaan, den voortgang en het einde van de zaak van dezen Remonstrant. De schrijver toont berekend te zijn voor zijne taak, waar hij niet gelijk de aangevallene menigmaal op geruchten of gezegden afgaat, maar Matthisius eenvoudig wijst op de acten van den kerkeraad en hetgeen zij omtrent de feiten mededeelen [7]). Afwijkend is dan ook in vele opzichten de voorstelling hier gegeven, van die tot welker verdediging gene zijne krachten aanwendt, en met name

---

1) *Schriftuurlijck Tegen-Bericht*, bl. 96.

2) t. a. p. bl. 62.

3) t. a. p. bl. 26.

4) Zie Bijlage A. bl. III. onder II.

5) Vgl. verder Hoofdstuk I, 2.

6) *Dav. III.* p. 603 zegt hij ervan: »XII Octobr. Ass. Matthisius Apologiam suam edidit, cui paulo post, nomine Ecclesiae Daventriensis responsum est." Zie de redenen waarom Revius als auteur van deze beantwoording moet worden aangenomen, Hoofdstuk I, bl. 28, noot 5.

7) Zoo bv. *Antwoort*, bl. 10, waar hij hem kan voorhouden: »Beyde dese acten syn gheschreven met Ass. handt, die wanneer daer yets anders waer tot zijne voordeel ghestipuleert, tselve gewisselick niet soude daer wt vergeten hebben." Vgl. ook bl. 20, 34 vv.

als onze schrijver hem zijne onjuiste aanhalingen voorhoudt, spreekt hij onwederlegbaar. Scherp is menigmaal de toon, waar hij zich voorstelt diens onwaardig gedrag, de wijze waarop hij bij den Magistraat tegenover zijne ambtgenooten was opgetreden en de verwarring daardoor in de gemeente ontstaan. Ten slotte houdt hij hem zijne »Disputatie van de eeuwighe Praedestinatie Gods, by hem int latijn in druck uytgegeven, ende opentlich verdedicht, int Iaer 1603" voor oogen, ten bewijze »hoe verre hy teghenwoordelick vande eenmael aenghenomene ende bekende waerheyt zy afgedwaelt" [1]). Dat de schrijver van dit »Antwoort" overigens in zijne bestrijding van de Remonstrantsche gevoelens hier één is met hem die Herbers in het »Schriftuurlyck Tegen-Bericht" aanviel, is niet te verwonderen en blijkt op elke bladzijde.

---

[1]) t. a. p. bl. 39 vv.

2. DE VERTALING VAN DE NEDERL. GELOOFSBELIJDENIS.

»Gij die den Sangberg door uw Rooms en Onrooms digt,
d' Aarts vaderlijke kerk van oud Konstantinopelen
Door Duits geloov, in Grieks vergoten, eeuwig stigt,
Terwijl de Turkse maan voor 't kruismerk raakt aan 't popelen."
A. MOONEN. [1])

Ook tot de verbreiding van de kennis der leer van de Gereformeerde kerk buiten de grenzen van zijn vaderland heeft Revius belangrijk bijgedragen en aldus zijn naam tot ver buiten de »Vereenigde Nederlanden" met eere bekend gemaakt. Evenwel, hoezeer hij zich daarin verheugd zal hebben, oorspronkelijk had de uitgave, waaraan later dit voorrecht ten deel is gevallen, een ander doel.

In 1623 verscheen van zijne hand eene grieksche en latijnsche overzetting van de Nederlandsche Geloofsbelijdenis [2]). Gewoon als Revius steeds is de uitgave van elk zijner geschriften nauwkeurig aan te teekenen [3]), treft het ons hoe hij omtrent dit voortbrengsel van zijnen godgeleerden arbeid een diep stilzwijgen bewaart. In zijn »Daventria Illustrata" [4]) vermeldt hij als het jaar der uitgave 1627. Ware het niet dat hij in de voorrede, die hij aan den druk van het laatstgenoemde jaar doet vooraf gaan, spreekt van eene »editio superior", dit hoogst zeldzame werkje ware, (een lot dat het trouwens in vele opzichten met de editie van 1627 deelt) onbekend gebleven [5]). Belangrijk is deze genoemde druk van 1623 niet. Blijkens zijne eigene woorden was hij geenszins vrij van fouten, en deze uitgave mist de zoo eigenaardige geschiedenis, verbonden aan die van 1627. Vandaar dan ook dat wij de beschouwing van Revius' arbeid als zoodanig betreffende de overzetting der Geloofsbelijdenis zullen vastknoopen

---

[1]) Bij: Pars, *Index Batavicus*, bl. 240.
[2]) Zie Bijlage A. bl III. onder III.
[3]) In zijn *Dav. Ill.* cf. pp. 600, 671, etc.
[4]) l.l. p. 671.
[5]) In de *Naamlyst der Heeren Predikanten die onder 't ressort van de E. Classis van Dokkum, sedert de Reformatie gedient hebben*, door D. Wilh. Columba en D. Anth. Gotfr. Dreas, Leeuwarden 1766, lezen wij bl. 123, 124 bij »Jacobus Revius", naamgenoot van onzen Deventerschen predikant: »of de beroemde Jacobus Revius een nabestaande van dezen geweest zij, hebben wij niet kunnen nagaan. De laatste is bekent voor een zeer geleerd Man uit zijne doorwrogte schriften. Hij was mede een van de acht Rivisores der nieuwe Bibelvertaling enz. Wij hebben ook van hem in handen ene Grieksche Vertaling der Nederlandsche Belijdenis des Geloofs enz. gedrukt by de Elzeviren te Leyden 1623. De biographi der Geleerden hebben dit stuk... overgeslagen." Deze schrijvers kenden dus ook de uitgave van 1623.

aan de uitgave van 1627, al was het alleen reeds hierom, dat deze de eenige is welke, gelijk wij zullen zien, eene in vele opzichten belangrijke voorrede bevat. Toch, wat ons uit die van 1623 blijkt, toont aan hoe het onjuist is den oorsprong van deze vertaling te zoeken in pogingen tot verbreiding van de kennis der Gereformeerde Belijdenis onder de Grieksch-Katholieken, dewijl het doel oorspronkelijk het onderricht der jeugd beoogde.

Bespreken wij thans de Overzetting, nader de editie van 1627 [1]). Deze uitgave is opgedragen: »Illustrissimis potentissimisq; foederati Belgi Ordinibus Generalibus, D.D. Clementiss. Patribus Patriae et Frederico-Henrico D. G. Principi Araunionensium, Comiti Nassoviae, etc." »Het zoude niet betaamd hebben," zoo verklaart hij, »dat zij onder anderer bescherming in het licht werd gezonden. Doch vrijmoedigheid tot deze opdracht is te verwachten bij hen, die toonen de verbreiding der waarheid zóó hoog te stellen, dat zij die met zulk een vurigen ijver binnen en buiten de grenzen des lands voorstaan. Een Prins uit het Huis van Nassau zal bovendien niet aarzelen haar onder Gods leiding te beschermen. Evenwel, niet slechts als geschenk, maar als gelukwensch mag dit geschrift dienen, nu onlangs nog weer de wapenen zóó werden gezegend [2]). Mogen Staten en Prins nimmer ophouden Gode hunne gehoorzaamheid, der waarheid hunne trouw, der Kerk hunne bescherming te verleenen." Ten slotte wenscht hij hun »met de beden der Oude Kerk voor hare Heeren" toe, »dat God, na Wien zij de eersten zijn, hun rijkelijk verleene een langdurig leven, eene zekere regeering, een veilig land, dappere legers, getrouwe regeerders, brave onderdanen, en voorts: quaecunq. hominis ac Principis vota sunt."

Van gewicht is de voorrede, waarmede hij zijn werk bij den »Lector Benevolus" inleidt. »Is het in elke zaak," zoo vangt hij aan, »van belang »quid a quo dicatur," in verhoogde mate geldt dit van 'tgeen ten algemeenen nutte is bestemd, en daar nu de hier aangeboden formulieren openbaar gezag in de kerk hebben, is het niet ongerijmd hun oorsprong wat hooger op te halen. Ruim tien jaren geleden gaf Anthonius Thysius, Hoogleeraar in de Godgeleerdheid, in zijn Syntagme van de leer en orde onzer kerken, in het Hollandsch verschenen [3]) daarover

---

[1]) Zie Bijlage A. bl. IV. onder III^{b}.

[2]) Revius bedoelt hiermede waarschijnlijk het beleg van de sterke vesting Grol door Frederik Hendrik 19 Juli–9 Augustus 1627. De opdracht is gedateerd 20 Aug.

[3]) De titel hiervan luidt:

Leere ende order der Nederlansche, soo Duytsche als Walsche Ghereformeerder kercken: in twee deelen onder-scheyden: Vvaer van het eerste begrijpt, Corpus Doctrinae Dat is, De Publijcke, of Opentlijcke ende alghemeyne Schriften de suyvre

reeds het een en ander. Hetgeen daarvan op dit onderwerp betrekking heeft wordt hier nu weergegeven met wat later is geschied of blijken zal de behandelde zaak te betreffen."

Het zoude overbodig zijn de geschiedenis van de Confessie en den Catechismus, door Revius voor deze uitgave geplaatst, uitvoerig na te gaan. Immers hier is van eene zelfstandige bewerking weinig sprake en getrouw hield onze schrijver zich aan Thysius »Leere ende order". Na vooraf de eerste levensgeschiedenis der beide geschriften te hebben beschreven, vermeldt hij de besprekingen welke daaraan in de Kerkelijke Vergaderingen in Nederland werden gewijd. Ook bij de Liturgie en de kerkorde staat hij stil. »Gij hebt derhalve", zoo besluit [1]) Revius [2]) zijne voorrede, »Confessionem latine ex actis synodicis, graece nostra industria, et quidem, qua potui cura, ab iis quae in superiore editione commissa fuerant, castigatam. habes item Catechesin, Clariss. Sylburgii dudum beneficio graece loquentem. habes Liturgiam ex belgico latino-graecam, juxta emendatissimum exemplar nostrate lingua editum Amstelodami Anno 1623. quod in quarto folium plicat. Tales etiam mihi debes Canones ecclesiasticos. Quod ad genus dictionis, sacrae scripturae idiotismis, ut videbis, certo consilio inhaesi, nisi quod in ordine ecclesiastico, vestigia veterum, Canonum graecorum, propter argumenti similitudinem, premere necesse habui".

Uit de laatste woorden is ons gebleken op welke wijze Revius deze zijne taak heeft opgevat, en tevens hoe groot zijn aandeel in deze uitgave was. Beschouwen wij deze voorrede nader, dan toont zij zich geenszins vrij van onjuistheden. Hieraan moet dit worden toegeschreven, dat hij al te zeer op de geloofwaardigheid van Thysius' »Leere ende Order" zich heeft verlaten en blijkens zijne somtijds letterlijke overneming van diens woorden, aan de juiste beschrijving van de feiten heeft te kort gedaan. Echter zou om deze reden eene critiek op Revius tevens eene beoordeeling van Thysius' werk zijn. Eigenaardig voorzeker is het, hoe zeer deze voorrede onbekend is gebleven, zelfs bij hen die zich bijzonder met de geschiedenis onzer Geloofsbelijdenis hebben bezig gehouden; ten minste, hoewel zij nevens de andere historiographien van onze Confessie toch zeker verdiende te worden vermeld, wij hebben daarvan weinig of geen sporen kunnen

---

Leere aengaende, van den beghinne der Reformatie, onder het Kruys ende naderhandt, van de selve kercken, gehouden, gheleert, gelooft ende met den Bloede bevesticht: tsamen als in een Lichaem vervat. Door Anthonius Thysius, Professor der Heyliger Schrift, in de ver-maerde Hooge School tot Harderwyck. 't Amsterdam 1615. Zie: L. A. van Langeraad, *Guido de Bray*, Zierikzee 1884. bl. 92. noot.

[1]) Praefatio, p. 10. (onze pagineering).

[2]) Dat toch hij en niet de drukker, gelijk bij de latere uitgaven, de schrijver van de voorrede is, hoewel hij niet zooals elders zijn naam daaronder plaatst, blijkt uit het gansche stuk, doch met name uit de laatste zinsneden.

ontdekken. Misschien is dit mede toe te schrijven [1]) aan de geschiedenis van deze uitgave. Vóor wij deze bespreken, beschouwen wij het werk zelf.

Als mede-»interpres" vermeldt de titel Fridericus Sylburgius; immers mede aan zijnen arbeid was het te danken, dat deze vertaling verschijnen kon. Deze [2]), in 1536 te Wetter bij Marburg in Hessen geboren, was een man van groote bekwaamheid met name op het gebied van de Latijnsche, Grieksche en Hebreeuwsche taalkunde. Sinds 1591 verbonden aan de drukkerij van Jer. Commelin te Heidelberg, besteedde hij al zijne krachten aan het uitgeven van de classieke schrijvers van Griekenland en Rome. Hij overleed 16 Februari 1596 »epuisé par son assiduité au travail et par ses longues veilles" [3]). Het is nu aan hem, dat wij eene Grieksche vertaling van den Heidelbergschen Catechismus danken [4]). De eerste uitgave hiervan verscheen te Heidelberg in 1567. De vele herdrukken, die deze vertaling mocht beleven, zijn hun ontstaan verschuldigd aan het gebruik van dit leerboek in dezen vorm op de scholen [5]), ook op de hoogere classen der gymnasiën in Nederland, waar zij naast de Latijnsche overzetting van Lambertus Pithopoeus was ingevoerd. Nevens de Belijdenis, door Revius vertolkt, was dit geschrift van Sylburgius ook in zijn werk, dat wij thans bespreken, opgenomen.

Gelijk de voorrede ons reeds deed opmerken, waren achter den Catechismus nog andere formulieren gevoegd, behoorende tot de »Εκκλησιῶν τῆς βελγικῆς Λειτουργία, Ecclesiarum Belgicarum Liturgia," t. w. vooreerst: het formulier van den Kinderdoop: „τὰ περὶ τὸν παιδοβαπτισμὸν τελούμενα, Baptismi Infantium Celebratio" [6]). In dit formulier neemt Revius ook vertaald op eene korte toespraak tot de doopgetuigen, te houden na het uitspreken van de drie vragen. Deze woorden, in de latere uitgaven van het formulier niet meer opgenomen, kwamen in de editie, in 1623 te Amsterdam verschenen [7]) nog voor. Zij zijn ontleend aan den Pfaltz, waar

[1]) Van Langeraad vermeldt deze uitgave noch, t. a. pl. bl. 92 noot, onder de voornaamste litteratuur over de »Confession de Foy", noch bl. 155 noot, waar hij zegt: »eene Grieksche overzetting verscheen in 1635 van de hand van Iacobus Revius." De schrijvers, naar welke hij aldaar verwijst kenden eveneens de editie van 1635 als de eerste.

[2]) Zie o. a. over hem: *Biographie Universelle Ancienne et Moderne*, T. 24. Paris 1826. p. 300–302. C. G. Jöcher, *Allgemeines Gelehrten Lexicon*, *IV*. Leipzig 1751. S. 956.

[3]) *Biographie Universelle*. l. c. p. 301. col. prem.

[4]) Zie: *Geschiedenis van den oorsprong*, *de Invoering en Lotgevallen van den Heidelbergschen Catechismus*, door G. D. J. Schotel. Amsterdam 1863. bl. 144. Hij vermeldt zes uitgaven van deze Grieksche overzetting.

[5]) Schotel, t. a. p. bl. 278.

[6]) Revius, l.l. pp. 148–157.

[7]) En naar deze is de vertaling geschied.

hiervoor eene vaste formule in zwang was [1]). Ook de redactie van de derde vraag luidt bij hem nog: »Denique quaero ex te, qui hujus puerili pater es, an polliceate et apud te decernas eundem postquam adoleverit in eâdem doctrina pro viribus instituere," terwijl in de tweede het bekende »*alhier*" nog ontbreekt [2]).

Hierna volgt: »Τὰ περὶ τὸν τῶν ἐν ἡλικίᾳ βαπτισμὸν τελούμενα, Baptismi adultorum celebratio" [3]). In geen opzicht onderscheidt zich deze vertaling.

In de derde plaats volgt [4]): »Τὰ περὶ τοῦ κυρίου δεῖπνον τελούμενα, Coenae Dominicae celebratio". Het Avondmaalsformulier, gelijk het tegenwoordig nog in de Hervormde Kerk in gebruik is, wijkt in geen opzicht af van dat wat aan Revius' vertaling ten grondslag heeft gelegen.

Hierna krijgen wij: »Τὰ περὶ τὴν γαμικὴν σύζευξιν τελούμενα, Conjugia institui ut soleant" [5]). Alleen in den aanhef wijkt dit formulier van het gebruikelijke [6]) af.

Ten vijfde geeft hij: »Τύπος τῆς τῶν ἐκκλησιαστικῶν τῶν μὴ προυπηρετηκότων χειροθεσίας, Forma confirmandi ministros ecclesiae, nondum ministerio functos" [7]). Het is geen ander dan het formulier waarmede predikanten, die reeds hebben gediend, bevestigd worden, met uitzondering van de plechtigheid der handoplegging die daarbij niet wordt herhaald.

Begrijpelijkerwijze volgt hierna in de zesde plaats: Τὰ περὶ τὴν τῶν τε πρεσβυτέρων καὶ διακόνων ἀναγόρευσιν τελούμενα, ὅπουπερ ἂν συναμφότεροι καθιστῶνται, ὅπου δὲ κεχωρισμένως χρηστέον τούτῳ τῷ τύπῳ κατὰ τὸ συμπεσόν, Typus con-

---

1) Zie hierover: *Verhandeling over de Liturgische Schriften der Nederlandsche Hervormde Kerk*, door J. A. M. Mensinga. (Haagsche Genootschap tot verdediging van de Christelijke Godsdienst). 's Gravenhage, 1851. bl. 164 vv. De door Revius vertaalde woorden luiden daar aldus: Voorts, gelijkerwijs een ieder Christen van wege der liefde schuldig is, zijnen naasten zoo jonk als oud, totter Godzaligheid te vermanen, alzoo wil ik principalijk u lieden, die als getuigen staan over den Doop van dit kind, gebeden en vermaand hebben, dat gij 't zelve in het opwassen, wilt helpen stieren in de wegen des Heeren, opdat het zijnen Doop regt mag beleven."

2) Vgl. Mensinga, t. a. p. bl. 160-163.

3) Revius, l.l. pp. 158-163.

4) l.l. pp. 163-181.

5) l.l. pp. 181-193.

6) Waar dit aanvangt met: »Overmits den gehuwden enz." gaat hieraan bij Revius' overzetting nog vooraf:

»A. & B. volunt, iuxta institutum a Deo ordinem, coniugium contrahere; eum in finem petunt a nobis publicas ac Christianas preces, ut sacro sanctum hoc vitae genus in nomine Dei ordiantur, & ad ejus laudem feliciter absolvant. Si quis autem vestrum habeat quiddam, quo idipsum impediri posse videatur is in tempore ac ordine id in medium proferto, aut postmodum taceto, ac scrupulum negotio iniicere caveto. Largiatur eis Deus suam benedictionem. Amen.

Nemine contradicente, ad finem res perducitur, ita loquente ministro:"

7) Revius, l.l. pp. 193-207.

firmandi seniores et diaconos ubicunque pariter confirmantur, sicubi autem seorsim eos contingat creari, praesenti formula pro re nata utendum" [1]), ten zevende: de »Τύπος τῆς τῶν ἀμετανοήτων ἀφορίσεως, Formula excommunicationis impoenitentium" [2]) en ten achtste: de »Τύπος τῆς προσλήψεως τῶν μετανοούντων, formula receptionis poenitentium" [3]). Ook de »Gebeden" ontbreken niet, maar volgen als: »Αἱ χριστιανικαὶ προσευχαὶ, αἱ ἔντε τῇ ἐκκλησίᾳ κατ' ἰδίαν γινόμεναι, Precationes Christianae, tum quae in ecclesia, tum quae privatim fieri solent" [4]), en wel nader als: »Προσευχὴ πρὸ τῆς κηρύξεως ἐν τῇ κυριακῇ ἡμέρᾳ, Precatio ante concionem, die Dominico" [5]), "Δημοσία ἐξομολόγησις τῶν ἁμαρτημάτων καὶ εὐχὴ ὑπὲρ παντοίων τῆς χριστιανότητος ἐνδεῶν ἐν τῇ κυριακῇ μετὰ τὴν κήρυξιν, Publica confessio peccatorum, ac precatio pro omnibus totius Christianitatis necessitatibus, die Dominico post concionem", »Προσευχὴ πρὸ τῆς κατηχήσεως, Precatio ante doctrinam Catecheseos," »Προσευχὴ μετὰ τὴν κατήχησιν, Precatio post Catechesin," »Δημοσία ἐξομολόγησις τῶν ἁμαρτιῶν καὶ προσευχὴ πρὸ τῆς κηρύξεως, Publica confessio peccatorum et praecatio ante Concionem," »Προσευχὴ σύντομος μετὰ τὴν κήρυξιν, Precatio brevis post concionem," »Ἡ ὄρθειος προσευχὴ, Matutina precatio," »Προσευχὴ ἐπικοίτιος, Precatio vespertina," »Προσευχὴ τῶν κατακλινομένων, Precatio accumbentium mensae," »Εὐχαριστία τῶν τῆς τραπέζης ἐξανισταμένων, Gratiarum actio post sumtum cibum"; met eene »προσευχὴ [6]) ὑπὲρ τῶν νοσούντων ἢ πειραζομένων, Precatio pro aegrotis ac iis qui tentantur," in twee lezingen, wordt dit gedeelte besloten. Over 't algemeen houdt Revius zich aan hetgeen daarover ook later in de kerkelijke Liturgie werd vermeld. Slechts vinden wij hier niet de twee gebeden vóór en na de handeling des Kerkeraads, noch dat vóor de vergadering

---

[1]) l.l. pp. 207–219.

[2]) l.l. pp. 219–225.

[3]) l.l. pp. 225–233.

[4]) l.l. pp. 233–265.

[5]) De aanvang hiervan wordt in de latere uitgave niet gevonden en luidt: »Postquam in ecclesia Christi matutina hora divinus decalogus lectus fuerit aut cantatus, minister verbi inde occasionem sumit adhortandi ecclesiam ad resipiscentiam ac confessionem peccatorum suorum, fiduciamq; in evangelicis promissionibus de Christo: quarum utramq; per sacrae scripturae testimonia commendat ac confirmat; unde impoenitentibus divinam ultionem, poenitentibus divinam gratiam in Christo annunciat. ac postea Deum hoc modo invocat:" Hetzelfde geldt van de slotwoorden: »Corrobora nos etiam in indubitata christianorum fide, uti in ea indies magis ac magis proficiamus, quam ore et corde profitemur, dicentes: *Credo in Deum. &c.*"

[6]) Bij Revius gaan aan het gebed nog deze woorden vooraf: »Postquam aeger fuerit monitus, unde procedant morbi omniaque infortunia, nimirum a Deo, causam vero eorum esse peccatum, quod tollit Christus ab iis, qui in ipsum credunt, quopropter omnia ipsis cooperantur in bonum, oportet et orare pro ipso, iuxta admonitionem Iacobi quo spectabunt istae similesve precationes";

der diakenen. Het geheele werk wordt besloten met de »Κανόνες ἐκκλησιαστικοί, Canones Ecclesiastici" [1]), de namen van het Moderamen der Dordtsche Synode mede vermeld.

Gelijk wij zagen, ontving de lezer met deze uitgave een juist overzicht van de »Doctrina et Ordo" der Gereformeerde Kerk in Nederland zooals deze was begrepen in hare Confessie, Catechismus en Liturgie, terwijl de Dordtsche Kerkorde, hoewel geenszins in alle Provinciën met gelijk gezag ingevoerd, toch het gevoelen der Synode van 1618/19 daaromtrent weergaf. Dat Revius nevens het genoemde, niet ook eene overzetting van de Dordtsche Leerregelen aan deze uitgave toevoegde, is niet geheel te verklaren. Zelf spreekt hij hierover niet. Misschien vindt dit hierin zijnen grond dat deze »vanwege de kerk nooit zijn uitgegeven achter de gewone Kerkboeken" [2]), terwijl bovendien »het eigenaardig karakter dezer Canones" ook eischte »dat men ze niet uitgaf zonder de *Voorrede*, waarin hunne strekking en beteekenis naar eisch wordt verklaard, noch zonder de handteekening van de leden der Synode en de *Sententie* over de veroordeelde Remonstranten" [3]). Practische bezwaren kunnen daartoe ook medegewerkt hebben.

Het werk van de overzetting zelve was den bekwamen Revius overigens alleszins toevertrouwd. Zijne grondige kennis van de Grieksche en Latijnsche talen, ons reeds elders gebleken, gaf hem geschiktheid tot dezen arbeid. Toch heeft hij zich daarbij van anderer hulp bediend, terecht inziende dat dit niet anders dan bevorderlijk kon wezen aan het welslagen van zijne poging. Hij heeft zich vóor hij zijne uitgave in druk gaf, daartoe gewend tot zijnen vriend, den beroemden philoloog, Georgius Pasor [4]), Hoogleeraar te Franeker. Dit blijkt uit een schrijven [5]) tusschen Revius en hem over deze zaak gewisseld, hetwelk bewaard is gebleven en inlichtingen verstrekt over de wijze waarop deze overzetting heeft plaats gehad. Op zeer waardeerenden toon antwoordt hij hierin over de hulp hem door Pasor betoond, en vraagt verder diens gevoelen over eenige punten, waarop hij nog niet voldaan was, en dit mede met het oog op een mogelijken herdruk. Met ingenomenheid spreekt hij van de eervolle onderscheiding aan zijn geschrift ten deel gevallen, dankt zijnen »praeceptor" voor diens

---

[1]) l.l. pp. 267–317.

[2]) Vgl. *De Symbolische Schriften der Nederlandsche Hervormde Kerk, in zuiveren, kritisch bewerkten tekst haar aangeboden tot wettig gebruik,* door J. J. van Toorenenbergen, Tweede druk, Utrecht 1895. bl. 131.

[3]) van Toorenenbergen, t. a. p.

[4]) Zie over dezen geleerde: Vriemoet, l.l. pp. 237–245.

[5]) Opgenomen: »Adversaria" N°. 19.

hulp en beveelt zich ook verder daarvoor aan, terwijl hij ter voldoening aan het verzoek van Pasor, hem enkele opmerkingen mededeelt, gemaakt bij het lezen van diens »Lexicum Novi Testamenti". Ook hier, evenals uit de »Praefatio", blijkt hoe Revius bij de benamingen van de kerkelijke vergaderingen als anderszins de »vestigia veterum canonum graecorum" heeft gedrukt. Wel is het een arbeid geweest, die »industria" vereischte. In het weergeven van den tekst van de vertaalde geschriften gaat hij soms meer, dan minder vrij te werk. Zien wij thans bijzonder welke ontvangst er aan te beurt viel.

Zijn vriend de dichter Pontanus wijdde den »editor hujus opusculi" eenige vleiende dichtregelen, achter de voorrede van de uitgave van 1627 geplaatst.[1]) Doch ook de opdracht aan de Staten-Generaal bleef niet onbeloond: immers daarvan lezen wij: »Die R. v. St. enz. ordonneren enz. te betalen aan Jacobus Revius Predicant tot Deventer, de somma van vijftich ponden van XL gr. denselven by ordre van hare Ho. Mo. voor de dedicatie van syn boeck, genaemt: Belgicarum Ecclesiarum doctrina et ordo, eens toegeleit ende overbrengde enz. Gedaen enz. den 28 octobris 1627" [2]). Evenwel, hierbij zoude het niet blijven.

In die jaren was Patriarch van Constantinopel Cyrillus Lucaris. Ver verheven boven de meesten zijner landgenooten, man van groote geleerdheid, had hij ook zelf een aanmerkelijk deel van Europa doorgereisd. Moeielijke dagen beleefde hij in zijn Patriarchaat. Meer dan ooit toch spande Rome zich onder Paus Urbanus VIII in, de Grieksche en Oostersche kerk met zich te vereenigen [3]), en te brengen tot de erkenning van de oppermacht en het gezag des Pausen. De Jezuïten trachtten dit lievelingsplan van Urbanus ten uitvoer te brengen en meenden dat met inwilliging van verschillende eischen het doel op de beste wijze zoude worden bereikt. Doch zij stuitten op welberaden tegenstand, en die daarvan de ziel en het middelpunt kon heeten, was niemand anders dan Constantinopel's Patriarch, Cyrillus Lucaris. Wat hem tot dit verzet tegen Rome's pogingen dreef, is bekend. Geen vrees voor persoonlijk nadeel of verlies, maar de drang zijner overtuiging bracht hem daartoe [4]). Langs

---

[1]) Later opgenomen in: J. Isaci Pontani *Poematum Libri VI.* Amstelod. Anno 1634. p. 111 sq.

[2]) Deze »Resolutie der Staten-Generaal" (Fol. IIIe XIX) is opgenomen in: »Vereeringen voor opdragten en aanbiedingen van boekwerken enz. aan de Staten-Generaal 1615–1630." Zie: *De Navorscher*, XXVIIe Jaargang, Nieuwe Serie Tiende Jaargang, 1877, bl. 611.

[3]) Cf. hierover o. a. *Kercklyke Geschiedenissen* door J. L. Mosheim. VIII. Amsterdam MDCCLXXII. bl. 362 vv.

[4]) Voor nadere bijzonderheden over het leven van dezen edelen Patriarch, den weg, waarlangs hij zijne overtuiging had verkregen, den strijd, dien hij daarom had te

eenen bijzonderen weg was hij tot de aanvaarding van de Belijdenis der Gereformeerde kerken gekomen. Aanmerkelijk had daartoe bijgedragen de omgang met den gezant van de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden bij het Turksche Hof, Cornelis Haga, die zich te Constantinopel niet slechts als een waardig Ambassadeur of »Orateur" — gelijk hij in de gewisselde Staatsstukken werd genoemd — maar ook als een beslist aanhanger van de Gereformeerde Confessie kennen deed. Krachtigen steun verleende hij Cyrillus in diens pogingen ter verbreiding van de kennis van het Evangelie onder de Grieksche gemeenten, in het bijzonder bij zijn streven om de Heilige Schrift, met name het Nieuwe Testament overgezet in de taal des lands, onder haar bereik te brengen. Grooten invloed heeft inderdaad Haga op den Patriarch gehad.

Aldus stonden de zaken, toen in den jare 1627, den 20sten Augustus, deze uitgave van de overzetting der Geloofsbelijdenis van de hand van Revius in het licht verscheen. Reeds was een exemplaar van de eerste editie in Cyrillus' handen gekomen. Hoe dit was geschied, kan niet met zekerheid worden gezegd. Een en ander blijkt ons uit een schrijven [1]), den 30sten September 1627 door Haga aan Festus Hommius, destijds Regent van het Staten-College te Leiden, gezonden, waarin hij zich aldus

verduren, zijne zoo goed als Gereformeerde Geloofsbelijdenis, in 1629 in de Latijnsche taal te Génève verschenen, den twijfel over de echtheid van dit geschrift, de afdoende weerlegging hiervan, zijn treurig levenseinde dank zij het gelukken van de pogingen zijner vijanden, vgl.: Mosheim, t. a. p. Voorts: *Tweede Eeuw-Getijde van de Geloofs-Belijdenisse der Gereformeerde kerken van Nederlant*, door W. te Water. Middelburg MDCCLXII. bl. 183-190. *Bibliographische Mededeelingen*, van Chr. Sepp. Leiden 1883. bl. 192 vv. Revius, zijn vriend en tijdgenoot, meldt in zijne *Historia Pontificum* p. 319 sq. [zie Bijlage A. bl. v. onder IX.] over hem: »Cyrillus patriarcha Constantinopoleos confessionem fidei Ecclesiarum Orientalium edit, reformatae religioni pene in omnibus consentaneam, papatu e diametro adversam, quippe auctoritatem sacrae Scripturae praefert auctoritati ecclesiae; hanc falli posse ait; solum Christum ejus caput esse; fide, id est, justitia Christi fide apprehensa tantummodo, non autem operibus hominem justificari, sacramenta duntaxat duo, communionem corporis ac sanguinis Christi spiritualem, transsubstantiationem nullam, eucharistiam integram, non mutilem recipiendam, purgatorium nullum, de praedestinatione ac libero arbitrio orthodoxa omnia. Hinc adversus eam Jesuitarum ac aulae Romanae conspirationes." Deze weinig bekende uitspraak van den tijdgenoot is kenschetsend. Voor litteratuur over zijn leven en arbeid, zie Sepp. t. a. p. bl. 194, noot 2.

[1]) Dit schrijven, ten minste een »Excerptum" daarvan, is te vinden bij Revius, zoowel in zijne »Adversaria" onder N°. 2, als in zijn *Dav. III.* p. 671. Dit laatste schijnt aan Prof. N. C. Kist niet bekend te zijn geweest: immers in het »*Nederlandsch Archief voor Kerkelijke Geschiedenis*, Tweede Deel 1842." (deel XIII van de geheele Serie), waar hij bl. 421 en 422 dezen brief blijkbaar uit de »Adversaria" van Revius afdrukt, zegt hij t. a. p. bl. 422: »het bovenstaande uittreksel uit een, zooveel ik weet, ongedrukten brief van den beroemden Cornelius Haga, . . . vond ik onder papieren van Jacobus Revius" enz. Sepp, t. a. p. bl. 200 neemt dezen brief in

uitlaat: »Gratissimum fuit Reverendiss. Patriarchae Cyrillo exemplar illud Confessionis et Catecheseos Ecclesiarum nostrarum, quibus, ut puro Dei verbo consentaneis, Praesul ille doctissimus assentitur" [1]. Wij bemerken hieruit hoe Cyrillus deze uitgave blijkbaar met ingenomenheid had begroet. Haga dit inziende, had niet getalmd daarover aan de Staten-Generaal te schrijven [2].

Ook Revius, dankbaar voor de goede ontvangst die zijn werk reeds bij de eerste verschijning in het Oosten had gevonden, en verheugd dat juist de tweede veel verbeterde en vermeerderde editie in het licht verschenen was, had zich veroorloofd aan de Staten-Generaal te schrijven, verzoekende dat eenige exemplaren daarvan naar Constantinopel mochten worden gezonden. Blijkbaar werd zijn wensch niet afgeslagen. Immers wij lezen daaromtrent [3]: »Alsoo den Orateur Haga onlancx geadviseert heeft datter goede hope is van voortplantinge der gereformeerde religie inde grieksche quartieren, ende dat mitsdien in bedencken gestelt wert of niet daer toe

---

zijn belangrijk verhaal wederom geheel op. Terecht zegt Kist er van: »het levert eene belangrijke bijdrage tot de geschiedenis van den merkwaardigen Patriarch Cyrillus Lucaris en van zijne pogingen ter hervorming der Grieksche kerk, aan welker hoofd hij geplaatst was. Het leert ons de lagen kennen der Jesuiten, aan welke hij uit dien hoofde ten doel stond."

1) Revius, *Dav. Ill.* p. 671.

2) Dit blijkt uit den brief door Revius 28 Febr. 1628 aan Haga gezonden, opgenomen *Dav. Ill.* p. 672 sq., waar hij schrijft: »Intellexi e literis T. A. tum ex iis quas ad Ill. Ordd. tum quas ad D. Festum Hommium dedisti, latum à Domino videri apertum ostium propagandae veritati Euangelicae in Graecia, prae aliis ad eam vehementer inclinare Reverendissimum Patriarcham urbis regiae Cyrillum; ei tua opera, non modo Orthodoxorum Patrum, ac nostrorum Theologorum scripta oblata, verum etiam rem exiguam, versionem Graecam confessionis nostrae a me utcunque concinnatam et editam, quamque, ut puro Dei verbo consentaneam, approbarit. Commodum absoluta erat, cum haec mihi insperanti innotescerent, opusculi mei editio altera, et correctior multo et auctior, itaque divinitus mihi hanc occasionem oblatam ratus, ab Ill. D.D. Ordd. impetravi, ut nonnulla ejus exemplaria ad vos mitterentur, quibus, prout T. A. visum fuerit, distributis, res tanta, per Dei gratiam nonnihil promoveri posset. cujus rei successus a clementissimo Domino expectandus, et ardentibus votis flagitandus est. Rogo A. T. ne in sanctissimo hoc negocio urgendo defatigetur; unum ex his exemplaribus sibi a me offerri ne moleste ferat, e reliquis duobus alterum, nisi grave est, Rev. Patriarchae, alterum R. D. Piscatori tradi, reliqua quacunque commodum erit spargi curet: ignoscat denique, quod homo ignotus tanta confidentia negocia sua interpellare non fuerim veritus. Deum rogo ut Ecclesiae suae pomoeria extendere, ac A. T. ejusdem bono conservare pergat. Daventriae, prid. Kal. Mart. CIƆIƆCXXVIII. T. A devotiss. Jacobus Revius, Minister Eccles. Daventr." Dit voor de geschiedenis dezer Confessie-uitgave zoo belangrijk schrijven, staat vermeld: *Dav. Ill.* l. l. en »Adversaria" N°. 16.

3) Aldus in het »Extract uut het register der resolutie van de Ho. Mo. Heren Staten generael der Verenigde Nederlanden" gedateerd: 22 Febr. 1628. Zie: »Adversaria" N°. 4. *Dav. Ill.* p. 672.

grotelycx soude dienen de grieksche translatie *de belgicarum ecclesiarum doctrina et ordine* by Jacobo Revio predicant tot deventer wtgegeven, is naer deliberatie goet gevonden ende geresolveert dat tot voortsettinge van soo een goet ende Christelyck werck, by den voors. Revio gesonden sullen worden tweehondert ongebonden exemplaren aent Collegie ter Admiral[t]. tot Amsterdam, om by 't selve mette eerste gelegenheyt naer Constantinopelen aen Orateur Haga gesonden te worden. ende sal de voors. Revius op recepisse vant selve Collegie daer van alhier by den Raet van State betaelt werden". Op onbekrompene wijze voldeden de Staten dus aan zijnen wensch. Reeds, toen nauw twee maanden verstreken waren, konden »de gecommitteerde Raden ter Admiraliteit, residerende tot Amstelredam bekennen, dat Jacobus Revius in ons collegio overgesonden heeft een bale met tweehondert grieksche catechismi, omme by ons overgesonden te worden naer Constantinopolen" [1]). Kort te voren had hij ook zelf [2]) eenige exemplaren aan Haga doen toekomen, waarvan hij er een voor den Patriarch bestemd, van een eigenhandig opschrift [3]) had voorzien, en een ander exemplaar wilde schenken aan zijnen vriend Piscator, destijds predikant van de Hollandsche gemeente te Constantinopel, hiertoe eenen brief voor hem daaraan toevoegende [4]). Met welken uitslag al deze pogingen werden bekroond, of inderdaad deze Grieksche overzetting kan worden geacht te hebben medegewerkt tot verspreiding van de kennis des Evangelies onder die »miseri homines" [5]) is niet met zekerheid te bepalen. Ongetwijfeld verschafte deze »Confessie" door de vertaling aldus voor velen toegankelijk gemaakt [6]) aan Cyrillus een welkomen steun bij de uitvoering van zijne plannen. Zelf gaf hij in den jare 1629 eene Belijdenis in de Latijnsche taal, aan Haga opgedragen, te Génève in het licht. Deze, om die reden ook opgenomen in het »Syntagma

---

[1]) Aldus: »Adversaria" N°. 4. cf. *Dav. Ill.* p. 672. Over de betaling van de 200 exemplaren handelen 3 brieven van S. van Haersolte aan Revius, opgenomen, »Adversaria" N°. 3, 5, 6

[2]) Zie het schrijven van Revius aan Haga, boven vermeld.

[3]) Aldus luidend:

Ἁγιωτάτῳ ἐν Χριστῷ πατρὶ κυρίλλῳ τῷ πάνυ, ἐλέῳ θεοῦ Ἀρχιεπισκόπῳ καὶ πατριάρχῃ Κωνσταντινουπολέως, τοῦτὸ τὸ βιβλαρίδιον δεδόσθω ὑπ᾽ἐλαχίστου τῶν Χριστοῦ ὑπηρετῶν

(Cf. »Adversaria" N°. 18. *Dav. Ill.* p. 673.) Ιακόβου τοῦ Ῥηβίου.

[4]) Revius vermeldt dezen brief niet in *Dav. Ill.* Uit »Adversaria" N°. 17, nemen wij dien als Bijlage E. bl. XLIX op.

[5]) Revius aan Pasor. Bijlage E. bl. XLIX.

[6]) Eigenaardig is de wijze waarop J. F. Foppens, *Bibliotheca Belgica*, Bruxellis MDCCXXXIX, ervan spreekt. Hij zegt l.l. I: p. 535 kolom b.: »Librum hunc pestiferum Constantinopolim inque alias Orientis partes destinari curarat Raevius, ad imbuendos (si fieri potuisset) Calvinianis erroribus Graecos schismaticos"(!).

Confessionum" te zamen met de Belijdenissen der verschillende Gereformeerde Kerken, is een voorwerp van grooten strijd geweest, dewijl velen hare echtheid in twijfel meenden te moeten trekken [1]). Hij viel als slachtoffer van den haat der Jezuïeten, hierin door den Franschen gezant ondersteund en »geholpen door de verraadelijke streeken van eenige trouwlooze Grieken" [2]) en werd in 1638, beschuldigd van Majesteitsschennis en hoogverraad, ter dood gebracht.

Deze uitgave van de vertaling der Confessie, in 1627, is in latere tijden door de achtereenvolgens verschenen herdrukken in het vergeetboek geraakt. Ook Te Water heeft haar blijkbaar niet gekend [3]), Adr. Pars [4]) evenmin, Schotel [5]) in onze eeuw daarentegen wel. Dit is zeker voornamelijk hieraan toe te schrijven, dat deze editie voor het gebruik minder geschikt was, nog daargelaten dat een groot deel van de oplage hiervan aanstonds naar het buitenland was verzonden. Door hare uitvoerigheid, mede door de bijgevoegde liturgie, was eene kleinere uitgave gewenschter, opdat naast den Catechismus door Sylburgius vertaald, deze Grieksche overzetting der Confessie op de hoogere classen der gymnasiën kon worden gebruikt. Daaraan dankt dan allereerst de editie van 1635 [6]) haar ontstaan. Het is eene verbeterde druk van de uitgave van 1623 en terecht zegt Alph. Willems [7]) hiervan: »L'édition de 1635 est la mieux exécutée et la plus recherchée." Zoowel de eerste van 1623 als deze van 1635 bevatten een kort voorwoord van den Typographus aan den Lector, waaruit blijkt hoe het voor het onderwijs der »Juventus Christiana" noodig was gebleken naast de Grieksche vertaling van den Catechismus, waarvan de exemplaren her- en derwaarts waren verstrooid en dus eene nieuwe druk werd vereischt, ook eene Grieksche vertaling van de Confessie daarbij te voegen. Dat het eene school-uitgave is, blijkt [8])

---

[1]) Zie hierover de litteratuur bovenvermeld.

[2]) Mosheim, t. a. p. bl. 365, 366.

[3]) Immers, t. a p. bl. 164, deze vertaling besprekende, zegt hij:

»Dewyl die Overzettinge, gedrukt ten jaere 1635, is opgestelt omtrent dien tyt, toen Cyrillus Patriarch van Konstantinopolen, zijne Belydenisse in 't Latyn, en Grieksch heeft laeten uitgaen.... schynt deze Overzettinge ook geschiet te zyn met oogmerk om deeze Geloofs-Belydenisse, als overeenstemmende met die van Cyrillus in de Grieksche Kerken van het Oosten, van nuttigheit te doen zyn." Ware hem de uitgave van 1627 bekend geweest, hij had hier anders geschreven.

[4]) t. a. p. bl. 240 vermeldt hij 1638 als het jaar der eerste uitgave.

[5]) Zie Schotel, *Heid. Catechismus*. bl. 278.

[6]) Zie voor deze volgende uitgaven: Bijlage A. bl. IV. onder III^{e-f}.

[7]) *Les Elzevier. Histoire et Annales Typographiques* par Alph. Willems. Bruxelles-Paris-La Haye. 1880. N°. 422. p. 104. col. deux.

[8]) Een kort Grieksch vers staat in deze en latere uitgaven, niet in die van 1623 en 1627, achter het voorwoord van den Typographus.

uit hetgeen er achter is gevoegd: de formulieren zijn vervangen door »Προσευχαὶ αἱ κατ'ἰδίαν γινόμεναι, Preces privatae." en wel achtereenvolgens: [1]) »Matutina precatio, Precatio antequam in scholam eat puer, Alia precatio Scholastica, Precatio antequam ad opus accedatur, Precatio antequam capiatur cibus, Gratiarum actio post sumptum cibum, Precatio antequam cubitum eatur, Dicta Scripturae Sacrae quibus in suo vitae genere quisque de suo commonefit & eruditur officio sc. Magistratui, Subditis, Maritis, Uxoribus, Parentibus, Liberis, Iuvenibus, Dominis, Servis, Pastoribus, Ecclesiae, Disciplina Ecclesiastica". Dat Revius deze »Preces" enz. heeft opgesteld in dezen vorm, wordt niet vermeld, doch in de eerste uitgave van 1623 zijn zij reeds mede opgenomen. Deze editie nu van 1635 is ten gebruike van de scholieren herhaaldelijk herdrukt [2]), in 1638, 1660, 1661 [3]), bij verschillende uitgevers, doch met volkomen gelijken titel en inhoud, en in het licht verschenen buiten toedoen van onzen Vertaler. Evenmin had Revius eenig aandeel in de nieuw-Grieksche overzetting van de symbolische en liturgische schriften die in 1648 te Leiden, door den Archimandriet Hierotheus van Cephalonie bewerkt, het licht zag [4]).

Deze vertaling van de Geloofsbelijdenis mag bij de bespreking van Revius' Theologischen arbeid met eere worden vermeld.

---

[1]) Kortheidshalve deelen wij slechts den titel in het Latijn mede.

[2]) Zie de Bibliographie: Bijlage A. bl. IV. onder III^{c-f}.

[3]) Willems, l. c. p. 216^{b} N°. 873 zegt van deze uitgave, wat eveneens, ten minste naar den inhoud, van de vorige geldt: »Véritable elzevier de Leyde, réimprimé ligne pour ligne sur l'édition de 1635."

[4]) Sepp, *Bibl. Mededeel.* bl. 230 vv. *Dav. Ill.* p. 673. Een exemplaar van deze uitgave (10–500 p. 4°.) bevindt zich in de Univ. Bibl. te Leiden.

3. DE UITGAVE VAN LAURENTIUS VALLA »DE COLLATIONE NOVI TESTAMENTI."

Ook op het gebied der Nieuw-Testamentische Exegese verdient Revius' naam te worden genoemd wegens de door hem bewerkte uitgave van Laurentius Valla »de Collatione Novi Testamenti", in 1630 in druk verschenen [1]). Reeds 5 Sept. 1627 was daaromtrent door hem aan de Classis van Deventer »versocht off uit des E. Classis goetfinde annotationes Laurentii Vallae in nov^{m}. test^{m}. mochten herdruct worden" [2]) en zulks »geconsenteert ende ten selven einde D. Casp^{s}. Sibelius en D. Jac. Revius gedeputeert, dat haar E. hetselve werck visiteeren" zouden, welk besluit 29 April 1628 bekrachtigd werd [3]) »mits nochthans dat de fauten ofte in margine ofte ten minste in praefatione opgeteeckent en daerby ghevoegt" werden. Na veel arbeid zag het aldus geapprobeerde werk het licht en werd de naam van Valla wederom mede door deze uitgave bij velen meer dan tot dusver bekend.

Als Italiaansch Humanist, Philoloog en Philosoof, Exegeet en Criticus, had deze zich grooten roem verworven op historisch gebied door zijn in 1440 verschenen »Declamatio de falsa credita et ementita Constantini donatione." Spoedig daarop trad hij met een geschrift op, dat in 1444 opgesteld, eerst ruim 60 jaar later door Erasmus te Parijs werd uitgegeven, zijn »de Collatione Novi Testamenti", eene vergelijking van de Vulgata met den grondtekst, eene poging tot verbetering van de in vele opzichten zoo gebrekkige overzetting.

De uitgave van Valla's geschrift door Revius bezorgd, is opgedragen aan Zutphen's Magistraat. Dankbaar greep hij de gelegenheid aan hun een teeken van zijne hoogachting te schenken. »Nieuw en oud waren hier als vereenigd. De schrijver, — zoo vervolgt hij — is Laurentius Valla, een man van naam, wien niemand voorwaar van gemis aan een scherp verstand en nauwkeurig oordeel zal beschuldigen. Als weleer Hercules heeft hij, na vervaarlijke dwalingen te hebben overwonnen, dien Augias-stal gereinigd, die barbaarsche ruwheid, dat bedrog, waarmede door der menschen zonde, de Codex Sacrae Scripturae als was vervuld. Zóó behendig en met zulken goeden uitslag vermocht hij die reiniging ter hand te nemen, dat hij eene eeuw later deze lofspraak van Bellarminus, den gezworen vijand der waarheid, verdiende: »dat hij wel een voorlooper

---

[1]) Zie Bijlage A. bl. v. onder VII.
[2]) Zie Acten der Classis van Deventer. 5 Sept. 1627.
[3]) t. a. p. 29 April 1628.

der Luthersche secte — d. i. van het door Gods erbarming gezuiverd Evangelie, voegt Revius er bij — schijnt te zijn geweest. En dat wel vooral door dit zijn boek, overmits hierdoor de groote Erasmus, — om dezelfde reden als Laurentius daarom door Bellarminus »gedoodverfd" [1]), — gelijk Beza wederom door dezen, tot dien onsterfelijken arbeid aan het Nieuwe Testament den eersten stoot ontving. Voorwaar, zelf verdient zulk een boek dus geenszins onbekend te blijven. Deze uitgave wil het daarvoor trachten te behoeden".

Ziedaar, waarom ook Revius hiertoe kon besluiten. Doch ook bovendien, het zoude daar staan »als een gedenkteeken van zijne hulde voor die mannen, binnen wier gebied hij zijne heilige bediening eens had aanvaard, door wier welwillende ontvangst en behandeling hij Zutphen als zijne tweede vaderstad was gaan beschouwen, de stad, die daarom juist gelukkig kon heeten, daar zij door hare vrome Magistraten en trouwe Predikers, zich immer, reeds van het begin der kerkhervorming af, in de zuivere, onbesmette heilsleer had verheugd. Moge God, — zoo besluit hij zijne opdracht — de Gever van zóoveel goeds, dit blijvend bestendigen en U met het schild van Zijne gunst eeuwiglijk behoeden !"

Behalve de vermelding vau het Grafschrift, aanwezig in het Lateraan te Rome, ter eere van Valla opgericht, gaat aan het eigenlijke stuk zelf nog vooraf een hoogdravend lofgedicht, door den Deventerschen Hoogleeraar David Scanderus zijnen »amicus mille nominibus honorandus, dignissimus Daventriensis, soloci calamo et prolixo animo," toegezongen, waarin hij Revius met aandrang toeroept meerdere zulke uitgaven te doen volgen.

Uit enkele zinsneden in de voorrede bleek ons reeds met welk oogmerk Revius dezen arbeid had ter hand genomen: »Ignorata diu Vallae monumenta requirit," zegt Scanderus hiervan, terwijl een later auteur [2]) het aldus beschreef: »Il a fait choix de cet Auteur, parce qu'il lui trouvait quelques opinions favorables à la doctrine des Prétendus-Reformés." Vorm en inhoud beide van het stuk hadden hem aangetrokken. Hij vond daarin het streven den zin der Schriftwoorden, gelijk deze zich gaven, nauwkeurig weer te geven, niet naar hetgeen »bedriegerij van menschen" daarvan wilde maken.

Vóor hij aan het eind van de uitgave zijne eigenlijke »Notae" [3]) daarop mededeelt, bespreekt Revius kortelijk enkele bijzonderheden betreffende de geschiedenis van Valla's geschrift. Al aanstonds [4]) verantwoordt hij

[1]) »Quem idcirco eadem qua Laurentium fidelia dealbat Bellarminus."

[2]) Paquot, l. c. p. 511, prem. col.

[3]) Revius, l.l f. 217r.-251v.

[4]) l.l. f. 212r.

zich over de verandering van den titel, waar hij. dezen door »De Collatione Novi Testamenti" in stede van door »Annotationum" Libri Duo weergaf. Slechts éene reden bestond daarvoor, maar deze was dan ook βιαστική : immers, wel het eerstgenoemde, niet het andere opschrift, is van den schrijver zelven. Uitvoerig bewijst hij dit met aanhalingen uit diens brieven, waar hij over dezen arbeid spreekt, alsmede uit eene enkele opmerking in de verhandeling zelve voorkomende [1]). Ook de verdeeling in twee boeken is Valla's eigen werk [2]). Gelijk wij zien, legt Revius eene groote nauwgezetheid, bijna gezegd schroomvalligheid aan den dag, waar het geldt de behandeling van de vruchten van anderer onderzoek. Hooren wij nader wat de geschiedenis van deze merkwaardige »Collatio" was.

De uitgave mocht Laurentius zelf niet aanschouwen, zooals blijken kan uit zijn antwoord op een schrijven hierover gewisseld [3]). Doch bij allen, die er inzage van hadden bekomen, was het werk gunstig ontvangen, en de beste geleerden, »wier oogen niet door het venijn van de afgunst waren bevochtigd", hadden het welwillend beoordeeld, terwijl zoowel Paus Nicolaas V zelf, als ook de kardinalen, mannen die der zake kundig waren, tot zijne lofredenaars behoorden, zoodat éen hunner het kon beschrijven als een werk, »nuttig tot een recht verstaan van de Heilige Schrift" [4]). Begrijpelijkerwijze verwees dan ook Laurentius zijne berispers naar dit gunstig oordeel als ook naar de ondersteuning door hem van Kardinaal Nicenus ondervonden, waaraan het ook was toe te schrijven, dat enkele opmerkingen over sommige plaatsen door anderen gemaakt, mede waren opgenomen. Uit dit alles blijkt [5]) hoe zeer voortreffelijke mannen, hoe zeer ook de Roomsche Geestelijkheid toen ter tijd waren ingenomen met de verbetering van de »Editio Vulgata" en de nauwgezetheid, die Laurentius hierbij aan den dag legde. Sommigen evenwel uit afgunst en vijandschap, bleven het met leede oogen aanzien, met name Pogius Florentinus, een pauselijk beambte, man van een liederlijk levensgedrag, die een zeer schandelijk boek: »Confabulationes nobilitatum" had uitgegeven. Meenende, dat Laurentius met zijn fijn oordeel zijne onbeduidendheid als schrijver had bemerkt, zond hij een zeer smadelijk schotschrift tegen hem in het licht, vol bedreigingen tegen zijn leven en bezittingen, ter oorzake van dezen zijn arbeid. Maar deze beveiligde zich met een tegengif, en slingerde zijn bliksem tegen Pogius, als zijnde een »homo tartareus, Satanae

1) l.l. f. 212^{v}.
2) l.l. f. 213^{r}.
3) l.l. f. 213^{v}.
4) l.l. 214^{r}.
5) l.l. 214^{v}.

frater, Belial filius et ignis aeterni sempiternum pabulum." Eveneens veranderde zijn mededinger bij het hof te Napels, Antonius Panormita, nu ook in zijn vijand, een man van hetzelfde soort als Pogius, eveneens uitgever van een zedenkwetsend boek, dat hem bijna op den brandstapel had gebracht [1]). Niet openlijk maar in het geheim trad hij tegen Valla op. Dat het dezen niet zwaar viel zich tegen dezulken te verdedigen, wier wijze van strijd voeren hunner waardig was, laat zich begrijpen [2]).

Het korte overzicht, boven gegeven, is ongeveer datgene wat bij Laurentius zelven omtrent dit zijn werk is te vinden [3]). Reeds lang ware het geschrift verloren gegaan, hadde niet »vir incomparabilis Erasmus Roterodamus" in den jare 1504 in eene oude Bibliotheek een exemplaar er van gevonden. Hij toonde het aan Christophorus Fischerus, den »protonotarius Apostolicus ac Pontificii juris D.," wien het zeer behaagde en die hem aanstonds noodigde het uit te geven en zich als schutspatroon van het boek aanbood. Het volgend jaar voldeed Erasmus aan zijn wensch en droeg het hem met eene sierlijke voorrede [4]) op. Een tijdlang ontkwam het nog aan de censuur [5]) van de Trentsche Vaderen en van Pius IV, die, toen hij een »Index librorum prohibitorum" had uitgegeven en daarop enkele werkjes van onzen schrijver geplaatst — als zijn: »de falsa donatione Constantini," »de libero arbitrio," »de voluptate" — nogthans hieraan niet raakte. Doch Sixtus V volgde hem op. Met het boek: »de Persona contra Boethium" kwam het nu, »nisi corrigantur" tenminste, tegelijk op den Index.

Ziedaar de geschiedenis van dit geschrift van Valla. Niet voorspoedig was zijn lot, daar het, zoo al eenmaal uitgegeven, dan toch slechts met verandering van titel, zonder het onderscheid der boeken, vol gebreken en zonder orde het licht zag [6]). Vier van die uitgaven, meldt Revius, is hij op het spoor gekomen. De eerste, naar het schijnt [7]) van 1505 te Parijs, kwam hem niet onder de oogen. Wel de volgende drie, van Bazel: de eerste hiervan werd in 1526 door Cratander, de andere te zamen met Valla's overige werken in 1540 door Henricus Petrus op zeer onachtzame wijze bezorgd, en zoozeer gelijk dat duidelijk het eene

---

[1]) l.l f. 215r.
[2]) l.l. f. 215 deelt Revius eenige voorbeelden mede van den schandelijken laster, dien zij tegen hem uitstrooiden, naar aanleiding van hetgeen Laurentius zelf daaromtrent schrijft.
[3]) l.l. f. 215v.
[4]) Deze voorrede is in de 2de uitgave door Revius opgenomen.
[5]) »Virgula censoria."
[6]) l.l. f. 216r.
[7]) »Illum enim et locum et numerum praefert epistola quam Erasmus ei praefixit in Epistolarum opere l. 3 p. 190."

[redacted]

woord uit het andere, de éene schrijffout uit de andere is voortgekomen. De laatste editie van 1541 is van Balth. Lazius: blijkbaar was deze bewerkt door een ijverigen corrector, die de meeste drukfouten verwijderde, doch »de inwendige ziekte die als in het ingewand zelf zat," niet vermocht te genezen. Het verdere nog daargelaten, heb ik, schrijft Revius, ter nauwernood één tiende grieksche woorden gelezen, die op hunne plaats stonden, daar de meesten door elkander heen her- en derwaarts verstrooid waren. Bleef de zin onbedorven, dan zou men het nog kunnen dulden, maar daar deze vaak verduisterd en tegen de bedoeling des schrijvers uitgelegd wordt [1]), moest de poging worden gewaagd de meesten weder op hunne plaatsen te stellen [2]). Ik weet voorwaar, dat het geen aangename taak is in het werk van een ander zijn vernuft te willen toonen, maar zulks is hier niet geschied, daar deze wanorde blijkbaar van vreemde hand afkomstig is, hetzij dat Laurentius — wat zich bij een »Collator" wel denken laat — de grieksche woorden op het wit van de bladzijden heeft geplaatst en een ander deze dan vervolgens, al naar het trof, in den tekst voegde, hetzij dat de eene of andere waarschijnlijke reden kan gevonden worden. Toch meen ik, dat mijn vermoeden juist is. Wie toch eenmaal den titel durfde te veranderen en de onderscheiding van de boeken te laten vervallen, waarom dan ook dit niet ondernomen? Schijnt het iemand anders toe, ik zal er geen woorden over verspillen, laat hij zich met de vroegere uitgaven vermaken."

Ten slotte doet hij nog voor twee zaken, meer van moeite dan van vernuft, een beroep op de goedkeuring van hen die in zijn werk belang stellen: vooreerst dat hij bij de door Laurentius aangehaalde woorden het cijfer van het vers heeft geplaatst, iets wat deze niet doen kon, overmits de onderscheiding in verzen toen nog niet bestond. Dit is een weldaad van Robertus Stephanus, die elk hoofdstuk hierin afdeelde. Hoezeer men hiermede was ingenomen, kan blijken uit hetgeen hierover wordt vermeld [3]): »Inventum autem illud simul in lucem, simul in omnium gratiam venit: simulq. in tantam auctoritatem, ut quasi exauctorarentur aliae Testamenti Novi, sive graecae, sive latinae, sive gallicae, sive germanicae, sive in alia

---

[1]) l.l. f. 216r.

[2]) Van daar dan ook dat in de *Levensbeschrijving van Beroemde en Geleerde mannen*, Twede stuk, Te Amsteldam 1730, bl. 623–631 en 638–640, waar dit werk van Valla wordt besproken, de uitgave van Revius »oneindig netter dan de vorige" wordt genoemd. Overmits hier het jaartal 1638 als het jaar der uitgave van Revius en het »onderscheit der vaerzen" daarin als iets nieuws wordt aangeduid, iets wat evenwel reeds in de editie van 1630 voorkwam, heeft waarschijnlijk deze schrijver den druk van 1630 niet gekend.

[3]) »Verba sunt filii Henrici: Praefat. in Concordant. graecas" zegt Revius.

vernacula lingua editiones, quae id inventum secutae non essent" [1]). Voor het nut hiervan ook in dit werk en dit wel bij een zaak van groot belang, waarin dwaling licht mogelijk is, verwijst Revius naar zijne toelichtingen op I Joh. 5. Ten andere verontschuldigt hij zich, bij de vele aanhalingen uit de Heilige Schrift de hoofdstukken en verzen op den rand te hebben bijgevoegd, iets wat de schrijver geheel en overal had nagelaten, gelijk ook meestal om in hetgeen hij uit andere schrijvers bijbrengt den lezer door het aanteekenen van de plaatsen terecht te brengen. Vandaar de duisterheid, waaronder de schoonste zaken vaak verborgen blijven. Het een en ander is er op die wijze bijgevoegd doch niet alles volkomen, wat ook niet mogelijk was. Voorts zijn nog de woorden van den gewijden tekst of die daaruit zijn genomen, door andere letters aangeduid dan die van Laurentius zelven, iets wat bij deze afgekorte wijze van schrijven allernoodigst maar daarom toch niet geschied was.

Aanleiding en doel van dezen arbeid van Revius is ons thans duidelijk geworden. Zooveel het mogelijk was, lieten wij hem zelven spreken of gaven zijne bedoeling verkort weder. Al willen wij niet vooruitgrijpen op onze slotbeschouwing over deze uitgave, toch is het reeds duidelijk gebleken hoe hij de taak, welke hij zich voorstelde, nauwkeurig omschreef en zijnen lezers getrouw wenschte mede te deelen in hoeverre hij hiervan als van eigen werk mocht spreken. Doch zien wij of de uitvoering overeenkomt met hetgeen hij zich daarvan voorstelde.

Reeds vernamen wij wat Valla zelf zich ten doel had gesteld. In een tijd toen op het gebied van de exegese des Nieuwen Testaments »zelfstandige studie bijna de grootste zeldzaamheid en berusten in der vaderen wijsheid gewoonte werd" [2]), was dit geschrift »eene verkwikkende tegenstelling tegen het ziekelijke en bekrompene, dat zoolang vóór hem geheerscht had" [3]), tegen eene richting, die niet naar de Heilige Schrift zelve maar ook hierin naar Rome's traditie daaromtrent terug wilde en zich willekeurig allerlei vernuftspel met den Codex Sacrae Scripturae veroorloofde. Nauwkeurig wil Laurentius aan den griekschen tekst de Vulgata toetsen en de vele afwijkingen aan het licht brengen. Het werk is in twee boeken verdeeld, waarvan het eerste den tekst van de vier Evangeliën, het andere dien der overige Boeken des N. Verbonds behandelt. Op het hierin vermelde geeft Revius aan het slot zijne »Notae". »La plupart des Remarques de Revius sont purement Grammaticales et destinées principalement à corriger les

---

[1]) Ll. f. 217ʳ.

[2]) J. I. Doedes, *Hermeneutiek voor de Schriften des Nieuwen Verbonds.* Derde druk. Utrecht, 1878. bl. 21.

[3]) Doedes, t. a. p. bl. 24.

fautes, qui 's étoient glissées dans l'Ouvrage de Valla" [1]), heet het hiervan terecht. Toch, al zijn het slechts korte aanteekeningen, ze getuigen van ernstige studie. De hem ten dienste staande commentaren heeft hij blijkbaar met zorg geraadpleegd. Ook in de profane litteratuur der Oudheid blijkt hij geen vreemdeling. Verwijst Valla bij het bespreken van uitdrukkingen, zinswendingen, woorden, naar parallele plaatsen bij Xenophon, Plato, Herodotus, Plautus e. a. voorkomende, Revius wijst deze in zijne »Notae" nauwkeurig aan. Waar hij meende dat gene oorspronkelijk anders had geschreven, verandert hij de lezing, doch laat niet na dit aanstonds te vermelden. Geven wij van een en ander voorbeelden.

Naar aanleiding van de woorden van Matth. I : 16^b opent Valla zijne beschouwing en bespreekt [2]) de vraag: »Quid causae est cur interpres Graecus (nam Hebraïce scripsit Mattheus) utitur genitivo Graeco — Μαρίας — hic in Mariae nomine, alibi nominativo Graeco, inquiens: *Nonne mater ejus dicitur Mariam?* Μαριάμ." Daarop treedt hij in een uitvoerig betoog over vergelijking van dezen als indeclinabile nomen met andere dergelijke namen. Sprekende over de verschillende »Maria's" waarvan in het Nieuwe Testament wordt gewag gemaakt, zegt hij onder meer [3]): »quod de Maria Magdal. dicitur: *Maria optimam partem elegit, quae non auferetur ab ea*". Naar aanleiding van het »utitur genitivo graeco" merkt Revius op [4]): »Erasmus in ora libri posuerat: utatur. Sed idem loquendi modus est apud Vallam in Matth. 25 circa finem, Marc. 12. 15 et alibi. Itaque nihil muto" en verbetert te recht het citaat over Maria Magdalena: »fuit haec soror Marthae è Bethania, Jo. 11 : 1. non Magdalene è Galilaeae vico Magdala, de qua Matth. 15. v. ult". Geenszins staat Revius stil bij elk vers, waarvan Valla den tekst bespreekt. Zegt deze [5]) op Matth. V : 6 : *Beati qui esuriunt & sitiunt justitiam, quoniam ipsi saturabuntur:* Ego dixissem: *justitia.* De iis enim opinor Deum loqui, qui propter justitiam esuriunt et sitiunt, cum addatur quoniam satiabuntur," — gene roept uit [6]): »Quid hoc monstri est, *esurire justitiâ?* hoc nec cum graeco textu, nec cum sequenti glossemate, nec cum sana ratione satis convenit". Getrouw aan zijn plan vermeldt hij telkens: »loco suo motum erat" [7]), »hoc alienum locum obtinebat" [8]), teekent bij Matth. XIII aan [9]): »Hoc caput cum

---

[1]) Paquot, l. c. p. 511 prem. col.

[2]) *Laur. Vallae de Collatione Novi Testamenti.* ed. J. Revius. f. 1^r.

[3]) l.l. f. 2^r.

[4]) l.l f. 217^v.

[5]) l.l. f. 11^v.

[6]) l.l. f. 219^r.

[7]) l.l. f. 219^v.

[8]) l.l. f. 220^r.

[9]) l.l. f. 221^r.

praecedenti confusum erat prioribus editionibus, postremae auctor distinxit", enz.

Gelijk wij reeds boven zagen, zijn de verbeteringen van den uitgever veelal grammatische: zoo o.a. ook waar hij bij Matth. XIII : 4 eenigszins uitvoeriger de constructie van de »duplex negatio οὐ μὴ" bespreekt [1]), en, hoewel hij het »exempla afferre" hier »ociosum" acht, »cum ubique occurrant", zijne meening toch met een enkel bewijs staaft. Blijkbaar heeft hij ook Beza nauwkeurig geraadpleegd: vaak volstaat hij dan ook, bij afkeuring van verklaringen door Valla gegeven, met een »veriorem sensum vide apud Bezam" [2]) of »videndus Beza" [3]) of »vide Bezam, cum quo sentio" [4]). Enkele malen veroorlooft hij zich tot bepaalde exegese over te gaan, met name daar waar hij zich met hem niet vereenigen kan. Zoo bij Joh. I : 15. Naar aanleiding van Valla's: »*qui ante me genitus est, nam et hoc significat γέγονεν, sive, Extitit*", merkt Revius op [5]): Quia testimonium divinitatis Christi habet locus iste, vindicandus est ab interpretatione Bezae. is τὸ, ἔμπροσθέν μου γέγονε, vertit antepositus est mihi", (quod et Bellarm. sequitur Controv. 2. l. 1. c. 18.) quia ἔμπροσθεν in his libris non significet »tempus" sed »locum", nec γέγονε »esse" sed »fieri". quod ad prius attinet, de libris Novi Testamenti non abnuo, sed cum in Veteri Test. locis quamplurimis ita accipiatur ea vox, nihil opinor vetabit et hic ita sumi. Notabo tantum ea capita in quibus, ut hoc loco, constructa est cum genitivo. Vide ergo I Reg. 3, 18. 18, 5. 23. 25. etc. Es. 42, 35 (in graeco 43, 10) ἔμπροσθέν μου οὐκ ἐγένετο ἄλλος θεὸς, καὶ μετ' ἐμὲ οὐκ ἔσται. Alterum illud, de voce γίνεσθαι falsi convincunt multa dicta in quibus pro εἶναι usurpatur. v. Matth. 6, 16. 8, 24 10, 16. 11, 26 etc. Sed operae non est omnia exscribere. Quia vero etiam pro »gigni" accipi posse scribit Laurentius, et hoc fatebitur quisquis" Homerum legerit etc". Et unde quaeso Christus μονογενὴς dicitur nisi a γίνομαι; refugerunt tamen hanc vocem in doctrina de Deitate Christi Patres, et τὸ γεννᾶσθαι praetulerunt propter Arianos, qui illam πολύσημον οὖσαν pro ποιεῖσθαι et κτίζεσθαι in ore habebant." Dat hij overigens vooral bij aanhalingen nauwlettend toezag, blijkt waar hij [6]) een »interpres" — om die reden »castigandus cum sua obscura diligentia" — bij het weergeven van eens anderen woorden op eene »monstrosa interpretatio" betrapt.

Over 't algemeen blijkt Revius met Valla's werk te zijn ingenomen. Van-

---

[1]) l.l. f. 221r.
[2]) l.l. f. 228v.
[3]) l.l. f. 229r.
[4]) l.l. f. 229v.
[5]) l.l. f. 231r.
[6]) l.l. f. 232r.

daar ook zijn waardeerend oordeel, al zegt hij somtijds [1]: »Vallae versio, ut mihi videtur, nec coelum nec terram tangit" of [2]: »hic memoria Laurentio fraudi fuit." Wij zouden de aangehaalde voorbeelden van de methode volgens welke Revius deze uitgave bewerkte, met velen kunnen vermeerderen doch bepalen ons tot de genoemde.

Van dit geschrift nu verscheen in 1638 eene nieuwe uitgave [3], bovendien nog aan »Deputati" van de Graafschap Zutphen opgedragen en vermeerderd met eenige Latijnsche verzen, waarvan een op Valla en twee op Revius, t. w. van zijn ambtgenoot Bernardus Wyngardus en H. Heydendal [4]. De reeds besproken voorrede, waarmede Erasmus zijne uitgave van Valla aan Christophorus Fischerus wijdde, vinden wij in deze tweede editie door Revius mede opgenomen: de bijzondere geschiedenis van deze »Collatio," eene »praeda neutiquam vulgaris" [5]) wordt hier, gelijk wij zagen, uitvoerig beschreven. Het eigenlijke stuk van Valla zelf wordt onveranderd herdrukt, slechts de »Notae" van den uitgever zijn ietwat vermeerderd en waar hij het noodig oordeelde, ook verbeterd; het karakter van het geheele werk is evenwel onveranderd gebleven. Ter bevordering van de bruikbaarheid is achter den tekst eene »Index verborum ac rerum quarundam praecipuarum" gevoegd, waardoor in eene leemte bij de eerste uitgave is voorzien.

Het aandeel dat onze uitgever van Valla's »Collatio" in de inmiddels verschenen »Statenvertaling" gehad heeft, kan niet met zekerheid bepaald worden. Dat hij tot herziening van anderer arbeid werd geroepen, was ongetwijfeld eene eervolle onderscheiding. Doch zijne benoeming gold de revisie van de vertaling des Ouden, niet des Nieuwen Testaments. Met dit al, Revius heeft getoond op bescheidene wijze zich op exegetisch gebied te willen, maar ook te kunnen bewegen. Hetgeen ons uit andere geschriften van zijne hand reeds is gebleken omtrent zijn persoon en karakter zien wij ook hier wederom bevestigd: groote nauwkeurigheid, gepaard aan een juist, welgestaafd oordeel. Reeds het enkele feit dat hij tot eene uitgave van deze »Collatio" in nieuw gewaad en met aanteekeningen van zijne hand voorzien, kon besluiten, moet ons gunstig voor hem stemmen en het is te betreuren, dat hij het op exegetisch gebied bij deze enkele studie heeft gelaten. Toch zal het hem blijvend tot eere zijn op deze wijze de nagedachtenis van Laurentius Valla geëerd en mede zijn werk voor vergetelheid te hebben bewaard.

---

1) l.l. f. 243^{v}.
2) l.l. f. 246^{r}.
3) Zie Bijlage A. bl. v. onder VII*b*.
4) »Amore exuberans cecinit." Dezelfde bezong hem ook bij de verschijning van zijne *Over-Ysselsche Sangen en Dichten*.
5) Gelijk Erasmus zijne vondst noemde. Zie de »praefatio" bij Revius. f. 1.

4. DE TWIST OVER DE VERHOUDING VAN KERK EN STAAT.

Sinds Joh Wtenbogaerdt in 1610 zijn »Tractaet van 't Ampt ende Authoriteyt eener Hoogher Christelicker Overheydt in kerkelicke saecken" had in 't licht gezonden en met al de kracht van zijne overtuiging het goed recht der Staten verdedigd, was de strijd over de verhouding van Kerk en Staat tusschen »Kerkelijken" en »Politieken" met vermeerderde hevigheid ontbrand. Antonius Walaeus, destijds predikant te Middelburg, was met »Het Ampt der Kerckendienaren, midtsgaders de authoriteyt, ende opsicht, die een Hooghe Christelicke Overheydt daer over toecompt" in 1615 tegen hem opgetreden en kon met recht de tolk bij uitnemendheid van Wtenbogaerdt's tegenstanders worden genoemd [1]). Schaarden de Remonstranten zich in dezen strijd geheel aan de zijde der politieken, te meer mag het dus verwondering wekken dat een man, die door al wat Arminiaan was werd verafschuwd, toch in dit opzicht door hen, die overigens zoo geheel en al met hem op hetzelfde standpunt stonden, van overhelling tot Remonstrantsche gevoelens werd verdacht en als een tegenstander beschouwd en behandeld. Deze man was Nicolaus Vedelius [2]), sinds 30 Augustus 1630 te Deventer den eersten leerstoel in de Godgeleerdheid en Hebreeuwsche taal bekleedende. Meer dan eenig Contra-Remonstrant verhief hij het gezag der Overheid in kerkelijke zaken en verdroeg ter wille van deze zijne overtuiging, met vreugde al de aanvallen waarmede een tijd lang zijne tegenstanders hem in zijn optreden bemoeilijkten. Toch had hij voor de overmacht moeten bukken en de handen in den schoot gelegd. Althans voor een tijd. Want nauw had hij Deventer verlaten en eenige jaren de wegens het overlijden van Joh. Bogerman ledig geworden plaats in de Theologische Faculteit te Franeker vervuld, toen hij wederom naar de pen greep en zijne geliefkoosde meening, ditmaal niet belemmerd door een machtigen kerkeraad, door invloedrijke predikanten, in een kort geschrift door den druk openbaar maakte en uiteenzette. De inhoud hiervan was gelijk aan dien van het stuk, waarvan de Magistraat te Deventer weleer de uitgave had verboden. Ditmaal verscheen het onder den titel: »de Episcopatu Constantini Magni, seu De Potestate Magistratuum Reformatorum, circa

---

[1]) Zie de uiteenzetting van zijn standpunt te dezer zake, bij: De Lind van Wyngaarden, t. a. p. bl. 153 vv.

[2]) Paquot, l. c. p. 511. col. prem. spreekt van hem als: »grand flatteur des Magistrats à qui il donnoit tout pouvoir sur les choses qui appartiennent à la Religion."

res Ecclesiasticas Dissertatio Repetita cum responsione ad Interrogata quaedam" [1]). Nieuw kon het dus niet heeten. Vooraan plaatste hij de bekende uitspraak van Constantijn den Groote, welke hij zich voorstelde in zijn geschrift te commentarieeren: »Vos quidem eorum, quae intra Ecclesiam sunt, ego autem eorum, quae extra eam sunt, a Deo sum constitutus Episcopus" [2]). De voorrede, een »prologus galeatus" gelijk Revius die noemt [3]), maakt reeds »de richting, hem eigen, ons volkomen bekend" [4]). Zijne meening is: [5]) »de scepter van den Magistraat heeft, volgens de leer aller Gereformeerde kerken, als 't ware twee uiteinden, »potestatem nimirum Ecclesiasticam externam, non quidvis pro lubitu faciendi, sed secundum verbum Dei externe gubernandi Ecclesiam": daarvan geldt terecht Constantijn's uitspraak. De andere »apex" is »potestas civilis. Ita ut si Magistratui eripiatur potestas Ecclesiastica, non integer amplius Magistratus, sed ex parte tantum sit, quandoquidem ei ademta erit pars una potestatis ipsius et quidem praecipua ac potissima." In het kort komt zijn gevoelen daarop neer. Uit vrees dat iemand hem van verandering mocht betichten, is dit een letterlijke herdruk van de (verboden) uitgave van 1638 »sine ulla mutatione, additione, detractione" [6]). Vooraan prijken de namen van Andreas Rivetus en van Vedelius' ambtgenoot Joh. Maccovius, eveneens Hoogleeraar in de Godgeleerdheid te Franeker, beiden hunne volkomene instemming met het geschrevene betuigende.

Ondanks deze beschermers, wier namen ongetwijfeld veler argwaan zouden wegnemen, had echter de vernieuwde uitgave van Vedelius' »Dissertatio" veler tegenspraak uitgelokt. Behalve Trigland, Gul. Apollonius, Jod. Larenus [7]) had ook Revius zich tot den strijd tegen hem aangegord. Hij die de geschiedenis van Vedelius, sinds zijn verblijf in Holland, geheel mede had doorleefd en hem reeds te Deventer zoo fel bestreden,

---

1) De titel van het eerste geschrift is in Hoofdstuk I, 2 vermeld. De thans besprokene uitgave zag het licht: »Franekerae, Apud Idzardum Alberti, Typograph. M.DC.XLII." (Remonstr. Bibl. te Amsterdam) en werd herdrukt: »Delphis, Apud Iacobum à Beeck. 1661." Eene Hollandsche vertaling verscheen als: *»Het bisdom van Constantyn de Groote, waar in vertoond werd de magt der hooge overheid in kerkelijke zaken.* Door N. Vedelius. Tot Rott. bij J. Naeranus 1663."

2) Zie hetgeen Paquot, l. c. p. 511 col. prem. over de verklaring hiervan meedeelt.

3) Revius, *Examen Dissertationis D. Nicolai Vedelii.* Dedicatio p. 2. (onze pagineering). Zie Bijlage A. bl. VII. onder XIX.

4) Sepp, *Godgel. Onderwijs*, II. bl. 60.

5) Vedelius, l.l. praefatio p. 3. (onze pagineering).

6) Vedelius, l.l. p. 10.

7) De strijdschriften, hierbij van beide partijen verschenen, zijn beschreven door Nicéron, *Mémoires*, XXXIII. p. 6 ss. (niet p. 68, gelijk Sepp, *Godgel. Onderwijs*, II. bl. 61, noot 1 zegt.)

zoude nu ook weder de man zijn die den in zijn oog verkapten Remonstrant [1]), waar hij het goed recht der kerk aantastte, met al de kracht van zijn polemisch talent wilde bestrijden en weerleggen. Dat hij van geen wijken wist, zoo het gold het recht der kerk tegenover den Magistraat te handhaven, kon zijn gansche verleden getuigen, in het bijzonder de jaren dat hij te Deventer predikant was geweest, doch nu zoude hij ook in geschrifte toonen dat de Regent van het Theologisch College der HoogMogende Heeren Staten van Holland en West-Friesland geen ander was dan de predikant van Deventer. Met blijdschap had hij eenige jaren geleden reeds de uitgave van Trigland's geschrift over dit onderwerp begroet, en hem — ook al verzweeg hij niet enkele bezwaren daaromtrent bij hem opgerezen, toen deze het zijnen Deventerschen vriend ter beoordeeling had toegezonden — geschreven [2]): »Intellexi a Collega meo D. Wingardo [3]) tractatum vestrum de iure ecclesiae etc. in eo esse ut evulgetur, id quod mihi pergratum est."

In 1642 derhalve verscheen een »Examen Dissertationis D. Nicolai Vedelii" [4]) van Revius' hand. Het is opgedragen aan »Praetor, Consules, Scabini & Syndicus" der stad Leiden. »Voor vier jaar", zegt hij, »gaf D. Nicolaus Vedelius eene Disputatio de Magistratu in het licht, waarvan de titel wel tegen Bellarminus' de Laicis was gericht, doch dat zich inderdaad tegen de algemeene orde onzer kerken keerde. Na eenigen tijd trad hij wederom op, en niet slechts zóo dat de predikanten der Gereformeerde kerk zich allen zagen aangegrepen, maar met eenen »prologus galeatus", waarin hij tegen allen die van hem afwijken, heftig te velde trekt. Doch niet slechts tegen de Nederlandsche kerken, ook tegen Engeland en Schotland richt hij zijne pijlen. Met dit alles legt hij der kerken de noodzakelijkheid op om met den toets van het Goddelijk Woord te wegen wat daarin waar of valsch, wat het zijne, wat eens anderen is. Daartoe dient dit geschrift, hetwelk die leer, welke zoo wreed de goddelijke waarheid geeselt, aan de kaak moet stellen, teneinde veler verkeerd oordeel over orde en regeering onzer kerken weg te nemen. Hen, vroede mannen, kiest hij als »patroni", overwaard als zij het zijn door houding en gedrag ten opzichte van de gezonde leer en de rust der kerk, gevoegd bij hunnen ijver voor den bloei der Hoogeschool, en wat zijn persoon betreft, om de groote wel-

---

[1]) Het standpunt door Vedelius in deze zaak ingenomen is in vele opzichten, gelijk zijne uitspraken toonen, meer Luthersch dan wel Remonstrantsch te noemen.

[2]) dd. $\frac{16}{26}$ Oct. 1640. Zie dezen brief: »Adversaria" N°. 54.

[3]) Vroeger zijn ambtgenoot te Deventer, in 1641 naar Leiden beroepen en derwaarts vertrokken.

[4]) Voor den volledigen titel enz. verwijzen wij naar Bijlage A. bl. VII. onder XIX.

willendheid, waarmede zij hem tot zijne huidige taak riepen en bleven steunen. Hun beveelt hij dit boeksken aan, hetwelk dat deel der leer, bij welks welzijn Kerk en Godsdienst door Gods genade veilig zijn, helder wil in 't licht stellen."

In de aanspraak tot den »Benevolus Lector" zien wij den strijder zich opmaken. Doch »voor wij ons tot het onderzoek aangorden" moet eene inlichting voorafgaan over de meeningen van Rivetus en Maccovius, »quibus vestibulum Disputationis suae Vedelius praetexuit." Een man als Rivetus stelt hij hoog, tusschen dien en Vedelius bestaat verschil ook al heeft de laatste door zijn smeeken, daar het toch eene bestrijding van Bellarminus gold, de goedkeuring van gene weten te verkrijgen. Dit alles zal hij openbaar maken. Wat Maccovius betreft, onze schrijver herinnert hem hoe er stellingen bestaan in 1624 door hem geschreven en verdedigd, waarin hij niet slechts ontkent dat het beroepingsrecht tot den Christelijken Magistraat behoort, maar zelfs vaststelt dat ook geen enkel deel daarvan hem toekomt, noch om te zamen met het presbyterie de Dienaren te beroepen; men zie slechts zijne theses 3, 9, 12 & 16. Bovendien, voegt hij er ironisch bij, Maccovius is toch niet zoo onverstandig om te meenen dat als hij van gevoelen verandert, de kerken dit ook zullen doen."

Hierna volgt het eigenlijk »Examen" van de »Dissertatio" van Vedelius. Het bezwaar aan de bespreking van vele der geschriften van Revius verbonden, waar hij bij zijne polemiek den tegenstander op den voet volgt, hem somtijds zin voor zin, ja woord voor woord narekent, geldt ook hier en maakt het bijkans onmogelijk een geregeld overzicht van den inhoud te geven. In XIII Quaestiones is deze bevat. Eene zijner eerste opmerkingen betreft de volgorde door Vedelius in zijn stuk bij de Prolegomena inachtgenomen. Handelt Bellarminus — dien gene dan toch zegt te bestrijden — eerst over de Geestelijken, daarna over de Leeken, met name den Magistraat, bij hem is dit juist anders en dat wel, naar hij beweert, op grond van de leer van Gods Woord en van de Gereformeerde Kerken [1]), zeer ten onrechte, gelijk reeds uit het vierde gebod van den Decaloog vergeleken met het vijfde blijken kan, evenals uit art. 30 der Nederl. Geloofsbelijdenis, hetwelk toch vóor art. 36 [2]) staat. De Magistraat is niet het voornaamste lid der Kerk [3]). Wie dat wel zijn, leert ons Phil. 3 : 15, Hebr. 5 : 12—14 en Gal. 2 : 9. Zelf is hij met deze dwaling »in excessu" der Arminianen besmet [4]). Wil hij — ten minste in theorie — alleen

---

[1]) Revius, l.l. p. 2.
[2]) l.l. p. 3. »qui penultimus est!"
[3]) l.l. p. 6.
[4]) l.l. p. 15.

spreken van den »Magistratus summus et orthodoxus," waar blijft dan zelfs de »cura Ecclesiarum objectiva" ook der lagere overheden? Mist dan voorts de niet-orthodoxe Overheid elke »cura Ecclesiae"? Constantijn, toen hij zichzelven tot bisschop benoemde, was nog geen lid der kerk, daar hij niet eens was gedoopt" [1]).

Waarop komt nu in het kort Revius' gevoelen neer?

Duidelijk toont hij aan hoe Vedelius niet Bellarminus, maar anderen bestrijdt [2]), hoe zijne bewijsgronden falen, zoowel waar hij de verschillende Confessies als waar hij de uitspraken der »Doctores" aanhaalt. Tegenover hem beantwoordt hij dan ook de eerste vraag toestemmend. De Magistraat heeft geene macht in kerkelijke zaken dan als »defensor Ecclesiae et executor sententiae illius," en evenmin komt hem de »cura verae religionis" toe, »nisi ad praescriptum ministrorum ecclesiae" [3]). Zeer ten onrechte onderscheidt Vedelius ook een »praescriptum verbi Dei et praescriptum ministrorum ecclesiae." Juist als Israëls koningen niet deden wat de Profeten hun oplegden, waren de gevolgen slecht. Bijzondere openbaringen waren uitzonderingen geen regel, en Mozes' optreden staat geheel op zichzelf [4]): niet als »dux Politicus," maar als »Sacerdos Dei extraordinarius" wijdde hij Aaron [5]). Neen, de macht der Overheid strekt zich geenszins uit tot alle »partes officii Ministrorum ecclesiae" [6]) en in geen enkel opzicht kan men hier van eene verhouding »formaliter" spreken. Immers, ware dat zoo dan moest zij ook »respectu illarum partium formaliter ministrum Ecclesiae esse, aut vero, in alienum munus involare" [7]), en hiervan geldt volkomen hetgeen Vedelius opmerkt [8]). Eene onderscheiding van »Doctores Theologiae" en »Pastores" mag niet worden toegelaten, evenmin als een afzonderlijk »ministerium Ecclesiasticum ordinarium a Christo institutum," als gevormd door het »officium Professorum" [9]), noch een overdragen van het »dominium in Ecclesiam" op de »Professores Theologi" [10]). De »Ordo Eccl. Genevensis" noemt, can. 65, die »professionem Theologicam gradum proximum ad ministerium" [11]). Welk een gevoelen dit bovendien zoude zijn, blijkt genoegzaam uit de handel

---

[1]) l.l. p. 16.
[2]) l.l. p. 18.
[3]) l.l. p. 27 sqq.
[4]) l.l. p. 35.
[5]) l.l. p. 38.
[6]) l.l. p. 41 sqq.
[7]) l.l. p. 48.
[8]) l.l. p. 48 sq.
[9]) l.l. p. 52.
[10]) l.l. p. 50.
[11]) l.l. p. 62 sq.

[redacted]

wijze der Franeker Hoogleeraren [1]). Neen, het »ministerium Ecclesiae" worde niet in een »gradus Academicus" veranderd, en het is onjuist »ab Academia ministros potestatem habere, ab ecclesia autem, quae clausis oculis judicium Academiae sequi tenetur, ei locum assignari in quo potestatem illam exerceant."!

Allerminst heeft de Magistraat de macht tot beroeping van de »Pastores" of Dienaren der kerk, »objective" hoogstens, nimmer »formaliter" [2]). Vedelius' gevoelen komt hier wonderwel overeen met art. 1. van de kerkorde van 1591, vervaardigd op bevel der Hollandsche Staten, doch nimmer algemeen aangenomen [3]). En deze was het werk van mannen als Oldenbarnevelt, Wtenbogaerdt en Arminius! Niet alleen de praxis der Gereformeerde kerken ware daarmede in strijd, doch ook de door hem genoemde Rivetus [4]). Geen »formaliter", »spiritualis et ecclesiastica" maar »objective", daar zij wordt uitgeoefend: »circa res ecclesiasticas et spirituales, tenditque ad eas asserendas et conservandas." Evenmin komt der Overheid het »judicium de religione et controversiis fidei et causis ecclesiasticis" toe [5]); zoo iets ware in strijd allereerst met de H. Schrift en voorts met canones en praxis aller Gereformeerde Kerken, doch met Wtenbogaerdt's gevoelen strookt het volkomen, recht tegen Voetius in [6]).

Het is zoo: »non esse ab ecclesiasticis Magistratum ad Synodum vocandum" [7]), evenwel allerminst: »Magistratus est convocare ecclesiasticos ad Synodum". Welken grond zoude men daartoe kunnen aanvoeren, tenzij dan dat de nood wel eens tot zoo iets heeft gedrongen [8]). Dwaasheid zoude het zijn ten slotte de »publica auctoritas" afhankelijk te maken van de confirmatie door de Overheid [9]). Met onjuiste aanhalingen kan Vedelius zijn beweren niet bewijzen! [10])

Naar aanleiding van de zesde quaestio ontkent Revius tegenover zijn tegenstander dat den Magistraat omtrent kerkelijke zaken eenige »potestas cum imperio conjuncta et coactiva in Pastores Ecclesiae" toekomt [11]), of dat hij hen zoude kunnen en mogen dwingen hun plicht »recte, vigilanter,

---

1) l.l. p. 67.
2) l.l. p. 75 sqq.
3) l.l. p. 83.
4) l.l. p. 90.
5) l.l. p. 104 sqq.
6) l.l. p. 108.
7) l.l. p. 114.
8) l.l. p. 115.
9) l.l. p. 125.
10) l.l. p. 125–139. Op den voet rekent hij hier Vedelius na en toont hem hoe zeer hij zich ten onrechte op zoovele godgeleerden beroept.
11) l.l. p. 139.

impigre, fideliter" te doen, ook al komt der burgerlijke Overheid de »poena civilis" toe. »Objectiva" en niet »formalis" is die macht. De Magistraat is niet de »Carnifex" der Dienaren [2]), evenmin als omgekeerd. De »summotio" van den Dienaar is een zuiver kerkelijke straf [3]). Der Overheid is het evenmin geoorloofd zorg te dragen dat de Dienaren der kerk de kerkelijke tucht niet misbruiken noch iemand onrecht doen [4]). Dan ware tevens het bedrijf der Arminianen verontschuldigd, want ook zij verzochten in de bescherming van de Magistraten te worden opgenomen [5]). In de zaak van een zeker Dienaar in Friesland van zijn ambt ontzet, heeft men gevraagd: »of het iemand, die met een kerkelijk vonnis is bezwaard, veroorloofd zij daarvan te provoceeren »ad judicium politicum, sive Christianum Magistratum". Vedelius heeft deze vraag toestemmend beantwoord, Maccovius eveneens, welke beweert, dat zij die dit ontkenden, zooals de Deputaten der Friesche Synode, niet anders deden dan »*Majestatem bis laedere*" [6]), en van hun geschrift getuigde dat het verdiende »*in ignem per carnificem*" te worden geworpen. De drie Theologische Faculteiten echter, van Leiden, Utrecht en Groningen veroordeelden deze meening in sterke bewoordingen [7]). Het is geheel onjuist hierbij Handel. 25 : 9 aan te halen: daar toch gaat het niet over eene appellatie op een Christelijken maar op een Heidenschen Magistraat, en bovendien niet van de sententie van eene kerkelijke excommunicatie maar van die van den dood, waarvan de uitvoering bij den Keizer of zijnen praefect lag [8]). Ook de »potestas leges ferendi Ecclesiasticas" mist de Magistraat [9]): slechts een Wtenbogaerdt kan hem zoo iets verleenen [10]). Men zie slechts hoe Walaeus en ook Voetius [11]) hierover geoordeeld hebben, en bedenke hoe voorzeker wel door den Magistraat omtrent zekere kerkelijke personen of zaken wetten zijn gegeven doch »merae politicae." »Hier ziet de lezer Vedelius' bedoeling als in een spiegel. De wetten die de kerkelijken betreffen zal de Professor opstellen, de Magistraat zal ze bekrachtigen, en naar willekeur van den Professor zullen zij der Kerk

---

[1]) l.l. p. 142.
[2]) l.l. p. 143.
[3]) l.l. p. 144.
[4]) l.l. p. 151 sqq.
[5]) l.l. p. 155.
[6]) l.l. p. 157.
[7]) l.l. p. 158.
[8]) l.l. p. 163
[9]) l.l. p. 171 sqq.
[10]) l.l. p. 172.
[11]) l.l.

worden opgedrongen, zelfs tegen den wil der predikanten! [1]) Hij mag zich hier niet op Rivetus beroepen; deze spreekt op de aangehaalde plaats niet over de kerkelijke wetten eigenlijk gezegd, maar slechts »objective" en oneigenlijk [2]). Het zijn de Kerkelijken zelf die de macht hebben de wetten, eigenlijk gezegd, vast te stellen [3]), onverschillig of dit zijn »constitutiones", »leges", of »ordinationes". In Rom. 13 : 5 wordt de Overheid niet anders beschouwd dan als Dienaar Gods en handhaver der goddelijke wetten, niet als een die menschelijke wetten oplegt [4]), en volkomen juist is hetgeen Calvijn daar over in het midden brengt [5]). Vedelius beroept zich wederom zeer ten onrechte op de uitspraken van mannen als Alstedius, Sibrandus, Bogerman e. a. [6]); en wanneer hij op de vraag »of eenig mensch ter wereld absolute macht heeft in kerkelijke zaken" [7])? ontkennend antwoordt, komt hij in openlijke tegenspraak met zichzelf, en toont bij zijne verdere toelichting, zelfs in de woorden van zijn betoog, hoe hij »directe" de Arminianen tegen de censuur der Leidsche Professoren in bescherming neemt [8]) en tegen de H. Schrift ingaat, welke nergens den Magistraat, gelijk genen doen, als den »architectus" der kerk noemt [9]). Door zijne wetten met de goddelijke gelijk te stellen maakt hij van den Magistraat een Paus, en hij moge zeggen wat hij wil, »in kerkelijke zaken is de Magistraat onderworpen aan de Dienaren der Kerk" [10]), en dat wel in eigenlijken zin, voorzeker niet als Magistraat maar als geloovige, en daarom blijft het niettemin volkomen waar hetgeen Junius tegenover Bellarminus heeft gehandhaafd, dat de »temporalis potestas" niet is onderworpen aan de »spiritualis" [11]). Neen, geen stellen van de »potestas politica" onder de »potestas ecclesiastica" maar wel de »personae politicae" onder de »ecclesia", niet als »politicae" maar als »fideles". Elk geloovige is den Dienaren der kerk onderworpen, naar het getuigenis der Schrift [12]). Het is hier evenals bij de Magistraat: de hun verschuldigde gehoorzaamheid wordt ten slotte niet tot hen zelven bepaald maar tot God, Wiens dienaren zij

---

[1]) l.l. p. 177.
[2]) l.l. p. 178.
[3]) l.l. p. 179 sqq.
[4]) l.l. p. 182.
[5]) »Instit. l. 4 c. 10, 11, 12."
[6]) Revius, l.l. p. 182–195: elk der tien getuigen, door Vedelius aangehaald, worden met hunne eigene woorden door Revius tot staving van zijn gevoelen overgebracht.
[7]) l.l. p. 200 sqq.
[8]) l.l p. 203.
[9]) l.l. p. 205. cf. I Cor. 3: 10.
[10]) l.l. p. 206.
[11]) l.l. p. 209.
[12]) l.l. p. 215.

zijn. Zoo zijn de Dienaren geen »Domini ecclesiae, quod solius Christi est, sed Ministri & dispensatores mysteriorum Dei apud ecclesiam, id est objective ministri ecclesiae" [1]). De Dienaren der kerk zijn den Magistraat onderworpen in zoover deze »custos & defensor utriusque tabulae civilis est", in kerkelijke zaken echter zijn zij niet van hem afhankelijk [2]).

De laatste quaestio gaat ten slotte hierover of de Overheid »honore & dignitate inferior sit personis Ecclesiasticis"? [3]) Van den »honor politicus" verstaan, worde dit toegestemd, niet van den »ecclesiasticus", welken de Magistraat niet heeft. De Engelsche kerk staat geheel op zichzelf. Haar bestuur mag geen bewijs voor eene Gereformeerde kerkinrichting wezen [4]). »Hierarchici" slechts verdedigen het primaat der koningen in kerkelijke zaken en maken van den koning een paus, van de koningin eene »papissa." Het onderscheid tusschen »civiles & ecclesiasticos honores" moet blijven. Waarlijk, het is sterk gesproken als Vedelius in zijne conclusie zegt »dat hij heeft overgeleverd de leer van Gods Woord, der Gereformeerde kerken, van de doctores en pastores der kerk, welke zij steeds vóor en na de Dordtsche Synode beleden hebben"! [5])

Vooral in het slot van zijn »Examen" is Revius zeer scherp in zijne woorden. Hij laat het niet bij een »lepidum commentum", of »inanis consequentia" [6]) maar zegt [7]): »wij hebben aangetoond, dat die [onze] leer de oude en orthodoxe is, doch dat uit die van Vedelius het pontificaat, de macht van de twee zwaarden volgt en daardoor behalve de politieke, ook een »novi generis academicus Antichristus" wordt aangesteld. Hij vat nog wederom al het door den tegenstander aangevoerde samen en weerlegt zijne beweringen mede in hetgeen hij als schadelijke gevolgen voor de rust en den vrede der kerk onvermijdelijk acht. »Onwaar is het als gene, aan het einde van zijn werk gekomen, nog zegt dat hij de macht van den Magistraat, &c. kortelijk heeft gehandhaafd tegenover Bellarminus. Beide is onjuist: vooreerst heeft hij niet »breviter" gehandeld naar de maat van zijne stellingen, en ten andere geen strijd gevoerd met Bellarminus, dien hij nauwelijks met de toppen van zijne vingers heeft aangeraakt, maar is tegen de leer en de dienaren der Gereformeerde Kerk met alle macht losgetrokken" [8]). Doch Revius besluit

---

1) l.l. p. 216.
2) l.l. p. 218 sqq.
3) l.l. p. 225 sqq.
4) l.l. p. 228.
5) l.l. p. 237.
6) l.l. p. 166.
7) l.l. p. 238.
8) l.l. p. 263.

met de verwachting en den wensch uit te spreken dat Vedelius den ter kwader ure begonnen twist stake en zich zal wenden tot nuttiger en betere dingen.

Zoo zien wij hoe onze schrijver met hand en tand het recht der vrije werkzaamheid van de kerk tegenover de Overheid verdedigt en ongetwijfeld, dat hij zijnen door hem bestreden voorganger menigen zwaren slag heeft toegebracht is niet te ontkennen. Bijkans overal waar deze de Gereformeerde Confessies, doctoren of welke uitspraken dan ook tot zijne verdediging aanvoert, slaat Revius hem dit wapen uit de hand en overtuigt hem, hoe hij bij hen niet las wat zij wilden schrijven en schreven, maar wel wat hij wilde en meende te lezen. Zwaar voelde Vedelius zich getroffen, en in zijne ziekte waardoor hij zoo hevig werd gekweld, heeft hem de lezing van Revius' geschrift zeker menig smartelijk oogenblik bezorgd, zoowel als de aanval waarmede Trigland [1]) zijne »Dissertatio" had beantwoord. Dit is ons bekend uit een brief van G. J. Vossius aan Hugo Grotius, »Legatus Suecicus," waarin hij van Vedelius zegt: [2]) »*Moribundum cruciabat quod terris eriperetur, priusquam potuisset Revio et Triglandio respondere. Horum uterque acerbe satis scripsit adversus scriptum ejus de Constantini Episcopatu, quo Magistratus jura circa res Ecclesiae defendit. Collegae defuncti mihi Franekerae ajebant, fortasse responsum sic etiam edendum, sed deletis quae ut par pari redderet hostimentum virulentius chartis illevisset adversus Revium*," er over Revius bijvoegende: »*Est is Revius, ut me alias scripsisse arbitror, Regens Collegii Theologici, quo in munere Festo Hommio successit*," en met het oog op Vedelius' vroeger zoo fel anti-Remonstrantsch optreden: »*Vedelii mors Collegae Barlaeo flebilis non erit; a nemine enim horribilius fuit tractatus, quam ab illo*" [3]). Gaarne had dus de aangevallene zijnen bestrijders te woord gestaan, had de dood die aan zijne slepende ziekte een einde maakte, hem daarin niet verhinderd. De scherpe wijze waarop deze strijd was gevoerd, had Joh. Coccejus blijkbaar evenmin behaagd, ten minste hij liet zich daarover uit: [4]) »*Jacobum Revium Regentem Collegii Lugdunensis in Cl. Vedelium strinxisse calamum, quis probet? Sic lis ex lite feritur. cui quum modum facere nequimus, ingemiscendum.*"

---

[1]) Zie hierover: H. W. ter Haar, t. a. p. bl. 103, 104.

[2]) Zie: G. J. Vossii *Operum Tomus IV.* Amstelod. MDCLXXXXIX. p. 338. kolom b. Epistola DCXXXI. Sepp, *Godgel. Onderwijs,* II. bl. 60 wijst mede op dezen brief, die gedateerd is: XXIV Octobr. CIƆIƆCXLII, en (,,τάχιστα") te Amsterdam geschreven.

[3]) Vossius, l.l. p. 339. kolom a.

[4]) Joh. Coccei, *Oper. Anekdot.* Tom. Alter, p. 650. kolom b. Epist. LXIV. De brief is geschreven uit Bremen, 20 Aug. 1642, aan Ludov. Crocius, cf. Sepp, t. a. p. II. bl. 61 noot 1.

Tot dusver bespraken wij den eigenlijken tekst van Revius' geschrift. Bovendien echter heeft hij eenige Bijlagen gegeven, welke mede in verband met eene gebeurtenis uit zijn tijd, niet zonder belang zijn.

In zijne critiek op Vedelius vermeldt hij ook de zaak van een zekeren predikant »in Friesland van zijnen dienst ontzet" [1]). Wie dit is geweest toont hij ons zelf. De Franeker Hoogleeraren Maccovius en Vedelius waren niet geheel eensgezind met hunne ambtgenooten te Leiden, Utrecht en Groningen. Ten opzichte van de ordening der Candidaten tot den Heiligen Dienst overschreden zij de bevoegdheid, hun, naar de meening der Kerk, toegewezen en dit had tot ernstige verwikkelingen aanleiding gegeven. Eigenaardig blijkt zulks uit de »Bulla seu diploma, quo Professores Academiae Franequerae Ecclesiae Ministros creare solent" [2]), het getuigschrift, waarmede zij den »Candidati ministerii", het bewijs verleenden dat zij door hen waardig en geschikt waren bevonden tot den H. Dienst te worden toegelaten. De Synode van Dokkum was daartegen in den jare 1639 in verzet gekomen en had der Theologische Faculteit te Franeker hare bezwaren bekend gemaakt, hierin het volgend jaar gesteund door de Synode van Leeuwarden, en mede »geresolveert dat de Peremptore examinatien der candidaten tot den kercken-dienst, alleen den respective classen sullen bevolen blijven" [3]). Vedelius en Maccovius hadden daarop geantwoord en hunne rechten tegen de gedane aanvallen gehandhaafd [4]), ook toen de Synode van Leeuwarden hare gevoelens in aansluiting aan die van Dokkum nader had uiteengezet. Hunne verantwoording evenwel lokte wederom tegenspraak uit en in eene uitvoerige wederlegging rechtvaardigde de kerk hare uitspraak [5]). Duidelijk blijkt hoe in dezen twist

---

[1]) Hoewel Revius zelf in geen enkel opzicht hierin betrokken is geweest, maken wij daarvan toch melding, daar hij in zijne »Adversaria" mede hieromtrent een en ander heeft opgenomen.

[2]) Opgenomen: Revius, *Ex. Diss. D. Nic. Ved.* p. 265 sq. en »Adversaria" N°. 50. Deze »bulla" is gedateerd: »28 Xbris 1637."

[3]) Dit blijkt uit het naschrift, gevoegd achter de »Amica Replicatio Pastorum Leovardiensium, ad brevem Responsionem facultatis Theologiae Academiae Franequeranae, De jure & potestate, quam praetendit Academia in negotio examinis, & missionis candidatorum Ministerij", opgenomen »Adversaria" N°. 51.

[4]) In een schrijven, getiteld: »Quoniam reverenda Synodus heri a meridie me rogavit, ut sex aut septem lineis repeterem rationes pp. quas reassumi & rescindi debeat decretum doccumannum, quo Synodus illa deripere conatur ius Academiae quo ad examen candidatorum ministerij. faciam illud ut eo magis appareat. nostrum studium erga pacem publicam Reip. Ecclesiae, & Academiae." Het is gedateerd 5 Juni 1640. Zie »Adversaria" N°. 47.

[5]) »Grondige antwoort der dienaren van Leewaerden, op de redenen, die de Eerw. Hooghberoemde en seer geleerde heeren, de E. Professores Academiae Franequeranae, hebben den E. Synodo mondelingh voorgedragen, en schriftlick over gegeven, om

ook weder Vedelius, gevolgd door zijn ambtgenoot Maccovius, zeer sterk het recht der Hoogeschool in deze zaak meende te moeten handhaven.

Deze korte schets was eene onmisbare verklaring ter toelichting van de eerste Bijlage door Revius achter zijn strijdschrift tegen Vedelius gevoegd. Doch daarnevens zien wij nog andere stukken als zoodanig geplaatst, t. w. een afdruk van de »Judicia facult. Theol. trium Academiarum in causa provocationis à sententia ecclesiastica ad forum politicum [quorum primum e belgico in latinum vertimus, duo reliqua latine, ut scripta sunt, communicamus]" [1]). Deze Bijlagen betreffen de reeds genoemde zaak van de afzetting van eenen Frieschen predikant. Dit was Poppius Boorsma sinds ongeveer 1622 predikant te »Ter Caple en Alkmaryp" in Friesland, met wien »veel gehaspelt is, wegens zijn onordentlyk gedrag en levenswyze, totdat hy in het jaer 1639 van zyn dienst geremoveert wierde" [2]). In zijne afzetting had hij echter niet willen berusten en meenende onrechtvaardig te zijn behandeld zich op de Regeering beroepen, in de hoop dat deze hem tegenover de kerkelijken zoude in bescherming nemen

De Staten van Friesland hadden zich alzoo de zaak aangetrokken, en den Deputaten der Provinciale Synode van Dokkum door »Iohannes à Nijs, Raet-ordinaris in den E. howe van Frieslant, ende in der saecke tusschen naebesch: partijen bij welgemelten Howe geordonneerde Commissaris" aangezegd zich voor hem te komen verantwoorden over de afzetting van genoemden Boorsma. Begrijpelijkerwijze hadden deze daartegen ernstige bezwaren, overmits het hier eene zuiver kerkelijke tuchtzaak

---

daer mede te bewijsen, dat de E. Academie van Franeker en bijsonder de Theologische faculteit inde selve competeert het jus examinandi candidatos ministerij peremptorie, en daer op macht om te prediken, de H. Sacramenten te bedienen etc. te verleenen." Zie »Adversaria" N°. 48 vgl. ook aldaar N°. 49: »Redenen die den E. classem van Leewarden bewogen hebben, om in den voorleden jare 1639 niet alleen wtte schrijven het gravamen van het examineeren der candidaten Ministerij bij de Professores Acedemiae soo buiten als binnen dese Provincie, maer oock in het Synodo doccumana te adviseeren dat het den E. h. professoren niet toe behoort soo danige examina peremtorie te doen, ende daer op den geexamineerden uijt te senden met macht om publice te prediken, de H. Sacramenten te bedienen. & c."

[1]) Revius, *Exam. Diss. D. Nic. Ved.* p. 267–280.

[2]) Zie: *Volglyst van Predikanten, wie, waar, wanneer zedert de gelukkige Hervorminge onder de Classis van de Zevenwouden in dienst geweest zyn. enz. Uit egte stukken verzameld, en in order gebragt* door Jacobus Engelsma. Leeuwarden, 1763. bl. 80, 81. Bij T. A. Romein, *Naamlijst der Predikanten in de Hervormde Gemeenten van Friesland*, Leeuwarden 1886/88 wordt zijn naam gelezen: Poppius Bootsma, vgl. aldaar bl. 626.

betrof, waarmede de Overheid als zoodanig geen recht had zich in te laten, en het wederom het recht der kerk tegenover de inmenging der Overheid gold. De Deputaten deden daarom genoemden commissaris eene »exceptie" toekomen, waarin zij hunne bezwaren tegen de hun toegezonden oproeping breed ontwikkelden [1]). Echter zonden zij tegelijkertijd een afschrift hiervan aan de Theologische Faculteiten te Leiden, Utrecht en Groningen met verzoek hare meening over de beschreven »exceptie" te mogen vernemen. Een en ander geschiedde in het najaar van 1639. Tevens zoude aan het oordeel der Faculteiten worden gegeven de beantwoording van deze vraag: [2]) »of het in eene zaak van kerkelijke discipline geoorloofd is van een vonnis der kerk, goedgekeurd door den hoogsten Magistraat, te provoceeren bij het Provinciale Hof, [of tribunal politicum] opdat door den politieken rechter zulk eene zaak onderzocht en daarin uitspraak gedaan werd?" en: »of de kerk gehouden is op de citatie en ordening van het Hof in zulk eene zaak met den tegenstander in tegenwoordigheid van den politieken rechter den twist aanhangig te maken en verder tot de defensie van de zaak of het vonnis op rechtswijze door advocaten en pleitbezorgers over te gaan?" Doch ook Poppius Boorsma had zijne belangen zoeken te bevorderen. Op de door Deputaten ingediende »Exceptie" had hij een antwoord opgesteld en aan het Provinciale Hof toegezonden. Hierbij had hij zich echter van anderer hulp bediend en Nicolaus Vedelius had zich daartoe geleend.

Ten behoeve van Boorsma had deze een stuk vervaardigd [3]) waarin de gestelde vragen der Deputaten besproken en bestreden werden, en zoowel de quaestio » An Magistratus Christianus curam habeat circa res Ecclesias-

---

[1]) Deze »exceptie" in 80 artikelen tegen den Commissaris opgeworpen door de »deputaten Synodi doccumane, tot desen specialijck gelastet van den selven, repraesenteerende de samentlijcke kercken, ende gemeenten deser Provincie" is met het opschrift: »Voor den E. vermog. hoochgeleerden Dr. Johannes Nijs Raet-ordinaris" enz. door Revius opgenomen: »Adversaria" N°. 52.

[2]) Revius, *Exam. Diss. D. Nic. Ved.* p. 267.

[3]) als »Judicium Anonymi de duabus quaestionibus, quod responsioni suae ad exceptionem Deputatorum Synodi inseruit et immiscuit Poppius Boorsma" te vinden bij Revius »Adversaria" N°. 43. In de bestrijding van dit stuk, onmiddellijk daarachter gevoegd, lezen wij terecht: »Author harum quaestionum et totius deductionis vocatur a nobis Anonymus, quia reticetur ipsius nomen et vult post carecta latere, alias ex stylo et argumentis quae proferuntur facile patet, quod sit Nicolaus Vedelius, Professor Franekeranus, quod confirmatur ex eo quia Poppius Boorsma non semel citavit judicium facultatis Theologicae Academiae Franekeranae, et quia Maccovius in iudicio, quod peculiari scripto consignavit, rotunde dicit illam quaestionem et prolixe et doctissime punctuatim discussam esse a D. Vedelio:" al voegt deze schrijver er voorzichtig bij: »sed quia conjecturae sunt, retinebus vocabulum Anonymi."

ticas et judicia Ecclesiastica?" als die: »An alicui qui judicio Ecclesistico est gravatus liceat ab eo iudicio provocare ad judicem politicum seu Christianum Magistratum?" toestemmend beantwoord, evenwel zonder daarbij zijnen naam te vermelden. In zijn antwoord aan het Hof had Boorsma deze verdediging mede ingevlochten.

Midderwijl hadden ook de Faculteiten aan de Deputaten hun advies over de bekende quaestie toegezonden. Merkwaardig is de eenstemmigheid, waarmede allen onder volkomen goedkeuring van de opgeworpen exceptie, de tot hen gerichte vraag ontkennend hadden beantwoord. De Leidsche [1]) achtte het na het uitvoerig betoog der Deputaten onnoodig verdere bewijsgronden aan te voeren en wees er bovendien nog op, dat die ontkenning daarom te meer kracht had, »omdat de genoemde Synode van Dokkum gehouden was in tegenwoordigheid van de Commissarissen der Staten van Friesland, en dat de sententie, door dezelfde Synode van Dokkum tegen gemelden Boorsma besloten en afgekondigd, door de Deputaten van de Staten derzelfde provincie was bekrachtigd" en dat voorts de citatie van de Synodale Deputaten »klaarblijkelijk strekken zoude ter verwarring van kerkelijk en politiek bestuur en kon worden aangewend tot verharding van de gemoederen en ter begunstiging van de pogingen van sommigen, die door onzuiverheid in leer of leven aanstoot zouden verwekken tegen Gods kerk." De Groningsche Faculteit was breeder in haar antwoord en sprak van den strijd als: [2]) »consilio & exemplo non probo mota & hucusque agitata," ook al verklaarde zij uitdrukkelijk dat het eene zaak was »van belang voor de gansche Nederlandsche kerk, dat zij niet werd beroofd van het recht dat zij bezat van Christus ontvangen." Uitvoerig toonde zij ook aan dat de zaak in elk opzicht »kerkelijk" was en zij besloot met een ontkennend antwoord op de gestelde vraag. Kort en krachtig verklaarden Voetius, Schotanus en Dematius [3]) dat Utrecht de voor de »exceptie" aangevoerde redenen in alle opzichten goedkeurde als »rechtzinnig, geleerd en bedachtzaam" gesteld, tevens allen, die de orthodoxie en de christelijke eendracht toegedaan waren, bezwerende zich bedachtzaam te hoedén voor het venijn der Remonstrantsche ἀταξία, verborgen in de tegengestelde meening en dit met alle kracht die in hen was, te zamen met de E.E. en juist geprezen broederen tegen te gaan."

---

[1]) Zie het afschrift van de drie adviezen, bij Revius, *Exam. Diss. D. Nic. Ved.* p. 263 sq. Dat van Leiden is gedateerd: 14 Jan 1641 en door Polyander en Trigland onderteekend.

[2]) d.d. 20 Dec. 1640. Revius, l l. p. 271; door Henricus Alting onderteekend.

[3]) d.d. »XII Kal. Jan. CIƆIƆCXL" l.l. p. 279.

Over den verderen afloop van deze twisten, waarin Vedelius en door hem ook Maccovius zijne vroegere uitspraken getrouw gestand deed, bewaart Revius het stilzwijgen. De nauwkeurigheid waarmede hij verschillende stukken desbetreffend heeft verzameld [1]) en enkele daarvan in druk gegeven [2]), toont mede hoe zeer hij in deze gansche zaak, die overigens geheel buiten hem was omgegaan, heeft gedeeld en medegeleefd. Van Boorsma zelf lezen wij [3]) dat hij wel in »1655 wederom admissibel verklaart wierde, maar noit tot de bedieninge de novo geroepen is."

Met deze Bijlagen, gelijk wij deze stukken om hun inhoud en hunne beteekenis kunnen noemen, voorzien, was dan Revius' beantwoording van den Franeker Hoogleeraar in druk verschenen. Reeds vernamen wij welken indruk zij had gemaakt en hoe het bleek dat hij in vele opzichten zijn doel had bereikt. Toch, van een belangrijk schrijven daarover door hem ontvangen moeten wij nog gewagen.

Blijkbaar had hij een exemplaar aan Voetius gezonden, en deze haastte zich hem zijne instemming met het geschrevene te betuigen, in een brief 14 Juli van hetzelfde jaar aan Revius toegezonden [4]). Terwijl hij hem dankt voor zijn geschenk, betuigt hij hoe alle voorstanders van »ὀρθοδοξία" en van den vrede der kerk hem voor zijnen arbeid en zoo geschikten ijver den grootsten dank zijn verschuldigd. Met verlangen had hij het al tevoren ingezien en de wijze van strijdvoeren bewonderd. Hij betreurt het dat Vedelius, zoo hoog door hem geschat, zich aldus heeft uitgesproken, daar hij toch overigens zulk een »ὀρθοδοξίας studiosissimus" was, terwijl hij nu in zake met den »Papizans" [5]) Grotius op éene lijn is te stellen. Over Revius' »Examen" laat hij zich niet verder uit. Na eene meer uitvoerige bespreking van de onjuiste methode, door velen bij de behandeling van deze materie gevolgd, schrijft hij hoe men het geschrift van Apollonius [6]) elken dag verwacht. Hij hoopt dat het dan daarbij zal blijven »en Vedelius niet zal repliceeren, maar zich zóo verklaren, dat hij de kerken meer voldoening geve en zijnen zeer nuttigen arbeid tegen de vijanden der waarheid,

---

[1]) Zie »Adversaria" op de geciteerde nummers.

[2]) Revius, Ex. *Diss. D. Nic. Ved.* p. 265–280.

[3]) Engelsma, t. a. p. bl. 81.

[4]) Het handschrift van dezen brief berust op de Universiteits-Bibliotheek te Leiden: (XVIII, 885). Dr. A. C. Duker heeft dien mede opgenomen bij andere »Onuitgegeven Brieven van en aan Gisbertus Voetius" in het *Archief voor Nederlandsche Kerkgeschiedenis*, IV. 1893. bl. 290–293. Vooral is deze merkwaardig wegens Voetius' uitspraak over den persoon van Vedelius.

[5]) Vgl. Duker, t. a. p. bl. 291, noot 5.

[6]) Zie Duker, t. a. p. bl. 292, noot 3. Deze Middelburgsche predikant vatte daarin evenals Revius tegen Vedelius de pen op.

als voorheen, zooveel mogelijk betoone." Ware hij niet door den dood weggenomen, Vedelius zou Voetius' wensch echter niet hebben vervuld.

Doch ook Revius zoude hieromtrent het stilzwijgen nog niet bewaren. Hiermede doelen wij niet op het geschrift tegen den Goudschen predikant Car. Everwinius in 1650 van zijne hand verschenen [1]), maar op eene korte verhandeling, waarschijnlijk nimmer gedrukt [2]), die evenwel, waar wij over zijn standpunt ten opzichte van de verhouding van Kerk en Staat handelen, noodzakelijk ter sprake moet komen. Het is wederom een verweerschrift, getiteld: Defensio Ecclesiarum Hollandiae et Tr. iselanae provinciarum adversus Anonymum, argumentorum Maccovii propugnatorem, qui, occasione tractatus cuiusdam Caroli Galli, eas in societatem sui erroris pertrahere conatus est, per Jac. Revium".

»Nauwelijks", zoo vangt hij aan, »was de uitgave van mijne commentatie tegen het »Episcopatus Constantini" gereed, toen te Franeker uitkwam eene »Responsio anonymi cuiusdam ad solutiones datas ab Adversarijs (ut titulus loquitur) adversus argumenta Maccovij pro provocationebus ab ecclesiasticis iudicijs ad politica. ei autem additus in calce tractatus Caroli Galli de Magistratu, ex appendice eius ad Clavem propheticam in lucem revocatus"[3]). Daarover nu is het der moeite waard de woorden van den Anonymus in de voorrede te vernemen: »*ad calcem*, inquit, *adieci* [4]) *viri eruditissimi Caroli Galli, ante Ecclesiasticae Daventriensis fidelissimi, post Professoris Academiae Leydensis celeberrimi, tractatum de Magistratu Politico: ex quo videri poterit* — en de volgende woorden vooral deden Revius naar de pen grijpen — *quae fuerit sententia Ecclesiarum istarum provinciarum sub ipsum fere reformationis initium, de quaestionibus de quibus iam litegare incipiunt* [5]) *Adversarii* etc. Thans laat Revius het eerste deel van het bestreden geschrift ter zijde; dat onderwerp is reeds door hem besproken, doch wat Gallus betreft, »die als voorwendsel dient niet alleen om de

[1]) Zie Bijlage A. bl. VIII. onder XXVI.

[2]) Opgenomen: »Adversaria" N°. 53.

[3]) De volledige titel van het hier door Revius bedoelde geschrift luidt: »*Brevis responsio ad Solutiones datas ab Adversariis ad argumenta Maccovii, quibus probare voluit licere laesis ab Ecclesiasticis Judiciis, provocare ad Magistratum Politicum. Cui ad Calcem accessit eruditissimus Libellus de Magistratu Caroli Galli quondam Profess. Theol. Leydensis celeberrimi. Matt. 22. Date quae sunt Caesaris, Caesari & quae sunt Dei, Deo.* Franekerae, Ex officina Balckii. Acad. Typ. & Joannis Fabiani Deûringh, Anno 1642." (Remonstr. Bibl. te Amsterdam. In één band vereenigd met Vedelius' *De Episcopatu Constantini Magni*).

[4]) De gedrukte tekst heeft: »adjunxi."

[5]) De gedrukte tekst heeft: »occipiunt."

gemeenten van Deventer en Leiden, maar ook de Provinciën Holland en Overijssel zóo te brandmerken," — bij hem moeten de lezers voor den »Anonymus" worden gewaarschuwd.

Toch, geene weerlegging in den eigenlijken zin van Gallus' geschrift, kan Revius' betoog worden genoemd: slechts wil het den »Anonymus" bestrijden, waar deze »falsissime" beweert dat Gallus' gevoelen dat der gemeenten van Deventer en Leiden was. Over diens leven deelt hij allereerst een en ander mede [1]), hoe hij, een man »in theologia et varia literatura non leviter tinctus, in lectione maxime patrum scholasticorum et canonistarum luculenter versatus," uit het pausdom tot »onze zijde overgaande kwalijk kon berusten in de orde onzer kerken, en zóo ver was gegaan dat hij, niet »door loopgraven en hinderlagen", zooals nu geschiedt, maar »met een rond voorhoofd en openlijk verzet" een tegenstander van onze kerkorde beleed te zijn. Revius verhaalt verder hoe hij een en ander deugdelijk uit Gallus zelf kan bewijzen, »wiens geschriften", zegt hij, »over dit onderwerp met zijne eigene hand vluchtig terneder geschreven ik hier bij mij heb, waaruit zich boven anderen onderscheidt zijn »Examen decretorium Synodi Hagiensis Anno 1586, 20 Jan. habitae". De in die Synode bekrachtigde kerkorde wordt zonder een enkel artikel over te slaan zóo door Gallus gezuiverd dat nauwelijks iets daarin tegen de »nota censoria" vrij en ongeschonden is. In de voorrede daarvan zegt hij zelf: »*Auctores Ordinis nostri ecclesiastici, omnium scandalorum auctores esse, prodigiosis blasphemiis prima fundamenta iecisse, et peregrinam formam regiminis tanta arte in ecclesias Belgicas introduxisse, ut eam etiam omnibus fere posteris, imo etiam oculatissimis probatam reddiderint.*" Terecht, mede om hetgeen Gallus daaraan toevoegt, besluit Revius: »De Anonymus ziet, naar ik vermoed, dat Gallus niet zoo slim als het nu geschiedt, heeft voorgegeven dat zijne meeningen conform zijn aan onze canones."

Op dezelfde wijze voortgaande, bewijst onze schrijver met diens eigen woorden dat de Deventersche predikant Gallus, die in 1587 tot Buitengewoon Hoogleeraar aan Holland's Hoogeschool werd aangesteld, ten onrechte door sommigen — waaronder de Anonymus — voor een juist orgaan van de gemeenten waarin hij werkzaam was, werd gehouden, daar hij veeleer menigmaal openlijk verzet tegen de kerkordening aanteekende en uit-

---

[1]) Men vergelijke ook hetgeen hij in *Dav. Ill.* p. 511 sqq. over Carolus Gallus schrijft Zie voorts over dezen man: P. C. Molhuysen in *Nyhoff's Bijdragen*, IV. bl. 125 vv. en Sepp, *Godgel. Onderwijs*, I. bl. 71 vv.

drukkelijk hiervan verklaarde: [1]) »*ut etiam antehac, pro ingenii mei tenuitate, omnibus modis studuerim tempestive hisce ecclesiae vulneribus aliquid remedii adhibere, idque saepius tentaverim, tam publice quam privatim, necminus scriptis quam viva voce, passim apud fratres, et praesertim apud* [2]) *Geldros et Transisulanos, in presbyteriis, in classicis conventibus, in Synodis provincialibus, et tandem etiam per Magistratum inferiorem et superiorem in Synodo Nationali Hagensi, sed, proh dolor, frustra.*" »Het is zeker," voegt onze schrijver er bij, »dat (de Haagsche Synode) na het zien van Gallus' geschrift, tot dit geschil bijzonderlijk heeft gedeputeerd de Synode van de Provincie Overijssel waaraan, te Deventer 22 Sept. 1586 vergaderd, Gallus zijn tractaat vertoond heeft [3]). De tweede maand daarna had dat treurig ongeval plaats met deze stad, door haren praefect verraden en den vijand overgegeven [4]) waardoor, evenals van die zoo ook van alle vroegere synoden, van de classis en ook van den kerkeraad van Deventer, de acten zijn te gronde gegaan, zoodat het geheele verloop der zaak aldaar en het besluit daaromtrent niet nauwkeurig kan worden verhaald." »Doch de practijk van de kerken in deze streek, na de herovering der stad vijf jaren later, toont wel hoe Gallus' gevoelens aan die Synode in 't geheel niet hebben behaagd. In de beide protocollen zoowel van de Overijsselsche Synode als van de Classis van Deventer daarop gehouden, zijn nog heden te zien de canones van de Nationale Synode van den Haag welke Gallus zoo druk had bestreden, stuk voor stuk beschreven, onderteekend door de hand van alle predikanten der geheele Provincie."

Hiermede acht Revius het beweren van den Anonymus weerlegd. Op Gallus' geschrift gaat hij niet verder in — veel daarvan is kort geleden weerlegd — ook al heeft hij een enkele uitspraak met »horror" gelezen, waar gene beveelt [5]) den Magistraat »tanquam post Christum Ecclesiae caput, non in politicis vel civilibus tantum, sed etiam in negociis religionis et ecclesiasticis" te erkennen, iets waartegenover gelukkig ook andere uitingen staan, die er op wijzen hoe de kerk »unum duntaxat habet caput, nempe Christum" [6]).

---

[1]) In het manuscript van Revius: p. 8 (onze pagineering). In zijn geschrift: bij art. 2. p. 19.

[2]) Revius. l.l. schrijft de woorden *apud-frustra* gespatieerd en met eene hoofdletter, als met den Anonymus in openlijke tegenspraak.

[3]) »ut in frontispicio examinis sui ipse innotavit." Revius. l.l. p. 9.

[4]) l.l. p. 9. Zie boven, bl. 13 v.

[5]) Revius, l.l. p. 10. Bij Gallus, l.l. p. 118.

[6]) Met het oog hierop besluit Revius met deze woorden: »Jesu Christo, Filio Dei, vero et Unico Ecclesiae suae capiti, sit laus, honor et benedictio in sempiterna secula. Amen." l.l. p. 11.

Ook in dezen had Revius dus wederom zijne meening krachtig uitgesproken en verdedigd, en getracht aan te toonen hoe niet die zijner tegenstanders maar de zijne ook door de gemeente van zijne geboortestad was aangenomen en aanvaard. Deze strijd zoude hem nog wederom als voorvechter van de rechten der Kerk tegenover den Magistraat zien optreden.

Carolus Everwinius, Waalsch predikant te Gouda, had omstreeks het jaar 1647 eenige stellingen omtrent de verhouding van Overheid en Kerk gegeven, waarin hij aan eerstgenoemde bij de beroeping van predikanten eene bijkans onbeperkte macht en invloed toekende. De kerkeraad van Oudewater alvorens hare goedkeuring, door hem verzocht, daarop te verleenen, had in deze zaak niet zelfstandig durven handelen en derhalve een afschrift daarvan gezonden aan de Theologische Faculteiten van Utrecht en Leiden alsmede aan Jacobus Revius den Regent van het Staten-College, welke zich als een niet te verachten strijder op dit gebied had doen kennen. Gaarne waren de gevraagde adviezen verleend en hadden Hoogleeraren en Regent hunne meening over het bewuste geschrift den Kerkeraad doen toekomen [1]).

Eenstemmig keurden zij de daarin neergelegde voorstelling af. Utrecht verklaarde [2]) dat het »geschrift, bestaende in 13 folien, beginnende: *Den hooftketter Donatus*, ende eyndigende: *hare macht heeft toevertrouwet*, handelende vande macht der Overheyt int kerckelyck, is tesamen geraept ende gecomponeert met ende uijt verscheydene absurde ende quade gevolgen, donckere, twijfelige, ende confuse manieren van spreecken, periculeuse ende ergerlyke discoursen ende determinatien; oock sommige openbare valsche sustenuen, passende alles ende slaende opt gene voorhenen vande Remonstranten, als Wtenbogaert, Grotius etc. desen aengaende gedisputeert is: oock eyndelycken strydende inde principale conclusien ende propositien tegen Gods h. woort, Nederlantsche Confessie, catechismus, liturgie, ende formulieren, kercken-ordeningen, ende het gemeen gevoelen der kercken hier te lande."

Niet minder scherp was het vonnis door Leiden's Faculteit geveld [3])

---

[1]) Revius' »Adversaria" bewaarden ons de drie antwoorden. Zie N°. 44: »Oordeel over het schrift van Everwinius frans predicant ter Goude. d.d. 21 Maij 1647." get. door Voetius, Schotanus, de Maets. N°. 45, zonder datum, het advies van Leiden. N°. 46 dat van Revius, d.d. 15 Junij 1647.

[2]) t. a. p. N°. 44.

[3]) t. a. p. N°. 45 De naam van den schrijver was bij het verzoek om advies niet opgegeven, evenmin als aan Utrecht. Het opschrift boven N°. 44 is blijkbaar door Revius daar geplaatst als inhoudsopgave.

[redacted]

over het »geschrift sonder naem vanden autheur, lanck zynde veertien [1]) bladen, verdeelt in ontrent veertich soo groote als cleyne artyckelen". Eenigszins uitvoeriger nog wordt hierin vermeld, dat het handelt »specialyck in het instellen ende afstellen vande dienaren des godlycken woorts" en dat de gronden, waarop het »gaat", »by de kercken hier te lande doorgaens zyn verworpen, ende van eenige treffelycke geleerde mannen onser eeuwe, ende specialyck vanden Eerw. D. Walaeo zal^{r}., in syn leven onsen waerden collega, syn wederleyt." Over de schadelijke gevolgen mede daaruit voortvloeiend luidt het oordeel eenstemmig, welk gevoelen nog breeder wordt toegelicht en doet zien hoe de besproken stellingen de bekende Remonstrantsche meening hieromtrent voorstaan, dat: »*Moyses ende David het boven-verhaelt niet en hebben gedaen als propheten, maer als hooge overheden*", »*dat wy in Godts woort leesen dat de Propheten insonderheit dese macht hebben getoont, die bekleet sijn geweest met Magistraetelijke authoriteit*", »*dat de Heeren Magistraten ende vroetschappen van Hollant ende Westvrieslant toecomt, wegens het godtlijck recht, de oppersorge ende de macht omtrent de kerke in het gemeen en omtrent de beroepinge ende ontslagene der Predicanten in het bijsonder, ter plaetse van hare Jurisdictie, sonder, ten aensien van dien, onder eenige hoger ofte andere vergaderinge te staen*", enz. Nadrukkelijk verklaart de Faculteit dat het werkje »geensins behoort gedivulgeert, veelmin gedruckt, ofte den Magistraten om die tegen het recht der kerken op te maeken, gecommuniceert, maer veel meer gesupprimeert ende als praeiudicabel voor de kerke Godts en streckende tot vermeerdering van onrusten en onlusten, t'eenemael geannuleert te worden".

Deze woorden waren Revius als uit het hart gegrepen. Niets had hij er aan toe te voegen [2]): »oock gesien hebbende de goede ende wel-gefondeerde advysen der respective Theologische faculteyten soo van dese als vande Utrechtsche Academie, soo ist dat ick, alles inde vreese Gods wel overwogen hebbende, mij ten vollen met wel-gemelte advijsen der Theologische faculteyten voors. conformere, derselver conclusien ende bygaende redenen van soodanige vasticheyt ende gewicht houdende, dat het overtollich soude syn ijets daer by te voegen." Hij spreekt den wensch uit »dat de Opsienders van Gods gemeente, na hare sonderlinge voorsichticheyt, ende achtervolgende de macht haer vanden oppersten Herder gegeven, soodanige middelen bij de hant nemen, waer door dese schadelycke dwalinge, die sich tot een factie begint te neygen geweirt worden, eerse meerdere voortganck become."

---

[1]) Het schut-, of titelblad medegerekend.

[2]) t. a. p. N°. 46.

Evenwel, ook na zijne verzekering dat hij daaraan niets meer had toe te voegen, heeft hij nog in geschrifte genoemden predikant bestreden, toen hij drie jaar later, in 1650, een kort antwoord tegen hem in het licht zond [1]. Hoewel ons hieromtrent niets nader bekend is, heeft het ongetwijfeld bijgedragen om zijnen roem als voorvechter van de rechten der kerk op haar eigen gebied te bevestigen en te handhaven.

---

[1]) In zijn *Dav. Ill.* p. 728 vermeldt hij deze uitgave als: »*Excerpta e libello quodam edito à Carolo Everwinio Ministro Ecclesiae Gallo-Belgicae in urbe Goudana.* (*super potestate Magistratus in deponendis Ecclesiae Pastoribus*) cum responsione Iacobi Revii, linguâ Belgicâ. Lugd. Bat. apud Cornelium à Banheyningen, Anno CIↃIↃCL." De titel zal dus waarschijnlijk ongeveer zijn geweest, gelijk wij dien in Bijlage A. bl. VIII. onder XXVI opgaven. Het is ons niet mogen gelukken een exemplaar hiervan op te sporen.

5. DE UITGAVE VAN FRANCISCUS SUAREZ »DISPUTATIONES METAPHYSICAE."

In Spanje leefde in de laatste helft der zestiende en het begin der zeventiende eeuw als lid der Jezuietenorde, Franciscus Suarez [1]). Te Granada 5 Jan. 1548 uit adellijke ouders geboren, wijdde hij zich als knaap aan de studie der rechtsgeleerdheid aan de Universiteit van Salamanca, doch werd door de prediking van den Jezuiet Johann Ramirez zóozeer getroffen dat hij besloot zich in die orde te laten opnemen. Geheel wijdde hij zich nu aan de beoefening van de Wijsbegeerte. Door ijzeren volharding wist hij de bezwaren te overwinnen en trad na afloop zijner Academische studiën als leeraar aan verschillende Hoogescholen op. Ten slotte nam hij de hem aangebodene eerste theologische leerstoel te Coimbra aan en gaf zich geheel aan de studie, die hem in wijden kring eene ongekende beroemdheid zoude verschaffen. Buitengewoon was de roem, die van zijne lessen uitging; van alle oorden stroomden leerlingen hem toe en Spanje's Granden kwamen naar Coimbra om zich te zetten aan de voeten van den grooten Suarez, »het wonder en orakel van zijnen tijd", den »Alter Augustinus", den »Coryphaeus theologorum et hujus aetatis in Scholasticis Gigas". Slechts voor de wetenschap en voor vrome oefeningen leefde de groote wijsgeer. In 1617 overleed hij, te Lissabon vertoevende ter beslechting van een twist tusschen den Pauselijken legaat en de Raden des konings, in den ouderdom van 70 jaar.

Om strijd ijverden zijne volgelingen in het bezingen van zijne groote geleerdheid. Doch, gelijk wij zullen zien, ook zij die zijne bijzondere gevoelens niet aanhingen waren gedwongen te erkennen hoe in hem een der grootste denkers zijner eeuw was ten grave gedaald. »Man übertreibt nicht, wenn man sagt Suarez sei der klarste Kopf unter den theologisch Gebildeten seiner Zeit gewesen" [2]) heet het dan ook van hem.

Zijne litterarische werkzaamheid strekte zich hoofdzakelijk uit tot de behandeling van de Aristotelische Philosophie en de Scholastieke Theologie. Bovenal bekend werden zijne »Disputationes Metaphysicae", in 1605 verschenen. Onder de vele geschriften die van zijne hand het licht zagen [3]) blijven deze steeds eene eerste plaats bekleeden, en jaren lang gebruikte

---

[1]) Zie: K. Werner, *Frans Suarez und die Scholastik der letzten Jahrhunderte*, 2 BB, Regensburg 1861. Voorts *Nouvelle Biographie Générale*, t. 24. col. 608 s.; J. Bruckeri *Hist. Crit. Philosophiae*, Lipsiae MDCCLXVI. Tom. IV. p. 1. p. 137.

[2]) Werner, a. a. O. 1. S. 90.

[3]) De volledige uitgave is die van Venetië 1740-1757 in 23 Banden fol.

men dit werk als algemeen aangenomen leerboek, zelfs op vele Protestantsche Hoogescholen. Hoe dit laatste te verklaren? »Die Protestanten besassen am Anfange des Jahrhunderts noch kein grösseres systematisches Werk, Melanthon und Ramus hatten nur die Dialectik und Realphilosophie fragmentarisch und popular bearbeitet. Wollte der Protestantismus nicht zurückstehen, sondern in allen gelehrten Verhandlungen und Disputationen mit den Gegnern gleichen Schritt halten: so durfte das metaphysische Feld nicht unangebaut bleiben. Die innere Verwantschaft der durch die Zeitrichtung in allen Confessionen gebotenen Streitmittel und Denkregelen, der gleiche Zuschnitt der Universitätsfächer duldete diese Zurückziehung nicht. Man wird met Recht Beides behaupten dürfen, sowohl dass die unentbehrliche Disputirkunst die Ausbildung eines vollständigen philosophischen Cursus trotz alles früheren Misstrauens gegen die Philosophie auch unter den Protestanten nothwendig gemacht habe als auch dass die Letzteren durch ihre wieder aufgenommenen Aristotelischen Studien auf einen solchen mit Einschluss der Metaphysik aus eigenem Beruf hingedrängt worden seien" [1]). Geheel duidelijk wordt het aldus hoe deze Metaphysica door Protestanten gebruikt, bewerkt en uitgegeven kon worden. Zoo laat het zich ook verklaren hoe Revius tot dezulken behoorde. Zien wij thans hoe hij tot dezen arbeid kon besluiten.

Het werk [2]) is opgedragen aan de Staten van Holland en West-Friesland, »den vaders des vaderlands." »Voor u," zegt hij [3]), »was het bestemd, reeds toen gij mij met zóo groote eenstemmigheid, zonder dat ik zóo iets verwachtte, de eere van eene benoeming tot bestuurder van uw Theologisch College hebt waardig gekeurd, zoodat ik wel niets anders kon dan gelooven dat er in die zaak iets was, wat anders dan door het besluit van menschen, bestierd werd. Alle hindernissen verbrekende, heb ik daarom ook tot dien werkkring, hoewel niet weinig zwaar, mij aangegord en al mijn ijver en de gaven van mijn verstand gewijd aan de heilige studiën der jongelingschap. En van hetgeen daarin van mij verwacht kan worden, zij dit eene proeve, hoe dan ook."

Over de uitgave zelve deelt hij het volgende mede: [4])

»De Scholastieke Theologie, welke door hare scherpzinnigheid en hare behendigheid zoowel als schranderheid in die zaken, welke zij naar waarheid behandelt, vele en niet alledaagsche verstanden tot hare bewonderaars

---

[1]) W. Gass, *Geschichte der Protestantischen Dogmatik*. Erster Band, Berlin 1854. S. 185 f.

[2]) De eerste uitgave verscheen in 1644. Zie: Bijlage A. bl. VII. onder XX.

[3]) Praefatio. p. 6. (onze pagineering.)

[4]) Ll. p. 1.

trekt, heeft altijd voor verstandigen die haar nauwkeurig doorzagen, geschenen door hevige, bijkans wanhopige ziekten te zijn gebonden. Immers, zoowel hare matelooze weetgierigheid als hare angstvallige nauwkeurigheid waardoor zij wil schijnen: »nihil ignorare, & ubi maxime delirat, ibi altissimum sapere," hebben zij naar verdienste gehekeld niet minder dan de duisterheid, deels gevolg van de donkerheid van de eeuw harer geboorte, deels ook met opzet voorgewend, waaruit zij »licet manifesto se teneri sentiat, ut sepia offuso atramento, evadit tamen."

Doch hare ergste »pestis" is wel dat zij, vrij zijnde, veel voor de waarheid vermogende, het slavenjuk heeft gedragen onder een harden meester, door wiens bevelen en besluiten zij, als aan een Ixion's rad gebonden, niet bij het verklaren van de »sana doctrina" maar bij het »opsmukken van inwendig bedorven en als uitwassen zich openbarende meeningen" [1]), »immoretur vel potius immoriatur." Daarbij komt nog dat zij, terwijl zij de autoriteit der Heilige Schrift slechts in 't voorbijgaan en voor den vorm toelaat, geheel is vervuld met menschelijke uitvindingen. Immers Lombardus, wien zij na Lanfranc leven en ziel verschuldigd is, maakte van de uitspraken der Patres een soort van uittreksels, de naam van Aristoteles echter komt bij hem zeer zelden of in 't geheel niet voor. Aquinas later en de zijnen ontvingen hem weer met open armen, zoozeer dat het scheen of in het vervolg van tijd zijne geschriften in de Theologie alles zouden innemen [2]), vooral zijne »Post-naturalia," of »τὰ μετὰ τὰ φυσικά," die zoowel door den titel »Theologia naturalis" aantrokken als ook door de onbegrensde breedheid van inhoud dit voordeel hadden, dat zij ook uit andere deelen van de philosophie, »sive naturalis, sive moralis, sive ejus quae rationem dirigit" wat hun toelachte te zamen brachten, om het weldra ook in de Theologie over te brengen. Op die wijze is de Scholastieke Theologie ontstaan. Een tijdlang heerschte zij alom totdat zij door Gods goedheid, waardoor met de »humanior literatura" ook de schitterende stralen van het Evangelie zichtbaar werden, geheel en al openbaar begon te worden en wat in haar zuiver, wat verroest was, aan den dag kwam. Reeds ware hare ure geslagen zonder de hulp van den sterken arm, en zonder den steun met tong en pen van geleerde, aan Rome's Kerk verknochte mannen. Groot was hun getal, hier niet te noemen, maar toch met allen die deze tijd voortbracht streed om den palm Franc. Suarezius »Societatis Jesu, quam vocant, Theologus" [3]). Deze had zich door zijne commentaren op Thomas, zijne kleinere Theologische

---

[1]) l l. »rancidis ac inolitis opinionibus fucandis."

[2]) l.l. »utramque paginam facere."

[3]) l.l. p. 3.

werken, vooral echter door de uitgave van zijne deelen »Metaphysica" grooten naam verworven »en wel zoozeer, dat hij om hetgeen daarin scherpzinnig en met vernuft wordt beredeneerd, niet slechts de zijnen, maar ook velen der onzen, vooral hen die zich door philosophische oefeningen voor de Theologie voorbereiden, als binnen zijne legerplaats heeft gevoerd, onwetend meestal hoe hij hier en daar slechtere meeningen volgt, die hij te zamen met de betere den onachtzamen ingeeft [1]). Onze kerken hebben dit tot haar nadeel ondervonden in allerlei opzichten waarin hij afwijkt »alsof hij openlijk den eed van trouw aan het Pelagianisme had afgelegd". Gemakkelijk verspreidt deze verderfelijke invloed zich in zoovele Metaphysische Compendien, wier schrijvers zich voorstellen onzen auteur na te volgen, of liever te compileeren en wel met zulk eene gerustheid, dat zij — gelijk Caesar Scaliger het bij eene andere gelegenheid niet onaardig uitdrukte — te zamen brengen in hunne schuren met de vruchten ook de kevers met hun huisjes, terwijl zij alles zonder wan of zeef bijeenvegen".

Wij zagen het afkeurend vonnis door Revius over de ontaarding van de Scholastiek geveld. Niet dat hij haar geheel en al verwerpt; integendeel. Het vele goede daaraan te danken weet hij te waardeeren, vooral in een man als Fr. Suarez. Toch, men neme het goede, niet daarnevens ook het afkeuringswaardige in diens werken over. Hiertoe wil ook Revius eene poging wagen op den goeden weg. »Opdat niemand meene", zegt hij, »dat ik hier met ijdele woorden deze klacht uit, zal ik trachten in deze mijne »notae" op dien schrijver de lezers te doen zien dat hij niet slechts met Pelagianisme is besmet, maar ook met de ergste dwalingen, waarover tot dusver zelf geen vermoeden is gerezen, aangaande de leer over de Triniteit, de Vleeschwording van Christus enz. en dat er misschien niemand is gevonden, die zoo bedektelijk, en zoo listig al het zijne heeft gericht »ad idolomaniam & recoctum paganismum" [2]) als deze Metaphysicus. De terecht beroemde Theoloog Gul. Tuissius heeft naar waarheid gezegd: »*Operae pretium facturum anguror, quisquis Metaphysicas illas Disputationes Suarezianas, tanquam Augiae stabulum, Herculeo labore purgandas in se recipiat, praesertim qua ad veritatem Theologicam et sacram constuprandam et deflorandam tendere comperientur. Quid enim? an tantum opus in adventum Eliae, aut Christi potius Servatoris nostri rejiciendum erit? absit plurimum: neque enim tanti est. Sed rebus suis prout illi visum fuerit provideat Deus.*" »Uit deze uitspraak is de noodzakelijkheid van dit werk

---

[1]) l.l. »instillat."
[2]) l.l. p. 4.

licht af te leiden," zegt Revius, »doch, het zal niet ten onrechte misschien iemand vreemd voorkomen dat dit, zoo vol gevaarlijke kansen, ondernomen wordt door mij die tot dusver geheel was vervuld met eene kerkelijke bediening, waarin ik mij allerminst met deze zaken ophield, vooral zoo men overweegt welk een tegenstander deze wel is, dien sommigen der zijnen niet slechts met Plato en Aristoteles gelijk in rang maar zelfs daarboven stellen. Ja, de Jezuiet Rodericus de Arrigia spreekt zelfs van [1]) »*Caput huius seculi in Scholasticis Gigas Franc. Suarez*" met zijn »*Aureis illis duobus in Metaphysicam tomis.*" Wie is dan zoo dapper en tegen alle uitersten bevestigd dat hij door die ontzettende woorden niet zou gaan vreezen en aanstonds op de vlucht slaan?" vraagt Revius spottend, doch voegt er geruststellend bij: »het kwam zeer gelegen, dat ik, toen ik dit las, de krachten van dien Gigant al eenigszins had geschat, en voorzeker vertrouw met Gods hulp te zullen aantoonen, dat het goud, waarvan Arriaga zoo hoog opgeeft in deze deelen Metaphysica, niet alles gelouterd goud is, en dit wel voor het oog van Theologen en Philosophen van die zijde en van Arriaga zelven."

»Ten slotte," zegt onze uitgever, »zoo ik soms iemand schijnen mocht de bedoeling van den schrijver minder begrepen, hem ten onrechte gekastijd of, gelijk menschelijk is, gedachteloos gesproken te hebben, dan vraag ik dat hij die oprechtheid jegens mij bezitte, waarmede ik Suarez heb behandeld, in wien ik zeer veel geprezen, afgerond en tegen de critiek van anderen, ook der onzen, heb verdedigd; wat ik echter als minder goed opmerkte, heb ik terecht gewezen »κατ'αἶσαν, οὐδ'ὑπὲρ αἶσαν." Bekend is voorts de uitspraak van Hieronymus: »*Carpere et detrahere vel imperiti possunt. doctorum autem est, et qui laborantium novere sudorem, vel lassis manum porrigere, vel errantibus iter ostendere*"!

Het is ons aldus gebleken wat Revius zich met deze uitgave ten doel stelde. »Suarez repurgatus" [2]) mocht hij haar terecht noemen; immers, hetgeen zijns inziens in de Metaphysica van den grooten Spaanschen wijsgeer te laken viel en daaruit behoorde te worden verwijderd, wilde hij aantoonen en uiteenzetten.

Ook elders heeft hij zich over zijne wijze van bewerking van deze disputationes Metaphysicae" uitgelaten. Hij doet dit bij de bestrijding van een Cartesiaanschen tegenstander, welke hem behalve in deze materie ook over zijn »Suarez Repurgatus" had aangevallen, en wien hij in zijne »Statera

---

[1]) l.l. p. 5.

[2]) Deze titel werd in de tweede uitgave van 1654, overigens geheel gelijk aan de eerste, eenigszins veranderd. Zie Bijlage A. bl. VII. onder XX*b*.

Philosophiae Cartesianae"[1]) te woord had gestaan. De »Pseudonymus" nl. had hem verweten[2]): »Maar voorwaar, dat een niet gering deel van uwe geleerdheid bestaat in het verbeteren van de fouten van drukkers, toont wel uw Suarez, door U gezuiverd zoo niet van dwalende meeningen dan toch van drukfouten: immers het verwijderen daarvan neemt een groot deel van uwe Notae in." Terecht, gelijk ons zal blijken, mocht Revius hem daarop antwoorden[3]): »In het werk, waaraan gij knaagt, heb ik hier en daar aangeteekend Suarez' onbekwaamheid, vooral in de H. Schriften, zijne tegenstrijdigheden en zijn gebrek aan overleg, zijn plichtsverzuim, zijne onwaarheden, met name zijne onjuiste aanhalingen niet slechts van andere schrijvers maar ook van de H. Schrift; bovendien zijne afgoderijen en wat daartoe voert, zijn Pelagianisme, zijne lasteringen en vele kettersche leerstellingen," en verder[4]): »Ik heb eenige plaatsen verbeterd, die bij het lezen zouden kunnen hinderen, maar die zijn zóó gering »ut dimidia pagella facile contineri possint," terwijl er in het geheele werk 1108 bladzijden zijn en toch mijn »Pseudonymus"[5]) zegt, dat een groot deel van mijne »Notae" daarin bestaat. »En hominem qui cum in tenebris mices!" roept hij verontwaardigd uit[6]).

Het werk van Suarez zelf is bekend naar inhoud en vorm. Het is, gelijk Gass zegt[7]), »im Ganzen ein eklektischer überwiegend an Thomistische Principien angelehnter, übrigens für den damaligen theologischen und dialektischen Gebrauch eingerichteter Aristotelismus, und man kann demselben einen hohen Grad von Fasslichkeit und Scharfsinn nicht absprechen. Der Verfasser behandelt die Metaphysik als nothwendige Unterlage der Theologie, da Niemand den höchsten Inhalt alles Wissens mit Gründlichkeit in sich aufnehmen könne, ohne vorher das allgemeine Gebiet alles gegenständlich Wissbaren erforscht zu haben. Die Metaphysik beschäftigt sich mit dem Sein, soweit es Realität hat; sie ist das allgemeine Wissen von dem Seienden, die Erkenntniss von den Dingen überhaupt, von ihrer möglichen und wirklichen Bestimmtheit, Einzelnheit und Unter-

---

1) Zie Hoofdstuk II, 7 en Bijlage A. bl. VIII. onder XXVII.

2) *Statera*, p. 261. »Ne desit quod me remordeat" voegt Revius er bij.

3) l.l.

4) l.l. p. 262.

5) »poene dixeram ψευδομυθος."

6) Waar dezelfde beoordeelaar later »honorificentius" over dit zijn werk spreekt en bij eene fout van Suarez zegt: »arcurate ostendit nuper in suo Suarezio repurgato vir Clar. ac Collega chariss. D. Iacobus Revius", kan deze niet nalaten daarbij te voegen: »Haec ille, qui si nunc secus arbitretur, nihil praeter solitum facit, ut qui inconstantiam (te teste) sibi laudi ducat." l.l. p. 262.

7) a.a. O. I. S. 186.

schiedenheit." Dat de Regent van het Leidsche Staten-College, wiens onderwijs voor een aanmerkelijk deel bestond in het stellen van de Disputationes, te defendeeren door zijne leerlingen — welke theses, gelijk ons reeds bleek, zich over een ruim gebied uitstrekten — zich gedwongen zag zijn aandacht ook aan de thans besproken studiën van Suarez te wijden, behoeft geen verder betoog.

Hetgeen wij opmerkten omtrent het doel van onzen schrijver bij de uitgave van Suarez' Metaphysica vinden wij in den tekst van zijn werk nader bevestigd. De Disputationes worden gedeeltelijk overgenomen, bij enkele stukken wordt slechts een kort overzicht gegeven. In kortere of langere »notae" zijn de gemaakte aanmerkingen samengevat. Toch, waar Revius zelf getuigt dat het allicht verwondering zal wekken, hoe een man als hij, tot dusver zoo geheel en al met de bezigheden van zijn ambt vervuld, tot dezen arbeid kon besluiten, mag gevraagd worden of dit terrein wel meer bijzonder het gebied was, waarop de hem geschonken gaven het best en het krachtigst tot ontwikkeling konden komen [1]). Een overzicht van alle zijne opmerkingen te geven ware ondoenlijk en onnoodig. Van zijn standpunt, gekeerd tegen Semi-Pelagianisme en Pelagianisme beide, leggen zij getuigenis af. Zijne commentaar — want zoo zoude men het 't best kunnen noemen — toont tevens hoe geheel hij zich in de beschouwingen en uiteenzettingen van Suarez heeft ingewerkt, maar ook hoe hij de uitspraken omtrent hetzelfde onderwerp van de Scholastieken, en zooveel mogelijk ook die van Gereformeerde schrijvers met zorg heeft geraadpleegd en bijgebracht. Ongetwijfeld in veel gaat hij met de besproken uiteenzetting mede. Merkwaardig is ook weder zijne nauwkeurigheid om, waar Suarez getuigenissen of uitspraken aan Oud en Nieuw Testament ontleend aanhaalt, deze na te gaan den grondtekst en de vertalingen raadplegende [2]). Scherp is hij menigmaal in zijn oordeel, waar hij hem wiens geschrift hij »zuivert" verwijten maakt over zijn »onkunde" [3]) ook in de Heilige Schrift [4]), zijn in tegenspraak komen met zichzelf" [5]), zijne »ver-

---

[1]) Paquot, l. c. p. 511. col deux. spreekt van dit bezwaar op scherpe wijze: »Revius étoit un trop mince Philosophe pour se mesurer avec le plus profond Métaphysicien de son siècle", en velt over zijn werk het vonnis: »pour les erreurs Théologiques qu'il reproche a Suarez, elles consistent en ce que celui n'a pas été Calviniste." (!)

[2]) Zoo bv. p. 617. (*Disputatio* XXX. De primo Ente, quatenus ratione naturali cognosci potest quid & quale sit, Sectio XIII. Possitne demonstrari Deum esse ineffabilem).

[3]) l.l. p. 3, 1035, 1036.

[4]) l.l. p. 293, 538 etc.

[5]) l.l. p. 517 547 etc.

keerde aanhalingen" [1]), zijn »paganismus" [2]), zijn »Pelagianisme" [3]). Niet te verwonderen voorwaar, hoe hij hem onophoudelijk zijn »idololatria et ad eam ducentia" [4]) bovenal zijne »blasphemae & haereticae opiniones" [5]) voor de voeten werpt. Het was hem te doen om eene zuivering van den inhoud, ten einde alzoo dit werk voor het gebruik, ook van hen die aan zijne vorming waren toevertrouwd, dienstbaar te maken. Uit dit oogpunt worde ook deze arbeid beschouwd. Doch het feit reeds dat hij dien »Gigas" aandurfde, dat hij aan eene studie, zoo geheel verschillend van het gebied waarop hij zich tot dusverre bijzonderlijk had bewogen en lauweren behaald, zich op die wijze geheel wist over te geven en »vele goede uren" [6]) daaraan »niet geheel nutteloos" te besteden, getuigt mede hoe hij zijne taak als Regent van het Staten-College juist en nauwgezet trachtte te vervullen, en waar anderen zouden aarzelen, beslist, en het kan niet worden ontkend, menigmaal ook overtuigend vermocht op te treden.

---

1) l.l. p. 338, 683, 812 etc.
2) l.l. p. 673, 813 etc.
3) l.l. p. 17, 264, 265 etc.
4) l.l. p. 119, 125, 480 etc.
5) l.l. p. 77, 80 etc.
6) l.l. p. 1108.

[redacted]

6. DE STRIJD OVER HET »LANGH OF KORT HAYR."

Tot verademing gekomen van den hardnekkigen strijd tegen Spanje, waren onze vaderen begonnen van den rijken buit ter zee en te land op den vijand behaald, gebruik te maken en »zich in gedurig klimmende mate aan het lang ontbeerde genot der wereld over te geven"[1]. De weelde, in de verloopen tijden door den krijg teruggehouden, ging al meer en meer eene voorname plaats innemen en deed zich in de verschillende vormen van het dagelijksch leven bij den dag meer gevoelen en in alles bemerken. De kenmerkende oud-Hollandsche eenvoud was als verdwenen om plaats te maken voor de Fransche mode, welke langzamerhand onder onze vaderen haar gebied begon uit te breiden. Onder alle standen en rangen vertoonden zich de sporen van hare heerschappij in kleederen en sieraden, zoo goed als in spijs en drank. Niet alleen leden der gemeente, ook vele voorgangers, met name onder de jongere predikanten, toonden sterke genegenheid voor de nieuwe mode en gaven tot veler ergernis maar al te zeer hiervan blijk in den haartooi, »droegen hairtrossen en hairbossen van geleend, gekocht of eigen hair, lieten het langs de wangen afwaaijen en gaven pernicieuse exempelen van hoovaardij en pralerij"[2]. Wel hadden velen dat alles, voor zoover het een gevolg der nieuwe zeden was, reeds lang met smart beschouwd en hadden verschillende predikers hunne dreigende roepstemmen verheven tegen de »geblankette Izebels" en de »lang gelokte satyrs en opgetooide mooijaards," hun in den naam des Heeren gebiedende »de gulden versierselen af te rukken" en »tot den Heer te komen als de knechten Benhadads tot den koning Israels kwamen, met koorden om den hals en zakken om het lijf!"[3] In den eersten tijd had een en ander zich nog alleen in de hoogere standen doen bemerken, doch al meer en meer vertoonden de sporen zich, daarvan ook onder den »burgerstand." Nog scheller werden de kleuren, waarin vele leeraars op den kansel den zondigen toestand afmaalden. Langzamerhand gingen nu ook de kerkelijke vergaderingen inzien dat men krachtiger dan tot dusver geschied was tegen de ontaarding der zeden moest optreden. Nadat de kerkeraad van Amsterdam in het begin van 1640 was voorgegaan, volgden die van Haarlem en andere steden weldra. Classen en Synoden namen mede dit werk ter

---

[1] G. D. J. Schotel, *Bijdrage tot de Geschiedenis der kerkelijke en wereldlijke kleeding*. 's Gravenhage 1856. bl. 1.

[2] Schotel, t. a. p. bl. 6.

[3] t. a. p. Zie ook G. D. J. Schotel, *Kerkelijk Dordrecht*, I. Utrecht 1841. bl. 423–435.

hand. Zoo bepaalde [1]) de »Synode van Zuydt-Hollandt, ghehouden tot ter Goude in Iulio, Anno 1640: »De E.E. Classis vanden Haghe heeft ghevraeght: Also in ons Vaderlant grootelijcx in swang gaen verscheyden lichtvaerdicheden ende wereldtsche ydelheden, teeckenen van lichtvaerdighe vleeschelijke herten, ende occasien, oorsaken, moeders ende voesters van groote sonden, tot erghernisse ende verleydinge vande swacke: Als daer zijn danssen, baletten.... Wildt-hair van Mans ende Vrouwen enz. Hoe men met soodanighe Ledematen sal handelen? Is eenstemmelijck.... verstaen, nademael de gemelte lichtveerdigheden met de eerbaerheyt ende Godtvruchtigheyt der Christenen niet en konnen bestaen, ende dat door de selve oock den schrickelijcken toorne Godts, insonderheyt in dese sware tijden meer ende meer werdt ontsteecken: datmen na kerckelijke ordre met soodanighe ledematen sal handelen, oock tot suspensie, des noodt zijnde, vant H. Avondtmael, naer gheleghentheyt ende eysch van saken" enz. Verschillende anderen, als die te Hoorn in 1642 en te Brielle in 1643, besloten in gelijken geest, terwijl de Geldersche Synode te Harderwijk vergaderd, den 23sten Augustus 1643 daar nog bovendien bijvoegde: [2]) »dat niet alleen alle respective classen voort aen daer op neerstelick sullen acht te nemen hebben dat noch Predicanten noch Proponenten onder haer, in habiten of langh hair, eenighe erghernisse aenden eenvoudige en comen te geven, maer dat oock de Professoren ende Regenten versocht werden, om mede soodanighe acht te nemen op de Studenten inde theologie" enz., waarbij de Synode van Zuid-Holland, 1643 te Woerden gehouden, op de vraag: »of men niet behoorden te letten op de habituagien en langhe hairen... ook van sommighe predicanten" als haar antwoord voegde, dat zoowel leeraars en proponenten alsook studenten, werden gelast »sich vant langhe hair te ontdoen" en »anderen daer toe te vermanen" [3]).

Dat deze strijd vele pennen in beweging gebracht en tallooze vlug- en spotschriften vóor en tegen het »langh hair" in het licht had geroepen, was te begrijpen. Tegen het korte haar verschenen twee geschriften van den Leidschen Hoogleeraar Boxhorn [4]), doch ook de tegenpartij had hare woordvoerders. Een moment van groote beteekenis in dezen ganschen twist

---

[1]) Dit besluit (art. 55) is o. a. ook opgenomen in: »*Vier Predicatien enz. door Jacobus Borstius, Bedienaer des Godlijcken Woordts tot Dordrecht.* Anno 1649." bl. 247, 248.

[2]) Art. 34. Borstius, t. a. p. bl. 248, 249.

[3]) Schotel, *Kerk*, *Dordr.* I bl. 425.

[4]) *Spiegeltien van 't lanck hayr* enz, en: *Spiegeljen, vertoonende 't cort hayr* enz. beiden te Middelburg in 1644 verschenen. Zie Schotel, *Kerk. Dordr.* I bl. 426 en N. C. Kist in: *Archief* van Kist en Royaards, IX. bl. 533.

was de leerrede door den gevierden Dordrechtschen prediker Jacobus Borstius, gehouden over »'t lange hayr" naar aanleiding van I Cor. 11 : 14, om welke woorden de strijd zich thans als bewoog. Te voren aangekondigd sprak hij haar voor eene buitengewoon talrijke schare uit en »ontzettend waren de uitwerkselen daarvan [1]). »Veler harten had zij getroffen, de schaer gingh in de lokken en de lokken op straat". Hiermede was de storm openlijk losgebroken en het sein tot een openlijk optreden gegeven, meestal met woorden die evenwel somtijds ook in handtastelijkheden overgingen. Ook in de andere Provinciën waren de gemoederen hierover bewogen. In Zeeland was de »Saulus onder de ijveraars" Godefridus Udemans, predikant te Zierikzee, die in zijn »Absaloms-hayr [2]) off discours, daerinne ondersocht wordt wat daer te houden zij van de vliegende hayr-trossen off af-hangende hayr-lokken" in den vorm van eene »samensprekinge tusschen Absalom, Timotheus, Drusilla ende Priscilla" tegen de »lokken, blessen en gefriseerde koppen", onder den naam van »Irenaeus Poimenander", te velde trok: in dit werk is samengebracht alles wat er vóor zijn tijd over het lange en korte haar is geschreven met eene bespreking van de argumenten van beide zijden voor en tegen aangevoerd. Met kracht treedt hij op tegen het »lange en wilde" haar der mannen en ook hiertegen dat het »eene middelmatige zaak of een klein misbruik" zoude zijn, »dat de menschen met hun haar plegen, overmits het, volgens getuigenis van den Apostel, strijdt met de wet der natuur" [3]). Doch ook gematigden lieten in dezen strijd hunne stemmen hooren. Andreas Colvius, de Waalsche ambtgenoot van Borstius, had met zijn beroemden vriend Salmasius te Leiden een onderhoud gehad, waarin ook de loopende twisten ter sprake waren gekomen, tengevolge waarvan weldra van des laatsten hand verscheen eene »Epistola ad Andreum Colvium super cap. XI Primae ad Corinth. Epist. de caesarie virorum et mulierum coma" [4]). Zijn standpunt komt hierop neer: »de apostolische geboden zijn niet van eenerlei aard en natuur: sommigen hebben alleen betrekking tot zekere, niet tot alle, plaatsen, tijden en personen; anderen daarentegen zijn eenig en alom en voor alle menschen verbindend. Het gebod omtrent

[1]) Deze predicatie werd, onder het gehoor opgeschreven, buiten zijn toedoen gedrukt. Herhaaldelijk is zij in het licht verschenen. Later gaf hij haar zelf uit, na daarover vele moeielijkheden te hebben ondervonden, overmits men hem lastig viel dat hij haar zonder approbatie had uitgegeven. Zie hierover verder: Schotel, *Kerk. Dordr.* I. bl. 427, 428. *Kerk. en Wer. kleeding*, bl. 13 vv. en: Ypey en Dermout, t. a. p. I. Aant. bl. 226, 227. Voorts: M. A. Perk, *De »hairige" Oorlog*, in het tijdschrift *Nederland*, 1895.

[2]) Verschenen: »Dordrecht voor Fransoys Boels, 1643".

[3]) Aldus luidt art. V van de slotsom, waarin hij het geheel te zamen vat. Zie voorts de uitvoerige bespreking van dit werk bij Schotel, *Kleeding*, bl. 16-24.

[4]) In 1645 verscheen te Dordrecht eene Hollandsche vertaling hiervan.

het haar behoort tot de eerste soort" [1]). Ook Johannes Polyander à Kerckhoven, de Leidsche Hoogleeraar, vroeger Waalsch predikant en hoogleeraar aan de Illustre School te Dordrecht, maande tot vrede. In beginsel deelde hij Salmasius' gevoelen hieromtrent [2]), evenals ook zijne Leidsche ambtgenooten. Toch, de strengere beschouwing zag mede achtbare mannen voor zich in het strijdperk treden.

Heerschte in de Theologische Faculteit aan de Leidsche Hoogeschool, gevormd door Trigland, Polyander en Spanheim omtrent het beginsel van dezen twist, de meening waarvan Salmasius mede de tolk was, hunne Utrechtsche Ambtgenooten schaarden zich aan de andere zijde. De ziel hunner vergadering was Gisbertus Voetius. Gelijk in elke kerkelijke beweging van zijnen tijd deelde hij ook in deze. Velen wenschten eene uitspraak van hem in deze zaak, die al was de aanleiding van hare behandeling schijnbaar onbeduidend, zelve dieper ingreep dan de menigte dacht, daar het hier inderdaad niet een strijd over »kort of lang haar" maar over beginselen was. Doch ook zonder daartoe te zijn verzocht was Voetius al opgetreden. In zijn »de Excelsis mundi" ad VIII Decalogi Praeceptum [3]) werd dit vraagstuk door hem besproken. Aan welken kant zijne sympathiën waren, was reeds gebleken uit de approbatie der Utrechtsche Faculteit, geschonken aan de geschriften van Udemans en Borstius, waarin zijne ambtgenooten Carel de Maets en Johannes Hoornbeek [4]) mede hunne instemming hadden betuigd.

Dat in dezen strijd ook de Regent van het Leidsche Staten-College, belast met de vorming en het onderwijs van toekomstige predikanten, openlijk partij zoude moeten kiezen, kan geen verwondering wekken. Wij willen thans nader beschouwen welk standpunt daarin door Revius werd ingenomen. Dit wordt ons duidelijk door een onderzoek van het daaromtrent door hem nagelaten geschrift, getiteld: »Libertas Christiana circa usum Capillitii defensa" [5]).

---

[1]) Schotel, *Kleeding*, bl. 36.

[2]) In de verklaring van sommige woorden uit I Cor. 11 — strijdleuzen zou men ze haast kunnen noemen — had hij zijn eigen gevoelen.

[3]) *Selectarum Disputationum.* IV. pp. 325–462 cf. ook: Kist en Royaards, *Archief*, VIII bl. 327.

[4]) In de *Oratio funebris in obitum Jac. Revii* roert Hoornbeek dezen ganschen twist, noch Revius' aandeel daarin, ook maar eenigszins aan.

[5]) Zie Bijlage A. bl. VII. onder XXI. — Vermoedelijk van dit geschrift was het, dat hij aan Const. Huygens een exemplaar zond: immers in een brief aan hem gericht, (thans berustend op de Leidsche Universiteits-Bibliotheek) schrijft Revius 4 Mei 1647 uit Leiden: »....si hoc opusculum ἀντιδώρου vice accipere non fueris dedignatus, beneficium duplicaveris. in argumento tenui versatur, sed quod citra manifestum periculum non poterat negligi."

Het is opgedragen aan Salomon à Schoonhoven »Ruardo, Balivo, et supremo aggerum praefecto in Putten, opidi Geervlietani Praetori." »Zeer tegen mijn zin," zegt hij, »ben ik door dezen »bellum capillare", waarvoor ik steeds als een »θεήλατόν τι κακὸν" een afkeer koesterde, in moeielijkheden gebracht. Doch het is Gods weg. Aanleiding daartoe was het schrijven van een zeker uitnemend man, die mij tot het openbaar maken van mijn gevoelen hieromtrent aanspoorde. Mede op raad van Polyander weigerde ik, dewijl ik door dat gematigde schrijven de zaak tot stilzwijgen [1]) hoopte te zien gebracht, maar toen de strijd werd hernieuwd, besloot ik voor mijzelf ten minste de zaak wat nader te leeren kennen. Wat ik er zoo van beide zijden geschreven, over in handen kreeg, doorliep ik, liet mijne leerlingen eenige Disputaties er over openlijk verdedigen, en dit wel opdat niet diegenen hunner welke leidslieden der gemeente stonden te worden, zelven in deze nieuwigheden zouden worden verstrikt of de hun toevertrouwde zielen door gemis aan beleid in die netten zouden verwarren. Tegen deze disputaties nu kwam een zeker geleerd man in verzet [2]), evenwel niet openlijk, want zoowel zijne eigene gevoelens verbergt hij als die van anderen, en laat de helft van de zaak, d. i. »negocium capilli muliebris, in quo maximae tragoediae ab iis quos tuendos sibi putavit, fuerunt excitatae," ter zijde. Had hij liever openlijk gestreden! Het geldt hier eene zaak van belang [3]). Immers de grondslagen waarop de »auctores" van deze zaak, haar laten rusten, zijn van dien aard dat als men die eenmaal toelaat, »nec modus nec finis erit scrupulorum." Allerminst gaat de strijd hier over het haar, maar naar aanleiding van eene zeer onbeduidende zaak, gaat het hier over niet minder dan »de jure divino et humano, naturali, gentium, de necessariis et indifferentibus, praeceptis et consiliis, atque aliis rebus maximi ponderis, quae quam late se extendant norunt, qui in rebus Theologicis sensus subactus habent." De Rabbijnen zeggen hiervan terecht: כהררין תלוין בשערה, »sicut montes pendentes e pilo." Bovendien, wij moeten zeer op onze hoede zijn dat niet door onze schuld de ware religie aan »spot en kortswijl" van hare vijanden worde blootgesteld, waarvoor hier gevaar bestaat, daar het gerucht van dit dogme, en als eene nieuwe ketterij al te Rome is gekomen, waarvan ik uit derwaarts geschreven brieven den lezer het bewijs zou kunnen toonen. Moge genoemde schrijver en allen, welke mede in dezelfde zaak zijn betrokken, wanneer zij zich op

---

[1]) »Quod unicum huic malo remedium esse censerem," voegt hij er bij.

[2]) »Qui pene unus totam illius belli molem hodie sustinet."

[3]) Quem [laborem] qui putaverit in re nihili occupari (ut sunt fastidiosa hominum ingenia) nae is haud mecum sentit," roept Revius hun toe, die allicht dezen ganschen twist als »haarkloverij" zouden willen beschouwen.

vergissing of overdrijving — beide menschelijk — betrappen, op hunne schreden keeren, liever dan zich en anderen met dezen ondankbaren twist zonder nut, en der kerk niet ten goede, verder af te matten."

Revius droeg hem dit werkje op uit eerbied voor zijn persoon en karakter. Vooral was hij getroffen door zijne vroomheid en vurige liefde jegens Gods kerk, »waarvan," vervolgt hij, »ik dit voorbeeld niet anders dan met de meeste aanbeveling kan doen vergezeld gaan, toen gij betreffende de beroeping van mijnen schoonzoon Jobus Steenwijckius tot het bestuur der gemeente van Geervliet, met zoo groote zorg een onderzoek hebt ingesteld naar de »praxis" en orde der kerken, nauwgezet hoedende dat niet daartegen zou worden overtreden, zóodanig dat ik heb opgemerkt dat gij om het recht, dat van Godswege der kerke toekomt, meer bekommerd zijt dan anderen over hunne wederrechtelijkheden, tot schade van de heilige bediening, plegen te zijn."

Gelijk wij zagen, was deze voorrede van belang met het oog op den oorsprong en het doel van dit geschrift. Zeer terecht toont de schrijver daarin reeds aanstonds aan, hoe het hier eene beginsel-zaak gold, diep ingrijpende, ver buiten den kring, waarin de strijd was ontbrand. Hoe verdedigt Revius nu in deze de »Christelijke Vrijheid"?

Het is tot nader onderzoek van het standpunt door onzen schrijver in dezen strijd ingenomen niet noodig zich er toe te bepalen uit het polemisch geschrift zelf zijne gevoelens op te delven. Immers, terecht inziende hoe zij hiermede één geheel vormen, heeft hij aan het slot daarvan [1]) opgenomen de zes »Disputationes de Comâ", door hem opgesteld, door zijne leerlingen in openbare disputen verdedigd en door hem tegen verschillende aanvallen beschermd. In elk opzicht zijn deze »Disputationes" dus voor dit onderzoek van belang omtrent de kennis van beginsel, ontstaan en voortgang van den strijd over het »Langh Hair".

»Overmits in het zevende gebod" [2]) zoo luidt de eerste thesis van de eerste disputatie, »niet slechts overspelerijen en dergelijke worden verboden, maar ook schandelijke daden, bewegingen, gesprekken en gedachten en alwat daartoe aanlokt, verdient ongetwijfeld het misbruik van het hoofdhaar daaronder te worden gerekend. Sinds kort is nu een twist ontstaan over de vraag of het op zich zelf en naar zijne natuur ongeoorloofd is dat mannen het hoofdhaar langer dragen dan noodig is tot bedekking van den schedel en vrouwen een deel van het hoofdhaar langs de wangen laten hangen? [3]) Eenmaal ontbrand, is deze twist niet te verachten. Moet

---

[1]) *Libertas Christiana*, p. 215–254.
[2]) l.l. p. 215.
[3]) l.l. p. 216.

de vraag toestemmend worden beantwoord dan hebben zij, die dit verdedigen, Christus' woord Matt. 5 : 19 voor zich. Geene zonde is vergefelijk om hare geringheid, zooals Rome zegt; tot de minsten toe verdienen den eeuwigen dood. Rom. 6 : 23. Is echter de ontkenning daarvan juist, dan hebben hare bestrijders voor zich alle Schriftuurplaatsen, die de Christelijke vrijheid voorstaan, menschen-geboden te niet doen en aansporen dwalingen in haar begin te onderdrukken eer ze wassen en anderen doen ontstaan etc. I Cor. 10 : 29, Gal. 5 : 1. etc. De gansche beslissing van dit vraagstuk hangt af van den zin van Paulus' woord, I Cor. 11 : 14, 15. Of niet de natuur zelve dit leert, dat het een man tot schande verstrekt lang haar te dragen, want het haar is hem ter bedekking gegeven [1]). In het geschil is dit de fundamenteele plaats en als het hengsel, waarin deze geheele disputatie draait, gelijk hij die onder den naam Poimenander »Absaloms hair" schreef, terecht zegt.

Toch over de uitlegging van de enkele woorden in die uitspraak is bij allen zóoveel verschil, dat slechts bij het meest nauwkeurig onderzoek kan worden uitgemaakt, wat de wettige en wat de valsche verklaring is. Het komt neer op de uitlegging van hetgeen de Apostel verstaat onder »φύσις", »κομᾶν" en »ἀτιμία". De rest volgt dan vanzelf. Verschillende beteekenissen heeft men aan het woord »φύσις" bij Paulus gegeven, t. w. vooreerst als »Lex naturae" [2]). Rechtsgeleerden en Theologen verschillen dan weer hieromtrent [3]) daar genen er het »jus naturale, quod est homini commune cum brutis," dezen er het »jus naturale, quod ratione naturae rationalis omnibus hominibus inter se commune est" onder verstaan. Voor dit laatste, zie Rom. 1 : 32, & 2 : 1, 14, 15, waar het »jus Dei" heet en in aller menschen harten geschreven, volgens 'twelk zij zichzelven en elkander beschuldigen of ontschuldigen. Het bevat de »principia practica" [4]) over hetgeen wèl en niet geoorloofd is, òf volgens de eeuwige en onveranderlijke wet, òf volgens die wetten, welke daarvan uit Gods vrijen wil zijn afgeleid. Volgens deze »principia" nu, ontkennen wij dat het afsnijden van het hoofdhaar naar de »lex naturae" is: immers in den status integritatis heeft ook Adam deze gehouden: dat hij toen zijn haar heeft afgesneden, steunt op geene waarschijnlijkheid, daar toen de ijzeren werktuigen nog niet waren uitgevonden, zie Gen. 4 : 22; voorts mag men deze wet niet om reden van noodzaak van het lichaam overtreden, terwijl de tegenstanders zeggen, dat het geoorloofd is om reden van »varietas com-

---

1) l.l. p. 217.
2) l.l.
3) l.l. p. 220.
4) l.l. p. 221.

plexionum, imbecillitas, luctus." In beide gevallen is het dus niet naar de »lex naturae", terwijl bovendien ten sterkste moet worden ontkend, dat bij mannen het lange haar eene »intrinseca, inseparabilis malitia" heeft, zulk eene, die God daarvan niet vermag te scheiden, als volstrekt in strijd met de »eeuwige wet." Zulk een kwaad [1]) is het God te haten en te lasteren, doch niet het laten groeien van het haar, daar immers God het soms wel heeft bevolen, gelijk blijkt uit de Naziraeers, Num. 6. Doch, behalve deze heeft men hier aan het woord »natura" nog verschillende andere uitleggingen gegeven, t. w. als »Jus gentium", als »statutum a Deo ordinem, quo mulieri comae densae & prolixae suppeditantur, viro non item" [2]), als »naturalis inclinatio" [3]), als »consuetudo" [4]), als »honestas et decentia naturalis" [5]). Anderen willen het woord ook hier in zijne eigenlijke beteekenis zien genomen [6]), als »nativitas, essentia, qualitas," weer anderen nemen 't als »rectae rationis judicium, ex instincta naturae fluens, quod vulgo sensus communis nomine apellatur [7]) of als »natura quae discrevit sexus" [8]). Per »naturam" intelligitur »sexus". En hoe »leert" dan de »sexus" dat »zoo een man lang haar draagt, het hem eene oneer is?" Dit: »de mannelijke en vrouwelijke sexe met elkander vergeleken, toonen dat gene tot gebieden, deze tot onderwerping is geboren, en dus aan gene wel, doch aan deze niet de teekenen van macht passen [9]) en overmits hieronder, bij de Corinthiers ook behoorde het ongedekt zijn van het hoofd, volgt daaruit dat het *hùn* niet anders dan ten oneer konde strekken zoo zij dat op vrouwelijke wijze met »haar" bedekt droegen."

Doch ook over het woord »κομᾶν" is verschil, over »quantitas" en »qualitas" van het haar [10]). Wat het eerste betreft, Beza, Polyander e. a. zien hierin het dragen van het haar lang, op vrouwelijke wijze, ongesneden, anderen het verzorgen van het haar, daargelaten of het soms al of niet wordt gesneden. Doch op zich zelf beteekent κομᾶν niet anders dan »comam habere vel gerere," evenwel algemeener en gebruikelijker is de beteekenis »lang haar dragen" [11]). De omstandigheden moeten dit uit-

---

[1]) l.l. p. 222.
[2]) l.l. p. 225.
[3]) l.l. p. 227.
[4]) l.l p. 228. Aldus »Calvino tribuitur: quod omnium consensu et consuetudine receptum erat, et quidem apud Graecos, vocat naturale."
[5]) l.l. p. 230.
[6]) l.l. p. 231.
[7]) l.l. p. 232.
[8]) l.l. p. 234.
[9]) l.l. p. 235 sq.
[10]) l.l. p. 237.
[11]) l.l. p. 238.

[redacted]

wijzen, en deze leeren dat Paulus handelt over het haar 'twelk, zooals bij vrouwen, het hoofd tot bedekking kan wezen, »quam ferrum non attingit" naar Beza zegt. Poimenander nu meent omtrent de maat van het haar eens mans: [1]) »dat het slechts den schedel bedekke: quo fine Creator veluti penicillo terminum ejus graphice delineaverit, non modo circa frontem, sed et circa aures et occipitium, qui termini a tonsoribus anguli vocantur, quos transire non liceat, etc." Borstius is »liberalior" en staat toe dat het haar bedekke »tempora et cervicem, quod illic tenuissima sint ossa, hic principium nervorum, qui per totum corpus se diffundunt et natura sunt frigidi, ideoque de consilio praestantium medicorum coma hasce partes velandas esse" [2]).

Ook over de »qualitas" [3]) zijn de gevoelens verdeeld. Sommigen vatten »κομᾶν" op als: »comam more muliebri ornare etc." Zoo Poimenander en Borstius die het woord afleiden van κομέω, & κοσμέω, terwijl anderen weer het evenzeer van de »capilli negligenter habiti" verstaan. Dit laatste terecht, immers Paulus spreekt over de bedekking, niet in zoover het haar is opgetooid, maar als symbool van onderwerping [4]). Hetgeen voorts elders in de H. Schriften Jes. 3 : 24, 1 Tim. 2 : 9 e.e. over haaropschik wordt gezegd, valt geheel buiten ons bestek. Wat ten slotte het woord »ἀτιμία" betreft: [5]) soms is daarmede zonde verbonden, Rom. 1 : 26, soms ook niet, I Cor. 12 : 23: vgl. [6]) Matt. 13 : 57, Joh. 4 : 44. Het »πρέπον" dat in de besproken Paulinische plaats tegenover »ἀτιμία" staat, wordt, zie vs. 13, niet alleen gebruikt bij zaken die »per se" goed en door de wet zijn voorgeschreven, maar ook bij hetgeen onverschillig is.

Men verwarre voorts de »communis honestas" niet met het »jus divinum" [7]) en zie bij »praecepta et consilia" nauwlettend toe. Want somtijds »praecipiuntur" sommige zaken, die »in specie" slechts op menschen van bepaalden tijd of bepaalde plaats betrekking hebben, ofschoon de »ratio" daarvan allen te zamen aangaat. Zoo beveelt Christus de apostelen elkander de voeten te wasschen, Joh. 13 : 14, en de Apostel de Romeinen, c. 16 : 16, elkander met den heiligen kus te begroeten. Symbolen van wederkeerige gedienstigheid en broederliefde strekken zich in 't algemeen tot allen uit, die symbolen echter, broederkus en voetwassching niet, maar slechts tot hen bij wien zij gebruikelijk zijn. »Consilia" daarentegen

---

1) l.l. p. 239.
2) l.l.
3) l.l. p. 241.
4) l.l. p. 242.
5) l.l. p. 243.
6) l.l. p. 245.
7) l.l.

of »documenta prudentiae" bestaan in de Schrift bij zaken die »per se" onverschillig zijn; zoo Spreuken 6 : 1 &c en 11 : 15, waar het borgstaan voor vriend of vreemde ons wordt afgeraden, niet als »in se" ongeoorloofd, cf. Gen. 43 : 9, Philem.: 19, maar als schadelijk, zoo het niet met groote omzichtigheid geschiedt [1]). Zoo ook in I Cor. 7: wat Paulus daar in vs. 1, 5, 8, 25 noemt, gaat over eene onverschillige, vrije zaak, welke Paulus uitdrukkelijk wil dat zij aldus zij en blijve, ook na al zijne vermaningen, vs. 6, 9, 25, 26—28, 35 en dat zij geenszins behoore tot die, welke »legis" zijn, d. i. »in se" geoorloofd of ongeoorloofd, maar tot die van het »commodum" of »incommodum" dergenen tot wien werd geschreven. Hetzij wij die nu als »consilia", gelijk de Vulgaat γνώμη vertaalt, of met een anderen geschikten naam aanduiden, is van geen belang, mits wij ze maar niet als »consilia *perfectionis*" bestempelen, wat uit Paulus' redeneering niet volgt [2]). Borstius zegt nu terecht [3]): »Oneer of ongeachtheyt is, waer door den mensch ongeacht wort, en waer door syn aensien, achtbaerheyt en heerlichheyt vermindert wort. De man heeft van de nature eenige achtbaerheyt en heerlichheyt boven de vrouwe en het manlijck geslacht is daerom van den beginne boven 't vrouwelijck geacht, als weerdiger, aensienlijcker en heerlijcker enz. Nu 't lang hair zynde een dexel des hoofts, is een teeken van onderdanicheyt en minder heerlicheyt, en daerom seyt den Apostel dat het de vrouw en niet de man past," enz. d. i. de juiste en »echte" verklaring. Er is verschil wanneer een man de waardigheid, die hij boven de vrouw bezit, afwerpt, wat een smaad zoude zijn der goddelijke wet aangedaan, en wanneer hij eenig symbool daarvan verwaarloost, wat geschieden kan zonder te zondigen. Men mag niet uit het een tot het ander besluiten [4]). Bovenal dient men er op te letten, waar eenig symbool niet in gebruik is, en alzoo ophoudt symbool te zijn. Indien [5]) het b.v. doorgaande en algemeen is dat »eene bedekking van het hoofd een teeken van onderwerping" is, dan volgt daaruit dat een man nooit met een bedekt hoofd in het bijzijn zijner vrouw mag zijn, om haar niet onderworpen te schijnen, terwijl zulks tegenwoordig juist de onderhoorigen, en niet de heeren doen. Doch al ware ook de bedekking nog een teeken van onderwerping, dan volgt daaruit niets met betrekking tot het haar, tenzij het »muliebris" is, d. i geschikt ter bedekking van het hoofd op vrouwelijke wijze.

---

[1]) l.l. p 246.

[2]) l.l. p. 247.

[3]) Revius neemt deze woorden in 't Latijn vertaald over. Wij geven ze, gelijk Borstius ze schrijft. t. a. p. bl. 270, 271.

[4]) Revius, l.l. p. 248.

[5]) l.l. p. 249.

Wat voorts het haar der vrouwen betreft, het hoofd [1]) d. i. de schedel, moet worden bedekt met het grootste en langste deel van het haar, terwijl tevens een deel daarvan langs de wangen afhangt. Omtrent den maat hierin bepaalde de Apostel niets [2]). Het is daarbij onwaar dat de »rasura" hiervan strijdt met de »lex naturae et gentium", in enkele gevallen is deze zelfs voorgeschreven. Deut. 21 : 12. Men zie op de consequenties, wanneer het vaststond [3]) dat het »contra jus naturae" ware zoo eene vrouw ongedekt van hoofd was, zoo eene vrouw haar gelaat niet mocht bedekken [4]), overmits het gelaat »praecipuum speculum" is, »in quo imago Dei (quantum ad corpus) elucet" enz.

Wat moet dus het besluit hieromtrent wezen? »Evenmin als voor de kleeding den Christen eenige zekere vorm voorgeschreven is, evenmin voor het haar. In beiden moet worden bewaard de »lex humilitatis, modestiae, prudentiae" en die van den opbouw des naasten: wie die overtreedt moet geoordeeld worden Gode niet weinig te mishagen, het geweten te krenken en den zwakken broeder, om wien Christus gestorven is, te kwetsen" [5]).

Wij lieten Revius het woord om zijn gevoelen in deze zaak uiteen te zetten. Doch niet slechts het zijne, ook dat der toenmalige Theologische Faculteit te Leiden vernamen wij. Immers achter deze Disputationes is het »judicium Facultatis Theologiae Leydensis" geplaatst [6]), waarin volkomen instemming daarmede wordt betuigd, en verklaard dat hij deze zaak »niet slechts op geleerde wijze en met oordeel heeft behandeld, maar ook »in summa rei" niets heeft besloten, wat zij meenen niet met den Woorde Gods overeen te komen. Uit de wijze van behandeling blijkt tevens dat de schrijver de twisten over die materie wilde uitdooven door deze zijne »Decisio" en deels te groote gestrengheid omtrent het haar-gebruik, deels ook de pracht in het misbruik daarbij afkeuren en den middelweg inslaan overeenkomstig pieteit, beradenheid, liefde en de onschadelijke gewoonte van volken en plaatsen. Zij hoopten dat het niet tegen zijne bedoeling »in deze twistrijke eeuw" aanleiding zou geven tot eene hernieuwing van de reeds gestilde twisten, daar de vrede en rust der kerk moesten worden bevorderd."

---

1) l.l. p. 250.
2) l.l. p. 251.
3) l.l. p. 252.
4) l.l. p. 253.
5) l.l. p. 254.
6) l.l. p. 255, 256, dd. 18 Jan. 1646, onderteekend door Polyander, Trigland en Spanheim. Het Manuscript van dit »Judicium" met de handteekeningen van de drie Hoogleeraren bevindt zich thans in de Bibliotheek van Ds. H. A. J. Lütge te Amsterdam.

Doch deze wensch was niet vervuld. De »Disputationes" hadden, gelijk trouwens was te verwachten, verzet uitgelokt en de beantwoordingen bleven niet uit. Carolus de Maets, Hoogleeraar te Utrecht, zond daartegen zijne theses in het licht. Nu kon Revius niet verder zwijgen en weerlegde zijnen tegenstander hem op den voet volgend, in zijne »Libertas Christiana". Het is niet anders dan eene nadere toelichting en verdediging van zijn gevoelen, in de »Disputationes" neergelegd, in den vorm van eene commentaar daarop. Nieuwe gezichtspunten vinden wij daarin niet geopend, slechts wordt op somtijds zeer breede wijze aan de vroegere uitspraken kracht bijgezet. Achtereenvolgens worden telkens de meeningen van Poimenander, Borstius en bovenal van den »vir doctus", Carolus de Maets, getoetst en gewogen. Over het ontstaan van dezen strijd »vant lange hair" zegt hij nader, dat deze twist het eerst in Engeland is voorgekomen, dank zij Wilh. Pryne[1]), die er eene korte verhandeling over schreef en daar onder meer zegt: »Because it treates of such a subject, in which none else have ever travelled, to my knowledge, etc."; niet als Poimenander bepaalde hij daarin hoe de lengte van het haar behoorde te wezen, trouwens zijne beeltenis toont dit reeds. Wat nu Wilh. Pryne in Engeland is geweest, was Poimenander in de Nederlanden. »Toch," zegt Revius, »met hem zal ook zijn dogme ten grave dalen".

Na in de eerste hoofdstukken de verschillende uitleggingen van het woord φύσις, hier door Paulus gebezigd, nader te hebben onderzocht, gaat Revius uitvoerig aantoonen hoe het naar zijne meening niet wel mogelijk is, dit hier anders dan als »sexus" op te vatten, gelijk Borstius het uitdrukt: »ea natura, quae nos docet virum et feminam a se mutuo distinctos esse" [2]). De bezwaren daartegen aangevoerd zijn niet overwegend. Nog daargelaten dat er in beide Testamenten ook »ἅπαξ λεγόμενα" voorkomen [3]) en dat het Hebreeuwsch geen woord heeft voor »sexus" in het algemeen, waardoor ook de Septuaginta niet van »φύσις" spreekt, past ook die genoemde beteekenis goed bij Rom. 1 : 26, 27. Bij Diodorus Siculus komt het woord ook aldus voor, evenals bij Josephus en Philo [4]). Bij de Corinthiers behoorde het ongedekt zijn van het hoofd onder de »insignia potestatis" [5]). De gewoonte om zich meermalen het haar te scheren kwam niet bij alle Grieken voor, evenmin als om steeds een »pileus" te dragen [6]), wel bij hen die meer beschaafd en verfijnd

[1]) l.l. p. 12 sq.
[2]) l.l. p. 117.
[3]) l.l. p. 121.
[4]) l.l. p. 122.
[5]) l.l. p. 124.
[6]) l.l. p. 126.

waren [1]). Geenszins bij alle heilige plechtigheden droegen zij het hoofd gedekt [2]). Zij die meermalen het haar lieten scheren, werden voor verwijfd aangezien [3]). De nadruk valt in deze woorden van Paulus op de aangesproken personen [4]). Dat wij, zegt Revius, nu bij gebed of profetie het hoofd ontblooten, heeft niet ten doel onze macht over de vrouw, maar onze onderwerping jegens God te toonen. Juist het tegenovergestelde van wat Paulus den Corinthiers oplegde, doen wij [5]). Dat het vrijstaat bij gebed en profetie het hoofd te bedekken, waar de welvoegelijkheid het toelaat, leert de »praxis" der Gereformeerde kerken, waarvan de meeste Hollandsche predikanten het hoofd met een »calota" — gelijk zij die noemen — bedekt houden, ook als ze openlijk in aller naam de gebeden doen, terwijl de Fransche onder de predicatie ook den »pileus" opzetten.

»Deze Paulinische plaats over het bedekken van het hoofd bevat niet eene algemeene wet maar een ritus, geschikt voor dien tijd, die plaats, dat volk" [6]). Dat is, zegt Revius, niet slechts mijn gevoelen, maar ook dat van verschillende voortreffelijke theologen der Gereformeerde kerk, als Petrus Martyr [7]) en Beza [8]), welke laatste terecht aanmerkt: »hanc Pauli legem ad εὐταξίαν pertinere, ac proinde non sine distinctione locorum et temporum accipiendam" enz. en Gualtherus [9]): »Paulum ex illius seculi consuetudine argumentum petere," en Paraeus: »unde non necesse est omnia haec ad universos populos trahere" [10]), terwijl Jacobus Laurentius, Dienaar der Amsterdamsche Gemeente, hieromtrent terecht bepaalt: [11]) »omnia ista in se sunt adiaphora, atque indifferentia, consuetudo hac in re apud omnes gentes non semper, nec ubique eadem, sed diversa, et apud quasdam honor aestimatur, crines et comam et barbam nutrire, apud alias vero ignominia et dedecus," de »κακοζηλία" en elke vrouwelijke verwijfdheid wilde de Apostel berispen" enz. Niet anders oordeelden ook de Bijbelvertalers, hetgeen blijkt uit hunne kantteekening bij I Cor. 11 : 4 [12]).

[1]) l.l. p. 127.
[2]) l.l. »Saltem sacra Saturni exciperes."
[3]) l.l. p. 130.
[4]) l.l. p. 132.
[5]) l.l. p. 134 »non erga facimus quod ab Apostolo injunctum est Corinthiis, sed prorsus diversum."
[6]) l.l. p. 141.
[7]) l.l.
[8]) l.l. p. 144.
[9]) l.l.
[10]) l.l. p. 143.
[11]) l.l. p. 145.
[12]) Zie deze en vooral de slotwoorden: »Doch in desen allen moet men altijt sien op het gebruyk van verscheydene tijden ende landen, ende wat daerin eerlick ende stichtelick is, I Cor. 14 : 40. Phil. 4 : 8."

Het haar derhalve, op welke wijze het wordt gesneden, is eene »in se" onverschillige zaak, maar er kunnen omstandigheden zich voordoen, die het door het bijkomstige of in eer of in oneer brengen [1]). Het huwelijk ontraadt Paulus slechts »sub ratione incommodi, non etiam illiciti," en kan daarom nu niet wel eenig huwelijk »per accidens" ongeoorloofd worden? [2]) Het ongeoorloofde schuilt dan ook hier niet »in ipso matrimonio."

Onjuist is het dus als Poimenander zegt: »dat het hoofdhaar, wanneer het bij mannen langer gegroeid is, in strijd is met de »lex naturae, gentium, divina", ja dat het eene zonde is tegen de natuur, evenals die welke Paulus in de Heidenen veroordeelt, Rom. 1 : 26 [3]). Neen, hij betuige eenvoudig, in navolging van den Apostel: »de capillis praeceptum Domini non habeo", dan zal hij alle vrienden der waarheid voldoening geven, maar ook tevens verloren hebben dat »hooi en kaf" van het »jus naturae, gentium etc., dat met zooveel krachtsinspanning door hem is opgehoopt en bijeengebracht" [4]). Spreekt Paulus van »γνωμὴν δίδωμι" dit is niets anders dan »consilium do" en niet zooals Beza vertaalt: »sententiam meam dico", gelijk een uitlegger terecht opmerkte: 't is alsof Paulus spreekt »tamquam de re indifferenti, in qua considerandum est id quod magis expedit, secundum circumstantias" [5]). Beza's bedoeling was goed, hij wilde vermijden die sophistische en valsche onderscheiding tusschen praeceptum en consilium. Doch deze aanleiding was niet van zulk een gewicht, als zoude er geen enkel »consilium" worden gegeven buiten het »consilium perfectionis", door de sophisten in het pausdom uitgedacht. Ware dit zoo, dan, roept Revius uit, worde vernietigd het woord »consilium" uit alle Latijnsche schrijvers, waarvan de meesten over »consilium perfectionis" »ne fando quidem cognoverant", terwijl hun echter het onderscheid van »consilium" en »praeceptum", »quod vel investes pueri sciunt", niet onbekend was! [6]).

Er wordt echter ook gesproken over »veeren, horens, ezelsooren, vosse- of kattestaarten", nl. of deze dingen zonder zonde »contra naturam" gedragen kunnen worden. Ik zeg, antwoordt Revius [7]), ja, en voeg er bij: dat dit »honeste" kan geschieden. Ik verwacht nu een slag met de pen

---

1) l.l. p. 176.
2) l.l. p. 177.
3) l.l. p. 184.
4) l.l. p. 190.
5) l.l. p. 192.
6) l.l. p. 192.
7) l.l. p. 194 sqq.

[redacted]

van den »vir doctus" dat ik iets, hem zoo ongeloofelijk heb durven beweren, »verum πάταξον, ἀλλ'ἄκουσον"! Hebt gij nooit gezien op de »insignia" der edellieden veeren, horens of gewei, of iets anders aan den top van den helm geplaatst? Natuurlijk, ge kunt het dagelijks aanschouwen. Maar wat dit ter zake doet? Ge zult het hooren, als ik nog iets zal hebben gezegd.

In mijn vaderland[1]) is eene familie, uit de meest aanzienlijken, die drie ezelskoppen in haar schild voert en eene muts met ezelsooren in den helmknop. Thans zien wij die slechts afgeschilderd, maar er is een tijd geweest, toen zij aldus getooid ten strijde trokken en ook naar de ridderspelen. Hadden zij het niet gedaan, als onwaardigen waren zij door hun voorouderen geoordeeld. Toen ter tijde en in dat geval waren vederen, horens, ezelsooren, door de aangenomen gewoonte[2]) in eere, maar *zonden tegen de natuur* kunnen op geenerlei wijze en onder geene omstandigheden worden geëerd: geenszins derhalve is door dit alles *tegen de natuur* gezondigd. Over den vossenstaart, vervolgt hij, zal ik verhalen wat ik daarvan heb vernomen. Toen ik als jongeling in Frankrijk was, zag ik daar eens knechten van schoenmakers, met een rooden kapmantel bedekt, waaromheen een vossenstaart was geslagen. Dit geschiedde volgens de wet, opdat ze van de overige handwerkers konden worden onderscheiden. Men zeide dat de koning had besloten, zoo hij zou overwinnen, allen die handwerkers van beroep waren door eenig gelijk kenteeken van elkander onderling te onderscheiden, ten behoeve van de burgers die zich van hunnen arbeid wilden bedienen. Gij ziet hoe ook de vossestaart daar in eere was en dat daarom niet iemand die hem droeg, *tegen de natuur* zondigde. Dezelfde reden, wat gij u ook te vergeefs verzet, geldt nog sterker en klaarder voor het haar."

Neen, geen opheffen van de »Christelijke vrijheid"[3]) en niet alles, waarvan God ons een onverschillig en vrij gebruik heeft vergund, veranderen in datgene wat »Divini Juris" wordt en alzoo noodzakelijk moet worden betracht[4]). Vgl. Col. 2 : 21.

In den »Epilogus operis"[5]) zegt Revius, dat hij de vraag over het »coma muliebris" niet verder behandelt, daar zijn tegenstander, wien hij steeds »vir doctus" noemt, hieromtrent het stilzwijgen bewaart en Poimenander niet voorspreekt. Doch hiervan kwam hij terug: immers, nog in hetzelfde jaar verscheen van zijne hand eene »Appendix ad tractatum

---

1) »Ea olim erat superior dioecesis Ultrajectina," voegt Revius er bij.

2) »Quem regulam decori esse ipse fassus es" houdt Revius, l.l. p. 195, zijn tegenstander voor.

3) l.l. p. 202.

4) l.l. p. 203.

5) l.l. p. 213 sq.

de usu capillitii" [1]). Het is geheel en al een vervolgschrift op het besproken werk. In de voorrede [2]) zegt Revius, te hebben ingezien hoe hij zich gedeeltelijk had vergist, daar de »vir doctus" in de uitgave van zijne »Disputationes" te zamen, ook deze »Disputatio" van hem behandelde. Deze »Appendix" is dus eene breedere toelichting van zijne meening over het »coma muliebris" en tevens eene bestrijding van Poimenander's beweren, dat het afsnijden van het »coma muliebris" tegen de natuur en het »jus gentium" indruischt en »dat het niet geoorloofd is van afhangend hoofdhaar ook maar iets af te nemen" [3]).

Over het geheel is de »Libertas" met »Appendix" in gematigde bewoordingen gesteld en bekleedt dit geschrift onder de vele polemische werken, in den loop der tijden van Revius' hand verschenen, zeker niet de minste plaats. Trouwens, men bemerkt uit alles hoe onze schrijver gevoelde te doen te hebben met een man, dien hij ondanks deze zijne dwaling hoogachtte en hem als den vriend en medestander van Voetius met onderscheiding als eenen »vir doctus" bejegende. »Neen, ook al geeft De Maets somtijds zeer weinig blijken van helder inzicht in de zaak, ik zal mij wel wachten, zegt Revius, hem daarom als een »dwaas" bekend te maken. Daarvoor weet ik te goed de uitnemende verdiensten van dien voortreffelijken man jegens Gods kerk, dan dat ik meenen zoude dat hij zulks behoorde te vernemen, en ik ben niet zóo zeker van mijne zaligheid om te durven veronachtzamen het woord van Christus: »zoo wie tot zijnen broeder zegt: gij dwaas...." ik beef het overige er bij te voegen. Schijnt het den »vir doctus" anders, hij zie zelf toe, ik oordeel hem niet, hij staat en valt zijn eigen Heer" [4]). Op dezen toon gaat hij ook elders voort: men bemerkt het verschil met de scherpe wijze, waarop hij elders in zijne polemiek optreedt, zooals tegen Cartesius, dien hij elken naam liever dan dien van »broeder" wilde geven, gelijk wij nader zullen zien. Evenwel het blijkt hoe De Maets vaak zeer onjuist Revius' woorden en bedoelingen had weergegeven [5]). Verraadt gene telkens zijne zwakheid en toont Revius daaromtrent aan hoe hij door Poimenander te verdedigen, met zich zelven in openlijke tegenspraak komt, hij verbergt dit niet en begroet in zijn tegenstander een — hoewel onwilligen — medestander, als hij zegt: »ik

---

[1]) In het door mij gebruikte exemplaar hiervan — uit de Kön. Univ. Bibl. te Greifswald — is deze »Appendix" te zamen met de »Libertas Christiana" in één band vereenigd. Zie titel: Bijlage A. bl. VII. onder XXII.

[2]) »Appendix" p. 3.

[3]) l.l. p. 5.

[4]) *Libertas Christiana*, p. 153.

[5]) l.l. p. 183. »Quam callide hic status quaestionis invertitur!" roept hij uit bij een zeer sterk sprekend bewijs hiervan. cf. ook p. 187.

ben Gode en der onverwinbare waarheid eeuwig dank verschuldigd, dat Hij hem die een tegenstander scheen mij tot een helper heeft gegeven" [1]).

Het ware overbodig verder nog bij dezen strijd stil te staan, die spoedig daarop gestaakt en als vergeten werd [2]). Wij zagen de beschouwing van onzen schrijver dienaangaande, neergelegd in zijne stellingen, toegelicht in zijn geschrift. De »Christelijke Vrijheid" noemde hij zijn werk en terecht. Immers, hoewel hij geenszins de zaak als zonder gewicht achtte, maar juist inzag hoe het hier beginselen gold, die consequent doorgevoerd zelfs hunne verdedigers wel hadden doen terugdeinzen, — zijn gevoelen, door zoovelen gedeeld, maakte de zaligheid daarvan niet afhankelijk. Ergerde het zijnen broeder, hij zoude uit het beginsel der liefde alleen hem hierin kunnen ter wille zijn, hoewel hij ter anderer zijde ten strengste veroordeelde het gedrag dergenen, die het ambt door hen bekleed, in oneer brachten door een tooi en dracht van het hoofdhaar, welke van lichtzinnigheid en wereldgelijkvormigheid getuigde [3]).

---

[1]) l.l. p. 188.

[2]) In zijne *Sylva Quaestionum insignium*, Ultraj. 1650. beantwoordde De Maets de *Libertas Christiana*. vgl. P. Bayle, *Dict. Hist. et Crit.*[5] III. 1740, p. 253.

[3]) In zooverre had Revius, ware hij reeds ouderling geweest, voorzeker ingestemd met het besluit van den Leidschen Kerkeraad: »Is goet gevonden, dat men van nu voortaen, wanneer de proponenten haer presenteeren om hare testimonia ad Examen te versoecken, sal letten op hare kleedinge, langh haijr, manieren etc. om, soo veel mogelick, alle ergernissen voor te komen." Zie Acten van den Kerkeraad te Leiden, 31 Mei 1647.

7. DE POLEMIEK MET HET CARTESIANISME.

Aan het slot van het eerste Hoofdstuk hebben wij opgemerkt hoe Revius' werkzaamheid te Leiden voor een aanmerkelijk deel ons verplaatst in den gedurende die jaren met zoo groote felheid gevoerden strijd voor en tegen Cartesius. Welk standpunt daarbij door onzen Regent werd ingenomen, hoe hij met een ijver, die hem somtijds in gevaar bracht zijne ambtsbezigheden te vergeten, tegen die »schadelijke nieuwigheden" is opgetreden, niemand en niets daarbij ontziende, het is ons overvloedig gebleken. Evenwel, waar wij zijnen theologischen arbeid thans nader bespreken, mag een onderzoek naar de geschriften tegen Cartesius en zijne aanhangers door hem in die dagen opgesteld, niet achterwege blijven.

Wij moeten ons daarbij tot zijne »Statera" en »Thekel" bepalen [1]). Ruimschoots toonen reeds deze beide geschriften ons op welk eene wijze hij tegen de leer en de aanhangers van Cartesius wenschte ageeren. Wijden wij allereerst aan de »Statera" onze aandacht [2]).

Aan Jacobus Trigland is deze arbeid opgedragen, overmits de schrijver wist ook hierin eenen medestander in hem te begroeten [3]). »Nauwelijks", spreekt Revius hem toe, »is het Arminianisme verdwenen, of zie daar komt in zijne plaats het niet minder slechte Cartesianisme op. Indien niet behoedzamer dan tot dusver daartegen wordt opgetreden, kan ik niets goeds voor de theologische studiën, en daardoor voor de gemeenten zelve voorspellen. De nood dwingt het stilzwijgen te verbreken". Daarmede roept hij ook Trigland ten strijde op [4]).

Overigens bespreekt hij nog in eenige trekken de bijzondere reden, die hem tot dit schrijven dreef. Curatoren hadden zijn geschrift evenals de »Sermo extemporaneus" van Heereboord verboden. Deze verheugde zich er in dat Revius hem nu niet meer kon beantwoorden; maar krank naar lichaam en ziel had hij eindelijk toch vrede met den Regent gezocht. Twee jaar later echter bij de uitgave van zijne Disputaties, begon hij wederom Cartesius hemelhoog te verheffen als »de geheel eenige bevor-

---

[1]) Het is ons niet mogen gelukken zijne andere anti-Cartesiaansche geschriften onder de oogen te krijgen. G. Dumbar Jr. (M. S. bl. 28) zegt reeds daarvan: »Wij hebben dit, en verscheiden andere, wegens de veranderde denkwijs in 't vergeetboek geraakte werkjes van Revius, nooit kunnen aantreffen".

[2]) Zie Bijlage A. bl. VIII. onder XXVII.

[3]) Zie H. W. ter Haar, t. a. p. bl. 106, 107 en Hoofdstuk I, bl. 105.

[4]) De praefatie is gedateerd CIↃIↃCL. V kal. Octob.

deraar van de uit duisternis en gebondenheid zich bevrijdende waarheid, als een heros, ja de grootste der Wijsgeeren" [1]), terwijl zij die ook maar in het minst van hem afwijken met de uitgezochtste smadelijkheden worden overladen. Kerkelijke vergadering noch Academischen Senaat spaart hij, zelfs de Rectores Magnifici niet, geen Trigland, Spanheim, Scotanus, Heurnius of Stuart. »Waar blijft in de toekomst de autoriteit van uw college", roept Revius hun toe, »als gene dat alles zoo maar doen kan"? Const. l'Empereur ontkwam hem, hoewel ook deze afkeerig is »van de nieuwe philosophie, waarin wordt bepaald, dat men aan alles moet twijfelen [2]). Nu de zaken zóo staan, ziet ieder dat de nood mij is opgelegd om mijn goeden naam, en bovenal de goddelijke waarheid zelve vurig te verdedigen"!

Ook over den persoon van Cartesius brengt Revius een en ander in 't midden. »Uit zijn adeldom volgt geenszins zijne waarheid in de leer, vooral waar het de zaak van God en Godsdienst betreft; ongetwijfeld, hij is een bekwaam Mathematicus, gelijk Golius en à Schoten dan ook terecht getuigen, en staat niet voor de oplossing van onoplosbare problemen [3]). Toch, men meene niet dat een goed Mathematicus daarom per se ook over de overige Philosophie, gezwegen nog van de Theologie, oordeelen kan. Niemand heeft op meer ongeschikte wijze de wiskundige liniaal bij philosophische zaken zoowel als bij »theologia naturalis" gebruikt, dan hij"!

Daarna geeft onze schrijver zijne bezwaren tegen het stelsel van Cartesius in het kort weder.

»Als dat alles vooraf ondersteld moet worden, wat blijft er dan nog over dat bewezen moet worden"? vraagt hij [4]) na diens Postulaten, Axiomata of »communes notiones" te hebben genoemd. Immers hij praesupponeert niet minder dan de »notitia mentis, corporis, Dei, omnium figurarum mathematicarum". Wie is er die dit alles in zich bevindt? Neen, onder eenige waarheden, zooals men die bij alle schrijvers aantreft, worden niet weinig principien van de Cartesiaansche demonstraties bevonden te zijn [5]) »valsch, slechts in schijn bestaande, verdichtselen, geloofelijk, hypothesen en geen waarheden, dingen die waarschijnlijk hoewel niet waar zijn" enz. Onder al deze opschriften, op echt polemische wijze uit Cartesius' eigene woorden als opgediept, wil Revius aantoonen wat diens

---

1) *Statera*, p. 3.
2) l.l. p. 4.
3) l.l. p. 10.
4) l.l. p. 13.
5) l.l. p. 15 sqq.

Principien eigenlijk zijn en waarvoor deze moeten worden gehouden. Men kan zoo merken wat onzen schrijver ergert. »Het is telkens *misschien, kunnen*, *waarschijnlijkheid* enz. Eenigszins spottend vraagt hij [1]: »Welk bedelaar ter wereld heeft gebeden dat hem zóoveel om niet zou geschonken worden, als deze mensch? Wie heeft ooit zulke grootsche dingen beloofd en ten slotte niets gegeven, als diezelfde? En toch worden zij, niets bevattende dan een *indien*, *ten minste*, *ternauwernood*, *misschien* enz. voor orakels gehouden. Neen, bij eene demonstratie is het niet voldoende »verum inferri", maar dit moet ook zijn een »inferri ex vero". Heeft Revius vroeger reeds over de quaestie van »Gods Bestaan" in zake gehandeld, hier gaat het nu verder over de »distinctio animae a corpore", en vervolgens over de »onsterfelijkheid der ziel" [2]), waarover Cartesius ten slotte zich aldus uitspreekt [3]): »dat de geest, voor zooverre uit de philosophia naturalis kan worden opgemaakt onsterfelijk is, maar zoo er van de absolute macht Gods wordt gevraagd, of deze soms heeft besloten dat de menschelijke zielen op hetzelfde oogenblik ophouden te bestaan waarop de lichamen die hij hun heeft toegevoegd worden vernietigd, dan is het Godes alleen daarop het antwoord te geven. En daar hij nu zelf ons heeft geopenbaard dat zulks niet zal geschieden, is er volstrekt niet de minste reden om te twijfelen." »Een uitstekend bewijs tegen Sceptici" roept Revius uit. Heidensche wijsgeeren, met de H. Schrift nog gansch onbekend, putten uit de natuur de onsterfelijkheid der zielen, maar die »heros" Cartesius, die zich voorneemt iets meerder dan die allen te zullen tot stand brengen, bluscht dat licht der natuur uit! Hoe men het beschouwe, het slot is dat bij Cartesius de geheele zaak als zwevend en onzeker blijft, en dat hier wel eene hoop wordt aangeprezen, maar niet »de hoop, die niet beschaamt." Hoe minachtend wordt ook »het oude" door hem behandeld [4]), terwijl het hem toch meer geraden ware geweest zich te houden aan hetgeen hieromtrent door andere geleerde mannen reeds vroeger is besproken! Niets is verkeerder dan de methode van Cartesius. Het is een weg, die voert tot Scepticisme en Pyrrhonisme! Scherp zegt hij [5]): »Welk middel blijft er over, dat hij het Scepticisme ontkome? Ik voor mij zie er geen, tenzij deze raad hem behage, om van den Roomschen paus [6]) nederig te smeeken dat hij een decreet vaststelle, waarbij hij de menschen verzekert van het bestaan van hemel, aarde, honden, katten, enz. Neen, roept hij uit, »wat

---

[1]) l.l. p. 20.
[2]) l.l. p. 32.
[3]) l.l. p. 33.
[4]) l.l. p. 38.
[5]) l.l. p. 48.
[6]) »Is enim falli nequit."

ons betreft, wij weten dat God door loutere goedertierenheid, ons »sensus integros" en »judicium mentis" heeft gelaten, waardoor wij zijne bewonderenswaardige creaturen kunnen leeren kennen, en uit de kennis van deze tot de kennis van Hem, als hunnen almachtigen schepper, opklimmen. Van willekeur tegenover de H. Schrift[1], zoo goed als van vrees voor Rome[2]) is Cartesius niet vrij. En toch, komt hij bij zijne beschrijving van de »res naturales" met de Heilige Schriften in strijd, welnu, hij zegt »niet over *deze* wereld te handelen, maar over de een of andere zoo die door God werd geschapen." Laat hij zich dan in dien »wolkenkoekkoeksburg"[3] vrij vermaken met een wereld welke nooit was en nimmer zal wezen! alles zonder vrees voor de censuur der Roomsche vaderen! Wat gene over de »schepping eigenlijk gezegd" — door hem »onmogelijk" genoemd — verder in het midden brengt, strijdt bij het mogelijk stellen van tallooze wijzen, rechtstreeks met het Schriftwoord: »uit het stof der aarde." Zijne principiën noemt hij »allerduidelijkst doorzichtig" en zegt niets daaruit te hebben afgeleid dan door mathematische consequentiën, en toch, wanneer wij eenmaal zoover zijn, dan geeft hij ons niets dan »hypothesen, die niet slechts worden geacht onwaar te zijn, maar waarvan hij dit zelf zeer goed weet"[4]. Om niet verwaand te schijnen, zoo hij zich beroemt de »echte waarheid" te hebben gevonden, wil hij liever alles wat hij verder nog zal schrijven, als hypothese voorstellen. Eene slechte voorspelling voorwaar omtrent zijn eigen werk! Die man, naar zijn eigen verklaring, in de Heilige Schriften een »gast en vreemdeling" moest ook liever wat spaarzamer over de goddelijke openbaring spreken, en wat geschikter argumenteeren dan hij doet"[5].

Op deze wijze wordt in het gansche geschrift gepolemiseerd. Juist deze manier van strijdvoeren, waarbij niet thetisch wordt te werk gegaan maar somtijds zin voor zin, ja woord voor woord van den tegenstander wordt beschouwd en nader weerlegd, maakt het bijkans onmogelijk bij zulke strijdschriften een geregeld overzicht van den gedachtengang en inhoud te geven. Het standpunt van waar uit en het doel, waarmede Revius de pen opnam, werd ons reeds duidelijk. In hooge mate toont hij zich geergerd waar Cartesius zich op kerkelijk gebied begeeft, in dezen zin dat hij voorspelt[6]: »er zal een tijd komen, waarop de meening welke »acci-

---

1) l.l. p. 47.
2) l.l. p. 55.
3) νεφελοκοκκυγία (de in de »Aves" van Aristophanes door de vogels gebouwde stad).
4) l.l. p. 68.
5) l.l. p. 82.
6) l.l. p. 93.

dentia realia" aanneemt, door de Theologen zal worden verworpen als strijdig met de rede, als onbegrijpelijk en weinig zeker in het geloof, de zijne daarentegen als zeker en ontwijfelbaar aangenomen," en tevens hen »goddeloos noemt, die zeggen dat zij strijdt met de Heilige Schriften en de geloofswaarheden en het gezag der Kerk willen gebruiken om haar uit te drijven, van welke mannen hij zich beroept op de vrome en rechtzinnige Godgeleerden, aan wier uitspraken en oordeel hij zich zeer gaarne onderwerpt." »Wat," roept Revius daartegen verontwaardigd uit, »wat is er onbeschaamder dan die man, die noch Theoloog van beroep, noch, naar zijn eigen woorden, in Theologische zaken geoefend, alle Godgeleerden aan zijnen zoowel als aan onzen kant, wil leeren wat in het geloof zeker, wat slecht is! Zijns ondanks komt Cartesius ook met de Roomsche Kerk, »aan wien hij belijdt zich te onderwerpen" in strijd.

Ook Cartesius' leerling Regius valt hij aan. »Dat Cartesius van de H. Schrift een wassen neus maakt, dit til ik niet zwaar, hij is immers een papist. Maar dat een man, die de Gereformeerde religie belijdt, hetzelfde durft te zeggen, dit is niet te dulden" [1]). Revius let vooral op de gevolgen van de bestreden leer. Spreekt Cartesius, hierin door Regius gevolgd, over de dieren, alsof »deze de zintuigen missen en de ziel van een dier een fijn lichaam is, zooveel als een zeer subtile wind" enz., daarin schuilt gevaar. »Indien de schapen niet leefden, hoe konden zij dan sterven? indien zij niet zijn gestorven, hoe zijn zij dan geweest een type van den dood van Jezus Christus? Tenzij gij mocht verzinnen, dat ook deze niet in waarheid maar slechts in schijn is gestorven, gelijk Marcion zegt, bij welke stelling het fundament onzer zaligheid instort" [2]). Eveneens gaat het bij Cartesius' meening over den mensch, waarbij [3]) »alle functiën, die wij met de dieren gemeen hebben, kunnen bestaan in een zielloos menschelijk lichaam, en daarom geschieden zonder cooperatie der ziel." »Maar", merkt Revius op, »daaruit volgt, dat wij in die zaken, in eten, drinken enz. niet kunnen zondigen, daar dit alles geschiedt onafhankelijk van de ziel en evenmin in dieren wordt gestraft. Hogelandus noemt die bewegingen dan ook automatisch, als van eene machine. O, »gratam Epicuri de grege porcis doctrinam!" »Wat is dan de groote zonde van Pharao, die de kinderen in de rivier liet werpen, of van Herodes die ze prijsgaf aan de zwaarden der sluipmoordenaars, zoo zij niets anders over hen konden oordeelen dan dat zij levenlooze machines waren, gemakkelijk te verschaffen? O »gratam iterum hominibus sanguinariis doctrinam"! Voorts,

---

1) l.l. p. 138.
2) l.l. p. 144.
3) l.l. p 146.

indien het waar is, »dat de menschelijke ziel, hoewel zij het geheele lichaam vormt, toch haren hoofdzetel heeft in de hersenen, in welke alleen zij niet slechts zich een begrip maakt en zich in gedachte voorstelt maar ook gevoelt; en dat het de ziel is die gevoelt en niet het lichaam," wat zijn dan de gevolgen anders bij die leer dat de »sensus sit in sola mente," dan deze dat er geen smart is, dan droefheid, vrees [1]) enz., maar dan ook dat Christus in zijn lichaam geene smarten heeft geleden, doch slechts in zijne ziel. Het gevoelen der Marcionieten!

Scherpe critiek oefent onze schrijver ook op Cartesius' handelwijze bij het uitgeven van en beantwoorden van beoordeelingen op zijne geschriften. »Waagde een der onzen het van hem te verschillen, dan spande hij zich niet in hem door redenen te weerleggen — die heeft hij niet — maar om hem door de autoriteit van eenige »Magnaten", in wier gunst de listige man zich had weten in te dringen, te onderdrukken en beroemde zich openlijk tot aller verbazing dat hij hen kon benadeelen [2]). De Hoogescholen van ons vaderland bracht hij in verwarring, en niet slechts de philosophische, maar ook de theologische professoren zette hij zóózeer tegen elkander op, dat niemand — bleek het niet bij ervaring? — ooit zou hebben geloofd dat zoo iets kon tot stand worden gebracht door een man die een vreemdeling en van een anderen godsdienst was! Het is belachelijk te letten op de eischen die Cartesius stelt, hoe alles hem moet ter wille zijn, en worden belet dat iemand door onbeschaamdheid hem zijn tijd ontrooft. Niet meer tegen Cartesius schrijven! Dan zouden we voor paus Bonifacius een plaatsvervanger hebben in den papist Cartesius. Vermaant Heereboord de Theologen tegen dat »zorgen voor andermans zaken van hen, die in hun huis genoeg hebben te doen," Revius antwoordt: »Dit weten wij zeer goed, en Heereboord behoeft ons hiertoe niet te vermanen dat wij in ons huis genoeg te doen hebben, maar welk huis dat is tot welks bestuur wij zijn aangesteld, dit weten wij ook bij Gods genade" [3]). »Dat de Theologie daarin de meesteres is en de Philosophie [4]) hare dienstmaagd, die naar haar woord moet luisteren, dit weten allen ook. Ik laat nog daar dat de Sub-regent (of hij wil of niet) onder den Regent staat, weshalve mij onder beide titels, als Regent en Theoloog, de inspectie over zijne leer toekomt. Die den weg der zaligheid aantoonen en de leerlingen aansporen daarop te gaan, moeten ook noodzakelijk de wegen, die tot het verderf leiden, hun toonen, opdat zij niet zorgeloos daarheen

---

[1]) l.l. p. 175.
[2]) l l. p. 187.
[3]) l.l. p. 195.
[4]) Heereboord was Sub-regent en philos. prof. extraord.

afwijken en omkomen. Het is geene onbescheidenheid wanneer iemand door wettige consequentien de vreeselijkste beschuldigingen uit eene valsche leer afleidt, maar wel zoo hij dit beproeft door onwettige consequenties uit eene ware leer! Cartesius is niet tevreden de Theologen in 't algemeen slagen toe te brengen, vooral tegen twee richt hij zijne wapenen, tegen Voetius en mij, omdat wij beiden ons tegen de Cartesiaansche dwalingen hebben gesteld. Bij de Curatoren heeft hij mij beschuldigd [1]) dat ik hem Pelagianisme had toegedicht, iets wat ik van Heereboord hoorde, den man die wil dat hem in zijne disputaties maar alles zij geoorloofd, voor wien niets te valsch is om het daarin niet te durven verdedigen. Voorwaar, 't is wel eene nieuwe, ongehoorde beschuldiging om een Jezuiet een Pelagiaan te noemen" [2])!

Overigens schetst Revius ons hierin nog den toestand zijner dagen [3]), toen de strijd te Leiden voor en tegen Cartesius zoo fel werd gevoerd, waarin hij zich tevens over zijn gedrag verantwoordt en Heereboord persoonlijk te woord staat alsmede over de beschuldiging dat hij te veel philosophische in plaats van theologische disputen hield.

De »Statera" wil, gelijk de titel reeds aanduidt, tevens eene beantwoording heeten van de beoordeelingen van Cartesiaansche zijde op zijne »Methodi Cartesianae Consideratio" [4]) en »Abstersio Macularum" [5]) gemaakt, met welke uitgaven, beiden in 1648 verschenen, hij — gezwegen van zijne Disputaties — het eerst ook in geschrifte Cartesius openlijk had bestreden. Wat betreft de methode van strijdvoeren, zegt hij zelf [6]): »om de Cartesiaansche wartaal over Philosophie en Theologie te weerleggen, is er geen verstand noch veel wijsgeerige vorming noodig (van welke ik erken dat zij in mij gering zijn), maar slechts eene gewone nauwkeurigheid om zijne bedoeling op te sporen, welke eerlijk uitgevorscht, aanstonds bij hare verschijning teniet gaat."

Terecht noemt Sepp [7]) de »Statera" het »heftigst geschrift" van Revius tegen Cartesius, waarin mede »een toon heerschte, die Des Cartes ten diepste mishaagde." Geen wonder voorwaar, niet zoozeer om hetgeen hij tegen hem aanvoerde, doch vooral om de wijze waarop zijne leer hier werd

---

[1]) l.l. p. 215. vgl. Hoofdstuk I, bl. 105.
[2]) l.l. p. 216.
[3]) Een en ander is reeds besproken in Hoofdstuk I, bl. 104 vv.
[4]) Zie Bijlage A. bl. VIII. onder XXIII.
[5]) Zie Bijlage A. bl. VIII. onder XXIV.
[6]) *Statera*, p. 282. Aan het slot neemt Revius hier nog wederom 5 zijner anti-Cartesiaansche Disputaties op.
[7]) *Godgeleerd Onderwijs*, II. bl. 371.

voorgesteld, waarbij Revius als de geheele kerk tegen hem ten strijde opriep.

Door geen ander kenmerk onderscheidde zich ook van de besproken »Statera" zijn »Thekel", drie jaren later verschenen [1]), eveneens met een voor Cartesius zoo onheilspellenden titel. In dit laatste geschrift stelde hij zich voor eene wederlegging te geven van de tegenspraak door zijne »Methodi Cartesianae Consideratio" en bovenal door de »Statera" uitgelokt, met name naar aanleiding van de critiek daarop uitgeoefend door Iohannes Claubergius, een jeugdig voorstander van Cartesius die zich te Herborn en sinds 1651 te Duisburg als Hoogleeraar grooten naam verwierf [2]). Vóor hij zijne benoeming te Duisburg had aanvaard, was hij ook korten tijd te Leiden geweest en had de aanvallen tegen zijnen vriend gericht verder in geschrifte beantwoord. Onder den uit Dan. V : 27 ontleenden naam »Thekel" zond de bestreden Revius nu een antwoord tegen hem in het licht. In de voorrede toont hij aanstonds wat ook thans zijn doel is. »Niemand", zegt hij, »mag bij rampen die het algemeen treffen, werkeloos toeschouwer zijn: naar de mate hem verleend, moet elk zijn aandeel leveren. Tot de oorzaken dier rampen moeten wij terug. Wel zijn Gods getrouwe dienaren bezig te wijzen op Gods toorn over onze zonden, maar toch, men houde ook rekening met de valsche leer, die onder den naam van eene »Nieuwe Philosophie" Academiën en Gymnasiën binnensluipt en de voorspelling is van eene ramp voor de gemeenten en tevens van eene vermeerdering van den goddelijken toorn, tenzij men haar tijdig tegen gaat" [3]). »Ik heb getracht", vervolgt onze schrijver, »haar openbaar te maken, en het berouwt mij niet, al geschiedde het niet met zulke vrucht, als ik hoopte. Hun ijver voor hunne dwalingen maakt dat het schijnt alsof zij noch aan hunne verdediging daarvan, noch aan de bestrijding van mij en het mijne, paal of perk zullen stellen. Aan de noodzakelijkheid om de goddelijke waarheid te beschermen, kan ik mij niet ontworstelen, waar de bliksemen der Schrift ons in de ooren klinken, als Luc. 12 : 9, Openb. 3 : 16. Vandaar ook dit kleine geschrift [4]), waarvan de lezer, zoo hij vindt dat de onbedorven leer, de »typus sanorum verborum" daarin aan onze zijde staat, Gode en der onverwinbare waarheid de eere geve". Ook de voorrede die Claubergius aan zijn werk deed voorafgaan, bespreekt hij in korte trekken en verhaalt met diens eigene

1) Zie Bijlage A. bl. IX. onder XXIX.

2) Zie *Nouv. Biogr. Générale*, X. Paris 1854. col. 682ª., en *Allg. Deutsche Biographie*, IV. Leipzig 1876. S. 1277 f. Geboren in 1622, trad hij reeds spoedig voor zijnen vriend Cartesius op.

3) *Thekel*, Praefatio p. 2.

4) l.l. p. 3.

woorden, hoe deze eerst had geaarzeld met een man als Revius, »tantum fingendi artem edoctus", te redetwisten, doch hoe hij op aandrang zijner vrienden had besloten »zijne philosophie van de aanvallen van Iacobus Revius te bevrijden", en te handelen met hem »die onder de philosophen eenigen naam had" [1]). Men ziet — gelijk uit de verschillende tegenschriften mede blijkt — een geheel te verachten tegenstander was Revius ook hierin niet, ook al mocht Cartesius dan zelf van hem zeggen: »homo iste imperitus habetur" [2]).

Blijkbaar was de lof, hem daarin zijdelings gegeven, aan Revius niet ongevallig, immers hij vervolgt: »ofschoon ik die wetenschap slechts als bijzaak voor zoover de godgeleerde studie dienende, heb beoefend, toch (eerlijk gezegd) was mij die eervolle lofspraak niet onaangenaam." Evenwel, hij merkt tevens op hoe het eigenlijk naar aanleiding van Lentulus [3]) is, dat hij hier wordt aangevallen, daar hij zelf Claubergius door geen wenk ook maar heeft uitgedaagd, en deze hem tot dusver zelfs van naam geheel onbekend was, evenals als trouwens die »vrienden" bovengenoemd, die hem aanzetten Revius te weerleggen en hem over de zaak hadden geschreven. »Zelf allerminst strijdlustig, wilden zij een ander tegen mij opzetten," zegt Revius, en voegt er tevens bij op welke wijze Claubergius over zijne geschriften had gesproken, alsof hij, de schrijver zelf, de »Consideratio" boven de »Abstersio" verkoos als »veel krachtiger en met meerder zorg bewerkt" [4]). Van de »Statera" had gene gunstiger gewaagd [5]), ten slotte betuigende, Revius noch Lentulus iets meer te zullen antwoorden, ook al zetten dezen den strijd voort. Misschien had onze schrijver verwacht dat Cartesius zelf hem zoude hebben beantwoord; immers, hij vervolgt: »het was de zaak van Cartesius het zijne tegen mij te verdedigen. *Indien Baal een God is, hij twiste voor zichzelven, omdat men zijn altaar heeft omgeworpen.* Richt. 6 : 31. En wat gene niet kon (zoo toch verklaar ik zijn stilzwijgen, ook al wordt gij misschien boos [6]), ik vrees zeer, Claubergius, dat gij dit kunt!"

De »Thekel," door deze voorrede in zijn ontstaan en doel nader toegelicht, bevat de nauwkeurige uitwerking van hetgeen in den titel werd beloofd. »In weegschalen gewogen" wordt alles wat Claubergius tegen

[1]) »Cui nomen aliquod esset inter philosophos."

[2]) Zie Hoofdstuk I, bl. 106 noot.

[3]) Eveneens fel tegen Cartesius gekant. Destijds Hoogl. te Herborn. † 1678. cf. *Nouv. Biogr. Gener.* XXX col. 685.

[4]) Dit laatste deed Claubergius uitroepen: »unde apparet quanti faciat istum foetum parens Revius"!

[5]) »Hic mole superat primum, in caeteris ei similis est, scriptore antiquum obtinente."

[6]) »Ringaris licet."

de »Consideratio" en »Statera" in het midden heeft gebracht, de tegenstander op den voet gevolgd, elke uitspraak van eenig belang nauwkeurig onderzocht, getoetst, en »te licht bevonden." Veel nieuws lèeren wij hieruit niet, hetgeen trouwens niet ware te verwachten, daar het mede een terugslag wil wezen op de vroegere geschriften en tevens de daarin neergelegde gedachten nader ontwikkelen. Van het standpunt van onzen schrijver worden de reeds genoemde bezwaren tegen Cartesius' beschouwing breeder uitgewerkt, en deze in hare ongerijmdheid in het licht gesteld. Dat onderwerpen als de »incertitudo Cartesii" weder uitvoerig worden behandeld is te begrijpen. »Neen, niet uit oorzaak van bescheidenheid," gelijk Claubergius meent, »gebruikt Cartesius telkens die woorden »schijnen", »meenen", enz., maar »dewijl de conscientie en de duidelijkheid van de zaak hem tot zulke uitspraken gevoerd heeft" [1]). Zulks verraadt »onzekere en wankele gevoelens". »Of dit nu zijnen lezer kan overtuigen van de waarheid van zijne meening" [2])? Daarvan geldt des Apostels woord, I Cor. 14 : 8: *want ook indien de bazuin een onzeker geluid geeft, wie zal zich tot den krijg bereiden*" [3]) ? Verdedigt Claubergius Cartesius' bekende methode, als hij zegt [4]): »de Sceptici twijfelden ook, schortten hun oordeel op, bepaalden niets. Cartesius daarentegen twijfelde niet op hunne wijze, maar zijn twijfelen was eene naspeuring van de waarheid, eene bevrijding van dwalingen, een weg tot zekerheid", enz. Revius teekent hiertegen verzet aan: »Ik ontken, dat de twijfeling van Cartesius eene »naspeuring van de waarheid" is geweest, daar zij een verstooten, eene omverwerping, eene ontkenning daarvan was. Eene naspeuring toch bestaat »non in dubitatione, sed in examine dubitationem sequente". De weg tot zekerheid is de Cartesiaansche twijfel niet meer dan de verloochening van Petrus de weg tot zijne bekeering was. Voorts, evengoed nu als het niemand aan te raden is, Christus te verloochenen, om daarna zich te bekeeren, evenmin met aan alles (ook aan God) te twijfelen, om daarna tot zekerheid te geraken" [5]).

Hoe belangrijk dit strijdschrift op zichzelve moge zijn en tevens getuigenis te meer afleggen, eenerzijds van zijne diepe verontwaardiging over de wijze waarop Claubergius hem had bestreden, anderzijds van Revius' onveranderden afkeer van de beschouwingen van Cartesius — nog minder thetisch dan de »Statera" gesteld, bevat het niets dat onzen schrijver

---

[1]) *Thekel*, p. 26.
[2]) l.l. p. 28.
[3]) l.l. p. 37.
[4]) l.l. p. 203.
[5]) l.l. p. 204.

bijzonder zoude kunnen kenmerken. Had zijn criticus op scherpe wijze van hem afscheid genomen [1]), Revius heeft zijn antwoord gereed: »dat ik door dien kwalijkgezinden, kwaadsprekenden man als met slijk bezoedeld word genoemd, acht ik gering: het vuil, dat hij klaagt te hebben bijeengegaard, heeft hij verzameld niet van mij, maar van de »cloaca" van alle onreinheid, Cartesius," en wendt zich ten slotte in den Epiloog tot zijn bestrijder, tevens als den ganschen inhoud van zijn geschrift samenvattende waar hij hem toevoegt: [2]) »Wat gij tegen mijne »Consideratio" en »Statera" hebt aangevoerd voor Cartesius, heb ik alles onderzocht en zeer gebrekkig en nietig bevonden. Daarom hebt gij mij in mijn gevoelen bevestigd ook omtrent datgene wat gij »velut canis e Nilo bibens," hebt overgeslagen of ternauwernood met één woord aangeroerd!"

Het is niet te ontkennen dat Revius, gelijk in de »Statera" en elders, zich ook hier in zijn »Thekel" vaak van zeer scherpe uitdrukkingen bedient. Niet dat Cartesius zelf, of zijne volgelingen ook maar in eenig opzicht hierin van hem zouden verschillen, de enkele proeve van hunne polemiek toonde reeds het tegendeel. Dat hij ook door zijne tegenstanders als een niet geheel te verachten kampioen werd beschouwd, te gevaarlijker misschien door zijn ambt, 't welk hem de vorming en het onderwijs van zoovele aanstaande predikanten toevertrouwde, is ons uit hunne eigene uitspraken gebleken. Doch men beoordeele in deze geschriften, in zijne polemiek Revius niet op zichzelf, maar in zijne omgeving, als vertegenwoordiger van de kerk, van de beginselen, de belangen die hij zich geroepen achtte met alle kracht te verdedigen.

---

[1]) l.l. p. 457: »Nunc ad fontes mecum abeat amicus lector, ut sordes quas cum lutulentis hominibus conversando contraximus, limpida quam citissime diluamus."

[2]) l l. p. 461

HOOFDSTUK III.

REVIUS ALS GESCHIEDKUNDIGE.

1. DE UITGAVE VAN DE »EPISTRES FRANÇOISES à JOS. I. DE LA SCALA."

Bij het bespreken van den arbeid van Revius op historisch gebied komt, zoo wij daarin den tijd der uitgave van de verschillende werken volgen, allereerst een zijner meest zeldzame geschriften ter sprake, t. w. de: »Epistres Françoises des Personnages Illustres et Doctes à Monsr. Joseph Iuste De la Scala," welke door hem »in het licht gezonden" werden in het jaar 1624 [1]).

Merkwaardig is voorzeker de eigenaardige geschiedenis, die aan deze uitgave is verbonden, immers op welke wijze dan ook, de roem welke daarvan uitgaat, is die van groote zeldzaamheid. De verschillende bibliographieën die deze »Epistres Françoises" vermelden en korter of uitvoeriger bespreken, staan bij deze bijzonderheid in de eerste plaats stil, ja eene geeft zelfs de stoute uitspraak: »Le principal mérite de ce recueil est sa rareté" [2]), en eene andere geheel onafhankelijk daarvan: »sa rareté en fait le principal mérite" [3]).

Vóor wij de verdere lotgevallen echter nader beschouwen, onderzoeken wij den inhoud zelf om te zien of zulk een scherp oordeel daaromtrent wel gerechtvaardigd mag heeten. De Opdracht luidt: »A Tresnobles etc. Seigneurs, Messeigneurs les Députez des Estats d'Over Isel." Al aanstonds verklaart hij zich nader omtrent het door hem hierbij beoogde doel: »Les choses belles ne veulent ny ne doibuent estre cachées; c'est la raison, pourquoy, comme ces Epistres, par heureuse rencontre, estoyent paruenues à mes mains, j'ay trouué bon d'entirer ces trois centaines pour les donner au public, en esperance qu'elles seront bien reçeues des bonnes ames." Bovendien, zijn reeds de schrijvers onder goeden naam bekend,

[1]) Vgl. Bijlage A. bl. IV. onder IV.

[2]) *Nouveau Dictionnaire Historique*, l. c. p. 95 col. deux.

[3]) Paquot, l. c. p. 510. col. deux.

vooral beroemd is hij die deze brieven ontving, de zoon van den grooten Julius Caesar de la Scala, »seul comparable à son incomparable pere," bezield met een vurigen ijver voor de ware religie. De brieven zijn geschreven door Koningen, Prinsen, »Senateurs", de bloem der mannen van wetenschap en kunst, die zich daarin tot hem als een »commun oracle" richten, hem wiens roem daardoor nog stijgt dat die allen van verschillende soort, van ongelijke religie zijn. Allen die iets schoons van dien grooten man bezitten, hetwelk den tijd en bovenal der kerk kan dienen, moeten dat niet achterhouden."

Den Staten draagt Revius deze »Lettres" op, ter eere van zijn Vaderland, opdat zij meer en meer »les lettres diuines et humaines", mogen bevorderen en »het gezang der Muzen in dit gebied het wapengekletter overstemme, bovenal worde gehoord: »la voix celeste de l'euangile de nostre Seigneur Iesus Christ."

Behalve een kort Fransch lofdicht, waarin Scaliger's roem wordt herdacht, gaat aan het eigenlijke werk nog vooraf een Latijnsch gedicht door Pontanus zijnen vriend den uitgever toegezongen [1]), en bovendien — iets waardoor dit werk zich gunstig onderscheidt van de overige geschriften of uitgaven van Revius' hand verschenen — eene, hoewel niet volledige [2]) »Table des Personnages Aucteurs de ces Epistres," een index op het geheel, die de bruikbaarheid zeer bevordert. De »trois cent Lettres" zelf zijn in drie hoofdstukken gerangschikt. Toch, men meene niet dat dit daarom ook met »oordeel des onderscheids" is geschied, daar hier inderdaad eene bonte verzameling is bijeengebracht, en het verwijt niet geheel onverdiend kan heeten: »l'Editeur n'a point montré de goût dans son arrengement" [3]). Immers eensdeels zijn hier de Brieven geschikt naar de alphabetische orde van de namen der schrijvers, met uitzondering van enkelen, door Vorsten geschreven; anderdeels is daarbenevens de tijd niet juist in acht genomen, en de verdeeling in drie boeken niet geheel met redenen gestaafd. Het gevolg hiervan is, naar terecht wordt opgemerkt [4]), »qu'il y a des Lettres des mêmes personnes a chaque livre, et qu'on trouve souvent à la fin de l'ouvrage le commencement d'une affaire dont on a lu la conclusion au commencement." Hoewel het, naar ons uit de Voorrede bleek, in de eerste plaats het doel van onzen uitgever hierbij is geweest deze verzameling voor verlies te bewaren, minder dan wel daar-

---

[1]) Mede opgenomen in: I. Isaci Pontani *Poematum Libri VI.* p. 119 sq.

[2]) De onnauwkeurigheid van dit register blijkt mede hieruit dat sommige schrijvers nu eens bij den persoons-, dan bij den geslachtsnaam worden geciteerd.

[3]) Paquot, l. c. p. 510. col. deux.

[4]) Paquot, l. c.

mede een geordend geheel als bijdrage tot de kennis van het leven van den grooten Scaliger te geven, mag toch het genoemde bezwaar niet worden voorbijgezien.

Onder de schrijvers van de verschillende brieven schitteren beroemde namen, mannen die met Scaliger in meerdere of mindere mate verbonden zich op verschillend gebied verdienstelijk hebben gemaakt. De onderwerpen waarover van meening en gedachten wordt gewisseld, zijn veelal te plaatsen in het leven van den Leidschen Hoogleeraar zelf, of betreffen somtijds bekende tijdgenooten. Terecht beschreef men zijne brieven als: [1]) »Epistolae eruditione omnigena plenissimae: praeter dictionem enim tersam, & argutam proponuntur illic Philologica, Medica, Mathematica, Chronologica, & quae ad Orientalem literaturam pertinent: judicia multa de Viris doctis, de libris etc." en heet het speciaal van dezen bundel van Revius: »Multa continet singularia de Libris et Viris eruditis... habentur hic Explicationes multorum locorum in Autoribus Classicis, consultatur cum Scaligero de rebus plurimis: si hae Epistolae conferantur cum ceteris facient ad intelligentiam plurimarum rerum, quae obscurae alias videbuntur." Deze beoordeeling is geheel juist, hoewel ongetwijfeld de bundel hier en daar ook een schrijven bevat, dat slechts »memoriae causa" geacht kan worden te zijn opgenomen. Eene nauwkeurige bespreking van den inhoud van elk der brieven zoude voor de kennis van de belangrijke levensgeschiedenis van den grooten Leidschen Philoloog [2]) van beteekenis zijn; niet voor die van Revius, daar zijn aandeel in deze uitgave zich geheel bepaalde tot het ordenen en persklaar maken van den tekst. Hoe zij hem voorts in handen zijn gekomen, meldt onze uitgever noch in de voorrede, noch elders in zijne geschriften [3]).

Enkelen uitgezonderd, zijn deze brieven voorwaar geen »Epistolae Obscurorum virorum." Om strijd toonen zij ons hoe Scaliger het centrum was van een kring die onder de eersten op staatkundig en wetenschappelijk gebied zijne leden telde. Wij treffen daarin brieven aan van Vor-

---

[1]) Dan. Georg. Morhofi, *Polyhistor Litterarius Philosophicus et Practicus*. Ed. Sec. Lubecae MDCCXIV. T. I. p. 285–286.

[2]) Chr. Sepp, *Godgel. Bijdragen*, 1868. 1ste stuk: »*Iets over de Scaligerana*," (Als verhandeling ook afzonderlijk verschenen) noemt aldaar bl. 4 ook deze uitgave van Revius. Over verschillende personen, wier brieven Revius mede heeft opgenomen, spreekt hij tevens nader, over Vertunien, Pierre Pithou e. a. en verwijst t. a. p. bl. 4 terecht voor nadere levensbijzonderheden over dien »Aquila in nubibus," gelijk Lipsius Scaliger († 1609) noemde, naar de »boeijende biographie" van Jacob Bernays, *Joseph Justus Scaliger*, Berlin 1855.

[3]) *Dav. Ill.* p. 662 noemt hij bij het jaar 1624 slechts hoe zij »excusae sunt."

Mede vindt men dit werk vermeld in den *Catalogus Bibliothecae Bunavianae*. T. I. Vol. III. Cap. IV. Sectio IV. § 1. p. 1954 eerste kolom.

stelijke Personen als: »Henry IV, Roy de France et de Navarre" [1]), »Henry de Bourbon Prince de Dombes" [2]), »Jaques Roy d'Ecosse (à present de la grande Bretagne" [3]), en »Louyse de Colligny Princesse d'Orange" [4]); Regeerende Lichamen als: »Les Estats de Hollande et Westfrise" [5]), »Maire, Échevins, Conseillers, Pairs de la Rochelle" [6]), en Staatslieden als: »Buzanval" [7]), Fransch gezant te 's Gravenhage, en »J. Gillot" [8]), Fransch senator; Fransche Magistraatsleden als: »Philippe de Bertier" [9]), te Toulouse, benevens beroemde rechtsgeleerden »Claude Dupuy" [10]) en »Pierre Pithou" [11]). Dat onder de Theologen hier Gereformeerden zoowel als Roomsch-Katholieken voorkomen, is bij Scaliger niet te verwonderen: onder de eersten treft men aan mannen als: »Theodore de Beze" [12]), »Simon Goulart" [13]), benevens diens zoon, in Nederland meer bekend, de Waalsche Predikant te Amsterdam »Simon Goulart le fils" [14]), om zijne Arminiaansche gevoelens in zijne bediening geschorst. Van de Roomsche Godgeleerden noemen wij allereerst den leerling en vriend van Scaliger, den Franschen Prelaat »Henri Louis Chasteigner de la Rochepozay" [15]) en voorts »L'abbé Delbene" [16]). Bovenal zijn het echter letterkundigen, dichters, geschiedvorschers, wier letteren in deze verzameling zijn opgenomen: »Jacques Auguste de Thou" [17]), »Jacques" [18]) en »Pierre Dupuy" [19]), zonen van den genoemden Theoloog, »Philippe Du Plessis Mornay" [20]), Revius' leermeester aan de Hoogeschool te Seaumur [21]) e. a., terwijl nevens zijne gelijken ook de naam van den bekenden Heidelbergschen boekdrukker en uitgever »Jerome Com-

---

1) *Epistres Françoises*, p. 1.
2) l. c. p. 5, 190, 191.
3) l. c. p. 189.
4) l. c. p. 6, 191, 192.
5) l. c. p. 3.
6) l. c. p. 175.
7) l. c. p. 38 ss., 211. † 1607. cf. *Nouv. Biogr. Gener.* VII. col. 925.
8) l. c. p. 92 ss., 247 ss. 416 ss. † 1619. cf. *N. B. G.* XX.c.554.
9) l. c. p. 32, 201. † 1618. cf. *N. B. G.* V.c.728.
10) l. c. p. 157, 310 † 1594. cf. *N. B. G.* XV.c.376.
11) l. c. p. 148. † 1596. cf. *N. B. G.* XL.c.342.
12) l. c. p. 202.
13) l. c. p. 116 ss., 264 ss. † 1628. cf. *N. B. G.* XXI.c.409.
14) l. c. p. 121, 267. † 1628. cf. *N. B. G.* XXI.c.414.
15) l. c. p. 52 ss. † 1651. cf. *N. B. G.* XXIX.c.668.
16) l. c. p. 16. † 1608. cf. *N. B. G.* XIII.c.441.
17) l. c. p. 182 ss., 326 ss., 501 ss. † 1617. cf. *N. B. G.* XLV.c.255
18) l. c. p. 167, 488. † 1656. cf. *N. B. G.* XV.c.377.
19) l. c. p. 158, 308, 484. † 1651. cf. *N. B. G.* l. c.
20) l. c. p. 151, 302. † 1623. cf. *N. B. G.* XXXVI c.617.
21) Zie boven bl. 20.

melin" [1]), bij wien Fred. Sylburgius een tijdlang werkzaam was [2]), niet ontbreekt. Het zoude onnoodig zijn verdere namen bij te brengen. De enkele die wij reeds noemden, logenstraffen het scherpe vonnis over dezen arbeid van Revius uitgesproken en doen inzien, hoe het te betreuren zoude zijn geweest, zoo deze bundel, terecht »παραλειπόμενα" genoemd [3]), niet door den druk voor verlies ware bewaard gebleven.

Merkwaardig zijn de lotgevallen van deze »Epistres Françoises" geweest. Naar de gewoonte des tijds had de schrijver of uitgever, alvorens zijn werk openbaar te maken, het gevoelen der kerkelijke vergadering, i. c. de Classis van Deventer, daarover gevraagd, ten einde hare goedkeuring daarop te mogen ontvangen. Een lastig geval voorwaar! Immers toen Revius daarmede 16 April 1623 verscheen, moest men hem aanvankelijk een ontwijkend antwoord geven, een bewijs te meer, hoe hij gelijk in vele opzichten ook met dezen arbeid zich van zijne ambtgenooten onderscheidde. Prijselijk evenwel mocht het heeten dat de Classis, waar zij zich niet bevoegd achtte, dit ook erkende. Immers wij lezen [4]) dat toen Revius een zeker »fransoys concept" aan de Classis ter beoordeeling aanbood, men hem, overmits er niemand was »die welke ten vullen in die fransoysche sprake erfaren" was, oplegde het bij de Synode te brengen, ten einde haar advies daaromtrent te verzoeken. Zulks geschiedde, en op de eerstvolgende Deventersche Synode werd besloten: [5]) »Heeft Dominus Jacobus Revius V. D. M. tot Deventer gepresenteert ende overgegeven seecker boeck, in 't Frans van syn weerde geschreven, waervan de titel was: »Epistres Françoises des personnages illustres et doctes à Monsr. Joseph Juste de la Scala", omme van deese weerde vergaderinghe geapprobeert te mogen worden ende syn daertoe gecommitteert D. Nicolaus de la Planque en D. Paulus Leonardi".

Van kerkelijke approbatie verzekerd, zagen deze Brieven het licht. Eenigen tijd na de uitgave daarvan werd Revius' werk met eene nadere »toelichting" verrijkt, daar Paulus Colomesius [6]), bij andere »Claves" in zijne »Opuscula" [7]) gevoegd, een »Clef des Epitres Françoises à M. Joseph

---

1) *Epistres Françoises*, p 64, 234. † 1598. cf. *N. B. G.* XL.c.342.

2) Zie Hoofdstuk II, bl. 132.

3) Door Morhof, l.l.

4) Zie Acten der Classis van Deventer. 16 April 1623. art. 14. Men bedenke hierbij dat destijds in Overijssel vele predikanten geboren Duitschers waren.

5) Zie: Acten der Prov. Syn. van Overijssel. 17 Juni 1623. art. 24. Dit besluit is mede opgenomen in: *Bijdragen tot de Geschiedenis van Overijssel.* V. 1879 bl. 229.

6) Fransch Protestant. Studeerde te Saumur. † 1692. Zie over hem o. a. *Nouv. Biogr. Gen.* XI. col. 286.

7) Pauli Colomesii *Opuscula*. Ultrajecti, Apud Petrum Elzevirium, CIƆIƆCLXIX. p. 182–188, door Morhof, l.l. p. 273 mede vermeld.

Juste de la Scala, Recueillies par Jaques de Reves, à Harderwyck l'an 1624," van zijne hand deed verschijnen. Deze aanteekeningen hebben ten doel over verschillende bijzonderheden in de brieven voorkomende, die in het oog van den schrijver nadere verklaring behoefden, meerder licht te doen schijnen, namen, waarop slechts bij zinspeling wordt geduid, te noemen, enz. Op zichzelf van weinig beteekenis, vormen zij terecht wat de titel doet vermoeden [1]).

Het is eigenaardig op te merken hoe spoedig deze »Epistres Françoises" den roem van »rareté" hebben verworven. Alle schrijvers, die naar aanleiding van de Brieven door of aan Scaliger geschreven en in den loop der tijden uitgegeven ook dezen bundel bespreken, maken daarvan, hoewel niet steeds ten voordeele van Revius' werkzaamheid, melding. Begrijpelijkerwijze vond dit werk dan ook veelal eene plaats in de »Catalogi Librorum Rariorum." Zoo bij den reeds genoemden D. G. Morhof, die er van spreekt [2]) als »Rarissimus", waarbij Petrus Burmannus [3]), Joh. Vogt [4]), Dan. Gerdes [5]), als in gelijken zin zich uitende, in éenen adem zijn te noemen. Nog in onze eeuw ondervond J. Bernays bij het bewerken van zijne biographie over Scaliger deze moeielijkheid [6]).

---

[1]) Het exemplaar van de »Epistres Françoises" dat thans aan de Leidsche Universiteits-Bibliotheek behoort is mede verrijkt met aanteekeningen, door vroegere bezitters vóor en in den tekst aangebracht.

[2]) l.l. p. 286.

[3]) *Sylloges Epistolarum*, Coll. per Petr. Burmannum. Leidae 1727. II. p. 370: »Jacobi Gillotii senatoris Parisiensis multae epistolae sunt inter Gallicas ad Scaligerum scriptas, et editas A. 1624. per Jacobum Revium, *quae hodie raro reperiuntur.*"

[4]) In zijn *Catal. Hist. Crit. Libror. Rarior.* Ed. Sec. Hamburgi MDCCLIII. p. 260, die daarvan vermeldt: »*Rarioribus Libris adnumeratur in Catalogo Bibl. Schalbruch. II p. 121.*"

[5]) In zijn *Florilegium Hist. Crit. Libror. Rarior.* Ed. Sec. Groningae et Bremae 1747. p. 241: hij citeert de woorden van P. Burmannus en J. Vogt.

[6]) Reeds noemden wij dit werk. A. a. O. S. 9. zegt hij van den besproken bundel: »Sie ist auf keiner mir zugänglichen öffentlichen Bibliothek vorhanden, und ihre Benützung nur durch die Güte O. Jahn's möglich geworden."

2. DE UITGAVE VAN BLESDIKIUS »DE VITA DAVIDIS GEORGII."

In 1642 verscheen wederom eene uitgave van Revius. Ditmaal geen brieven, maar een kort geschiedverhaal, t. w. »Historia vitae, doctrinae, ac rerum gestarum Davidis Georgii, heresiarchae", beschreven door diens schoonzoon Nicolaus Blesdikius, en thans door onzen uitgever in het licht gezonden [1]). Het bevat, gelijk wij zullen zien, eene belangrijke bijdrage tot de geschiedenis van David Jorisz., wiens naam omstreeks het jaar 1536 in ons vaderland op aller lippen zweefde, die door velen als de »aartsketter" bij uitnemendheid werd verfoeid en verafschuwd [2]).

Revius wijdt dezen arbeid [3]) als eene gave der dankbaarheid aan Johannes à Wevelichoven, Pensionaris der stad Leiden, Secretaris van Curatoren der Hoogeschool aldaar. Juist was het geschrift ter perse toen deze als afgezant der Staten van Holland en West-Friesland bij Kerk en Magistraat van Deventer kwam onderhandelen over zijne benoeming tot Regent van het Staten-College te Leiden. Ruimschoots was hij toen in de gelegenheid geweest bij die zaak diens beleid en doorzicht te waardeeren en hij verheugt zich hem daarvan hiermede een tastbaar bewijs, hoe gering dan ook, te kunnen en mogen geven.

Ook over het werkje zelf deelt hij een en ander mede. Het is een »uittreksel" uit een grooter werk, waarin de schrijver de geheele geschiedenis der Anabaptisten, tot op zijn tijd vervolgd, had samengevat. Het is dus wel slechts een gedeelte, maar ofschoon het verlies van het voorafgaande te betreuren blijft, beveelt het zichzelf als 't ware, aan den wissen ondergang van het geheel ontrukt, door zijne »waardigheid" aan, zoowel om de eigenaardigheid van het betoog — niet minder nuttig dan aangenaam om te lezen — als om den ijver van den opsteller, die ons zooveel wetenswaardigs vertoont, wat elders vergeefs wordt gezocht. Bovendien pleit voor zijne ontwijfelbare trouw dat Blesdikius een zóo geliefde leerling van David Jorisz. was, dat deze hem zijne dochter ten huwelijk gaf. Toch, God heeft zich zijner ontfermd, hem van de afschuwelijke

---

1) Zie Bijlage A. bl. VII. onder XVIII.

2) Dan. Gerdes in zijne *Historia Reformationis*, Tom. III. Groningae & Bremae. MDCCXLIX. p. 116, geeft bij den tekst eene afbeelding van hem met het onderschrift: »David Georgius, vulgo Jorissen. Si quisnam fuerim, rogitas? Cui visus ego, illi Pestis et invisus Haeresiarcha fui."

3) Hij was hier slechts uitgever, geen schrijver, gelijk J. Kok, *Vaderl. Woordenb.* R. bl. 228, ten onrechte zegt. —. Men vergelijke voorts hetgeen Revius in *Dav. Ill.* p. 264 sqq. over David Jorisz. en de zijnen mededeelt.

dwaling tot den waren heilsweg teruggeroepen en hem nog willen gebruiken, waar hij in ontrouw en onwetendheid de gemeente verwoestte, tot haren opbouw; immers, in den Keur-Pfaltz is deze Blesdikius na zijne bekeering als evangeliedienaar werkzaam geweest. Toen hij nu aldaar die geschiedenis had geschreven, en naar uit den tekst blijkt ten openlijken nutte bestemd, kon hij evenwel niet tot de uitgave besluiten, waarschijnlijk wel doordat de eerbied voor zijn schoonvader, wiens »deliria" hij evenwel verfoeide, hem daarvan terughield. Maar dank zij den ijver van eenige zijner ambtgenooten, aan wie hij het stuk voor korten tijd ten gebruike had gegeven, zijn ijlings de losse bladzijden door veler handen afgeschreven, zoodat hij er niet meer over te beschikken had. Een exemplaar daarvan was in handen gekomen van den nu zaligen Ubbo Emmius, die door den dood verhinderd zijne belofte tot de uitgave er van niet kon volbrengen. »Het zal, naar ik hoop, eenigen dank verdienen, dat nu door mij geschiedt, wat hij niet kon tot stand brengen," zegt Revius. Het hierbij gevolgde afschrift was eigendom van een uitnemend, thans ook reeds ontslapen, prediker, vroeger in den Pfaltz later in de Nederlanden werkzaam. Gedachtig aan de allen aanklevende sterfelijkheid en vreezende dat zulk een uitstekend gedenkstuk door zijne schuld geheel verloren zoude gaan, had Revius besloten het aan de »beminnaars van geschiedenis en waarheid" mede te deelen, nadat het nu al zoovele jaren achteloos onder zijne papieren had gelegen.

Reeds is ons over de uitgave een en ander licht opgegaan. In dit geschrift zien wij ons de geschiedenis van David Jorisz. [1]) geteekend, ten minste een deel van zijn veelbewogen leven. Dat deze korte schets, te midden van zulke eigenaardige omstandigheden opgesteld, in veler handen was, blijkt, behalve uit hetgeen Revius in de voorrede van zijne uitgave daaromtrent mededeelt, bovendien nog uit de woorden van Pontanus, die, waar hij in zijnen tekst bij de geschiedenis der Joristen stilstaat, als kantteekening daaraan toevoegt [2]): »Verum qui integram totius negotij Historiam desiderat, ipsum, quem dixi, *Blesdikium* adeat. *Cujus historiae apud me aliosque manuscripta servantur exemplaria.*" Het werkje dat onze uitgever het licht deed zien, was dus al vóor dien tijd hier en daar verspreid [3]). Het mag dan ook, reeds getrouw gebruikt door de ver-

[1]) Zie: A. van der Linde, *David Joris. Bibliographie.* 's Gravenhage 1867; bl. x–xiii geeft de schrijver uitvoerig de uitgebreide literatuur over dit onderwerp.

[2]) J. Is. Pontanus, *Rerum et Urbis Amstelodamensium Historia.* Amsterodami 1611. p. 44.

[3]) Toch was Revius — hoogstwaarschijnlijk — de eenige, die het in druk gaf. Van der Linde, t. a. p. bl. 61–63, noemt onder de »Anti-joristische geschriften van Blesdijk" geene andere uitgave dan die van Revius: onder N°. 242. bl. 63.

schillende schrijvers die David Jorisz.' leven en werken behandelen, eene belangrijke bijdrage heeten tot de meerdere bekendheid met dien zonderlingen Anabaptist en zijne vreemde leeringen.

De inhoud van deze »Historia" is bekend. Pontanus [1]), Gerdes [2]), e. a. [3]) hebben dien reeds bij hunne beschrijving van de lotgevallen dezer secte verwerkt en besproken. Het is blijkbaar een gedeelte van een grooter werk, hoewel het ook op zichzelf een goed geheel vormt. Daar Revius hier zijne werkzaamheid bepaalde tot een voor den druk gereedmaken van het door hem gevonden handschrift, zonder eenige bewerking van den tekst, kan eene verdere bespreking van den inhoud van deze »Historia" geheel achterwege blijven. Door deze uitgave heeft hij een gewichtig document voor verlies bewaard.

---

[1]) l.l.

[2]) l.l.

[3]) Zie de geheele literatuur bij Van der Linde, t. a. p.

3. DE UITGAVE VAN GNAPHEUS »MARTYRIUM J. PISTORII."

Nog eene derde uitgave, evenals de laatstbesprokene op het gebied der Kerkgeschiedenis, danken wij aan den arbeid van Revius; wij bedoelen het »Martyrium" [1]) van Johannes Pistorius, Jan de Bakker [2]), van Woerden, beschreven door zijnen vriend en medegevangene Guil. Gnapheus, tijdens deze met hem in denzelfden kerker op de Gevangen-Poort te 's Gravenhage vertoefde, in 1649 met eene voorrede van de hand van Revius in druk verschenen. Bespreken wij allereerst deze Inleiding.

Niet aan een bepaald persoon of aan eenig Regeerend Lichaam, gelijk elders, is dit geschrift opgedragen. »Het bevat," zoo schrijft Revius, »de geschiedenis van Holland's eersten martelaar, van wien wel »oppervlakkig" in onze Martelaarsboeken wordt melding gemaakt, maar over wien het volle licht nog niet heeft geschenen [3]). Toch, alvorens daartoe over te gaan, is het gewenscht vooraf nader kennis te maken met den schrijver Guilielmus Gnapheus, den »moderator" van het Haagsche Gymnasium, daar toch niet slechts de herinnering aan de martelaren, maar ook die aan de belijders der goddelijke waarheid moet worden geprezen. Met diens eigene woorden zal dat worden verhaald, naar luid van zijn Dialoog, gehouden tusschen Tobias en Lazarus [4]), hetwelk hij, in de »gemeene Hollandsche taal" beschreven, na eenige herhaalde uitgaven herzien, zelf in het jaar 1557 in het licht gaf, met eene opdracht [5]) aan den Hoogen Raad en de overige Raden van Zijne Keizerlijke Majesteit in de hoven van Holland, Zeeland en Friesland. Gnapheus deelt daarin mede hoe hij, leeraar te 's Gravenhage zijnde, met Cornelis Hoen werd gekerkerd, en na drie maanden onder borgstelling ontslagen op voorwaarde twee jaar in den Haag te blij-

---

[1]) Zie Bijlage A. bl. VIII. onder XXV.

[2]) Zie over zijn leven en werken, behalve hetgeen beneden wordt vermeld en de verschillende Hervormingsgeschiedenissen, vooral: J. G. H. Reudler, *Het leven van Johannes Pistorius*, in: *Bijdragen tot de Geschiedenis der Evangel. Luth. Kerk in de Nederlanden*, III. Utrecht 1841 bl. 15–53.

[3]) Dat Revius zich hier vergist, zullen wij aanstonds bemerken.

[4]) Bedoeld is: *»Tobias ende Lazarus met grooter neerstickeyt gecorrigeert, verbetert, ende in dry Dialogos oft tsamensprekinge, onderscheydelycken gedeylt, alle crancken, bedroefden ende eenuuldige menschen seer profijtelick ende troostelick om lesen. Door M. Wilhelmum Gnapheum. Gedruckt int Jaer ons Heeren. Anno 1577.* (Univ. Bibl. te Utrecht.) Zie: *Het Leven van Guilhelmus Gnapheus, Een der eerste Hervormers in Nederland*, door H. Roodhuyzen Ir. Amsterdam 1858. bl. 7, 8.

[5]) Deze Voorrede, gelijk reeds uit de aanhaling van Revius blijkt, mag terecht eene »rijke bron" heeten voor Gnapheus' geschiedenis: Roodhuyzen, t. a. p. bl. 8, die aldaar bl. 3 noot 2 tevens opmerkt hoe Revius e. a. tegen diens eigen getuigenis in, zijnen naam Gnaph*ae*us en niet Gnaph*eu*s schrijven.

ven, in welken tijd niemand hem lastig viel, terwijl Hoen ondertusschen was ontslapen. Toen die tijd was verstreken werd hij om reden van een uitgegeven geschrift wederom gevat. Gesprekken met de Leuvensche Sophisten daarover volgden, en drie maanden werd hij ter boetedoening in een klooster opgesloten, in het jaar 1525, ter wille van dat geschrift, hetwelk had moeten dienen om eene weduwe te troosten in hare droefheid over haren zoon die de monnikskap had afgeworpen. Tijdens dat verblijf [1]), bij de sombere tijden die komende waren, had hij zich met de opstelling van het thans in vernieuwde uitgave, onder den titel van »Tobias ende Lazarus" verschijnende geschrift beziggehouden. Tegen zijn zin was het spoedig ontijdig in het licht verschenen. Uit het klooster ontslagen zag hij zich in den jare 1528 verplicht de stad te verlaten, spoedig nadat de »miles Gelrus" [2]) aldaar een inval had gedaan, en hij in verdenking gekomen was de vasten te hebben geschonden [3]). Reeds had men zijne moeder en zuster gekerkerd en het doodvonnis over hem uitgesproken, en slechts door de vlucht naar het buitenland in 1536 ontkwam hij zijnen vervolgers. Verschillende geschriften gaf hij daar in het licht".

Na deze aanhaling vervolgt Revius: »Opusculum porro quod jam damus, ab auctore editum non fuit, sed toto seculo cum tineis & blattis luctatum est: in quo ita exacte quae Pistorium ipsum spectant edisseruit, ut iis nihil putemus addendum", en besluit met de opwekking zich Gode dankbaar te betoonen voor de bewaring van zijne Kerk, en vuriglijk te bidden dat het Hem behage daarmede voort te gaan."

In deze voorrede — waaruit blijkt hoe Revius den tekst van Gnapheus »zonder eenige toevoeging" heeft weergegeven — begaat onze uitgever evenwel eene, mede op het titelblad voorkomende, fout. Geenszins was, gelijk hij meende, dit werkje »nog niet uitgegeven" en evenmin had het dus »eene geheele eeuw moeten worstelen met mot en worm." Immers, reeds lang te voren was het in druk verschenen. Zeer spoedig werd dit ook opgemerkt, en Mr. Jacob Verwey, die in 1652 eene Hollandsche vertaling van dit »Martyrium" bewerkte [4]), zegt in de voorrede er van: »ende by denselven niet uytgegeven, soo als men meende (alhoewel in de rijcke Boeckasse van de Hooghgeleerde Heer Petrus Scriverius, het selve al over vele jaren gedruckt noch te vinden is) maer over de hondert

---

[1]) Kort te voren, in den jare 1525, had zijn gezamenlijk verblijf met Pistorius plaats gehad.

[2]) Maarten van Rossem.

[3]) Roodhuyzen, t. a. p. bl. 24 geeft de eigenaardige beschrijving hiervan door Gnapheus gegeven, letterlijk weder.

[4]) Zie Bijlage A. bl. VIII. onder XXV. cf. Chr. Sepp, *Bibliotheek van Nederlandsche Kerkgeschiedschrijvers*, Leiden 1886. bl. 201.

jaeren tot aes van motten ende schieters gelegen hebbende," enz. Terecht merkt Sepp op [1]): »Revius heeft zeker bij het lezen dezer woorden niet veel genoegen gesmaakt, en mogt nog van geluk spreken, dat Verwey hem zijn verzuim, om Rabus eerst te raadplegen, niet verweet." Doch, behalve bij Rabus [2]), die het »bijna geheel, vertaeld" teruggaf, was reeds van het thans door onzen uitgever bezorgde geschrift in 1546 te Straatsburg eene editie verschenen [3]). De verschillende schrijvers, die dit Martyrium bespreken, hebben dan ook niet nagelaten de fout, door Revius begaan, nauwlettend te vermelden [4]).

Na de inleiding volgt het eigenlijke stuk van Gnapheus, onveranderd overgenomen »è Manuscripto", allereerst de woorden, waarmede deze zijn verhaal bij de lezers inleidt. In vier hoofdstukken wordt ons de bekende schoone beschrijving van het lijden en den dood van Holland's eersten martelaar gegeven. Uitvoerig dit »Martyrium" te ontvouwen, ware een overbodig werk, te meer daar in vele grootere en kleinere geschriften de inhoud geheel of gedeeltelijk is overgenomen, en bovendien Revius »ayant retrouvé le manuscript de Gnapheus et le croyant inédit, publia cette nouvelle édition littéralement, et sans aucun commentaire" [5]). Behalve de editie in het Latijn te Straatsburg in 1546 uitgegeven, zijn nog vier Hollandsche uitgaven van deze Martelaarsgeschiedenis in druk verschenen [6]).

---

[1]) Chr. Sepp, *Geschiedkundige Nasporingen*, II. 1873. bl. 61.

[2]) In zijne *Historien der Heyligen ausserwölten Gottes Zeugen Bekennern und Märtyrern* u. s. w. Sepp, t. a. p. bl. 50. Elders, bl. 61, zegt deze hoe Rabus het »Martyrium Pistorii," »bijna geheel, vertaald teruggeeft" en »zelf berigt ons eene getrouwe overzetting te geven; uit vrees voor te groote uitvoerigheid heeft hij de »oratio Gnaphei ad delectos judices pro Joan. Pistorio-Captivo", niet overgenomen."

[3]) Deze uitgave staat mede in den Catalogus van de Bibliotheek »van Voorst" (Amsterdam Fred. Muller, 1859) bl. 251, N°. 4374 vermeld als: [Gul. Gnapheus] Joann. Pistorii a Worden ob evang. doctr. assert. ap. Holl. primo omnium exusti vita a° 1525 conscr., sed nunc prim. in luc. ed. Argent., Wend. Rihelius, 1546 veau 8°.", met de bijvoeging, — die eenigszins Revius' vergissing verklaart —: »Edition de telle rareté que Revius, l'éditeur de 1650, croyait qu'il publia un ouvrage inédit". Roodhuyzen, t. a. p. bl. 8 (noot), noemt deze editie eveneens.

[4]) Zie Roodhuyzen, t. a. p. bl. 8, alsmede in zijne monographie: »Jan de Bakker, de eerste martelaar der Hervorming in Holland", opgenomen in den: *Kalender voor de Protestanten in Nederland, uitgegeven onder leiding van W. Moll.* II. 1857. bl. 162. noot 1.

[5]) Aldus: Arnold in de »*Bibliotheca Belgica*". Letter G. N°. 172, die aldaar N°. 169 eene nauwkeurige opgave geeft van de literatuur over Gnapheus.

[6]) Deze zijn beschreven door Arnold, l. c. N°. 169, 170, 170[1], 170[2]. Zij zijn:

a. *Een suyerlycke ende een schoon disputatie, die welcke gheschiet is in den Haghe in Hollandt, tusschen die kettermeesters ende een Christelycke priester, ghenoempt Jan van woerden, aldaer ghevangen ende ook verbrant, die welcke questien al wel ghenoteert sijn van een gheleert man, Anno duysent vyfhondert XXV. Den vyftienden dach Septembris. Wat macht scaden. Ic hebt ghewaecht. By*

Bij de vergelijking van den Hollandschen met den Latijnschen druk bemerkt men aanstonds, hoe de laatste niet slechts uitvoeriger, doch ook vollediger is. De slechts zeer geringe onderlinge verschilpunten geven vrijheid de vier Hollandsche uitgaven als éen druk naast den Latijnschen van Straatsburg [1]) te beschouwen. Na de nauwkeurige tekstvergelijking door J. G. De Hoop Scheffer [2]) en Arnold [3]) hieromtrent ingesteld, is het onnoodig bij het onderscheid van den eersten en den lateren druk nader stil te staan. Bij het onderzoek van de beide teksten blijkt, hoe bij groot verschil toch in den gang van het stuk niet minder groote overeenkomst bestaat, slechts zeer zelden echter ook in woorden en zegswijzen. De Latijnsche uitgave vertoont eene nauwgezette bewerking [4]) en is in alle opzichten vollediger dan de Hollandsche, niet alleen door de voorrede maar met name door de ingevoegde opmerkingen van Gnapheus, die vaak ongezocht, ons steeds ondubbelzinnig doen zien, hoe wij bij dit »Marty-

---

my Pieter Stesser alias Lodewyck Hetser. [Emden, Nic. van Oldenborch] (»Entre le 15 sept. 1525 et le 1er dec. 1529?) Thans in de Maatsch. v. Ned. Lett. te Leiden; vgl. Chr. Sepp, *Verboden Lectuur*, Leiden 1889, bl. 131 v. en Roodhuyzen, *Jan de Bakker*. bl. 162.

b. [Emden, Etienne Mierdmans]. (c. 1556). Arnold, l. c., zegt hiervan: »Réimpression de l'édition d'Emden, Nic. van Oldenborch." Thans in de Kon. Bibl. te 's Hage.

c. [Wesel, Augustin van Hasselt?] (s. d.). Deze uitgave is terug te vinden in het Martelaarsboek van Ad. Corn. van Haemstede, editie 1565. Hiervan geldt: »Sauf un petit nombre de modifications dans l'orthographe, le texte est celui des éditions antérieures." Kon. Bibl. te 's Hage.

d. Delft, Alb. Heyndricxz. 1578. »Cette édition est conforme à celle que nous supposons avoir été imprimée à Wesel, par Augustin van Hasselt; cependant l'orthographe se rapproche le plus de celle des éditions d'Emden." Kon. Bibl. te 's Hage.

Deze uitgaven bedoelen met de woorden: »die welcke questien al wel ghenoteert sijn van een gheleert man" Gnapheus als den auteur. Van de, reeds in den tekst genoemde, aan Revius onbekende, editie van 1546, zegt Arnold, l. c. G. 171: »Il est beaucoup plus complet que le premier."

[1]) Hiermede is die van Revius in éen adem te noemen. Blijkbaar heeft aan beiden hetzelfde handschrift ten grondslag gelegen. Van zijne uitgave geldt: »Le corps de l'ouvrage" is »conforme à l'édition de Strasbourg, 1546. Les seules différences... consistent dans les en-têtes des parties et des chapitres qui ont été modifiées, et dans l'orthographe, qui a été modernisée." Arnold, l. c. 172.

[2]) In zijne: *Geschiedenis der Kerkhervorming in Nederland*, Amsterdam 1873. bl. 360 noot 3 en bl. 361 vv.

[3]) In zijne Bibliographie, l. c. G 169–176. vgl. ook. Chr. Sepp, *Geschiedkundige Nasporingen*, II. bl. 9 vv.

[4]) De Hoop Scheffer, t. a. p. bl. 371 noot, spreekt van eene »Liviaansche gekunsteldheid" en »zucht om den auteur op den voorgrond te plaatsen." Dit laatste zoude men met gelijk recht kunnen verklaren als meerder bewijs hoe Gnapheus aantoont dat de lezer hier niet met fictie te doen heeft.

rium" geschiedenis en geen verdichting voor ons hebben. Vandaar dan ook dat de Straatsburgsche editie en dus ook de daarmede overeenkomende Leidsche van Revius' hand met recht naast de Hollandsche mag worden genoemd.

Den inhoud, — waarvan overigens de verschillende Martelaarsgeschiedenissen [1]), zoowel afzonderlijk verschenen, als in andere werken opgenomen, zoo breedvoerig gewagen — gaan wij verder voorbij. Terecht is de edele Jan de Bakker, die tegenover alle spitsvondigheden en redeneeringen, waarin zijne rechters hem wilden verstrikken, zich door niets wilde laten overtuigen van mogelijke ketterij dan door de Heilige Schrift, steeds met eere als Holland's eerste martelaar [2]) herdacht en geprezen, en daarnevens de schoone Martyriologie van zijnen vriend Gnapheus dankbaar als zijne nalatenschap aanvaard, en aldus de wensch des schrijvers »dat het zijnen arbeid »niet min ontbreecken sal dan deselve gelooff" te geven," als rechtmatig en billijk erkend. Het moge vreemd klinken, het is ongetwijfeld waar, dat Gnapheus, te zamen met Pistorius op de Gevangenpoort te 's Gravenhage [3]), het verhaal uit diens mond heeft opgeteekend. Slechts een dun houten beschot scheidde de beide vrienden.

De uitgave, aldus door Revius in een nieuw gewaad gestoken [4]), was mede in handen gekomen van Mr. Jacob Verwey. Evenals Pistorius »uyt Woerden geboortigh" had hij, »achtende dat het veele Christelijcke ende Godtsaelighe herten (het Latijn niet verstaende) aenghenaem wesen soude soo het in 't Nederduyts vertaelt en uytghegeven wierde" aan dien wensch voldaan en eene overzetting [5]) bezorgd, opgedragen aan de Hollandsche Staten en »den Predicanten ende Dienaeren des Goddelycken

---

[1]) Behalve naar Haemstede, t. a. p. en in de uitgave van 1671. f. 15v–164, verwijzen wij naar de Nieuwe Uitgave, Arnhem 1868 (bl. 129–158). Roodhuyzen, *Jan de Bakker*, t. a. p. bl. 163, geeft mede een overzicht van het »Martyrium", evenals ook o. a. Reudler, t. a. p. bl. 25 vv.

[2]) De Bakker mag Holland's eerste martelaar heeten, inzoover Willems Dirks, de kuiper, te Utrecht den marteldood onderging. In Noord-Nederland is deze laatste († Juli 1525) echter de eerste, daar Pistorius 15 Sept. 1525 werd verbrand.

[3]) Zie over het hol — immers beteren naam verdient deze plaats niet — waarin, en het gezelschap waarmede Pistorius was gekerkerd, het *Martyrium*, l.l. p. 141–144, en de nadere beschrijving bij I. M. J. Hoog, *De Martelaren der Hervorming in Nederland tot 1566*, Schiedam 1885. bl. 160–162, en bij Reudler, t. a. p. bl. 38, 39.

[4]) Waarvan een herdruk, geheel onveranderd, reeds in 1650 verscheen. Zie Bijlage A. bl. VIII. onder XXV*b*.

[5]) In 1652 en 1657 te Leiden gedrukt. Zie Bijlage A. bl. VIII onder XXV. Eene nieuwe verkorte editie zag in 1858 het licht. Dit was echter een: »Extrait (en langage moderne) de la traduction de Jacques Verwey," waarachter Lodensteyn's »Kruisschool van Jezus Christus' Gemeente" was gevoegd. vgl. Arnold, l. c. G. 176.

Woorts in Hollant en West-Vrieslant." In den »Opdraght-Brieff" geeft hij ook de vertaling van het bekende:

Sanguine fundata est Ecclesia; Sanguine crevit,
Sanguine succrevit; Sanguine finis erit.

aldus weder:

Door Bloet nam Godes Kerck de Grondt:
Door Bloet deself d' oock Wasdom vondt:
Door Bloet gevorder 't groeyen is:
Door Bloet haer eynd' sal zijn gewis.

en het andere:

Fortius ut surgit sub duro pondere Palma,
Sic magis accrescit duris Ecclesia rebus.

eveneens:

Gelijck de Palmboom wast veel meer,
Wanneers' met swaert' belast wort seer:
Soo wast veel meer oock Godes Kerck,
Als die moet Lijden uytstaen sterck.

Overigens is het eene letterlijke vertaling naar de tekstuitgave van Revius, welke ongetwijfeld zal hebben bijgedragen om onder de vele geliefde en gelezene martelaarsgeschiedenissen die van Jan de Bakker boven andere bekend te maken. Voor alle latere geschiedschrijvers, die aan Gnapheus en Pistorius in hunne beteekenis voor de geschiedenis der Hervorming in den tijd van hun optreden de aandacht wijdden, is dit Martyrium steeds en met recht de voornaamste bron bij hun onderzoek geweest.

---

4. ZIJNE »HISTORIA PONTIFICUM ROMANORUM".

Tot dusver bespraken wij Revius als Historicus naar de drie verschillende uitgaven, die hij mede door zijnen arbeid voor den ondergang heeft behoed. Gelijk wij zagen gaf hij den tekst daarvan, zooals hij dien vond, onveranderd weer, en toonden ons de verschillende voorredenen, die hij daaraan deed voorafgaan, welke zijne beschouwing was omtrent het nut en het doel van hetgeen hij zich voorstelde in het licht te geven. Toch wij danken hem twee geschriften, die ook zonder de genoemde werken recht zouden geven hem onder de Historici van zijnen tijd met eere te noemen.

Den tijd der uitgave volgende zien wij het eerst op zijne »Historia Pontificum Romanorum" [1]), eene »Geschiedenis der Pausen", loopende van den eersten tijd af tot op het jaar 1632, opgedragen aan »Consules ac Senatores" van Kampen.

Een heilwensch vloeit hem van de lippen als hij beschouwt den »gelukkigen vrede" waarin deze stad, dank zij Gods goedertierenheid, thans mag verkeeren na de »ontzaglijke beroerten" der voorgaande jaren [2]). Was niets heilloozer, dan het gezicht op »de verwoeste kerk, den Senaat, verscheurd door de persoonlijke inzichten van elk zijner leden, de burgers als gladiatoren op elkander losstormende, zoo doet nu niets weldadiger aan dan te bemerken hoe die stormen door Christus' stemme gestild, de religie wederom in de kerken, het gezag tot den Senaat, de vrede onder het volk teruggekeerd zijn," en niet alleen die stad, maar het gansche rijk door een zoo heilig, broederlijk verbond één is in het beschermen van Gods zaak. Worde toch gebeden dat ook de nakomelingschap zich in zoo groot een goed zal mogen verheugen, de uitkomst daarvan zal immers niet falen. Gezegend zal die toestand wezen. Van zulk eene gezindheid jegens hen nu spreekt dit bewijs van toegenegenheid. Men zie daarom niet op de waarde van dit geschenk, maar mete het af naar de stemming van den gever!" [3])

Dit werk wil dus een gelukwensch zijn, met welmeenende woorden van diepgevoelde genegenheid sprekende. Dankbaar aanvaardde Kampen's Magistraat de opdracht en ten blijk hiervan »hebben Schepenen ende

---

[1]) Zie Bijlage A. bl. v. onder IX. —. In de Univ. Bibl. te Leiden bevindt zich het exemplaar van dit geschrift, hetwelk Revius aan D. Heinsius ten geschenke zond; de inscriptie van den schrijver daarin luidt: »Ampliss. nobiliss. clariss. v. D. Danieli Heinsio equiti. Sereniss. regi Sueciae a consilijs amicorum primo d.d. author."

[2]) De Remonstrantsche twisten hadden in die stad hevig gewoed.

[3]) De opdracht is gedateerd: »Eid. IX.BR. CIƆIƆCXXXII." cf. *Dav. III.* p. 694.

Raedt D. Iacobo Revio, predicant tot Deventer, wegens het dediceren ende offereren van seecker boeck, geintituleert: Historia Pontificum Romanorum, vereert met vyf ende dertich gulden van 20 st. uit deser stadts Ecclesiastique Camer van den E. Iohan Roelofsen te ontfangen" [1]). Zijne beleefdheid was dus niet onbeloond gebleven.

Had Kampen's Regeering als haar zegel aan deze uitgave gehecht, ook de Deventersche Classis liet het onder hare bescherming uitgaan. Den 3den Mei 1631 had de schrijver zijn stuk der vergadering voorgelegd en nu werd [2]) »Dn. Revius ingebracht hebbende een boeck g'intituleert Historia Pontificum Romanorum om te ondersoecken, die revisie Dno. Caspo. Sibelio en Dno. Jodo. Eikelio van den E. Classe gecommitteert," terwijl ook de approbatie spoedig volgde [3]). Zien wij thans waaraan die goedkeuring werd verleend.

Vooraf gaat naar prijzenswaardige gewoonte [4]) eene »Praefatio ad Lectorem." Geheel duidelijk wordt ons het doel, waaraan de schrijver dit zijn werk wilde dienstbaar maken.

»Ik beschouw als een der grootste rampen van onze eeuw," zoo zegt hij, »de neiging van zulke menschen, die of onder het voorwendsel van vrede en rust, of uit bepaald verlangen daarnaar, wenschen dat in Gods Kerk over »dien grooten Anti-Christ" een diep stilzwijgen worde bewaard, die droomen van eene hereeniging met hem, hunnen tegenstanders verwijten toevoegen en »heimelijk beweren dat dit hoofdstuk der leer nog niet in alle opzichten zeker of ook voor het zieleheil allerminst noodzakelijk is." Dat is een openlijk weerspreken van de Heilige Schrift, die tot behoedzaamheid voor de »Pseudopropheten" waarschuwt. »Of is niet de Antichrist de grootste valsche propheet?" Dezulken, zij zien het lijdelijk aan dat een ander dan Christus zich voor het algemeen hoofd van Christus' Kerk uitgeeft en het vaandel rondvoert van eenen zoo lang te voren voorspelden afval. Met welk eene blindheid zijn zij geslagen! Of verwachten zij soms eenen grooteren Antichrist, die meerdere, slechtere of andere dingen zal doen dan deze? Wat, waar de stad wordt bedreigd, zouden de burgers niet moeten weten, wie bondgenoot, wie vijand is? Wij zien de verwoestingen te vuur en te zwaard aan alle zijden, den voortgang van de macht der duisternis, in die mate dat men de uitvaart

---

[1]) Zie: *Bijdragen tot de Geschied. van Overijssel.* V. 1879. »Opdracht en aanbieding van Boeken aan den Magistraat van Kampen 1561-1658." bl. 229. »Den 27 Novembris 1632."

[2]) Acten der Classis van Deventer. 3 Mei 1631. art. 21.

[3]) t. a. p. 10 April 1632.

[4]) Herhaaldelijk zagen wij reeds van hoeveel beteekenis deze voorredenen, vaak zoo uitvoerig, voor werk en schrijver beiden zijn.

van de kerk zoude hebben mogen vieren, wat hen ten minste betreft, had niet God »ὡς ἀπὸ μηχανῆς" den grooten Gustaaf verwekt. Op welken voet moeten wij dan met hem verkeeren? Geen verraad plegen, als afval van Christus ons hoofd. Het is eene zaak van belang dat de leer van den Antichrist in de kerk zuiver worde bewaard, en daartoe zijne daden, terwijl hij leeft, terwijl hij de kerk eenen verderfelijken krijg aandoet, blijvend in gedenkteekenen op schrift worden verzegeld. Op het voorbeeld van anderen die in vroeger eeuwen aan dit allernuttigst werk hunne krachten hebben gewijd — zegt onze schrijver — moge een ander, gewapend met meerderen steun in de leer zich daartoe aangorden, ik heb intusschen mij laten overreden dit werkje uit te geven. Indien het, gelijk het is, gering zal worden geacht, dan moge het van de billijke lezers welwillendheid erlangen, daar het toch niet met de bedoeling om het onder de menigte te brengen, maar slechts tot eigen gebruik is opgesteld. Schijnt soms iets te ontbreken, — dewijl ik eene poging heb gewaagd de gewichtigste zaken betreffende het ontstaan van de pauselijke macht, haren wasdom, hare openbaring te treffen — de »lucubrationes" van Platina, Volaterranus, Plessaeus (die ons wijst op verschillende schrijvers) zullen dat overvloedig aanvullen." Voorts verklaart hij »in de twisten der Chronologen geen rechter te willen zijn, andere tijden of schouders mogen dien last torschen. In den context staan de getallen van Platina, die van Balaeus, vaak zeer afwijkend, op den rand. Het ware dwaasheid hier van de Chronologen zekerheid te vragen."

Dit geschrift verscheen in het jaar 1632. Reeds begonnen de Arminiaansche twisten tot het verleden te behooren, en geheel en al op den achtergrond te treden. Daartegenover vreezende dat nu ook Rome's werken te zeer met achteloosheid zoude worden gadegeslagen, meende Revius dat »ten einde het gewigtige leerstuk wegens den Antichrist in de Kerk zuiver bewaard wierde, daartoe niets dienstiger zijn kon, dan deszelfs verrigtingen telkens in het geheugen te doen herleven" [1]). Zijn standpunt in dat opzicht was dus volkomen gelijk aan dat van zijnen vriend, den Amsterdamschen predikant en lateren Leidschen Hoogleeraar, Jacobus Trigland, die »zijne scherpe pen ook tegen Rome heeft gericht" [2]), al had deze door zijne bijzondere levensgeschiedenis meer dan eenig ander de gelegenheid en de gave tevens tot het voeren van dien strijd [3]).

Wij zagen hoe Revius bij deze zijne »Historia Pontificum Romanorum" mede uitging van de beschouwing »dat de geschiedenis der pausen rijke

[1]) Aldus: Mr. G. Dumbar Jr. M. S. bl. 17.

[2]) Ter Haar, t. a p. bl. 146.

[3]) De Jezuïeten waren vroeger zijne leermeesters. Zie Ter Haar. t. a. p. bl. 146 vv.: »Trigland als bestrijder van Rome."

stof oplevert voornamelijk voor der Protestanten polemiek" [1]). Toch, waar hij dit doel zoo geheel en al op den voorgrond stelde, mag met nadruk worden gevraagd, in hoeverre de gevolgen hiervan zich in het resultaat van zijnen arbeid hebben doen gevoelen [2]).

Gelijk de titel reeds aanduidt gaat het werk tot het jaar van zijne uitgave, 1632. In tijdvakken of hoofdstukken is de inhoud niet verdeeld. Chronologisch, Chronieksgewijze wordt het leven en de werken van de 243 bisschoppen beschreven, die van Petrus, den »creditus papa I" [3]), tot Urbanus VIII door Rome worden geacht den bisschopszetel te hebben ingenomen. Bepaald vermeld als door onzen schrijver gebruikt, zijn twee werken, waarvan het eerste het meest bekend is. Het is de arbeid van B. Platina [4]), die in den jare 1479, ingevolge pauselijke opdracht, tevens in zijn ambt als Bibliothecaris van het Vaticaan daartoe in staat, eene geschiedenis van Rome's Kerkvorsten in het licht gaf als: »Excellentissimi Historici Platinae in vitas summorum Pontificum ad Sixtum IV. Pontificem maximum praeclarum opus". Vele malen en in verschillende talen herdrukt, werd het ook in Nederland uitgegeven, hoewel deze edities, verschenen in de jaren 1643, 1645 en 1664, om die reden door Revius bij deze zijne studie niet kunnen zijn geraadpleegd.

Het andere door hem mede genoemde werk is getiteld: »Acta Romanorum pontificum, a dispersione discipulorum Christi usque ad tempora Pauli quarti, ex Ioannis Balaei Catalogo anglicorum desumpta" [5]), en van de hand van den vroegeren monnik en lateren Gereformeerde Joh. Balaeus, bekend als Engelsch theoloog [6]). Onze schrijver vermeldt overigens niet in 't bijzonder welke bronnen of hulpmiddelen door hem zijn gebruikt.

---

[1]) Sepp, *Bibl. van Nederl. Kerkgeschiedschr.*, bl 116.

[2]) Sepp, t. a p. bl. 113. »Doch de eischen der historiek waren niet hoog gesteld in dien tijd en onpartijdigheid geen deugd, die veel navolgers vond. Of zoudt gij ze toekennen aan het werk van Jacobus Revius, Hist. Pontif. Roman?" etc.

[3]) Revius, *Hist. Pontif. Rom.* p. 1.

[4]) Geb. 1421, gest. 1481 te Rome, in 1475 door Sixtus IV tot zijne betrekking benoemd. Zie over hem: Herzog's *Real-Encyclopädie*. XII. S. 68, 69. waar tevens de literatuur te vinden is. Nicéron, *Mémoires*, VIII. p. 226–229 bespreekt de verschillende uitgaven van dit werk van Platina; vgl. ook Sepp, *Bibliotheek*, bl. 113, 114, die de Hollandsche drukken vermeldt »ten bewijze dat het boek ook hier te lande algemeen is verbreid geworden en gewaardeerd als eene voorname bron voor de kennis van de lotgevallen des pausdoms."

[5]) Misschien heeft Revius wel de Hollandsche uitgave gebruikt, die in 1615 te Leiden het licht zag, als: *Balaei et Roberti Barnes Vitae Pontificum Romanorum; e tenebris vindicavit et usque ad Paulum V. continuavit Ioannes Martinus Lydius* vgl. *Bibliotheca Britannica*. By Robert Watt. M. D. Vol. I. Edinburgh. 1824. p 66q, 66r.

[6]) Vgl. o. a. *Nouv. Biogr. Gen.* IV. col. 275. Hij was geboren in 1495 en over-

Wat de »Historia Pontificum" van Revius als zoodanig betreft, zij onderscheidt zich in geen bijzonder opzicht. Achtereenvolgens schetst hij, somtijds alleen met vermelding van den tijd van hun optreden en overlijden, het leven van elk der Pausen, en noemt in zijne kantteekening behalve het jaar van hun afsterven tevens het wereldlijk hoofd, dat naast of tegenover hen heerschappij voerde, gelijk in de eerste eeuwen de keizers van Rome, die van het Oostersch-Westersch Romeinsche rijk en hunne opvolgers.

Hij opent de rij met Petrus »Unicus, creditus papa I." Tegen de bewering dat deze te Rome vijf en twintig jaren het pauselijk gezag zoude hebben bezeten, voert hij verschillende bezwaren aan [1]). Het zoude allereerst strijden met het ambt der Apostelen, hetwelk bestond in de prediking van het evangelie over den ganschen aardbodem, zonder zich aan éene stad te verbinden, voorts ook met de verdeeling, waarbij Paulus de heidenen, Petrus de Joden waren toebetrouwd, Gal. 2, alsmede met de Handelingen der Apostelen en de Brieven van Paulus, in of naar Rome geschreven, waarin van Petrus geen gewag wordt gemaakt. In de vierde plaats ook met de Chronologie, want drie jaar na Paulus' bekeering was Petrus te Jeruzalem. Gal. 1, 18; met inbegrip van de 14 jaar van Gal. 2, 1, 9 zijn er 17 jaar, en hierbij gevoegd de 25 van zijn gezegd verblijf te Rome, komen wij tot 42 jaar, terwijl er tusschen den dood van Christus, in het 18de jaar van Tiberius, tot aan het sterfjaar van Nero, onder wien Petrus onthoofd zou zijn, slechts 37 jaren liggen, gelijk uit Tacitus en Suetonius vaststaat: en derhalve zal Petrus Nero vijf jaar overleefd hebben. Hierbij nu zijn nog niet gevoegd de jaren tusschen Christus' dood en Paulus' bekeering, van welke bij deze berekening is uitgegaan, de jaren tusschen het laatste bezoek [2]) en dat te Antiochië, waar Platina Petrus zeven volle jaren laat vertoeven, de jaren dat hij in Babylon was, I Petr. 5. 13, in Pontus, Gallatia, Bithynia, Cappadocia, welke provincie Platina zegt dat hem is ten deel gevallen; immers, meerdere jaren zouden er komen. »Echter," vervolgt Revius, »uit de enkele twee eerste hoofdstukken aan de Galaten, heb ik bewezen wat ik wilde, t. w. dat die heerschappij van 25 jaren onwaar is. De Patres verschillen er over, of hij ooit Rome heeft gezien. Irenaeus is er voor, Origenes zegt dat hij daar tegen het einde van zijn leven is gekomen, waar hij ons gevoelen over de onjuistheid van die 25-jarige heerschappij steunt. Ja, anderen daartegenover leeren

---

leed in 1563. Zijn werk staat evenals dat van Revius vermeld onder de »Vitae Pontificum a Scriptoribus Ecclesiae Romanae non addictis editae," in den *Catal. Bibl. Bunav.* l.l. p. 435.

[1]) Revius, *Hist. Pont. Rom.* p. 1.

[2]) l.l. p. 2.

dat hij door de Joden is gedood, als Chrysostomus en Hieronymus, waardoor dat geheele verhaal van het gebeurde te Rome, evenals het geleden martelaarschap aan het wankelen wordt gebracht. Onwaar is het ook dat hij te Rome het hoofd van alle bisschoppen is geweest; immers, hem was, Matt. 16. 19, niets door Christus beloofd, wat niet ook den anderen Apostelen met hem was toegelegd, Joh. 20. 23, en zelf heeft hij blijkens zijn eersten brief, c. 5. 1 & c., nooit zoo iets voor zich gevorderd. Ja, toen en nog veel later werden met gemeen overleg der presbyters de gemeenten bestuurd, zonder dat er tusschen presbyter en bisschop eenig verschil was, gelijk ook Hieronymus e. a. getuigen. Van een algemeen hoofd [1]) is geen gedachte en de ordinatie van Linus en Cletus door hem te Rome vervalt dus ook. Evenals de andere apostelen en de broeders des Heeren was hij ook gehuwd, I Cor. 9 : 5.

Tot dusver onze schrijver, hierin gelijk te verwachten was, zeer afwijkend van zijnen voorganger Platina. »Wat eenige nu volgende pausen betreft, zegt hij, maken de historici wonderlijk veel verwarring, daar ze eigenlijk niet weten wien zij voor den ander moeten stellen. Juist het feit dat er velen tegelijk zijn geweest, heeft hen, die ze in eene rij plaatsen, in de war gebracht. Hij wil echter de meer algemeen aangenomen orde volgen.

Het ware overbodig op die wijze weer te geven al hetgeen Revius in deze chroniek meedeelt. Staat hij, gelijk wij zien zullen, bij enkelen langer stil, over 't algemeen vergenoegt hij zich met de jaren van hunne pauselijke heerschappij en de meest belangrijke feiten uit hunne regeeringsgeschiedenis te vermelden, een en ander meerendeels aan Platina ontleend. Waar hij diens woorden echter — niet zelden — ook geheel overneemt, teekent hij dit uitdrukkelijk aan; somtijds verwijst hij voor verdere toelichtingen eenvoudig naar diens geschiedenis [2]). Dat hij menigmaal van hem afwijkt en een »hoc falsi evincit historia" achter zijne uitspraken plaatst, is overigens te verwachten, zoo waar gene bij Telesphorus aanteekent, »dat hij de vasten van zeven weken vóor Paschen" heeft ingesteld, terwijl de geschiedenis »de vastenwetten, die tot dusver vrij waren, aan Montanus toeschrijft" [3]).

In de tijdsbepalingen bemerken wij in Revius menige afwijking. Toch, overmits hij had verklaard »in de twisten der Chronologen geen rechter te willen gesteld worden", kan hier, waar hij zich aldus uitlaat, verdere beoordeeling achterwege blijven. Overigens toont hij behalve de genoemde werken nog de contemporaine literatuur te hebben geraadpleegd, bronnen als Eusebius, Irenaeus, Tertullianus, Athanasius, Hieronymus, e. a. Bij Victor I

---

[1]) l.l. p. 3.

[2]) B.v. bij Sixtus I, papa 8. 11. p. 6.

[3]) l.l. p. 6. cf. ook p. 15, »stultissimus foret qui hoc-dictum Platinae-crederet." etc.

schetst hij in korte trekken den Pascha-strijd [1]). Over 't algemeen volstaat hij met zonder meer de geschiedenis weer te geven, met name bij de Pausen der eerste eeuwen [2]), evenwel waar hij buitensporigheden in de overgeleverde geschiedverhalen opmerkt, verzwijgt hij zijne noch anderer critiek. Zoo bij Sylvester I, over de »vexata Constantini donatio" [3]), als »falsi convicta dudum a plerisque bonae notae scriptoribus, Antonino, Volaterraneo, Valla &c. a Platina praetermissa, a Baronio praetervolata, quasi satis ab aliis de ea dictum sit, mox rejecta", waarbij hij nog eenige nadere argumenten voegt. Met welgevallen wijst hij bij Syricius »unicus, Papa 40" op de lex van het 2de concilie van Carthago over de ordinatie der bisschoppen, en de uitspraak van de derde Carthaagsche Synode, met betrekking tot den bisschop van Rome [4]): Primae sedis episcopus Princeps, sacerdotum ne appelletur, aut aliquid hujusmodi, sed tantum primae sedis episcopus," evenals den bekenden canon van Mileve [5]): »ad transmaria (concilia) autem qui putaverit appellandum, a nullo intra Africam in communionem suscipiatur," en Chrysostomus' woord [6]): »quisquis inter episcopos in terris primatum optabit, confusionem in coelo inveniet, et qui primas tenere cupiet in numerum servorum Christi non admittatur," en besluit [7]): »in summa, nec concilia, tum nec patres agnoverunt primatum Rom. pontificum. Omnes ecclesiae patriarchales vocabantur sedes apostolicae, Alexandrina vero, & Romana ad secularem δυναστείαν extra fines sacerdotii progrediebantur, ait Sozom.," enz. Verschillende bewijzen met uitspraken van de tijdgenooten gestaafd, voert hij aan tot handhaving van dit zijn gevoelen. Gelijk, naar luid van de voorrede te verwachten was, wijdt hij bijzonderlijk aan deze zaak zijn aandacht, zoo waar hij den bekenden canon van Chalcedon [8]), over de verheffing van Constantinopel met nadruk in zijne beteekenis en verdere geschiedenis beschrijft, evenals ook Rome's onafgebroken pogingen ter uitbreiding van haar gezag, gepaard met vele inwendige verdeeldheden die de macht van den pauselijken stoel in zijn optreden verzwakten. Hetgeen hierin van beteekenis was, laat hij niet na te noemen,

---

[1]) l.l. p. 9.
[2]) »Multa alia ei papicolae ridiculo tribuunt" merkt hij bij Miltiades »unicus, Papa 33" op. l.l. p. 17.
[3]) l.l. p. 18.
[4]) l.l. p. 23.
[5]) l.l. p. 24.
[6]) l.l. p. 25 sq.
[7]) l.l. p. 26.
[8]) l.l. p. 29: »etiam in rebus ecclesiasticis non secus ac illa extollitur ac magnificatur, secunda post illam existens." etc.

als de verontwaardiging [1]) waarmede Gregoris I, »cognomento Magnus," den titel van »Universalis" verwerpt, zich »Servus servorum" noemende, en eveneens hoe Honorius in de ketterij der Monotheleten vervallen, zijn schrijven op het zesde algemeen concilie ten vure gedoemd en hijzelf door den banvloek getroffen was, een besluit mede ook op de achtste algemeene synode herhaald [2]). Somtijds geeft hij zijne beschrijving in critischen vorm, waar hij van Vitalianus »unicus, Papa 78" zegt [3]): »Britanniam romanis superstitionibus implevit," of Agatho's dood vermeldt [4]) als: »peste pestis haec extincta est," enz. Ook wijst hij op de pogingen van Justinianus II om Sergius I en Johannes VII tot de onderteekening van de canones van het zesde concilie over te halen, evenwel tevergeefs, ten minste bij den laatste, daar Sergius, ook al ontkende hij het, door zijnen apocrisiarius feitelijk reeds had onderteekend [5]). Bij den beeldenstrijd staat hij meer uitvoerig stil [6]), en toont zijne afkeuring van het optreden van Bonifacius, den apostel der Duitschers, naar Duitschland gezonden, »non ad fidem (quae ibi jam vigebat) plantandam, sed ad papales superstitiones introducendas" [7]). De voortdurend herhaalde strijd om het bezit van den pauselijken stoel, de twisten over het Exarchaat van Ravenna, eveneens van niet korten duur, beslaan eene groote plaats in zijne chroniek van de pausen, die hierin vooral waren betrokken, niet minder dan de geschiedenis van de verhouding waarin Keizer en Paus tegenover elkander begonnen op te treden, en hoe Rome zich al meer en meer aan den invloed van genen bij de keuze van eenen nieuwen primas trachtte te ontworstelen. Bij »Joannes Femina VIII" staat hij kortelijk stil, ook al plaatst hij haar niet in de rij, waarvan zij de 106de zoude wezen, daar hij ter vermijding van verwarring de getallen van Platina volgt [8]). Overigens geeft hij het verhaal ongeveer op dezelfde wijze weder als gene zegt dat het in zijnen tijd in omloop was, hoe zij, eene »Moguntina puella [9]), te Athene gestudeerd hebbende, naar Rome gekomen, zich als opvolger van Leo wist te laten verkiezen »cum sexum verilem veste mentiretur," en hoe het bedrog

---

1) l.l. p. 44 sq.
2) l.l. p. 49.
3) l.l. p. 51, of van Conon, (l.l. p. 54): »misit in Germaniam qui pontificias superstitiones seminarent."
4) l.l p. 53.
5) l.l. p. 56
6) l.l. p. 58 sqq.
7) l l. p. 59, bij Gregorius II, die Bonifacius zond.
8) In de door ons gebruikte editie van Platina (Lovanii apud Ioannem Bogardum MDLXXII. f°.) staat na Leo IV, vóor Benedictus III, Johannes VIII als Pontif. 106. genoemd. p. 103 sq.
9) Revius, l.l. p. 77.

aan den dag kwam. Voorts voegt hij er bij: »hinc eo loco usque ad tempora nostra fuit ejus statua cum puero," terwijl ook de pausen »ad eam basilicam tendentes," met opzet dezen weg vermijden, »licet ea & brevior, nec minus commoda sit quam aliae," en welke maatregel genomen werd ten einde eene herhaling van zoo iets onmogelijk te maken. Lodewijk II zoude ook in dien tijd naar Rome vertrokken en door haar gezalfd zijn, enz. Marianus Scotus, gestorven 1080, heeft het eerst van die zaak melding gemaakt, terwijl hare gedachtenis, door de Roomschen verdoemd, haar bij de ouderen geene plaats geeft tusschen de pausen, en hare jaren bij haren voorganger of opvolger gevoegd worden" [1]).

Veel is het niet dat Revius over deze geschiedenis ten beste geeft. Trouwens, de strijd ook in ons land daarover ontstaan, was nog niet uitgebroken [2]).

Den tijd der »pornocratie" doorloopt hij in korte trekken en vat meerendeels de werkzaamheid der pausen uit die periode in een »nihil memorabile," of »nil memoria dignum" samen, of laat het bij de vermelding van enkele feiten »non ex legibus sed per scortationes sedem obtinuit" [3]) etc. Bij Johannes XIII teekent hij terecht aan: »primus eorum, qui nomina mutarunt" [4]).

Streng oordeelt hij over de daden van Gregorius VII, die »nihil a ferocia remittens, in morbum incidit, ac diabolicam vitam cum morte commutavit" [5]). Bekende uitspraken van verschilllende pausen vlecht hij in hunne levensbeschrijving in, als van Callistus II: [6]) »*a Romana ecclesia non licere dissentire: quia, ut filius venit facere voluntatem patris, ita*

---

[1]) Het geschrift van David Blondel over dit onderwerp verscheen in 1647. Revius kende het dus nog niet. Hetgeen »geleerde landgenooten" hieromtrent in het licht zonden, vermeldt Sepp, *Bibliotheek*. bl. 114–116.

[2]) Zie vorige noot. In de ons van zijne hand bewaarde correspondentie, »Adversaria" N°. 24, is een brief van Revius aan »Egberto Grimm, S.S. Th. Licent. Vesaliam" opgenomen, waarin hij de zaak van Pausin Johanna wederom aanroert, d.d. $\frac{12}{24}$ Martii 1636, dus vier jaar na de uitgave van zijn thans besproken werk. Hij schrijft hem daarin over diens geschrift »de papa femina" en vraagt hem nog nadere inlichting: »Unum est quod me vehementer sollicitum habet, et in quo abs Te λευκότερον edoceri desidero. Probas papissam fuisse, ex eo, quod in Jure Canonico legatur Joannis 8, ad Ludoicum regem epistola. Sed, quum Joannes 8 ille quimas fuit et ipse sub Ludoico eodem vixerit, imo et sub sequuto Ludoico Balbo, facile respondebunt adversarii, hanc epistolam esse posterioris huius Joannis 8; quid eis ad hanc exceptionem solidi reponi possit ex Te scire aveo." Voorts bestaat de brief in eene beoordeeling en verbetering, enkele malen, van Grimm's geschrift.

[3]) Revius, l l. p. 93, bij Johannes XI.

[4]) l.l. p. 95.

[5]) l.l p. 126.

[6]) l.l. p. 135.

oportet Christianos facere voluntatem matris," en bewaart de nagedachtenis van hunne beroemde tijdgenooten, schrijvers, godgeleerden e. a. met een »sub hoc floruerunt" [1]), »vixit hoc tempore" [2]) etc. Bij Alexander III en zijnen strijd met Frederik Barbarossa staat hij langer stil [3]) en beschrijft hoe onder hem »in Gallia caput exerebant Waldenses, qui et Albigenses" [4]), evenals onder Innocentius III, »nata, ut quidam scribunt transsubstantiatio," en »orti pseudoprophetae Franciscus et Dominicus" [5]). Hij verzuimt ook niet te vermelden de vele pogingen in den loop der eeuwen in het werk gesteld om het pauselijk gezag aan te tasten, met name die onder »Innocentius IV, Papa 186" [6]), »Gregorius X, Papa 190" [7]) en »Bonifacius VIII, Papa 199" [8]), over welken laatste hij het bekende woord mededeelt: »*intravit ut vulpes, regnavit ut leo, mortuus est ut canis*" [9]). »Thomas Brandwardinus" wordt, bij Clemens VI, met eere genoemd als die: »gratiam Dei contra sui temporis semipelagianos Thomam, Scotum &c. in Anglia & Parisiensi Academia defendit, & doctrinam scholasticorum brevi fore contemtui praedixit" [10]) etc., evenals bij Innocentius VI »In Anglia Jo. Wiclefus" die »papam antichristum esse docet, omnia ejus falsa dogmata refutat, biblia in vernaculam linguam vertit" [11]). Bij Bonifacius IX wijst hij op eene gansche reeks bestrijders van de pauselijke oppermacht, die met woord en geschrift daartegen zijn opgetreden [12]), evenals ook velen die zich in verzet stelden onder Paus Johannes XXIV, die werd afgezet »propterea quod esset haereticus, negatae animarum immortalitatis, manifestus, atheus, simoniacus, mendax, hypocrita, homicida, venificus, aleator, adulter, &c.", die, voegt Revius er bij, »et depositionem suam justam pronunciat ipse" [13]). De heerschappij van Eugenius IV schetsend, wijst [14]) hij op zoovelen die »in Concilio Basileensi strenue rem contra papae eminentiam gesserunt," en anderen die dat zelfde deden »extra concilium", mannen als Laurentius Valla e. a., en teekent den snellen

---

[1]) l.l. p 136 en elders.
[2]) l.l. p. 145.
[3]) l.l. p. 145 sqq.
[4]) l.l. p 150 sq.
[5]) l.l. p. 161.
[6]) l.l. p. 176.
[7]) l.l. p. 183.
[8]) l.l. p. 134 sq.
[9]) l.l. p. 195.
[10]) l.l. p. 206.
[11]) l.l. p. 208.
[12]) l.l. p. 215 sq.
[13]) l.l. p. 223.
[14]) l.l. p. 236.

omkeer in het optreden van Aeneas Sylvius, die als Pius II, poenitentie deed over het vroeger door hem geschrevene »pro auctoritate concilii," door thans alle »appellationes a papa ad concilium," als »vanas, execrabiles, pestiferas, et irritas" te verklaren [1]), evenals de handelwijzen van zijnen opvolger Paulus II [2]), die als geestelijke reeds een »magnus adulator pontificum" was, en van dezen »etiam per lacrymas promotiones extorquebat, unde eum Pius II S. Mariam delle pietade per jocum appellabat." Met verontwaardiging wijst hij op de ergerlijke levenswijze van een man als Sixtus IV, van wien hij, na zijne gedragingen onomwonden aan het licht te hebben gesteld, zegt: »Et hic tamen nebulo scripsit lib. de conceptione Mariae virginis" [3]), evenals ook zijn opvolgers Innocentius VIII [4]) en Alexander VI, met zijne » mores turpissimi, avaritia insatiabilis, ambitio sine modo, plusquam ferina crudelitas" [5]) etc., onder wier regeering het evenwel niet ontbrak aan mannen als » Machiavellus," die »hist. Flor. l. 1. artes quibus papae ad eam potentiam devenerint edisseruit" [6]) e. a. Julius II teekent hij mede met het woord van keizer Maximiliaan »*Deus aeterne, nisi vigilares, quam male esset mundo? quem regimus nos, ego miser venator, & ebriosus ille ac sceleratus Iulius*" [7]), evenals zijnen opvolger Leo X, die zou gezegd hebben: »*quantum nobis nostrisque ea de Christo fabula profuerit, satis est omnibus saeculis notum*" [8]), en onder wien » Wittembergae Mart. Lutherus opponit se indulgentiis" [9]). Bij de volgende pausen spreekt hij tevens van de wijze waarop in verschillende landen de Hervorming doorbrak, en de pogingen door Rome in het werk gesteld [10]), en teekent omtrent de invoering van den »Gregoriaanschen stijl" in Nederland, aan: [Gallus novum recepit] ut & Belgium, urgente Andino Brabantiae duce. Sed Geldri & Ultrajectini obstitere [11]), evenals hij bij Paulus V met enkele woorden gewaagt van het onder zijne heerschappij verschenen geschrift van Franc. Suarez [12]), den Jezuiet »Defensio fidei Catholicae & apostolicae adversus

---

[1]) l.l. p. 240.
[2]) l.l. p. 248.
[3]) l.l. p. 249.
[4]) l.l. p. 250.
[5]) l.l. p. 251.
[6]) l.l. p. 255.
[7]) l.l. p. 259.
[8]) l.l. p. 263.
[9]) l.l. p. 264.
[10]) Bij Marcellus II kan hij niet nalaten te vermelden: »Obiit & eo anno (1555) Ruardus Tapperus", de in de Nederlandsche Reformatie-geschiedenis bekende Inquisiteur. l.l. p. 275.
[11]) l.l. p. 288.
[12]) Zie Hoofdstuk II, 5.

Anglicanae sectae errores" &c. dat, juist dewijl het de rechten en de macht des pausdoms zoo sterk verdedigde, zeer naar den zin van Paulus V was, doch op last van het »Parlementum Lutetiae", als een »liber scandalosus, calumniosus, mendax" door beulshanden werd verbrand [1]). Mede noemt hij de instelling van de verschillende monniksorden, en tevens hoe in het jaar 1622 »divorum Ordinibus asscribitur Ignatius Loyola, et in ejus honorem magnae passim ludorum festivitates. Ruremundae in Geldris drama sub titulo Apotheoseos D. Ignatii agitatur" [2]), en »una cum ipso asscripti sunt coelo ex ejus societate Franc. Xaverius, &c. [3]).

Eene bron mag zijn geschrift bepaald heeten voor het leven van zijnen tijdgenoot, Paus Urbanus VIII. Den Chroniekstijl, de korte, afgebroken zinnen waarin hij zich elders uitdrukt, zien wij hier vervangen door eene meer levendige schildering, die daardoor ook breederen omvang beslaat. Hij verhaalt de omstandigheden, die zich bij zijne verkiezing voordeden, waarbij deze ook zijn »cognomen Barbarini in contrarium nomen Urbani mutavit", en hoe hij als Paus zijne drie broeders tot verschillende waardigheden verhief. Hij vermeldt het ongeluk te Londen geschied [4]) in het huis van de »nigri fratres", waarbij ongeveer honderd menschen het leven verloren, kort nadat de »Magnae Britanniae rex, certus jam, ut putabat, de matrimonio filii cum Infante Hispanica, idololatriam Londini publice tolerat," hoe Urbanus werd geroepen ter beslechting van eenen in Frankrijk gerezen twist »super novo sancto Ignatio," den »insignis impostor" Marcus Antonius de Dominis uit den weg ruimde [5]) en in den gang der zaken in Spanje, Frankrijk en Polen ingreep, evenals zijne pogingen ter bestrijding van de ketterij. Tijdens hij op den pauselijken stoel zetelde, werden ook van Hollandsche zijde de her-

---

[1]) l.l. p. 305.
[2]) l.l. p. 309.
[3]) l.l p. 310.
[4]) l.l. p. 312. Hij maakte op dit ongeval een kort gedicht. Zie zijne *Over-Yss. Sangen en Dichten*, 1634, bl. 287, 288, hetwelk luidt:

Opt invallen van het huys The black Friers tot Londen.

Doe Londen, met verdriet en tranen veler vromen,
Weer opentlijck wou sien het guychel-werck van Romen
Ter plaetsen die den naem draecht vande swarte broers,
Is schiedelijck aldaer geresen veel rumoers:
Want t' huys, als waer het vanden donder neer-gesmeten
Viel in, en heeft het volck het welck daer was geseten
Onmenschelijck verplet, en jammerlijck gepijnt.
Ah! spiegelt u hier aen, verdoolde, want het schijnt
Dat by de swarte broers ghy dachtet te vergaren
Dat daer de swarte broers al tegenwoordich waren.

[5]) l.l. p. 313.

vormingspogingen van den Patriarch Cyrillus Lucaris in Constantinopel ondersteund [1]), evenwel niet zonder ernstige tegenwerking van de zijde der Jezuieten en van het Roomsche hof [2]). Onder hem viel ook het optreden van den »Serenissimus ac Invictissimus Suecorum rex" Gustaaf Adolf, die, »nixus praepotenti Dei manu, exiguis primum copiis, auxiliis pene nullis, Germaniam jugo, orbem metu levavit" [3]), en had de uitgave plaats van het boek »de Potestati Pontificis" waarin heftig wordt te velde getrokken door dien »Scopus Hispanorum," gelijk de schrijver daarom werd genoemd, tegen de »potestas quam capitis ecclesiae titulo in Christianum orbem sibi vindicat," als eene »mera usurpatio, intrusio, violentia" [4]). Hij eindigt hiermede zijn geschrift »Gode dankend, die de tongen zijner vijanden verward, hunne rechterhand tegen elkander gewapend en niet toegelaten heeft dat *de scepter der goddeloosheid rustte op het lot der rechtvaardigen*" [5]).

Na den eigenlijken tekst van het werk geeft Revius nog eenige Indices, t. w. een »Catalogus Imperatorum secundum secula aera Christi", een »Catalogus Pontificum" op dezelfde wijze gerangschikt, een »Index Pontificum Alphabeticus", en eveneens — wat bij zijne overige werken bijna steeds maar al te zeer wordt gemist — een »Index rerum Praecipuarum". Bovendien plaatst hij, wij zouden kunnen zeggen als Bijlagen: »Ordo ac summa sex Conciliorum universalium ex Platina & Fr. Iunio", »Vetera Concilia, quae errarunt in fide", een bijvoegsel als nadere verklaring van het door hem naar aanleiding van het Concilie van Constanz gezegde, »de modo suffragiorum", een afschrift uit Bellarminus, »de origene Cardinalium", evenals »de triplici corona, ex Iunii animadversionibus in Bellarm. l. I. de Translatione Imperii c. 9. aliisque", en een toevoegsel bij zijne geschiedenis van paus Martinus V, alles besloten door de opgave der »Errata typographorum" waarvoor hij te meer welwillendheid vraagt, daar hij »correctioni interesse non potuit". Genoemde Indices en Bijlagen verhoogen voorzeker de bruikbaarheid van zijn geschrift.

Deze »Historia Pontificum Romanorum" is over 't algemeen weinig bekend, en zeker mede daarom »pas estimée, même chez les Protestans" genoemd [6]). Dat het ook een werk van veel beteekenis mag heeten, zouden wij niet durven beweren. Zijn doel was, blijkens de voorrede,

---

1) Zie Hoofdstuk II, bl. 136v.

2) Revius, *Hist. Pont. Rom.* p. 320

3) Zijn optreden had ook op onzen schrijver blijkbaar grooten indruk gemaakt. Hij bezingt hem ook in zijne *Over-Yss. Sangen en Dichten*, 1634. bl. 348v.

4) Revius, *Hist. Pont. Rom.* p. 321.

5) l.l. p. 321.

6) Paquot, l. c. p. 511 col. prem.

door de eenvoudige opsomming van de feiten, door de geschiedenis te laten spreken, het »anti-christelijke" van het Pausdom aan het licht te brengen, en daardoor de slapenden voor het dreigend gevaar te doen ontwaken. Toch blijkt het uit de wijze van samenstelling dat hetgeen hij ervan schrijft, hoe het eigenlijk meer voor bijzonder gebruik dan wel ten algemeenen nutte was bestemd, door de ervaring wordt bevestigd. Het geheel geeft den indruk de uitwerking te zijn van verschillende aanteekeningen door hem over het behandelde onderwerp gemaakt, waaruit met behulp van Platina, Baronius e. a. dit werkje is gegroeid. De belangrijkste feiten — gezwegen van de data, waarin hij geheel onzelfstandig te werk ging — uit het leven van Rome's bisschoppen vinden wij hier geboekt, somtijds met vermelding van eigenaardige levensbijzonderheden en uitspraken der pausen, door hem gevonden en in zijn verhaal ingevlochten. Bij de eerste eeuwen heeft hij vaak niet verzuimd de geschriften der tijdgenooten te raadplegen. Ongetwijfeld, zijn standpunt, zijne beschouwing van personen, karakters, daden verbergt hij niet, bleef het ons verborgen, de voorrede zou ons er op wijzen. Dit alles overwegende, bovenal bedenkende met name wat zijne beschrijving van de eerste eeuwen des Pausdoms betreft, doch evenzeer bij latere tijdvakken, hoedanig de stand der wetenschap in deze materie ten tijde van onzen schrijver was, mag het eene voor zijn tijd niet geheel onverdienstelijke proeve worden genoemd.

---

5. ZIJN »DAVENTRIA ILLUSTRATA".

Geen enkel werk van Revius' hand heeft zijnen naam meer onder het nageslacht doen voortleven dan zijn »Daventriae Illustratae, sive Historiae Urbis Daventriensis, Libri Sex" [1]). Allen, die slechts iets aangaande hem weten, kennen hem als den schrijver van dezen lijvigen kwartijn, waarin hij de Geschiedenis van de stad Deventer, in haren breedsten omvang begrepen, heeft te boek gesteld, welke altijd nog onder de standaardwerken over dit onderwerp wordt gerangschikt [2]). De Godgeleerde en Dichter Revius moge in het algemeen onbekend zijn gebleven, de schrijver van Deventer's Chronieken heeft zich door dezen arbeid onvergankelijken roem verworven. Dit geschiedwerk neemt eene afzonderlijke plaats in, ook al wordt het terecht in éenen adem genoemd met die geschriften, waarin de lotgevallen van andere Provinciën en steden ons zijn geschetst.

Aan wie anders dan aan »Burgemeesteren, Schepen en Raden der vrije en keizerlijke stad Deventer" kon hij zijn werk toewijden? Zoo hij al ooit mag hebben getwijfeld aan de juistheid van zijne keuze bij de opdrachten der geschriften van zijne hand verschenen, hier voorzeker allerminst, waar het den roem van zijne geliefde geboortestad gold. »Nooit", betuigt hij, »heb ik de herinnering aan de plek mijner geboorte van mij kunnen afleggen, maar steeds ervaren hoe mijn geest op deze gedachte gericht is, op welke wijze ik een gedenkteeken, hoe dan ook, van een dankbaar en niet ontaard burger kon achterlaten. Daartoe kwam mij niets meer passend en geschikt voor dan deze geschiedenis, die ik, gelijk ik vele jaren geleden begonnen ben haar bijeen te brengen, nu eindelijk door Gods gunstigen bijstand ten einde heb gebracht. Dat Deventer waard is, dat wij hare gedachtenis en geschiedenis voor den ondergang bewaren, wie zal het durven ontkennen, die den roem der oudheid, de werken des vredes, de dapperheid in den oorlog, de zoozeer nauwgezette bewaring van de vaderlijke rechten, zelfs in de grootste gevaren, in haar bij zichzelven heeft opgemerkt? Toch, twee zaken bovenal bevelen zich hier naar mijne meening aan: dat is de bijna eenige ijver voor wetenschap en Godsvrucht. Voor het eerste zie men op zoovele uitstekende helden, uitmuntende in elk soort geleerdheid, die uit deze stad, als uit het Trojaansche paard, zijn te voorschijn

---

[1]) Zie Bijlage A. bl. IX. onder XXVIII.

[2]) Vgl. hetgeen Ter Haar, t. a. p. bl. 156, zegt over de beteekenis van Trigland als schrijver der »*Kerckelijcke Geschiedenissen*," welke lof met verandering van titel en auteur, volkomen op Revius als den opsteller van *Daventr. Illustr.* van toepassing was.

getreden. Wie kent niet een Hegius, een Murmellius, een Erasmus en anderen, beter in de geschiedenis te lezen, dan hier eerzuchtig één voor één op te noemen, evenals hen die dezen ijver door hunne middelen bevorderden, een Capotius, een Cusanus, een Boedeker? Dat de zaak der Godsvrucht voorts ten allen tijde zeer hoog is gehouden, blijkt niet minder duidelijk. Nog gezwegen van een Lebuinus en de zijnen, die het Christendom aldaar zou hebben geplant — wien kan het verborgen zijn, hoe groot de brandende begeerte was om mede dien bodem te zuiveren van opgeschoten misgewassen en dorre halmen, bij mannen als Gerardus Magnus, Florentius Radwini, Gerardus Zerbolt, Thomas a Kempis en anderen, hoewel dezen, het valt niet te ontkennen, zich meer op hervorming van zeden dan van leer toelegden. Met hoeveel opgewektheid ontving niet deze stad reeds aanstonds het licht des Evangelies! Was zij het niet, die bij de volgende troebelen bijna alleen onder hare gelijken de goede zaak openlijk dorst voor te staan, door welke zielegrootheid zij vervolgens de geheele provincie tot zich wist te trekken. Strekt dit alles tot haren lof, nog veel meer moet het worden gebracht tot den roem van God, den Gever van alle goeds, en naast Hem tot de blijvende veneratie van de waakzaamheid, den ijver, de trouw en de standvastigheid der Prinsen van Oranje, wier onvergelijkelijke deugd in deze in vergelijking van anderen heeft uitgeblonken. Wel heeft een zware slag het vaderland getroffen en in rouw gedompeld bij het verlies van onzen jongsten Prins, toch, Dezelfde die heeft geslagen, heeft ook aanstonds getoond, hoe in Zijne hand ook het medelijden is, door van den hemel eenen nieuwen erfgenaam van de vaderlijke deugden te geven" [1]).

De goedgestelde opdracht, waarvan wij een overzicht gaven, teekent geheel den schrijver, in al de liefde voor de plek van zijne geboorte, zoovele jaren ook de stad zijner inwoning, in wier geschiedenis hij zich had ingeleefd, waarvan de glorie zijn trots, de grootschheid zijn luister vormde. Hier spreken dankbaarheid en bewondering; erkentelijkheid voor het vele goede in haar midden genoten, nevens een machtige indruk van het grootsch verleden van die stad, wier geschiedenissen hij als een dankbare zoon aan de vergetelheid wilde ontrukken. Wij hooren hier een toon die aangrijpt, omdat het hart spreekt.

Voor den tekst van het werk plaatste onze schrijver, naar de gewoonte der tijden, de lofdichten, waarin zij, die van de verschijning daarvan of

---

[1]) De opdracht is gedateerd »CIↃIↃCL. VIII.Kal. Octob. Greg." Het werk is reeds in 1650 verschenen, zie *Dav. III* p. 728, hoewel het titelblad 1651 als het jaar van uitgave vermeldt: gelijk overal in onze Bibliographische lijst (Bijlage A.) hebben wij ook hierin de aanwijzing van het laatste gevolgd. Zie Bijlage A. bl. IX. onder XXVIII.

ook van den inhoud te voren waren verwittigd, den auteur hunne dankbare hulde betuigden, en om strijd zijne verdiensten naar waarheid trachtten te prijzen. Niet minder dan zeven zoodanige elegiën zien wij ons hier bewaard, allereerst — hoe kon het ook anders? — eene van Daniel Heinsius, gevolgd door die van eenige Leidsche ambtgenooten als P. Scriverius, Marc. Zuer. Boxhornius, sinds 1648 Hoogleeraar in de Geschiedenis, Lamb. Barlaeus [1]) »Graecae linguae Professor", Anth. Thysius, All. Uchtmannus, »Linguae S. Professor", en voorts Jo. Fred. Gronovius, sinds 1642 als Hoogleeraar in de welsprekendheid en de Geschiedenis, de roem van Deventer's Illustre School. Al deze Epigrammen vloeien over van lof voor den schrijver en zijne vaderstad beiden.

Al aanstonds waar wij het werk zelf beschouwen, gevoelen wij een groot gemis. Geen spoor van eenigen index of eenig register is te vinden en vruchteloos zoeken wij naar eene inhoudsopgave boven elk der zes boeken, waarin deze Geschiedenis is verdeeld. »Le défaut de table le rend fort incommode" is daarom terecht gezegd [2]), en ongetwijfeld wordt hierdoor de bruikbaarheid er van niet bevorderd [3]), ook al laat het gemis zich eenigszins verklaren door den vorm, waarin ons de stof wordt aangeboden. Immers de feiten zijn op de wijze van eene Chroniek gerangschikt. Gezwegen van de eerste bladzijden, die eenigszins op eene Inleiding gelijken, zien wij telkens hoe onze schrijver na eerst het jaar, welks geschiedenis hij behandelt, te hebben genoemd, achtereenvolgens opsomt de rij der gebeurtenissen waarvan hem zijne bronnen gewagen. Vandaar dan ook het bezwaar, onvermijdelijk verbonden aan het geven van een overzicht van den inhoud in elk dezer zes boeken bevat. In Boek I behandelt hij de oudste geschiedenis van Overijssel, bijzonder van Deventer, hoe het Christendom in die streken werd geplant en de verdere lotgevallen van het Boven-Sticht onder het primaat van Utrecht's bisschoppen tot op het jaar 1468. In Boek II vernemen wij allereerst hetgeen in en om Deventer plaats greep sinds de oprichting van het »seminarium perpetuum" en de voortdurende aanvallen, waaraan het Sticht vooral van de zijde van Karel van Gelre blootstond tot 1527. Boek III schetst den overgang van de wereldlijke macht van het Sticht in handen van Karel V, het optreden der Anabaptisten nabij Zwolle, Overijssel's verdere geschiedenis onder dezen keizer, tot op de komst van Philips II aan de regeering en de instelling van de nieuwe bisdommen. In Boek IV wordt beschreven de

---

[1]) In het grieksch gesteld, dat van zijnen ambtgenoot in de »Lingua Sacra" in het Hebreeuwsch.

[2]) Paquot, l. c. p. 512 col. prem.

[3]) Vgl. Sepp. *Bibliotheek*, bl. 246.

uitbreiding der Reformatie binnen de Provincie, het optreden van Alva aldaar, door Requesens gevolgd, tusschen 1526 en 1566. Boek V behandelt bijzonder Deventer's wedervaren, de moeielijke tijden die deze stad doorleefde, het verloop der kerkelijke twisten aldaar tot 1619 toe. In het slot, Boek VI, wordt gehandeld over Overijssel's verdere kerkelijke en staatkundige geschiedenis tot op 1641 en het geheel besloten met eene opgave van de Deventersche Magistraatsleden van 1508 af.

Allergunstigst was de ontvangst, die aan dit boek reeds aanstonds bij zijne verschijning ten deel viel. Vooral mag dit van Deventer gezegd worden. Immers, »Schepenen ende Raedt hebben Dno. Jacobo Revio S.S. Theol^{ae}. Doctori toegelecht driehondert Car. g. wegens die dedicatie van seecker tractaet g'intituleert Daventria illustrata voor onlancx uitgegeven" [1]), een besluit hetwelk spoedig daarop ter kennisse werd gebracht van den »Rentm^{r}. Hagedoorn," en hem tevens gelast »aen Pieter Leffen drucker van 't selve tractaet voor 200 exemplaren de somme van soeven hondert ende vijftich Carl. guldens uytt te keeren." De Raad der stad wilde zich een aantal exemplaren van het werk aanschaffen. Ook de »Gezworen Gemeente" stelde er prijs op het te bezitten en had daartoe den Raad verzocht [3]) voor elk hunner een exemplaar »van de nieuws uijtgegane historie der stadt" te mogen ontvangen, welke aanvraag was ingewilligd, evenals ook het spoedig daarbij gevoegde [4]), »dat oock die naemaels aengecomene gemeensluijden een gebonden Daventria Illustrata Revii mach gegeven worden". Dit verzoek, in latere jaren herhaald, werd eveneens wederom door den Raad toegestaan [5]), en aldus terecht begrepen hoe het werk bij uitnemendheid geschikt was tot de verbreiding van eene grondige kennis omtrent de stad, hare voorrechten, hare lotgevallen en hare inrichting, in hetwelk geen harer regeerders een vreemdeling mocht zijn.

Schooner voldoening aan zijnen wensch, dat het werk strekken mocht tot een gedenkteeken van zijn burgerschap, had Revius aanvankelijk zeker niet kunnen verwachten.

Wanneer nu allereerst wordt gevraagd of onze schrijver door dit werk zich het recht heeft verworven onder de Historici van zijnen tijd te worden gerangschikt, moet het antwoord daarop ongetwijfeld toestemmend luiden. Niet omdat zijn geschrift voor geene verbetering en aanvulling meer vatbaar

[1]) Raadsresolutien der stad Deventer. 10 Dec. 1650.

[2]) t. a. p. 23 Dec. 1650.

[3]) Concordaatboek der stad Deventer. 13 Dec. 1650.

[4]) t. a p. 14 Dec. 1650.

[5]) Zie Concordaatboek van Deventer. 13 Dec. 1659 en 13 Dec. 1660: de »gemeensluyden" die het werk nog niet hebben ontvangen, kunnen zich bij den Kameraar aanmelden, die het hun zal verstrekken.

zoude zijn, of omdat in elk opzicht feilloosheid daaraan moet worden toegekend — zij die na hem dezelfde stoffe behandelden kunnen ons het tegenovergestelde toonen — maar dewijl zijn wensch, om de lotgevallen van de stad zijner geboorte, in nauw verband met die der Provincie, achtereenvolgens te verhalen en te beschrijven, op juiste wijze door hem is vervuld. Het zoude een werk zijn waarin, zonder te streven naar apologie of polemiek, eenvoudig de feiten moesten spreken, hetwelk geen ander bepaald doel had dan het roemrijk verleden der stad Deventer aan het licht te stellen, en voor aller oog te vertoonen. Juist om die reden, zoo verschillend van hetgeen hij zich bij de uitgave van vele zijner overige geschriften voorstelt, waar zij ter bestrijding van anderer of ter verdediging van eigen gevoelen moesten optreden, wordt al aanstonds de vrees buitengesloten dat wij hier met sterk gekleurde voorstellingen zullen te doen krijgen, of dat daarom aan zijne eerlijkheid als geschiedschrijver zoude behoeven te worden getwijfeld. Van aanvallen op dit punt tegen hem gericht is dan ook zelden sprake.

Dat hij ten andere voor deze zware taak, om zijne schreden te zetten op een in zoo vele opzichten onontgonnen gebied, ook was berekend, daarvan getuigt, het werk zelve nog daargelaten, zijn gansche verleden. In Deventer geboren, was hij ruim 26 jaar aldaar als predikant werkzaam geweest, en had dus overvloedig de gelegenheid gehad gedurende dien ganschen tijd zijne bronnen op te sporen en zijne stof bijeen te brengen. Bovenal echter worde niet vergeten hoe hij het tijdvak van Deventer's geschiedenis, gelegen tusschen de jaren 1614 en 1640 zelf mede had doorgemaakt. De lotgevallen der gemeente te Deventer in die jaren waren ook de zijne, gerekend het belangrijk aandeel door hem in haren arbeid genomen. Wat betreft de oprichting van de Hoogeschool aldaar, wij zagen reeds hoezeer zijne medewerking daarbij werd verzocht en dankbaar aanvaard. In de kerkelijke vergaderingen, gedurende die jaren gehouden, geschiedde het zelden dat men hem, zoo hij tegenwoordig was, niet tot praeses of scriba verkoos; hij was in alles niet slechts met velen, maar bovenal zelf met zijn geheelen persoon aanwezig. Zoude men iemand uit dat tijdvak te Deventer hebben willen aanwijzen om de geschiedenis, mede door hem doorleefd, te boek te stellen, Revius ware daartoe de aangewezen persoon geweest.

Beschouwen wij zijn »Daventria Illustrata" nader, en vragen wij vanwaar onze schrijver de bouwstoffen voor zijn schoon geheel heeft bijeengezameld, dan zien wij ons allereerst gewezen op vele niet gedrukte stukken, handschriften uit Deventer en elders, en ten andere op hetgeen vóor hem over hetzelfde onderwerp is geschreven, de werken der vaderlandsche geschiedschrijvers e. a. Juist om het eerstgenoemde is zijn arbeid

van zoo groot gewicht, waar hij door zijn geschrift zulke bronnen voor den ondergang heeft behoed, overmits hij ze zonder schroom voor te groote uitvoerigheid vaak in haar geheel in zijnen tekst opneemt. Als van dezen aard worde allereerst vermeld de »Croenick" van Arend to Bocop [1]), burgemeester van Kampen omstreeks 1560/70, van wiens geschrift alleen het eerste gedeelte teruggevonden is [2]). Het tweede deel, wellicht het belangrijkste, dat diens eigen »mémoires" moet bevatten, blijkens de citaten bij Revius, is nog niet aan het licht gebracht [3]). Gelijk de schrijver van Daventr. Illustr. zelf bericht, is deze oude Chronijk evenals die van Beka [4]), hem meermalen eene bron geweest, waaruit hij veel heeft geput. Dat hij voorts de verschillende archieven, voor zooverre hem daartoe de toegang was ontsloten, bovenal heeft geraadpleegd, laat zich verwachten; de schatten op dat gebied van de kloosters, in den loop der eeuwen in en om Deventer verrezen, de Gilde-boeken van de verschillende ambachten [5]) in die stad, de handschriften uit genoemde stichtingen ter Bibliotheek te Deventer bewaard, mogen hiertoe worden gerekend. Zoo neemt hij bij de bespreking van het leven en de werken van de meest beroemde leerlingen der Frater-School, bij Gerardus Zerbolt, in den tekst twee ongedrukte verhandelingen op »berustend ter Deventersche Bibliotheek" [6]) en geeft hij afschrift van de verschillende stukken [7]), betreffende het recht van Utrecht's Bisschop om op Buitenlandsche Hoogescholen twee leerlingen, waarvan één uit Deventer geboortig, te plaatsen. Bij Johannes Faber [8]) zien wij ons naar diens manuscript verwezen, evenals elders naar de dagboeken van verschillende regeeringspersonen, als burgemeester Johan Dorre [9]) en Everard Hemming. Dat de eigenlijke stadsarchieven, de privilegiën, keuren en handvesten hem ter beschikking stonden en vooral bij de geschiedenis van de lotgevallen der stad de grootste

---

1) *Dav. Ill.* p. 14. »Bocop. Hist. M. S."

2) Het is uitgegeven in den *Codex Diplomaticus Neerlandicus* van het Historisch Genootschap, Tweede Serie, V, Utrecht 1860.

3) Eenige excerpten daaruit zijn opgenomen in de Werken van de »Vereeniging van Overijssel's Recht en Geschiedenis."

4) Zie over de »Beka-kronijk" en de bron van Bocop: J. de Hullu, *Bijdrage tot de Geschiedenis van het Utrechtsche Schisma*, 's Gravenhage 1892. Voorrede bl. X-XII.

5) *Dav. Ill.* p. 27.

6) l.l. p. 41: »e membranis Bibliothecae Daventriensis," l.l. p. 60: »et hi quidem libelli in membranis nostris integri habentur." Revius vergist zich hier echter waar hij de door hem opgenomen stukken aan Gerardus Zerbolt toekent.

7) l.l. p. 72 sqq.

8) l.l. p. 141 sqq. Dit stuk is gedeeltelijk opgenomen: »Adversaria" N°. 1.

9) Het »*Diarium*" van Dorre is nog te Deventer voorhanden, in eene copie van Mr. G. Dumbar Sr, den schrijver van *Kerkel. en Wereldl. Deventer*. *Dav. Ill.* p. 491; »e Diario ejusdem Dorrii."

diensten hebben bewezen, blijkt overal waar hij daarheen verwijst [1]), als het boek der Privilegiën, dat der Publicatiën, enz.

De verschillende Deventersche uitgaven, hem blijkbaar voor een aanmerkelijk deel onder de oogen gekomen, deelt hij uitvoerig mede, bij den naam der schrijvers en met vermelding van den drukker [2]); zoo waar hij na Alexander Hegius, den Gymnasiarch, ook aan diens leerlingen de aandacht wijdt, en stilstaat bij het leven en de werken van Adriaan VI. [3]), Erasmus e.a. Bij elk jaar gaat hij blijkbaar na de belangrijkste feiten, de geboorte of het overlijden van bekende personen, de uitgave van geschriften enz. [4]) Somtijds ook, waar zijne verdere bronnen zwijgen, volstaat hij met Bocop [5]) of de »Acta Praepositurae" weer te geven. Nu en dan zien wij hoe hij zich, waar zij ontbraken, zijne bronnen wist te verschaffen. Wij denken hierbij vooral aan de verschillende autobiographiën, door hem in zijnen tekst ingevlochten, met name in het laatste Boek, manuscripten van eenige Deventersche Hoogleeraren, als G. ab Isendoorn [6]), Henr. Guthberletus [7]), Mart. Schickardus [8]), J. Christenius [9]), Mart. Schoockius [10]), J. Fred. Gronovius [11]), e. a. Sommige stukken door hem aangetroffen, die »misschien nog tot nut" zouden kunnen zijn, nam hij, mede om ze tegen verlies te bewaren in zijn geschiedverhaal op [12]). Waar hij iets van zijne familieomstandigheden mededeelt blijkt hoe hij een en ander met de bronnen zelf kon bewijzen [13]). Geheel woordelijk geeft hij ook de geschiedenis van Albertus van Oosterwijck weder, gelijk deze haar na zijnen overgang uit het Pausdom heeft beschreven [14]). Waar hij komt aan de kerkelijke geschiedenis zijner jaren te Deventer, zijn de acten der kerkelijke vergaderingen hem de bronnen bij zijn onderzoek. Menig vorstelijk schrijven vond ook in zijne Chroniek eene plaats, meestal eerst letterlijk, gevolgd

---

[1]) l.l. p. 86, 88. etc.

[2]) l.l. p. 191 sqq., 195 sqq. etc.

[3]) l.l. p. 131 sqq.

[4]) De uitdrukking daarvoor is: »sub hoc anno .... invenio," l.l. p. 171, 269.

[5]) l.l. p. 172 sqq.

[6]) l.l. p. 695 sq.

[7]) l.l. p. 698 sq.

[8]) l.l. p. 699 sq.

[9]) l.l. p. 706 sq.

[10]) l.l. p. 710 sq.

[11]) l.l. p. 714 sq.

[12]) Zie het manuscript l.l. p. 479 sq. »dono mihi data est a Magnifico Domino Ernesto Brinkio, ibidem [Harderovici] consule."

[13]) Zie o. a. l.l. p. 528: »duo penes me sunt autographa, literarum quibus socer meus Conradus Augustinus Amstelodamo quo concesserat, Daventriam revocatus fuit." cf. p. 506.

[14]) l.l. p. 546 spp. Anno 1597.

door eene Latijnsche overzetting [1]). Hoe wij hier ettelijke fragmenten uit zijne »Adversaria", brieven aan hem gericht enz. zien opgenomen, is ons reeds gebleken [2]). Dat hij, zoo nauw bij de oprichting der Hoogeschool in 1630 betrokken, hieromtrent belangrijke stukken in zijn verhaal invlecht, is niet te verwonderen [3]). Waar hij Deventer's Chronieken besluit met een kort overzicht van de geschiedenis van zijn eigen leven, moet dit als eene onwaardeerbare bijdrage tot de kennis daarvan worden beschouwd. Dat hij voorts bij het gebruiken van zijne bronnen niet geheel en al zonder critiek te werk gaat, blijkt waar hij bij het citeeren van Bocop onjuistheden opmerkt, of diens tekst van eenig verhaal met andere vergelijkt [4]). Een enkelen maal bemerken wij hoe hij ook mondelinge getuigenissen aannam en gebruikte [5]).

Nevens verschillende niet gedrukte stukken onderzocht hij ook hetgeen in den loop der tijden over zijn onderwerp was verschenen Oudere werken, Chronieken [6]), Martelaarsboeken [7]), Had. Junius, de vaderlandsche geschiedwerken als Van Meteren [8]), Van Reyd [9]), Bor [10]), plaats- en provinciebeschrijvingen als van Pontanus [11]), en begrijpelijkerwijze ook het werk van zijnen vriend Trigland [12]), zien wij meerdere of mindere malen aangehaald en geraadpleegd.

Tot dusver stonden wij meer bijzonder stil bij het formeele gedeelte van dit werk. Wat den inhoud betreft, dien in een overzicht weder te geven, ware zonder groote onvolledigheid niet wel mogelijk en wij bepaalden ons tot de korte schets. Men kan zeggen dat voor de geschiedenis van Overijssel en Deventer nog steeds in vele opzichten »Daventria Illustrata" eene bron blijft. Bron in den eigenlijken zin, daar waar de schrijver stukken opneemt, waarnaar men elders tevergeefs zoekt, bron ook, zoo vaak hij ons in zijne eigene levensgeschiedenis invoert. Vele onbekende

---

1) l.l. p. 591 sqq. 594 sqq.

2) Zie o. a. Hoofdstuk II, 2.

3) l.l. p. 678 sqq.

4) l.l. p. 385: »CIƆIƆCXVII. stylo Brabantico, ita apud Bocopium scriptum inveni. certum autem est haec gesta esse Anno CIƆIƆLXVIII etc." p. 441: »Martyrol. Anabapt. part. 2. p. 252, consonat, quantum ad summam rei, Bocopius."

5) Cf. l.l. p. 441. »id a cive habeo cui uxor est ex eadem familia."

6) l.l. p. 109. etc.

7) l.l. p. 441.

8) l.l. p. 269, 343, 480.

9) l.l. p. 509.

10) l.l. p. 523, 509 (»haec nomina apud Borraeum . . . . . perperum posita invenies, quae hinc sunt emendanda).

11) l.l. p. 4, 11, 537.

12) l.l. p. 515, 564, 577.

dingen brengt hij aan het licht, belangrijke bijzonderheden [1]) zoo goed als kleinigheden, kenschetsend voor een persoon, eene zaak, die ons toonen hoe terecht hij het gewicht daarvan inzag. Juist hierom, zijne schets van het geheel nog daargelaten, hebben velen zich dankbaar van zijnen arbeid bediend.

Toch, gelijk wij reeds opmerkten, bij eene studie als deze in dien tijd is niet anders te verwachten dan dat ook onze schrijver hier of daar wel eens zoude mistasten. Ongetwijfeld is dit ook geschied [2]), en zijne beoordeelaars hebben niet nagelaten nadrukkelijk hierop te wijzen.

Allereerst denken wij aan het geschrift van een van Revius' opvolgers, den Deventerschen predikant A. Moonen, die in 1688 eene »Korte Kronyke der Stadt Deventer van de oudste geheugenisse af tot het vredejaar van 1648" in het licht gaf [3]), en in zijne voorrede mede zegt [4]): »De Heer Revius, een van myne voorzaeten in den dienst des Euangeliums hier, en door zyne heilige en onheilige geleertheit elders meer, dan in zijn eigen Vaderlant, ons Deventer, bekent, heeft my op dit spoor braaf voorgelicht, samen gebracht hebbende de geschiedenissen van bykans duizent jaeren in een groot werk, waer in de naerstigheit van dien arbeidzaemen man, om niets gedenkwaerdigs, zelfs geene kleenigheden, voorby te gaen, boven al uitmunt: en ik durve het my geene schande rekenen zyne doorluchtige voetstappen te volgen, hoewel met ongelyke schreden. Uit zyne dan en andere aentekeningen hebbe ik myne kleene Chronyke samengestelt" [5]). Het werkje van Moonen was in het Hollandsch gesteld, »meest ter liefde van onze gemeene medeburgeren, die, den arbeit van onzen historischrijver hoorende roemen, evenwel tot zyn werk geenen toegang hadden, omdat het alleen in de taele der geleerden geschreeven is." Ongetwijfeld heeft het feit dat »Daventria Illustrata" in het Latijn [6]) is gesteld, den kring der lezers en daarmede

---

[1]) Uit Revius' werk is het bekend, dat er te Deventer nog oudere Concordatenboeken geweest zijn in vroeger tijd, dan die er nu aanwezig zijn, waarvan het oudste begint A°. 1538.

[2]) Zonder vrees voor tegenspraak mag hier b.v. worden gewezen op p. 96, waar Revius bij het jaar 1422 van een concordaat spreekt, dat evenwel van 1492 dateert, terwijl het boek, dat hij daar aanhaalt, »leg. Urb. Dav. l. I." het stadrecht van 1486 (N°. 1214*b*) is. Hij citeert echter niet juist; de plaats is te vinden in het stadrecht. l. IV.

[3]) De tweede druk verscheen te Deventer in 1714.

[4]) Cf. ook Pars, *Index Batavicus*. bl. 137.

[5]) Vgl. ook N. G. van Kampen, *Gesch. der Lett. en Wetensch.* 's Gravenhage MDCCCXXXI. bl. 407 v.

[6]) Nog gezwegen van den Chroniekstijl heeft onze schrijver ook in de taal en woordenkeus getoond veel uit zijne bronnen te hebben overgenomen. Het Latijn van Dav. Ill. is verre van classiek.

zijne bekendheid verminderd, een bezwaar waarin door zijnen navolger werd voorzien. Ook het aantal »Letter-keeren" op het woord »Daventria," een echt vernuftspel, hetwelk Revius als »Anagrammatopaegnion" achter zijn boek voegt, bestaande in 50 twee-regelige coupletten, waarin telkens de letters van het woord »Daventria" voorkomen [1]), was nog door Moonen uitgebreid [2]). Op zichzelf vormt deze »Chroniek" een uittreksel van »Daventr. Illustrata."

Minder gunstig was het oordeel eenigen tijd na Moonen over dezen arbeid van Revius geveld. Toen in 1732 Mr. G. Dumbar Sr., »Secretaris der Stat Deventer," het eerste deel in druk gaf van zijn »Kerkelyk en Wereltlyk Deventer," ving deze schrijver zijne »Aenspraek tot den Lezer" aldus aan: »Onder het lezen en herlezen der Historische Schriften van wylen *Jacobus Revius*, ons *Deventer* betreffende, en door zijn Eerwaerden in het jaer 1651 onder den Titel van *Daventria Illustrata* met den druk gemeen gemaekt, hier en daer hebbende ontdekt eenige misslagen, ook ondervonden, dat door zijn Eerw. veele aenmerkenswaerdige zaeken waren overgeslagen, by gebrek van volkomen naerricht, zoo ik gisse: nam ik in den beginne voor om het gemelde Boek van *Revius*, ten dienste mijner medeburgeren, de Latijnsche tael niet magtigh, vertolkt, en met nadere Uitleggingen en noodige Aenmerkingen vermeerdert en opgeheldert, wederom ter drukperse toe te bereiden"; na onderzoek had hij echter besloten zijne »leedige uuren te besteden aan eene nieuwe Beschrijving en Histori" [3]). Met het werk van Revius was deze schrijver dus niet bijzonder ingenomen, vandaar dat hij geen verbeterd »Daventria Illustrata," maar een geheel nieuw geschrift wilde geven, en dat wel in de Hollandsche taal. Dat hij het evenwel niet ongebruikt konde laten, met name daar waar het verschillende »bronnen" in zich bevatte, is te verwachten en bij die gelegenheid zien wij dan ook naar Revius verwezen [4]). Beide werken zijn bovendien geheel verschillend ingericht. Wil Revius geheel chronologisch te werk gaan, Dumbar bespreekt achtereenvolgens de Stad, hare Gebouwen, de Inwoners, de Stads-bezittingen enz., kortom hare inrichting als stad met

[1]) Zie verder Hoofdstuk IV, 1.

[2]) Pars, t. a p. bl 137: »betuige in 't openbaar, dat sij de Reviaensche gelijk sijn, so niet te boven gaen, te meer, dewijl er uit dat woord al Vijvtig uitgepuurt waren." Overigens prijst hij Revius evenals ook Moonen doet.

[3]) De »Letter-keeren" op het woord »Daventria" van Revius en Moonen vindt men vooraan in Dumbar (dl. I.) terug, alwaar ook in een der opdrachten te lezen staat:

Gij die . . . .
En daarom *Revius* of *Moone* in waarden houdt,
Weet dat hun kooper niet vermag bij *Dumbars* goudt.

[4]) Zie Dumbar, t. a. p. I. bl. 4. (g), bl. 5 (n) en elders.

al hetgeen zij had en was, een en ander gelijk de titel van zijn werk reeds aangeeft. Dat het Dumbar bij zijne onderzoekingen niet moeielijk vallen zoude Revius op eene of meerdere vergissingen te betrappen, liet zich verwachten. Verschillende malen doet hij het, evenwel niet op eene wijze die van waardeering van den arbeid zijns voorgangers getuigt. Zoo naar aanleiding van hetgeen deze in zijn Dav. Ill. p. 96 onder het jaar 1422 over de Gezworen Gemeente schrijft, waarvan Dumbar [1]) oordeelt: dat »het een grof misslagh is," en »indien Revius zich volgens zyne gewoonte zoo zeer niet hadde verlaten op het bloote zeggen van menschen en de woorden van die door hem aengehaelde wet, in het *Oude Statrecht* [2]) overgebraght, behoorlijk ingezien, hy zoude zekerlijk gemelde woorden hebben uitgewischt." Al moge nu ook de daarnevens door Dumbar gegevene correctie juist zijn, dat »volgens zijne gewoonte" is eene onbewezen uitspraak. Immers hij zelf laat het bij eene enkele vermelding. Juist overigens als Revius mondelinge getuigenissen bezigt, vermeldt hij het uitdrukkelijk. Eene andere onjuistheid merkt Dumbar op [3]), waar hij het Deventersche stads-zegel bespreekt en in den tekst afbeeldt: »uit welk afdruksel jeder een, die de moeite maer wil nemen van het met dat van Revius te vergelyken, licht bevroeden kan, dat het zijne niet echt is." Ongetwijfeld doet zich hier eenige moeielijkheid voor, daar bij vergelijking van het afdruksel van Dumbar en Revius [4]) eenig verschil is te bespeuren, terwijl laatstgenoemde uitdrukkelijk verklaart eene ectype daarvan te hebben [5]).

Ook de kleinzoon van genoemden Dumbar, die het laatste deel van het

---

[1]) t. a. p. bl. 61, tweede kolom.

[2]) Wat het Stadrecht betreft, had Dumbar hier kunnen wijzen op eene fout, die toont dat Revius niet altijd op de hoogte is in zake het rechtswezen van zijne geboortestad. In zijn *Dav. Ill.* vertaalt hij de woorden van p. 561 »weder-Maent Otto Roeck, und Paul Rickers" op p. 563 door »Coss. mensis Junii Ottho Roeck, & Paulus Ricardus". Ten onrechte. De »weddermaent" toch, was de naam voor die twee Schepenen en Raden, die het geheele jaar door met de Burgemeesters — dezen wisselden om de twee maanden af — de examinatie van de gevangenen hadden te doen. Zulks blijkt uit de Raadsresolutie van 15 Maart 1593 waarin ook deze woorden te vinden zijn: »iss by Schepen und Rhadt om hinvorder geholden te worden gestatuert und geconcludirt dat jairlix op die Octava Petri, alss die officia beset worden tot die *Weddermaent* eene uth die acht olste Schepen und eene uth die vier jongeste Schepen ende vier Rhaden gekaren ende gesat sollen werden, *diewelcke dat gantse jaer neffens die burgermrn in der tijt alle examinatien der gefangens doen sollen*... und synnen over dit jaer ordinarie gedeputirt D. Scherff ende Otto Roick". (Wij cursiveerden).

[3]) t. a. p. bl. 227, tweede kolom, noot b.

[4]) *Dav. Ill.* p. 19.

[5]) l. l. »quale sigillum nuper in curia hujus urbis inventum est, cujus ectypum penes me est".

»Kerkelyk en Wereltlyk Deventer" in druk heeft bezorgd, treedt in dezen in de voetstappen van zijnen voorganger, en met name in zijne levensbeschrijving van onzen Revius wijst hij op verschillende onvolmaaktheden van diens Dav. Ill. Hij beroept zich daarbij mede op anderer uitspraken, zoo die van Racer [1]), die o. a. op twee vergissingen bij Revius de aandacht heeft gevestigd, en zegt naar aanleiding hiervan: »men zoude vele andere plaatsen vinden kunnen, waar de oudheidminnaar wenschen moet het oorspronglijke hersteld te zien, dewijl de vertaling hem naar de eigenlijke uitdrukking en meening van het stuk laat raden" [2]). Eenigszins ter verklaring hiervan voegt hij er niet geheel ten onrechte bij [3]): »Revius was te veel theologant, te weinig, gelijk elders [4]) reeds opgemerkt is, in regtsgeleerdheid of staatszaken ervaren, om de dingen, die hij te verhalen had, altoos duidelijk te begrijpen." Vreemd evenwel klinkt hetgeen hij daarop laat volgen: »Hij was misschien ook te veel een man van 't boekvertrek, te veel een geleerde, om zig die kleine kundigheden te verzamelen, welken uit boeken niet te halen zijn, en zonder welken

---

[1]) *Overijsselsche Gedenkstukken*, derde stuk, door Mr. J. W. Racer, Campen, MDCCLXXXIV. bl. 300 vv. Wij vinden aldaar afgedrukt den »Lastbrief door de Heeren Staaten van Overijssel gegeeven aan gezanten naar den koning van Spanjen, over het gericht van Kanceler en Raaden van den VII October MDLVI." Deze brief is door Revius opgenomen, l.l. p. 332 sqq. Racer toont aan dat »in de Latijnsche Overzetting van Revius, *Dav. Ill.* p. 334, is hier een vergis begaan," er bij voegende: »zij hebben zich derhalven ook vergist, die hier Revius hebben aangehaald." Van gelijke strekking is de opmerking van Racer (t. a. p. zevende stuk, MDCCXCIII. bl. 282) waar hij afdrukt de »Uitspraak van gemagtigden der steden Deventer, Campen en Zwolle, tusschen den Bisschop van Utrecht en het Dingspel van Dieveren in Drente, over deszelfs voorrechten en handvesten nevens het kerklijk recht etc. van het jaar 1447," en aanteekent hoe Revius (l.l. p. 173) »zich vergist heeft, wanneer hij verhaalt, dat in Drente waaren CCCXL kerspelskerken en XXIXCIↃ ploegen, en dat de Bisschop jaarlyks, in plaats van een nieuwjaarsgift, uit Drente ontving CXXX mudden rogge en CCCC mudden garste."

[2]) Dumbar Jr. M. S. bl. 34.

[3]) t. a. p. bl. 34, 35.

[4]) Dumbar Jr. verwijst hier naar de *Hedendaagsche Historie of Tegenw. Staat van alle Volkeren. Overyssel*, II. (MDCCXC) bl. 168, waar, nadat dankbaar is herinnerd: »Revius is, voor zo verre wy ons herinneren, de eenige onzer geschiedschrijvers, welke een voorbeeld van een Bisschoppelyk Leengerigt heeft opgeteekend, en deze zegt nog, volgens zyn gebruik in diergelijke zaken, niets meer dan dat David van Bourgondie in den jare 1484, zulk een gerigt in dit Gewest heeft gehouden. (*Dav. Ill.* p. 146)," wordt opgemerkt: »Geen regtsgeleerde noch staatkundige zynde, is hy niet zelden die omstandigheden voorby gegaan, welken een navorscher van 's lands oude staatsregt het meest verlangen zoude aan te treffen." Vgl. ook de aanmerking, deel III bl. 100 en 101, op Revius gemaakt. (het laatste, noot 5, wegens eene verkeerde vertaling van den titel van het Concordatenboek, cf. *Dav. Ill.* p. 189, 261).

men egter in een boek als het zijne zig niet voor de belagchelijkste misstappen kan behoeden." Na zulk een vonnis verwachtte men ernstige vergrijpen tegen de waarheid te vernemen, en men ziet zich naar eenige fouten in de spelling verwezen! [1])

Wij moeten thans nog stilstaan bij een bezwaar van Dumbar Jr. over Revius' arbeid, hetwelk, zoo het waarheid bevat, van meerder gewicht is, waar hij o. a. zegt [2]): »Jammer is het maar dat wij aan zijne onzijdigheid, vooral daar het kerkelijke zaken betreft, het volledigste getuigenis niet kunnen geven. De Lezer heeft uit het gezegde kunnen opmaken, dat hij van eenen werkzamen, levendigen en misschien eenigszins rusteloozen aart was, welke veroorzaakte dat hij zig in bijna alle de geschillen, die in zijnen tijd de geleerden, of bijzonderlijk de kerkelijken verdeelde, inmengde niet alleen, maar met vuur en hevigheid inmengde; en wanneer men zijne historie met aandagt nagaat, zal men bevinden dat dit vuur te groot was, om hem toe te laten, wij zeggen niet, om deugden bij zijne medestanders te vinden, maar zeker braafheid in zijne partijen te kunnen erkennen. Een Remonstrant was steeds in zijne oogen een verharde scheurmaker, nooit een medelijdenswaardige blinde, die verhinderd werd den helderen glans der regtzinnigheid te aanschouwen: eene omstandigheid, welke wij, alleen van den man sprekende, wegens de algemeene partijzugt van den tijd bemantelen konden, maar die, zo dra de historieschrijver voor de vierschaar komt, niet mag worden verzwegen". Tot staving van dit zijn beweren zoeken wij echter bij hem te vergeefs naar eene of meer aanhalingen uit of verwijzingen naar Dav. III. Trouwens zeer begrijpelijk. Want, bedoelt Dumbar dat Revius heeft geschreven als Contra-Remonstrant, wij stemmen het hem toe, meent hij echter dat onze schrijver het doel hiermede had ook maar eenigszins een bepaald Contra-Remonstrantsch werk te schrijven — het ware eene onjuistheid dit te beweren, daar hij slechts de feiten van het grootsch verleden wilde doen spreken, en — enkele malen uitgezonderd — bijna steeds chronieksgewijze zijne geschiedenis

---

[1]) Dumbar Jr. t. a. p. bl. 35: »Wie toch, bij voorbeeld, kan dulden, de Bouwschap Hengvorden, die naauwlijks anderhalf uur van des Schrijvers geboorte- en standplaats afgelegen is, Herwerde, en den Weteninger Enk, die nog veel nader bij Deventer ligt, Water-enck te hooren noemen". (*Dav. III* p. 93 & 453). Dezelfde criticus veroordeelt ook de wijze, waarop Revius (*Dav. III.* p. 164 sq.) bij het jaar 1503 den twist van Utrecht en Gelre beschrijft.

[2]) Dumbar Jr. t. a. p. bl. 33; vooral gaan deze juiste woorden: »zeker is het ook dat Revius verscheiden egte stukken heeft aan den dag gebragt, die voor hem nog verscholen lagen, en dat hij vele wetenswaardige omstandigheden uit allerlei schriften, zo gedrukten als ongedrukten heeft bijeen gezameld. Vooral moet men hem als eenen historieschrijver van de zeventiende eeuw aanmerken: dewijl hij in dat tijdperk bloeide, en de dingen, die hij zelve zag en hoorde, en niet zelden hielp verrigten, te blade stelde",

heeft verhaald, meestentijds zonder de minste critiek daarop uit te oefenen. Juist bij eene vergelijking van hetgeen Revius over de jaren van zijn verblijf als predikant te Deventer meedeelt, met hetgeen de acten der kerkelijke vergaderingen daaromtrent getuigen, bemerken wij zijne trouw en nauwkeurigheid. Dezelfde Moonen, wiens »Korte Chroniek" wij reeds bespraken, heeft in zijn in 1700 verschenen bundel »Poezy" [1]), bij zijne verzen waarin hij personen of feiten uit Overijssel's verleden bezong, vaak gelegenheid gehad kleine verbeteringen in Dav. Illustr. aan te brengen. In zijne »Aanteekeningen" [2]) opgenomen, heeft Dumbar Jr. [3]) ze ons getrouw bewaard.

Het zoude niet mogelijk zijn achtereenvolgens stil te staan bij alle geschriften, waarin deze arbeid van Revius nader besproken en deels ook verwerkt wordt. Reeds noemden wij Moonen, Dumbar Sr. en Jr. Bij allen die aan Overijssel's en bijzonder Deventer's Kerkelijke en Wereldlijke geschiedenis de aandacht hebben gewijd, zien wij zijnen naam meerder of minder vermeld. En terecht, want hoewel »menig gedeelte van den inhoud door den degelijken arbeid van Gerhard Dumbar verbeterd" [4]) is, voor veel is het gelijk wij zagen niet slechts hulpmiddel, maar bron. Welke feilen »Daventria Illustrata" mogen ontsieren »met dat alles kan men billijk aan Revius den lof niet ontzeggen, dat hij de eerste geweest is die de oudheden van dit Gewest in eene geregelde orde heeft nagespoord, dat hij veel heeft bijgebragt welk wij waarschijnlijk zonder hem thans niet zouden weten, en dat zijn grondwerk veel kan gediend hebben om onze latere schrijvers aan te moedigen tot het verder optrekken van het gebouw" [5]).

---

[1]) A. Moonen, *Poesy*, 't Amsterdam en 't Utrecht. 1700.

[2]) »Aanteekeningen" achter Moonen's *Poesij*. Zie aldaar bl. 819, 854, 877 en 881. Zijn lofdicht, bl. 677, toonde daarnevens hoe hoog hij Revius stelde.

[3]) Dumbar Jr. M. S. bl. 36.

[4]) Sepp, *Bibliotheek*. bl. 246.

[5]) Dumbar Jr. M. S. bl. 37.

HOOFDSTUK IV.

REVIUS ALS DICHTER.

I ZIJN DICHTBUNDEL EN ZIJNE VERSPREIDE ZANGEN.

»Den Rijn heeft zijnen Heyns, den Amstel heeft zijn Hooft,
De Maes heeft zijnen Cats, elck een der waterstromen
Heeft jemant die hem viert; u beurt is mee gecomen
O claren Ysselgodt."

H. VAN HEYDENDAL.

Met bovenstaande regelen bezingt een der vrienden des dichters, naar de gewoonte der tijden van de uitgave van zijnen arbeid te voren verwittigd, den Deventerschen prediker naar zijne dichterlijke gaven. Dat hij recht had Revius naast beroemde tijdgenooten in éen adem op die wijze te noemen, willen wij thans aantoonen.

Vele gedichten zijn ons van zijne hand bewaard gebleven. In de eerste plaats worde hier genoemd zijn »Over-Ysselsche Sangen en Dichten", voorts gelegenheidsliederen afzonderlijk op verschillende tijden verschenen en ten laatste zijne verbeterde berijming van de Psalmen van Petrus Dathenus.

»Revius was een hartstogtelijk man. Hij was dit in zijn kerkelijken ijver, in zijne vroomheid, en ook in zijne vaderlandsliefde; en dit is de reden, dat men bij hem ... toonen hoort weërgalmen, wier echo men vruchteloos zou trachten op te vangen onder het lezen in Cats. Neemt diens *Twee-en-tachtig jarig leven* ter hand, neem welk ander deel van zijne werken het wezen moge, nergens gevoelt gij u in betrekking gesteld tot den tijdgenoot van den vrijheidsoorlog, tot het kind dier eeuw, waarin Nederland voor zijne nationaliteit en tegelijk voor zijn protestantisme vocht. Lees daarentegen dit epigram van den evangelieprediker Revius: »Op 't vergaan van 't Spaansche schip, genaamd *De Heilige Geest*," en in niet meer dan vijf en twintig regels daagt plotseling een geheel tijdvak der vaderlandsche geschiedenis en een van het hoofd tot de voeten geharnast voorgeslacht voor u op," enz. Met deze woorden teekent een Nederlandsch Criticus [1]) in eenige trekken den dichter Revius, en volko-

[1]) C. Busken Huet, *Litterarische Fantasien en Kritieken*, Haarlem. I. bl. 49 v.

men juist voegt hij hieraan toe: »Wat wij tegen hem mogen inbrengen, Revius toont zich, en daarmede is alles gezegd, een dichterlijken geest. Er tintelt iets in zijne aderen, kookt iets in zijne borst, vonkelt iets in zijn ondeugend oog. Op den bodem zijner spotternijen ligt en brandt een groot gevoel." De lofspraak met deze weinige woorden onzen dichter gegeven, is misschien wel de hoogste, die hij kon verlangen. Had hij haar zelf kunnen vernemen, geene meerdere had hij gewenscht dan deze, in alle opzichten zijnen tijd zóo te vertegenwoordigen, dat men in hem zijn geslacht zag leven en zich bewegen. Hij, »een dichter uit de gouden eeuw onzer Letteren, was zijne plaats in die eeuw ten volle waardig" [1]), en »als een der zangerigste en geestigste Nederlandsche dichters (geheel ten onrechte vergeten door het meerendeel zijner hedendaagsche landgenooten) heeft hij ons eenen schat van keurige dichten nagelaten" [2]). Om strijd prijzen hem zijne beoordeelaars [3]) uit vroeger en later tijd, gezwegen nog van den lof hem reeds bij de uitgave van zijn werk toegezwaaid.

Met al de eerbewijzen, waarmede zijn arbeid als dichter ten allen tijde is geprezen, kunnen wij volkomen instemmen. De geboren dichter spreekt tot ons. Wilden wij hem echter nevens een gelijkgezinden tijdgenoot plaatsen en door onderlinge vergelijking zijn eigenaardig talent bijzonder doen uitkomen, het zoude ons niet gelukken. Immers, tevergeefs zoeken wij in dien tijd zijn wederga. Hij staat als scherp-geteekend Contra-Remonstrantsch dichter alleen. Zijn op dit gebied beroemde tijdgenooten stonden op ander standpunt, met name de mannen die den Muiderkring vormden, uitgezonderd alleen Constantijn Huygens, die evenwel veel minder bepaald als Contra-Remonstrant optrad. Pieter Cornelisz. Hooft nam tegenover het Christendom eene onverschillige houding aan. Vondel was een der felste en tevens invloedrijkste bestrijders van de Gereformeerde kerk en een aanhanger van de Arminiaansche beginselen. Diederik Rafaelsz. Kamphuyzen werd om deze reden van zijn ambt ontzet. Zoowel tegenover de Nationaal-Paganistische School, die aan de Mythologie [4]) van het classieke Heidendom eene plaats »naast, zoo niet boven den Bijbel" gaf, in Caspar Barlaeus geheel vertegenwoordigd, als tegen-

---

[1]) Aldus: J. van Vloten, *Het leven en de uitgelezen Zangen en Dichten van Jacobus Revius*. bl. 6.

[2]) t. a. p. bl. 5, 6.

[3]) Zoo ook: B. Huydecoper, *Proeve van Taal en Dichtkunde*, Amsterdam 1730. bl. 441. N. G. van Kampen, *Bekn. Geschied. der Lett. en Wetensch. in de Nederlanden*. 's Gravenhage MDCCCXXI bl. 204. M. Siegenbeek. *Bekn. Geschied. der Nederl. Letterkunde*. Haarlem 1826. bl. 134. J. van Vloten, *Bekn. Geschied. der Nederl. Letteren* [2]. Tiel 1871. bl. 275, 276.

[4]) Slechts eene enkele maal vertoont zich een spoor daarvan in Revius' gedichten.

over het heerschend realisme [1]), onderscheidden zich Revius' gedichten door hunne Bijbelsche vroomheid. Ook op dit gebied was hij gelijk in alles »een voortreffelijk orgaan van onze kerk" [2]). Toch, zijne verzen waren hem geen hoofd-, maar bijzaak, hij dichtte ze in de uren van ontspanning en niet anders wilde hij ze dan ook beschouwd hebben [3]). De door hem behandelde onderwerpen zijn van zeer verschillenden aard [4]). Eene groote plaats daaronder zien wij ingenomen door de belangrijke feiten die op het oorlogsgebied te land of ter zee plaats grepen, in het bijzonder zoo daarmede de roem van de Prinsen van Oranje, die hij als een getrouw onderdaan diende en aanhing, wederom was gestegen. »Gode alleen de eere," dat was zijne belijdenis, die hij ook op dit gebied niet verloochende, en Psalm 146 : 2, door hem op het titelblad van de eerste uitgave zijner gedichten als opschrift geplaatst [5]), was eene juiste uitdrukking van het doel waaraan hij zijne dichtergaven wilde dienstbaar maken. In al zijne »historische" zangen [6]) blijkt hoe geheel en al hij in de lotgevallen van zijn vaderland deelde en hoe dankbaar hij elke behaalde overwinning begroette. Van dien aard is het eerste zijn »Jaerdicht op de verlossinge der Stadt Deventer

---

[1]) Vgl. G. J. Vos Azn, *Geschiedenis der Vaderlandsche kerk.* Tweede druk, Dordrecht 1888. bl. 182.

[2]) t. a. p. bl. 183.

[3]) Zie de voorrede voor den tweeden druk van zijne *Over-Ysselsche Sangen en Dichten.*

[4]) Zijn *Over-Ysselsche Sangen en Dichten* zagen het eerst in 1630 het licht, (waarschijnlijk) zonder voorrede, met een lofdicht op den schrijver door H. ab Heydendal, en eene opdracht aan Daniel Heinsius: Zie ook *Dav. Ill.* p. 688. K. J. R. van Harderwyk in zijn »Jacobus Revius", opgenomen in den »*Overijsselsche Almanak,*" 1854. Jaargang XIX, Deventer 1854, zegt t. a. p. bl. 97 vv.: »van den eersten druk van Revius' gedichten kwam een fraai exemplaar voor op de verkooping bij Fr. Muller, Amst. Mei 1851, bl. 110 N°. 6069 van den Catalogus, met zes bijgevoegde bladen, waarop gelegenheidsverzen van 1631–1637, en voorzien van eene menigte gedichten, bijvoegsels, omplaatsingen enz. waarschijnlijk van de hand van Revius, bevestigd door een' bijliggenden brief van J. Hoogvliet, d.d. Mey 1792." Blijkbaar is dit het exemplaar van Revius zelf. Het is thans in het bezit van de Athenaeum Bibliotheek te Deventer, waaruit het mij welwillend ter onderzoek is afgestaan. De tweede »vermeerderde" druk verscheen reeds in 1634. Vele der inmiddels afzonderlijk door hem uitgegeven gelegenheidsverzen nam Revius hierin op. Toch ook daarna zagen nog enkele gedichten van zijne hand het licht. Voor een en ander verwijzen wij naar Bijlage A. bl. v, vi onder VIII, X–XV. Van Vloten heeft *Het Leven en de uitgelezen Zangen van Jacobus Revius* heruitgegeven en besproken. Te betreuren is het dat hij den tekst van Revius zoo onnauwkeurig, soms met verandering van geheele woorden, weergeeft. Overigens is ons van eene latere gezamenlijke uitgave van deze *Sangen en Dichten* niets gebleken. In het *Nederlandsch Liedeboek,* II. Leyden en Amsterdam 1851, zijn op bl. 61, 81 en 122 enkele gedichten van Revius opgenomen.

[5]) Zie Bijlage A. bl. iv. onder VI.

[6]) Meerendeels eerst afzonderlijk in druk verschenen.

[redacted]

wt het gewelt der Spaenjaerden, Geschiet den laetsten Maij ouden stijls Anno 1591"[1]). Hij vervaardigde dit in 't zelfde jaar, dat tot zijne vreugde[2]) het Twaalf-jarig Bestand een einde nam. Schilderachtig teekent hij Deventer's beleg:

De glinsterende Son begost zijn swoege paerden
Te mennen na het wad, oock dee met sneller vaerden
De sonne van ons lant Mauritius sijn heyr
Wat sacken na benee'n met allerley geweyr,
Cartouwen half en heel, bloc-wagenen, affuyten,
Schans-corven, cruyt en loot, veel ponten en veel schuyten,
Storm-bruggen, schuppen, spae'n, crood-wagens, tenten licht,
En wat tot een beleg moet wesen toe-gericht. enz.

Verheugd roept hij de stad Deventer,

een merckt van goede waren,
Met wallen niet alleen en torens wel beset
Maer met een Borgery die luistert nade wet,
Een wijse Overheyt, die niet soo seer versinnet
Te wesen van haer volck geduchtet als beminnet,

een hartelijk welkom toe:

Weest welcom duysentmael mijn lieve Vaderlandt.
Geluck, mijns moeders stat brant lustich vreuchden-vieren.

Reeds het volgend jaar wijdde hij eene nieuwe overwinning zijne hulde. Marquis Spinola had overhaast met zijn leger Bergen op Zoom moeten verlaten, 3 October 1622. Daarover uit hij zijne vreugde in een »Danck-liet, nagebootst op den Lof-sanck Mosis ende Miriams"[3]), waar hij zingt:

Den Heer wil ick prijsen,
En eere bewijsen:
Wiens dappere hant
Heeft Ruyter en wagen
Verdreven, verslagen
Gewentelt int sant.

Gods Sone wilt loven,
Gods Soon van hierboven
Heeft wonder gevracht.
Hy heeft door Orangien
Den hoochmoet van Spangien
Ter schanden gebracht.

---

[1]) *Ov. Sangen en Dichten*, 1634. bl. 250 vv.

[2]) Evenals Maurits had hij het sluiten van de »Trêves" met leede oogen aangezien, cf. zijn »Bestant." t. a. p. bl. 262.

[3]) t. a. p. bl. 266. vv.

Ook de blijde verlossing der Veluwe uit de handen van Graaf Hendrik van den Berg, die over de bevroren wateren zijn intocht deed, doch door den opkomenden dooi moest wegtrekken, ontlokte hem een lied [1]):

De vorst, de felle vorst, die Neerlant heeft benomen
In eenen oogenblick de meyren ende stromen,
Neptunus leyt van cou soo cleumerich en stijf
Dat wagenen gelaen hem rijden over 't lijf.
De Nymphen voelen tsaem haer aderen verstenen
En inden diepen gront bewortelen haer tenen.
De Isel, Maes, en Wael, en den gesloten Rijn
Nu moeten als een brug' voor den verderver sijn:
So vinnich als de cou haer leden dede smerten
So vinnich was den brant die porde hare herten
De Velu in het bloet te leggen en in d'as.
Maer God, bewijsende dat hy noch meester was,
Liet horen sijn trompet en dee den aftocht spelen:
Den Spaengiaert meende dat hem 't mes stont op der kelen,
Rees op verbaesdelijck en gaf hem op de vlucht.
Den sneeu die creech de loop, het ys de watersucht,
En toonde dat se sijn geluckich die hier bouwen
Op water noch op ys, maer God alleen betrouwen.

Spoedig zoude wederom de Veluwe geteisterd worden. Graaf Johan van Nassau toch was met een aantal Duitsche troepen daarin gevallen. Revius was toen juist in Holland, om een Hoogleeraar in de Philosophie voor de Deventersche School te verkrijgen [2]). Plotseling door het krijgsrumoer was hij vertrokken uit Leiden, waar hij ook daarover schijnt te zijn geweest [3]), en treurde nu te Deventer over de »Verwoestinge der Veluwe." De aldus getitelde treurzang [4]) heeft den 137sten Psalm ten grondslag,

---

[1]) t. a. p. bl. 268.

[2]) V. Vloten, *Zangen en Dichten van Revius*, bl. 13 v. schrijft hieromtrent ten onrechte dat Revius toenmaals »als herziener der Nieuwe Bijbelvertaling met zijn medeleden der Vertalings-Commissy te Leiden en aan 't nazien was." Immers Revius' arbeid hieromtrent te Leiden ving 9 Juli 1633 aan. Zie *Dav. Ill.* p. 679, waar gemeld wordt, dat 30 Juni 1629 besloten was: »Revium mitti in Hollandiam ad quaerendum qui Professionem Philosophicam in se susciperet." vgl. Hoofdstuk I, bl. 46.

[3]) Baudartius schrijft (bij Heringa. t. a. p. bl. 178) $\frac{22}{12}$ October 1629 uit Leiden aan Revius: »door den subyten Alarm in de Veelau sijn U. E. vertrocken sonder mij adieu te segghen" enz.

[4]) *Ov. Sangen en Dichten*, 1634. bl. 315. vv.

Aen d'Yssel-stroom, alwaer wy treurich saten
Om-heen beset met Duytschen en Croaten,
En menich Pool en menich Castellaen,
Daer leyden wy, de Velu siende aen
In lichte vlam tot aen den hemel branden,
De herder-pijp wt onse droeve handen.

Doe spraken sy die 't moorden en verjagen
Van out en jonck met droge ogen sagen:
Singt ons een liet ter eeren van den Prins,
Wy seyden, ah! hoe soude enichsins
In rechten ernst ons herte sich verblijden
Ter-wijl wy sien ons Vader-lant int lijden?

O Vader-lant! ô hooch bedruckte Kercke!
Vergeet ick u, so sette my de stercke
En grote God weer buyten sijn gedacht.
Mijn tong' aen mijn gehemelte versmacht
Soo ick na macht u smaetheyt niet belette,
Jae goet en bloet voor u niet op en sette.

Ook in de twee slotverzen hierna volgende, heeft hij op juiste wijze den grondtoon van den klaagpsalm weten weder te geven en naar de omstandigheden te vertolken. Het lijden van de Veluwe was echter van korten duur. De blijde verovering van Wezel noopte Graaf Johan zich over den IJsel terug te trekken. Toch belangrijker als wapenfeit was nog de verovering van 's Hertogenbosch. Vóor hij nog deze heldendaad bezong had hij de overwinning reeds afgesmeekt in een »Gebedt voor de belegeringe van 's Hertogen-bos, op de wijse: Te rogamus audi nos." Krachtig spreekt hij hierin zijn vast geloof uit aan de Almacht Gods. Terecht zegt Busken Huet [1]), eenige strophen hieruit meedeelend: »(zij) drukken de zielsvervoering uit eener geheele natie, die bij het kampen voor hare onafhankelijkheid, zich bewust is te strijden voor al hetgeen den mensch op aarde dierbaarst en heiligst is." Met het refrein »Wilt ons horen lieve Heer" besluit hij elk couplet. Zoo:

1. Ghy die in den Hemel woont
En van daer de vorsten croont
Die hier wagen goet en leven
Om den vyant te doen beven
Die vertredet uwe eer
Wilt ons horen lieve Heer.

---

[1]) t. a. p. bl. 51.

2. Gevet den Nassouschen helt
Die getogen is te velt
En, versien met cloecke mannen
Heeft zijn tenten wtgespannen
Voor den Bos al sijn begeer.
Wilt ons horen lieve Heer.

13. Jaget eenmael wt den Bos
Beyde wollef ende vos,
Schickt daer uwe trouwe knapen,
Weydet de verdoolde schapen
Met u goddelijcke leer,
Wilt ons horen lieve Heer.

En gelijk hij eindigt:

20. Ghy sijt die de crijgen vuert,
Ghy sijt die de machten stuert,
Ghy cont wonderlijck behouwen,
Op u jonste wy vertrouwen
Niet op ruyter ofte speer.
Wilt ons horen lieve Heer.

Toen nu Frederik Hendrik de stad had genomen, verscheen ook aanstonds zijn »Triumph-Liedt" [1]). Over den opzet van dit stuk laat hij zich vooraf uit: »Dit gesanck is soo wat na gebootst op de Oden van Pindarus; de namen van keer, Tegen-keer ende Toe-sanck syn verduytscht wt de Grieksche, Strophe, Antistrophe ende Epodos, genomen zijnde vant gebruyck harer tonelen, daer deserley Lof-dichten met seekere keeren, teghen-keeren, &c. plagen gesongen ende gespeelt worden." Terecht zegt van Vloten [2]) dat »wellicht juist door die opzettelijke nabootserij" dit lied minder gelukkig is uitgevallen. Toch, er komen goede verzen in voor, als in den eersten toezang

De winter had hem wech geschickt,
Den somer was schier wtgehickt.
Het was de mey, de coele mey,
Wanneer de beestgens in de wey,

---

1) *Ov. Sangen en Dichten*, 1634, bl. 304 vv., cf. ook: Bijlage A. bl. IV. onder V.
2) *Zangen en Dichten van Revius*, bl. 31.

Gaen grasen, en de nachtegael
Bequelet weer haer oude quael.
Hoe ruyckt het soete jonge cruyt!
Den hemel giet zijn schatten uyt.

als ook in den laatsten »Tegen-keer" waar hij den Prins toewenscht:

Altijt sy in u rechter-hant
Een sweert becranst met groene palmen,
En waer ghy treet de coren-halmen
Vergulden moeten 't gantsche lant.
Den hemel wille op u tong'
Het Manna en den honich gieten,
En in u hert een stage sprong'
Van Geest en van geloof doen vlieten,
De maen, 't sy dat se rijs' of dael
Geen beter Vorst als u bestraal.

Dit »Triumph-Liedt" werd van verschillende zijden gunstig ontvangen. Baudartius schreef hem daarover [1]): »Uwer Eerw. Triumph-liet hebbe ick wel ontfanghen, met vermaeckinghe gelesen, den genen die 't U. E. belieft heeft, mede-gedeylt. Hier bij gaen de brieven der Heeren Thisii, ende Heijnsii, tot danck-segghinghe van dit geschenck" enz. Blijkbaar had het dus goeden indruk gemaakt. Hetzelfde kan getuigd worden van de eerste uitgave der »Over-IJsselsche Sangen en Dichten", kort daarop verschenen, waarin de reeds besprokene gedichten mede eene plaats vonden. Aan verschillende personen met wien hij in meer of minder vriendschappelijke betrekking stond, had Revius een exemplaar met een begeleidend schrijven ten geschenke aangeboden. Behalve aan D. Heinsius, wien hij deze Zangen opdroeg, aan A. M. van Schuurman [2]), Godscalcus Aeltius [3]), J. Cats [4]), bovenal aan zijnen vriend W. Baudartius, destijds te Leiden met Bogerman aan de vertaling des Ouden Testaments arbeidende. Nog vóor zij het licht

---

[1]) Zie dezen brief d.d. $\frac{22}{12}$ Octob. 1629, bij Heringa, t. a. p. bl. 178, 179. A. Thysius in het — Hoofdstuk I, bl. 45 — besproken schrijven, zegt ervan: ἐπινίκιον... Illustrissimo Principi, seu odam Belgicam ad modos Pindaricos, quae mihi perplacuit aliisque quamplurimis, etiam Heynsio nostro... etc. cf. »Adversaria" N°. 7.

[2]) Blijkens eene zinsnede in zijnen brief aan D. Heinsius d.d. $\frac{19}{29}$ Maart 1632, te vinden »Adversaria" N°. 23.

[3]) De bijgaande brief is opgenomen »Adversaria" N°. 22, vgl. over hem Hoofdstuk I, bl. 69 v.

[4]) »Adversaria" N°. 21. Een zeer nederig gesteld, vleiend schrijven, waarin hij Cats om zijne vriendschap vraagt. Zie Bijlage E. bl. XLIX v.

zagen, had deze hem geschreven [1]): »Uwe poëmata Belgica te sien verlanght men seer, weet niet ofse voldruckt sijn." Nu kon hij hem daarover antwoorden [2]): »Ick ben by Sr. Cloucke geweest ende hebbe, achtervolgens U.E. beleeftheyt, een exemplaer van uwe Nederlantsche dichten gehaelt, ende hebbe een goet deel der seluer deurgelesen, die mij uijtermaeten wel geuallen, so om de stichtelicke materie, als om den soeten rijm. Sr. Cloucke, die mede van de conste is, prijtse (sic) oock seer, ende heeftse oock meest gelesen, so hij mij segt, eerse gebonden waren, sij smaeckten hem so wel, dat hij de selue eens geproeft hebbende, niet wachten en conde deselue voorts te doorblaeden, eer hij der eenige van liet binden." Blijkbaar had Baudart met genoemden persoon over den verkoop er van gesproken, immers hij vervolgt: »Ick hebbe met hem gesprocken ende ghevraeght of hijse soude willen tsamen voor suijver gelt aennemen, wel-verstaende die 25. die U.E. hem gesonden heeft? hij en wilt daer noch niet aen voor en aleer hij siet datse seer gesocht worden, dwelck hij meijnt dat metter tijd wel geschieden sal, dat sij bij vrome godsalighe lieden in kennisse comen:... anders, segt hij, soeckmen heden ten daeghe al meest lichtveerdighe Quacken, Comedien, Spelen van sinne, ende dier gelijcke Duijtsche poëmata, dieder, Godt betert, nu daghelicx al te vele aen den dach comen. Ick sal hem ouer eenen tijdt wederom aenspreken en vraeghen, hoetter hem mede gaet, ende U.E. sulcks laeten weten met gelegentheyt."

Na de bespreking van de eerste geschiedenis dezer uitgave willen wij thans zien hoe Revius ook nog verder door zijne zangen toonde in het wel en wee des Vaderlands een oprecht belang te stellen. Dezelfde Graaf Johan »die den Deventer herder en dichter die droeve klanken had doen uiten, zou hem in den tweeden Herfst daarna, dien van 't jaar 1631" [3]), tot een »geestig schertsend zegelied" [4]) verlokken. Den 12^{den} September 1631 werd zijne vloot in 't Slaak bij Tholen verslagen en was hij zelf over land naar 't leger der Spanjaarden gevlucht [5]). Revius zond hem ijlings een »Postilion" na »In aller haest wtghesonden, om te soecken den verlooren Graef Johan van Nassou, den 13 September 1631." Scherp ironisch veinst hij den overwonnene te zoeken, en houdt hem daarbij tevens al zijne gruweldaden voor, in deze landen misdreven:

---

[1]) Zie dit schrijven bij Heringa, t. a. p. bl. 180–182.

[2]) t. a. p.

[3]) V. Vloten, *Zangen en Dichten van Revius*, bl. 15.

[4]) Zie: *Ov. Sangen en Dichten*, bl. 323 vv. en Bijlage A. bl. V. onder VIII.

[5]) Zie hierover uitvoeriger: Van Vloten, *Zangen en Dichten van Revius*, die omtrent deze onderneming een onuitgegeven officieel verslag in zijne Bijlage, bl. 109-113, opneemt.

1. Ick moet rijden, ick moet jagen
Om na Grave Jan te vragen,
Die, of levendich of doot,
Wert ghemisset uyt zijn Vloot
Hoort doch, hoort, ghy goede luyden,
Cont ghy het my niet beduyden?
Hebdy niet vernomen van
Den verloren Graef Johan?

Overal zoekt hij hem:

2. Is hy niet ghesien te velde?
Of verhout hij 't op de Schelde?
Soeckt doch met een boots-mans-haeck
Of hy niet leyt in het Slaeck.
Loopt matrosen vijf of sesse
En bevraecht te Stavenesse:
Hebdy, enz.

en roept uit:

8. Is hij wech, 't is om te claghen!
Wie sal dan de boeren plagen?
Of den armen onderdaen
Dwinghen nade mis te gaen?
Is hij wegh, wat duysent schanden!
Wie sal dan de Velu branden?
Hebdy enz.

Ook de overwinning der Nederlandsche wapenen in Brazilië korten tijd te voren behaald was door hem bezongen in een »Biechte des Conincx van Spanjen Ter doot toe cranck zijnde over het verlies van Pernambuco." Evenals in de »Postilion"[1]) blijkt hierin in hoe groote mate hij de gave bezat op scherpe wijze te hekelen. Deze »Biechte" bestaat uit een zeker aantal coupletten, waarachter hij telkens een der woorden uit het Biechtformulier wist aan te brengen. Zijn afkeer van Rome en de »Paepschen" uit hij hierin tevens zeer sterk[2]). Op dezelfde wijze had hij ook reeds in den zomer van 1624 bij de vermeestering van de Allerheiligenbaai en van

[1]) Waarover Baudart hem schreef: »D. Sebelius heeft mij vercert een van uwe Rijmen op Graef Jan van Nassou gemaeckt, die trouwens wel aerdigh sijn, ende D. Bogermanno, ende anderen die ikse gecommuniceert hebbe, seer behaeghen, sij sijn trouwens prijsens weerdigh": zie den brief bij Heringa, t. a. p. bl. 185.

[2]) Daar het ter beoordeeling van de waarde van dit gedicht vereischt is dat men het in zijn geheel beschouwe, nemen wij het op als Bijlage F. bl. LIII.

St. Salvador eenige dergelijke zangen gegeven, evenals »Op het vergaen vant Spaensche Schip genaemt den Heyligen Geest"[1]), in welk laatste gedicht hij verontwaardigd uitroept:

Wast niet een raserny dat inde west-armade
Den onder-admirael die gout en silver laedde
Den name voeren dorst van God den Heyl'gen Geest?
Hoverdiger bestaen is, dunckt my noyt geweest.
. . . .
Dat yemant die het hoort met recht daeromme lacht,
En segt: de Heyl'ge Geest wel eer opt water sweefde
Doe God de werelt schiep en maeckte al wat leefde:
Maer onder t' water duyckt der Spanjaerts Heyl'ge Geest.
Soo isset dan voorwaer den rechten niet geweest[2]).

Ook Piet Heyn, de roemrijke overwinnaar, werd door hem geprezen, evenwel in navolging van Adr. Hofferus[3]): deze had hem een achtregelig vers in het Latijn toegedicht, hetwelk nu door Revius in het Grieksch, Fransch en Hollandsch werd nagezongen. Overigens gaf hij nog daarnevens een »Matroosjesclachte, op het overlijden van Pieter Pietersen Heyn Admirael van Hollant.": het is eene samenspraak:

(maer) dees voorleden dagen
Hoord' ick de droeve doot van Pieter Heyn beclagen
Van twee seer jonge maets, die met hem vande vaert
Gecomen, haer nu wat verquickten landewaert:
Sy songen beurt om beurt, soo soetgens dat haer clachte

---

[1]) *Ov. Sangen en Dichten*, bl. 269 vv. Gelijk wij zagen bespreekt Busken Huet, t. a. p. eensdeels met ingenomenheid dit gedicht. Daarbenevens veroordeelt hij het echter, waar hij er een »onchristelijk" »zich verblijden in het ongeluk van anderen," »een beschimpen van eens anders kerkgeloof" enz. in ziet. Eerder geeft zich dit lied als eene eenigszins scherpe uiting van aangeboren ironie, die evenwel uit heilige verontwaardiging is ontsproten.

[2]) Guil. Baudartius, *Memorien*, II. 16de boek bl. 59. kol. b., de geschiedenis van de Zilvervloot verhalend, neemt met de woorden: »Op het sincken van het Spaensche Schip genoemt den Heylighen Gheest heeft d'eerweerdigh hooch-gheleerde Heer Iacobus Revius deze aerdighe veersen ghemaeckt" dit gedicht geheel in zijn tekst op.

[3]) Zie diens: *Nederduytsche Poemata*. Amsterdam 1635, bl. 272: zoowel de tekst van Hofferus als de drievoudige overzetting van Revius is hier (evenals in *Ov. Sangen en dichten*, bl. 296–297) opgenomen, benevens een gedicht door J. Is. Pontanus den dichter en den vertaler toegezongen. Bovendien is de Hollandsche vertaling er van te vinden in: D. van Bleyswyck, Ev. zn. *Beschrijvinge der Stadt Delft*, Tot Delft by Arnold Bon. 1667 bl. 804. Pontanus zond daarbenevens Revius nog een kort lofdicht over dezen zijnen arbeid, cf. diens *Poemata*, p. 178, 190. Deze antwoordde hem later in zijne »Matroosjesclachte."

My de swaerhoofdicheyt een weynichsken versachte;
En wat ick daer van cost onthouden heb ik hier
Om u te laten sien gesettet op 't papier,
Op dat den naem van Heyn by u en alle vrome
In het vergetel-boeck doch nimmermeer en come [1]).

Eenigszins vreemd is het matrozen te hooren spreken:

Dry susters die den draet van onse leven spinnen
Die hebben uwen draet, o Heyn, gesneden af:
Nu comen drymael dry deuchdlievende godinnen
Om u, in spyt van haer, te redden wt het graf.

Van Jaspis laet een vat voor Pieter Heyn oprechten,
Het rijcke see-coral doet groeyen om sijn graf
Wiens twijgen sich door een gelijck een wijngaert vlechten
Daer peerlen inde plaets van druyven hangen af.

Het zoude ons te ver voeren op deze wijze ook de overige min of meer »historische" zangen van Revius te bespreken [2]). Reeds zagen wij nader enkele lofdichten op krijgshelden als Frederik Hendrik, Piet Heyn e. a. Dergelijke heeft hij nog verscheidene nagelaten, lofzangen: »voor den Prins ende Princesse" [3]), »Op des Prinsen ordre," »Op de geboorte van Prins Willem van Orangien" [4]), krijgszangen: »Opt veroveren van Oldenseel ende Grol" [5]), »Danck-liedt des Alderdoorluchtichsten Coninckx van Sweden voor de heerlicke overwinninge des Keyserschen Legers voor Leypsich" [6]), »Vreugden-Rey op den tocht des doorluchtichten Prince van Oranjen int lopende jaer 1632" [7]), gevolgd door eene »Tweede Vreuchden-Rey" [8]), treurdichten als: »Op de begraefnis van Prins Willem van Orangien" [9]), »Op het graf van Loyse de Colligny Princesse van Orangien" [10]):

---

1) *Ov. Sangen en Dichten*, bl. 297. vv.

2) Van denzelfden aard zijn nog zijn: »Op de victorie van den Admirael Schouten" t. a. p. bl. 267, »Op des Prinsen eerste leger" bl. 293, »Voor den Coninck van Bohemen" bl. 294, »Den Siecken Arent geslagen van Gods hant door den Coninck van Sweden" en »Den Ondanckbaren Arent, op de afgrijselijcke moort van de Keyserschen bedreven tot Maegdeborch" bl. 321. »Tsamen-sprekinge des alder Doorluchtichsten Konincx van Sweden, ende der Maegdenborchsche Nymphe, Wttet Hoogduyts vertaalt" bl. 330 vv. »Opweckinge aende Bataviers tot den tocht met sijn Coninckljjcke Majesteyt van Bohemen" bl. 334, enz.

3) *Ov. Sangen en Dichten*, bl. 292.

4) t. a. p. bl. 293.

5) t. a. p. bl. 294.

6) t. a. p. bl. 322, 323.

7) t. a. p. bl. 338 vv.

8) t. a. p. bl. 343 vv.

9) t. a. p. bl. 270.

10) t. a. p.

De deugde, die wel eer, verwinnende het lijden,
Loisa, u gemoet plach stadich te verblijden,
Behoorde op u graf te sitten nacht en dach
En over uwe doot te crijten wee en ach!
Maer laes! sy is niet meer. hoe souse u beschryen.
In u heeftse geleeft, met u isse verscheyen.

Voorts [1]) »Treur-Dichten op de doot des Hooch-welgeboren Heere Ernst Casimir"; ook hierin weet hij den toon te treffen, als hij weemoed uitroept [2]):

O Charon, die bevaert alleen de stille veeren.
En legdy nimmermeer aen ancker uwe schuyt?
Ist altijt af en aen? ist altijt in en wt?
En sleypty altijt mee diemen niet can ontbeeren?
Sochty gemeyne vracht, wat conde het ons deren?
Daer leeft soo menich eer-en-redeloos schavuyt,
Haelt die in uwen boot, set die in u cajuyt,
Maer en ontvoert ons niet de goe Nassousche Heeren.
Ghy hebt t'onrechter tijt Ernst Casimir gelae'n.
Wy kennent niet voor goet, wy connent niet verstaen.

Toch hij kan met deze beeldspraak niet besluiten en eindigt dus:

Wat seg' ick? ben ick in mijn hersenen geslagen?
't Is Charon noch sijn schip dat met hem hene-vaert,
Ten hemel geldt de reys, hy climt te Gode-waart,
En daer ick hem op sie het is Elias wagen.

De tot dusver besproken zangen verplaatsen ons op het gebied van den krijg of de staatkunde, wij leerden er den oprechten vaderlander uit ken-

---

[1]) Verschillende andere treurzangen zijn ons van zijne hand bewaard gebleven: Zoo achter de: *Abrahami Heidani Oratio Funebris in obitum Fred. Spanhemii.* Lugd. Bat CIƆIƆCXLIX. (»Florum sparsio ad Tumulum Friderici Spanhemii: Viro maximo, meique amantissimo moestus effudi: J. R."), de *Johannis Cocceji Oratio in Funere D. Jacobi Triglandii.* Lugd. Bat CIƆIƆCLIV. (»Προπεμπτικον D. Jac. Triglandii, Praeceptori nunquam non grata memoria venerando & Amico dum viveret conjunctissimo, M. P: J. R."), de *Anthonii Thysii Oratio Funebris in obitum D. Danielis Heinsii.* Lugd. Bat 1655 (»Viro incomparabili et amicorum maximo moerens posui: J. R").

[2]) *Ov. Sangen en Dichten*, bl. 336. Dit e. a. verzen komen eerst voor in de uitgave van 1634, die, wederom aan Heinsius opgedragen, met eenige dichtregelen van diens hand en van A. M. à Schurman, en evenals die van 1630 met een lofdicht van H ab Heydendal en een Anacreonticum van Revius zelf, in het licht verscheen.

nen, die meejubelt en meetreurt in vreugde en droefheid[1]). Toch al greep hij dankbaar deze stoffe aan, hij wist ook[2]):

Schoon is het gout, het schoonste der metalen,
Schoon 't alebast en 't luchtige crystal,
Schoon is het licht, wanneer de son gaet dalen,
Schoon 't elpenbeen en 't rosenroot coral,
Schoon is de mey met bloemen sonder tal,
Schoon is de Seeg' met haer becranste sweerden,
Maer, die de croon moet dragen boven al,
Schoon is de vree de schoonste opder eerden.

Ook in dien geest heeft hij lauweren behaald. Behalve het gebied der Heilige Schrift en der Gewijde Geschiedenis, waar meer dan ergens zijn dichterlijk talent eerbied afdwingt, stonden hem hier onderwerpen op dat van kunst en wetenschap, handel en zeevaart[3]) ten dienste. Veelal geeft hij hier korte gedichten, die vaak uitmunten door gezond oordeel en juiste beschrijving: zoo »Vryheyt"[4]).

Ik sie dat inde vry-genaemde Nederlanden
Die vry sijn metter daet seer weynich sijn voorhanden.
Den eenen is een slaef vanden gemeenen man
Den ander van het gelt, de derde vande kan,
En menich, die wel geern een vry-heer heten soude
Gesloten legt te hoof met ketenen van goude.
O Nederlant, t'en is den rechten vry-dom niet
Dat ghy ontlastet zijt vant Castellaens gebiet
En ondertusschen draecht het sware jock der sonden:
Dient God, so sy dy vry, al waerdy oock gebonden.

Wien treft niet de schoone schildering[5]):

Het orgel is een beelt vant leven hier beneden.
Veel pijpen staender in verdeylt in haer geleden,

---

[1]) Van dien aard vervaardigde hij ook in later tijd nog gedichten: In een brief aan Const Huygens (thans aanwezig in de Leidsche Univ. Bibliotheek) schrijft hij hem uit Leiden, 30 Mei 1647: »Ignosces mihi, spero, si T. A. mittere ausim hosce versus, male, et recte iudicabis, tornatos. Verum pictos in patriae parentem, et alacritas ad cultum solis, illius tam splendide exoriensis, etiam huius repentia ingenia ad aliquid audendum excitare potest. Tu si in hasce nostras ineptias obiter oculos conjicere dignatus fueris, rari id beneficii loco habebo."

[2]) *Over-Yss. Sangen en Dichten*, bl. 261.

[3]) Zie zijn »Zeevaart" t. a. p. bl. 262, 263.

[4]) t. a. p. bl. 201.

[5]) t. a. p. bl. 274, 275.

Een yeder heeft sijn plaets, een yder sijn geschrey:
Soo is den staet, en praet der menschen velerley.
Ghy hoort de lichtste pijp het alderhoochste blasen,
Oock die het minste weet wil 't aldermeeste rasen.
Nu siet eens het pedael, men trettet metten voet,
En geeft nochtans den dreun daert al op steunen moet:
Wat wort er menich hier met voeten oock getreden
Die deftich is in const en loffelijck van seden!
Het orgel hout hem stil, alst niet wort opgeweckt
Van die de pijpen stelt en de registers treckt:
Oock sou hem het gemeen voorseker wel bedaren
Wanneer der hier en daer geen pijpen-stellers waren.
Alst 't orgel accordeert dan ist een suyver werck,
Noch beter is de vree int lant en in de kerck.
Tot psalmen en gebee'n wort 't orgel recht gebruycket:
O salich welcker keel des Heeren roem ontluycket!
Maer ah! het orgel speelt onwetende sijn liet,
En menich singt en danckt en 't hart en voeltet niet.

Ook bruiloftsliederen zijn ons van hem bewaard gebleven, vervaardigd ter gelegenheid van het huwelijk van verwanten en vrienden. Met de »blijden" kon hij zich hier »verblijden", hoewel hij niet naliet hen er op te wijzen [1]), hetgeen hij ook zelf ruimschoots had ondervonden

't Is altijt niet mooy wee'r in desen lieven staet,
Een storm daer al te licht by vlagen onder gaet.

Hunne namen gaven hem menigmaal niet onaardige vindingen in de pen. Zoo zingt hij [2]) »Op de Bruyloft van Iohan Mosel ende Othilia Clockers":

»T'is *Mosel* bruydegom, *Othilia* de bruyt,
My dunct dat elcken naem wat wenschelijcx beduyt.
De *Mosel* brengt den wijn den Vader aller vreugden,
Den bruygom brengt een hert vol mannelijcke deugden
Waermede hy de bruyt sal wackeren t'gemoet
En maken dat het suyr haer keren sal in soet.
Othilia is een der ellef duysent maegden
Die eertijts (somen seyt) voor God het leven waegden,

---

[1]) t. a. p. bl. 363.
[2]) t. a. p. bl. 276.

So moetet (vrienden) sijn een aengename roos
Die *Mosel* voor de best wt ellef duysent coos.
God gunn' hem met sijn caer so blijdelijck te leven
Dat zy hem niet en sou voor eenen Coninck geven.
God geev' haer so gehou te wesen haren man
Dat hy een Keyserin niet nemen sou daeran.
So sal noch yder een *Othilia* u loven,
So gaet den *Moseler* den Oele-wijn te boven.

Ongetwijfeld kan dit lied [1]) in elk opzicht den toets der vergelijking met andere uit dien tijd doorstaan. Soortgelijk dichtte hij »Opt houwelijck vande E.E. Ian Cornelisz. van Wou ende Henrica Verwers" [2]), in den vorm van eene samenspraak tusschen twee boeren over het huwelijk van de dochter van hunnen »lantheer," door Revius afgeluisterd: hier en daar klinkt het misschien wat al te »werkelijk," verre staat het boven de rijmen, die een Poot e. a. in later tijd bij zulke gelegenheden leverden. Aan woordspelingen zijn deze verzen van Revius bijzonder rijk, somtijds als van zelf uit naam of omstandigheid gesproten, andermaal ook zeer gezocht. Eveneens bezong hij aldus de »Bruijloft vande E.E. Willem van Appeldoren ende Wyntgen Stedenmeyers" [3]) in eene samenspraak tusschen de drie »Charites" als »Ghelove, Hope, Liefde." Nog een en ander maal gebruikt hij woordspelingen of dwingt zijne gedachten in eigenaardigen vorm. Het sterkst sprekende voorbeeld [4]) daarvan is wel het »Pro bellariis Anagrammatopaegnion in florentem, captam, liberatam urbem Daventriam." In niet minder dan 50 twee-regelige coupletten in dichtvorm, inhoudende de meest verschillende gedachten, weet hij de negen letters DAVENTRIA telkens in andere woorden te pas te brengen. In zijnen tijd niets ongewoons, is het echter niet dan een voorbeeld van gezochtheid en vernuftspel. Zoo:

XI. IN RE TVA DA.

IN RE TVA DA, vende, perde, dissipa,
At vendere urbem grande censetur scelus.

XXIII. DA INTVEAR.

DA Pater INTVEAR purgatam caedibus urbem,
Sancitum & verae relligionis opus.

---

[1]) Evenals ook o. a. dat »Opt Houwelijck van Sr. Dierick Heyinck [Revius' neef] ende I. Clara Borgers." t. a. p. bl. 285, 286, en »Troudicht" enz. op de bruiloft van zijn ambtgenoot Jod. Ekelius, zie Bijlage A. bl. VI onder XIII.

[2]) t. a. p. bl. 281 vv.

[3]) t. a. p. bl. 277 vv.

[4]) t. a. p. bl. 365. Ook opgenomen: *Dav. Ill.* p. 784 sqq.

L. NATURA DEI.

Nota mihi est NATURA DEI. quid caetera jactas?
Una Daventriadum gloria, nosse Deum.

Als van éenen geest hiermede is ook te noemen zijn »Lijck-clachte op t' overlijden van M. H. Frederick van den Sande Momboor van Gelderlant, Raets-heere &c. Bestaende wt woorden van een syllabe" [1]). Toch, hij doet dit hier zoo kunstig, dat men het soms niet zoude bemerken:

Wat is den mensch, zijn loop, sijn hoop, sijn jacht?
Het is een bloem die voor een wijl men acht,
Die voor den dach luyckt op, breyt wt sijn schoot
En met den nacht valt af, wert naeckt en bloot.
Het is een wint die flox waeyt heen en weer,
Het is een droom die eens comt en niet meer,
Het is een spoel die door het web men schiet,
Het is een snuck en daer na is het niet.

Dat Revius door de betrekking waarin hij tot vele van zijne beroemde tijdgenooten stond, ook, in verschillende boekwerken verspreid, dichterlijke opdrachten heeft nagelaten, is niet te verwonderen. Eenige daarvan heeft hij in zijn »Ov. Sangen en Dichten" opgenomen, als »Op de Nederlantsche historien Wilhelmi Baudartii" [2]), »Opt Martelaerboeck Abr. Mellini" [3]), »Op de werken van M. H. Jacob Cats" [4]), enz. Bijzonder eigenaardig is dat »Aen M. H. Elias Herckmans, op sijn lof der See-vaert" [5]), uit »Monosyllabi" bestaande [6]). Ook nog anders dan in den vorm van eenen welkomstgroet bij het verschijnen van hunne werken, bezong hij mannen en vrouwen van naam op verschillend gebied als »de geestrijcke jonge dochter Juffr. Maria Schuyrmans" [7]) en Henricus Renerus, bij gelegenheid van

---

[1]) *Ov. Sangen en Dichten*, bl. 273, 274. Zoo ook zijne speling met de woorden »waer den borch" in zijn: »Aen M. H. Diderick van Waerdenborch Colonel, aenende- wtvoerer van de overwinninge der Stadt Olinda in Pernambuco." bl. 320.

[2]) t. a. p. bl. 288 vv. Zie ook Adr. Pars, *Index Batavicus*. bl. 266.

[3]) t. a. p. bl. 290.

[4]) t. a. p.: de grootste lof, dien Revius Cats kan geven en blijvend toewenschen is deze: »O Cats, ghy hebt getreft de Seeusche rondicheyt."

[5]) Opgenomen: Bijlage F. bl LVII v. Wat wij over zijne speling met het woord DAVENTRIA opmerkten, geldt evenzeer van deze opdracht.

[6]) Revius' »Epigrammata", een Grieksch en Latijnsch vers, vóóraan in het werk van J. Is. Pontanus, *Rerum Danicarum Historia*. Amstel. I. Ianssonius 1631, zijn niet in de *Ov. Sangen en Dichten* opgenomen.

[7]) *Ov. Sangen en Dichten*, bl.291.

[redacted]

zijne benoeming tot philos. prof. te Deventer [1]): dezen laatste in zijn »Laurus Rediva" achtereenvolgens in het Grieksch, Latijn, Fransch en Nederlandsch, tevens eene welgeslaagde proeve van zijne bekwaamheid en zijne kennis van die talen. Vele zijn ook de pijlen, die hij in kleine hekeldichten afschiet op de gebreken van zijnen tijd en op de gedragingen van verschillende personen. Reeds noemden wij zijn »Vryheyt." Tot deze reeks behooren mede zijn »Scheuringe" en »Secten" [2]): gevoelvol zegt hij hierin:

Secten:

Twee geesten onder ons den Salichmaker quellen,
De eene soude gaern in twijfel willen stellen
Dat hy is ware mensch: de ander drijft den spot
Daermede dat men seyt dat hy is eeuwich Godt.
Eylaes! hoe soude doch het lant niet qualijck varen
Daer Christus wort gecruyst tusschen twee moordenaren?

Zijnen afkeer van den Paus verbergt hij evenmin [3]):

Hoe mogen dus de luy de Almanacken vloecken
Als warent anders niet dan grove-leugen-boecken?
Ick houde t' geen daerin ons voren wert geleyt
Soo seker oft den paus van Romen had geseyt.

alsook waar hij hem [4]) tegenroept:

Hoedanich is u macht, o donderaer van Romen
Dat wy voor uwen ban en blixem souden schromen?
Sy dy een mensch alleen? of, segt eens, sy dy God
Dat onse vrije siel sou binden u gebot?
So ghy Godt selve sijt, wat hoeven wy te schricken
Wanneer na Godes wet wy onse leven schicken?
Maer sy dy slechts een mensch, so maeckt u niet te coen,
Want wy oock menschen sijn waer mee ghy hebt te doen,

---

[1]) t. a. p. bl. 327–30.

[2]) t. a. p. bl. 263 v. Zie ook puntdichten als: »Grafschrift van een Richter" en »Van een medecijn", t. a. p. bl. 275 v. »Spreuken der seven wijse" met »Antwoort", t. a. p. bl. 286. »Democritus" en »Hymen", t. a. p. bl. 287. »Opt bedriegelijck vasten van Eva Vliege", t. a. p. bl. 288, e. a.

[3]) t. a. p. bl. 287. Van denzelfden geest getuigen: »Op de canonizatie van Ignatius Loyola," zeer gezocht, en »Opt invallen van het huys The black Friers tot Londen." t. a. p. bl. 287 v. Zie Hoofdstuk III, bl. 237.

[4]) t. a. p. bl. 242.

of tegenover zijn scherp [1]) »Vier Pausen":

Leo, Clement, Urbaen en Pouwel
T'saem rechten op den woesten grouwel.
Pouwel. Clement, Leo, Urbaen
Hebben Gods kerck veel leets gedaen
Leo, Urbaen, Pouwel, Clement
Sijn van de waerheyt afgewent.
Urbaen, Clement, Pouwel en Leeu
Waren vier plagen van haar eeu.

de Reformatoren aldus prijst in zijn »Vier Leeraers":

Luther, Philips, Calvijn, en Beze
Leerden de waerheyt en Gods vrese.
Beze, Philips, Calvijn en Luther
Maekten den Paus tot een sant-ruyter.
Beze, Calvijn, Luther, Philipp'
Staen onbeweget als een clipp'.
Luther, Philips, Beze, Calvijn
Gods hooch-verlichte dienaers zijn.

Ieder die deze en bovengenoemde gedichten leest, zal niet kunnen nalaten ook in deze materie het eigenaardig talent en de aangeboren gave van Revius te erkennen, doch ook gedwongen zijn toe te stemmen, dat bij het »vonkelen in het ondeugend oog, op den bodem der spotternijen ligt en brandt een groot gevoel."

Tot dusver bespraken wij bijna uitsluitend die zijner zangen en dichten waarin hij niet bepaald gewijde stoffe behandelde, maar die zich meer op het gebied van de Vaderlandsche Geschiedenis zoowel als op dat van het dagelijksch leven bewogen. Toch, hetgeen wij thans nader beschouwen kan eene proeve leveren en ten bewijze strekken, hoe ergens, dan wel hier wij in Revius den geboren dichter begroeten, die met zijne rijke gaven aan het geloof en de waarheid waarin hij leefde vaak treffende uitdrukking wist te geven. Toonden verschillende zijner besproken zangen ons reeds hoe hij naar waarheid de dichter der Gereformeerde kerk uit het Dordtsche tijdvak bij uitnemendheid mag worden genoemd, denzelfden lof dwingt hij ons in verhoogde mate af door zijne gedichten, die meer bijzonder »stichtelijk van stof" waren. Aan geen bepaalde maat of stijl heeft hij zich ook hierbij gebonden. Eenerzijds »in krachtige, hoog ernstige en diepgevoelde verzen, maar ook — hoewel niet minder diep gevoeld noch

---

[1]) t. a. p. bl. 242.

ernstig — in den luchtigen trippeltrant van Hoofts zangerigste wijzen" [1]).

God zelf, Zijne Heerlijkheid, Zijne deugden, Zijne werken, Die te verheerlijken in zijn lied, zijn geloof drong hem ertoe, ook al wist hij [2]):

Soo gatet oock met my, o groote God en Heer,
Van doe mijn tong began te stamelen u eer,
Het eene denck ik na, het ander valt my inne,
U wijsheyt, u gericht, u waarheyt, uwe minne
Omringen my te saem in eenen oogenslach:
En, wil ick van het een of t' ander doen gewach,
U raet en u besluyt my so geheel verslinden
Dat ick daer in noch gront noch oever weet te vinden.

Daartoe behooren zijn: »Lof Gods" [3]) »Dry Personen" [4]), »God een Geest" e. a. als [5]): »Vader der lichten":

De sterren op haer self zijn aengenaem van luyster,
Maer als de mane schijnt soo sijn de sterren duyster.
De mane men seer hel siet aenden hemel staen,
Maar als de sonne rijst verdonckeret de maen.
Die sonne is een toorts die wonderlijcken stralet,
Maer 't menschelijck verstant voor hem den prijs behalet.
Het menschelijck vernuft sich wijt en sijt wtbreyt,
Noch is het duysternis voor Godes heerlijckheyt.
De sterren, maen en son, en geest, en al moet zwichten
Voor God, dat groote licht den Vader aller lichten.

Schoon bezingt hij Gods Schepping [6]):

God heeft de werelt door onsichtbare clavieren
Betrocken als een luyt met al sijn toebehoor
Den hemel is de bocht vol reyen door en door,
Het roosken, son en maen die om ons hene swieren.
Twee grove bassen die staech bulderen en tieren
Syn d'aerd' en d'oceaen: de quinte die het oor
Verheuget, is de locht: de reste die den choor
Volmaket, is t'geboomt en allerhande dieren.

---

[1]) V. Vloten, *Zangen en Dichten van Revius*, bl. 33.
[2]) *Ov. Sangen en Dichten*, bl. 9.
[3]) t. a. p. bl. 5.
[4]) t. a. p. bl. 6.
[5]) t a. p. bl. 7.
[6]) t. a. p. bl. 10.

Dees luyte sloech de Heer met sijn geleerde vingers,
De engels stemden in als treffelicke singers,
De bergen hoorden toe, de vloeden stonden stil:
Den mensch alleen en hoort noch sangeren noch snaren,
Behalven dien't de Heer belieft te openbaren
Na sijn bescheyden raet en Goddelijcken wil.

Vele zijner zangen zijn ook gewijd aan het leven, het werk, de wonderen van Jezus. Aan deze stof evenals aan verschillende tafereelen uit Israëls geschiedenis, bijbelsche liederen en lofzangen, is het grootste deel zijner »stichtelijke zangen" gewijd. Daartoe behooren allereerst zijn: »Val" [1]), »Adam en Eva", »Gods evenbeelt" [2]), »Ackerbouw", »Tweesprake tusschen God ende Mensche" [3]), »Loths wijf" [4]), »Job", »Esau". Geschiedverhalen heeft hij menigmaal, somtijds met vrije behandeling van den tekst, in dichtmaat gebracht, soms op zeer alledaagsche wijzen, in den trant van volksliedjes, of in navolging van Hooft e. a. Als zoodanig geven zich zijn »Roode Zee" [5]), »Simson Leeuwen-doder" [6]), »Saul", »David", Clachte Davids over de doot van Saul ende Jonathan" [7]), als:

1. »O Israel ghy schoon landouwe,
Wat brengdy drucx, wat geefdy rouwe!
Hoe leeckt het coninclijcke bloet
Van u gebercht' in overvloet!
Ah! wat is menich trotser helt
Gesneuvelt in u vlacke velt!

3. Berch Gilboa, in uwe dalen
En moet noch dou noch regen dalen
Dat op u ackers noyt en spruyt'
Een eetbaer graen of rieckend' cruyt
Welckmen tot danckbaerheyt end' eer
Mocht offeren des hemels Heer.

7. Israels dochters, sonder wachten
Slaet neer u hooft, heft op u clachten.
Weent over Saul uwen heer,
Hy ist, hy ist die u wel-eer

---

1) t. a. p. bl. 15.
2) t. a. p. bl. 13.
3) t. a. p. bl. 18.
4) t. a. p. bl. 61.
5) t. a. p. bl. 62.
6) t. a. p. bl. 70 vv.
7) t. a. p. bl. 76 vv.

Becleedde als vorstinnen stout
Met purp're sijd' en dierbaer gout.

Verschillende zangen des Ouden Testaments heeft hij in dichtmaat vertolkt. Zoo: »Den Lof-Sanck Mosis. Deuteronom. XXXII" [1]), »op de wijse van den 78 Psalm":

Ghy aerde swijcht, ghy Hemel neycht u ooren,
Mijn onderwijs in stilheyt wilt aenhooren,
Mijn reden dael ghelijck de cleyne droppen:
Op halmen jonck en bladeloose knoppen:
Als t'water grof comt storten met gheluyt
Opt vaste graen en wel-bedeghen cruyt.

Eveneens zijn: »Den 128. psalm Davids, gesongen op de bruyloft Henrici Revij [2]) ende Armgardae Passiae" [3]). Getrouw vertolkt mag ook heeten: »Het lof eener deuchtsamer Vrouwe, wt het 31. Capittel der Spreuken Salomonis, gesongen op de bruyloft Hugonis Galli, ende Gesulae Tackiae" [4]), overgebracht in korte coupletten van vier regels:

2. Wie is de man int aertsche dal
Die vonden heeft oft vinden sal
Een vrou van deuchden rijcke?
Een peerl is haer gelijcke.

3. Haer man sijn welvaert op haer bout,
Hem can ontbreken schat noch gout,
So lang als zy sal leven
Moet rijckdom hem aencleven.

Ja, het geheele »Hoge Liedt Salomons" [5]) heeft hij in dichtmaat gebracht, in den besproken bundel opgenomen. In acht zangen geeft hij de acht hoofdstukken weder, na vooraf voor elk eene korte toelichting geplaatst te hebben, waarin hij een overzicht van den inhoud geeft: »In dit Hoge liet spreken te samen, de Bruydegom dat is Christus: de Bruyt dat is de Gemeente. De Maechden dat sijn de Gelovige." In elk der acht is de dichtmaat eene andere, »Op de wijse: Hoe schoon lichtet de morghenstern, van den 128. Psalm, van den 38. Psalm, van den 5. Psalm, van den 101. Psalm, van de 10. Gheboden, van den Lof-sanck Marie en van

---

[1]) t. a. p. bl. 65–70.
[2]) Zijn broeder, koopman te Deventer. Zie Bijlage C. bl. XXXVI.
[3]) *Ov. Sangen en Dichten*, bl. 74.
[4]) t. a. p. bl. 79–83.
[5]) t. a. p. bl. 84–124.

den 45. Psalm." De vertolking staat over 't algemeen vrij tegenover den tekst. Wij laten enkele proeven volgen, zoo uit het »Eerste Ghesanck":

9. Al is de coninck verr' van my
Aen sijne tafel, daer hy bly
De plaetse my beschicket
Hy sent my wt sijns vaders huys
Dien narden-reuck, die in het cruys
Mijn moede siel verquicket.
Ick draech
Hem staech
In myn sinnen,
Ja van binnen
In myn herte.
Hy geneest al mijne smerte.

»Tweede Ghesanck":

10. Het nachtegaelken spelet
Der bosschen organist:
Het tortelduyfken quelet
Dat het zijn gaeyken mist.
Den vijgboom lang' verstorven
Draecht honich soete vrucht.
Den wijnstock schier verdorven
Geeft aengename lucht.

»Derde Ghesanck":

1. Hoe onsalich was de stonde
Doe de sonde
Hiel mijn siel geboeyet vast.
Als in weeld' ick sliep en sluymde
En versuymde
Mijn bevolen sorg en last!

»Achtste Ghesanck":

6. O Ghy die woont in mijn verheven hoven
Wilt mynen naem bij uwe vrienden loven.
Vercondicht vry mijn suyver hemelsch woort
T'vercregen volck dat nae u stemme hoort.
En ghy mijn Heer, mijn Bruygom hooch geseten
Comt haestelijck en wilt mij niet vergeten,
Als 't vlugge hert comt rennen door het cruyt.
Comt haest, en haelt u wtvercoren Bruyt.

Gelijk uit deze enkele voorbeelden gebleken is, verdient onder de vele pogingen in vroeger en later tijd aan de overzetting van dit Lied gewijd, die van Revius niet een der minst geslaagden te heeten.

Op dezelfde wijze gaf hij ook eene berijming van »De Claechliederen Ieremiae" [1]). Forscher toonen mag hij hier aanslaan, en uit zijn »Voorreden aende vervolgde Christenen," die hij er aan doet voorafgaan, zien wij, hoe het hem tevens was als de Klaagzang der kerk over den ondervonden druk. In negen »Clachten", elk met eigene berijming is het geheel vervat. Treffend weet hij vaak met den dichter mede te treuren en Jeruzalem's klachten te vertolken:

»Eerste Clachte".

1. Hoe sit de stat en claecht met droever sielen
Gants eensaem, die van borgers plach te krielen!
Sy die wel-eer was eenes conincx vrouwe
Heeft aengedaen den weduw'lijcken rouwe.
Sy die in staet en hoocheyt plach te pralen
Aen vremde nu moet schot en lot betalen.

»Derde Clachte".

2. Hoe heeft de Heer ten bodem neer geslecht
De vesten hooch van Jacob sijnen knecht,
Verslonden sijne woning?
Hy brengt het lant een soo gewissen slach
Dat voor zijn grim in Juda blijven mach
Noch coninckrijck noch coning.

»Vierde Clachte".

2. Jeruzalem, het sijn, wilt ghy het weten,
U sienders vals, u nietige Propheten:
Die hebben u veel ydelheyts gedroomt
Waer door ghy nu in dit verseeren coomt.
S'en hebben niet gestraft u bose daden,
Noch u by tijts tot betering geraden.
Ghy dwaeldet na haer heyloos onverstant,
Daerom ghy nu moet ruymen 't Vaderlant.

Behalve »Het gesanck der drie mannen inden viere. wt de Apocryphen, Op de wijse van den 118. Psalm" [2]), en de »Seven martelaers met haer moeder, wt de Machabeeen" [3]), die met de besproken »Claechliederen" op

[1]) t. a. p. bl. 124-146.
[2]) t. a. p bl. 147 vv.
[3]) t. a. p. bl. 150.

éene lijn kunnen worden gesteld, heeft Revius ons nog zijn »Haman" [1]) nagelaten. Gelijk hij het noemt, wil het een »Treurspel" wezen. In de bekende geschiedenis laat hij de verschillende »Personagien" Ahasueros, Esther, Haman, Mordechai, e. a. optreden, benevens een »Rey van Iodinnen in den rou." In vijf »bedrijven" verdeeld, zijn het meerendeels berijmde samenspraken, op verschillende zangmaat gesteld. De schoonste gedeelten zijn ongetwijfeld die waar de »Rey van Iodinnen" aan het woord is: Zoo waar deze klaagt over het vreeselijk lot dat Israël te wachten staat, als het bevel des konings zal worden uitgevoerd:

Waer ick my wende, waer ick gae,
Waer ick my legge, waer ick stae
Gedurich sweeft my voor de oogen
Dien dach, dien vreselijcken dach
Waer in den alderlesten slach
Gants Israel sal moeten dogen.

en in vertwijfeling uitroept:

Waer zijdy? Heer, waer is u cracht
Die ghy aen Pharo hebt gewracht
Doe ghy deedt wellen sijne wielen
Met al zijn hooch-vermeten heyr
Diep inden gront vant rode meyr?
Wildy u erfdeel nu vernielen?

zich beroepende op Gods verbond:

Wie zal verbreyden, Heer, u lof
Als Israel leyt in het stof?
Wie sal opdragen zijn gebeden
Wanneer door eenes menschen haet
Het heylich wtvercoren saet
Gants hopeloos sal zyn vertreden?

De bekende geschiedenis, in het boek Esther verhaald, wordt ons hier overigens levendig voor oogen gesteld. Het slot wordt gevormd door een lofzang ter eere van God, Die niet slechts Haman's voor Israel verderfelijk plan heeft verijdeld, maar ook verder het volk van den wissen ondergang gered, door den »Rey van Jodinnen" aangeheven:

Waeck ick? of sluym ick? ben ick by myn sinnen?
Sie ick de blijtschap van die God beminnen?

---

[1]) t. a. p. bl. 150–179.

Sijn wy verlosset van de wreede handen
Onser vyanden?

Neen, desen roem geen menschen toebehoret.
God isset die ons suchten heeft verhoret
En van sijn goetheyt de gewenschte stralen
Tot ons doen dalen.

Ook aan de Boeken des Nieuwen Testaments ontleende Revius de stoffe voor zijne Zangen, vaak op zeer populaire wijzen gedicht, allereerst de »Lof Jesu Christi" [1]):

Soo lang als ick op aerden leven sal
Mijn Coninck groot ick eere geven sal
Met woort, met daet, met juychen en gesanck.
Hy heeft my wt getogen van den val,
Geschreven in sijn wtvercoren tal,
Dies mijne siel hem spelet lof en danck.
Syn bitter lijden
Doet my verblijden,
Sijn hert is mijn
Het mijn is sijn.
Treuricheyt wijcke
Vrolijckheyt blijcke,
Want Jesus wil mijn heylant zijn.

Zoo eveneens zijn »Spruyte Davids" [2]), »Engelen-sanck" [3]), »Geboorte" [4]), (Op: »Ick sie u wel, al loopty snel"), »Harder-liet". De »Wijsen wtet Ooste" [5]) verdient bijzonder te worden genoemd, om vorm en inhoud beiden:

Ghy geesten die al-om gaet konst en wijsheyt soecken
Comt herwaerts, ghy en sult niet keeren ongetroost:
Waer vindy wetenschap in scholen of in boecken
Als die u wijsen aen de Wijsen wtet oost?

T'is wijsheyt sijn gesicht ten hemel op te heffen,
De sterren, son, en maen Gods grootheyt togen an,

---

[1]) t. a. p. bl. 183.
[2]) t. a. p. bl. 184.
[3]) t. a. p. bl. 185.
[4]) t. a. p. bl. 186.
[5]) t. a. p. bl. 189.

Maer om den rechten wech tot Christum recht te treffen,
Die sterre van sijn woort u sekerst leyden can.

O Jesu, die daer sijt de wijsheyt van den Vader,
Bestraelt ons met u licht door uwe goedicheyt,
Op dat wy wijsselijck ons leven allegader
Besteden na u wil tot onser salicheyt.

Verschillende tafereelen uit het leven van Jezus gaven hem lofzangen op de lippen. Overal spreekt de Gereformeerde belijder die »des Heilands heerlijkheid" bezingt. Behalve in zijn »Cananeische Vrouwe" [1]), »Sondaresse" [2]), komt dit vooral uit in zijne »Lijdenszangen". Vóor wij deze bespreken, worde nog vermeld het eigenaardige gedicht, eene proeve te meer van zijne gaven, waarin de »Gelijckenissen Christi" [3]) »gebedswyse" worden bezongen. Schier alle parabelen neemt hij daarin vereenigd op. Welke gelijkenis hij telkens weergeeft, is aanstonds te bemerken:

Hij opent zijn gebed:

»O Grote God, ô goede Heer
Ick val voor uwe voeten neer,
En roepe tot u nacht en dach,
Want sonder u ick niet vermach,
Verhoort en geeft my mijn begeert
Door die my t'bidden heeft geleert.

Uit vele goede noemen wij deze:

8. Bewaert my, dat u heylich woort
Niet sy van my vergeefs gehoort
Of val op eenen harden gront,
Of vande dorens sy doorwont.
Of vande vogels inde lucht
Belet te dragen goede vrucht.

9. Geeft dat in my t' geloove cleyn
Vermeerder' als een mostert-greyn.
Geeft dat ick vind' om worden rijck
De peirle van u coninckrijck.
Den schat die inden acker licht
De rechte soeckers toegericht.

---

[1]) t. a. p. bl. 198.
[2]) t. a. p. bl. 202.
[3]) t. a. p. bl. 204.

Noode weerhouden wij ons andere strophen over »den Samaritaan," »de Rijke Man en de Arme Lazarus," »de Ponden" e. a. weer te geven. Hij besluit zijne beden:

Verhoort, ô Vader, mijn geween,
Ick bidd' om broot, geeft mij geen steen,
Ick soeke, laet my vinden, och!
Ick cloppe, doet my open doch.
Laet my door u behouden t' velt
Die op den hemel doe gewelt.

Met name uit de zangen, waarin hij sommige tafereelen uit de »Lijdensgeschiedenis" vertolkt, blijkt hoe terecht hij de dichter der Gereformeerde kerk uit het tijdvak der Dordtsche Synode mag worden genoemd. Men leze slechts zijn: »Lijden Christi"[1]), »Paesch-lam"[2]), »Verraet"[3]), »Bloedige sweet"[4]), »Petri val" en »Petri tranen"[5]), »Siet den mensche" e. a. bovenal, waar hij den uitroep der Joden: »Sijn bloet sy over ons ende onse kinderen" aldus overbrengt:[6])

Het geen u vyant riep tot zijn verderf en schade
Dat roep ick tot u oock, ô heylant vol genade,
Maer tot mijn salicheyt, in vieriger aendacht;
U bloet zy over my en over mijn geslacht.
U bloet sy over my, myn sonden te versmoren,
En op mijn kinderen, om 't quaet haer aengeboren
Te wasschen, en haer siel te redden van gepijn.
Soo sal der Joden vloeck voor ons een segen zijn.

en naar de woorden »Hy droech onse smerten" treurt[7]):

T'en zijn de Joden niet, Heer Jesu, die u cruysten,
Noch die verradelijck u togen voort gericht,
Noch die versmadelijck u spogen int gesicht,
Noch die u knevelden, en stieten u vol puysten,
T'en syn de crijchs-luy niet die met haer felle vuysten
Den rietstock hebben of den hamer opgelicht,
Of het vervloecte hout op Golgotha gesticht,

[1]) t. a. p. bl. 208.
[2]) t. a. p. bl. 208 vv.
[3]) t. a. p. bl. 210.
[4]) t. a. p. bl. 211 vv.
[5]) t. a. p. bl. 213.
[6]) t. a. p. bl. 215.
[7]) t. a. p.

Of over uwen rock tsaem dobbelden en tuyschen:
Ick bent, ô Heer, ick bent die u dit heb gedaen,
Ick ben den swaren boom die u had overlaen,
Ick ben de taeye streng daermee ghy ginct gebonden,
De nagel, en de speer, de geessel die u sloech,
De bloet-bedropen croon die uwen schedel droech:
Want dit is al gescheyt, eylaes om mijne sonden [1]).

Van hetzelfde geloof getuigen zijne: »T'groene hout" [2]), »Doot Christi" [3]), »Hemel-vaert" [4]) e. a., terwijl bij de schoone schilderingen verdiend te worden genoemd: »Twee-sprake bij het graf" [5]) tusschen Christus en Maria, »Thomas gelovich" [6]), »Weder-opneminge Petri" [7]) naar aanleiding van Joh. 21, »Pinxteren" [8]); in dit laatste beschrijft hij hoe de Zending van den Trooster, als het testament, door Christus den zijnen nagelaten, op den Pinksterdag werd vervuld, toen Christus zond

wt de hoochd' met buyen ende vlagen
Sichtbaerlijck sijnen Geest, de Kercke tot een gift,
Die brack de segels los en opende de schrift:
Daer sachmen wonder dinck, de kinders afgesneden,
Het erfenis gedeylt aen Parthen ende Meden,
Aen Cappadociers, aent volck van Phrygia,
Van Pontus, van den Nijl, vant sandich Africa,
De Moor, den Abissyn, t'is al vervult met schatten,
Met schatten die voorwaer de werelt niet can vatten.
De kinders na de wet, al hebben sijt verbeurt,
En is niet hopeloos het erve afgekeurt,
Maer willens' wt genae mee werden aengenomen
En niet vergevelijck op haer geboorte romen,
Daer is genoech voor haer, voor ons, voor alle-man
Die slechs den rijcken God het toebetrouwen can.

---

[1]) Eigenaardig is het den indruk te bemerken, dien deze regelen op Van Vloten maakten: »Ziedaar een geloof, dat zich mag laten hooren, waaraan men nog weet wat men heeft" roept hij uit: *Zangen en Dichten van Revius*, bl. 34.

[2]) *Ov. Sangen en Dichten*, bl. 216.

[3]) t a. p. bl. 218.

[4]) t. a. p. bl. 226.

[5]) t. a. p. bl. 230 vv.

[6]) t. a. p. bl. 222.

[7]) t. a. p. bl. 225.

[8]) t. a. p. bl. 227.

Wiens goetheyt noch ter tijt voor niemant is gemindert
Wanneer het ongeloof hem daer niet van en hindert.

Ook de profetiën van Christus aangaande de »toekomende dingen" vertolkte hij in »Verrijsenisse"[1], »Oordeel"[2], »Eeuwich Vier"[3] enz., evenals de toestanden van het geestelijk leven, in »Aenvechtinge"[4], »Volherdinge"[5] e. a., alsook het leven en ambt der Apostelen in »Apostelen"[6], »Mattheus[7], zoo »Johannes Apostel"[8]:

Wie is den Arent die met onbeweechde ogen
Derf staren daer de Son sijn eerste stralen schiet?
Die varet door de locht en roert sijn wiecken niet
Wanneer hy wort tot aen den hemel opgetogen?
Het is Johannes.

Dat hij ook voor de »Practijk der Godzaligheid" een open oog had, dat waar hij eensdeels nadrukkelijk beleed[9]:

Soo weynich als men wijn wt netelen can drucken,
Soo weynich als den moor can bleycken zijne huyt,
Soo weynich als de losch sijn vlecken wisschen wt,
Soo weynich als men mach van dorens vijgen plucken,
. . . .
Soo weynich heeft den mensch het goede van hem selven.

hij daarnevens zijnen ambtgenooten toeroept: »Leeraers"[10]:

Wie metten monde saeyt de goddelijke reden
Maer lochent in het hert en met zijn boose seden
Doet even als het hoen dat sijne kuyckens biedt
Het coren met den beck en self en proeftet niet.
O leeraers die u volck ten goede wilt bewegen
Leert met de wercken oock, soo leerdy eerst ter degen.

[1] t. a. p. bl. 245.
[2] t. a. p. bl. 247.
[3] t. a p. bl. 249.
[4] t. a. p. bl. 240.
[5] t. a. p. bl. 245.
[6] t. a. p. bl. 195.
[7] t. a. p. bl. 196.
[8] t. a. p.
[9] t. a. p. bl. 21.
[10] t. a. p. bl. 33.

Een juisten blik heeft hij op de zonden en gebreken van zijnen tijd en van de zijnen. Harde waarheden durft hij uit te spreken en in niet zelden geestige puntdichten verschillende ondeugden te hekelen. Het geheel vat hij als te zamen in zijn »Gelove, Hope, Liefde" [1]):

Twaelf hooft-articulen de kerck sijn na-gelaten
En t' is maer een GELOOF waer door mense moeten vaten:
Ses beden heeft de Heer voor ons by een gebracht,
En 't is maer eene HOOP waer door mense verwacht:
Tien heylige geboon sijn ons van God betrouwet,
En 't is maer eene LIEFD' waer door mens' onderhouwet.

Slechts eene enkele proeve uit een schat van zulke puntdichten kunnen wij mededeelen:

»Cleyne sonden" [2]):

Stof-regen acht men niet: maer die der lang in treden
Die dringtse tot de huyt en op de naeckte leden:
De sonden diemen cleyn en licht te wesen acht
Die hebben menich om sijn salicheyt gebracht.

»Coningen" [3]):

Op aerden zijn geweest vier groote Conincrijken
Waer voor de andere de vlagge mosten strijcken:
Ick weet een vijfde noch dwelck hoger is ge-eert,
Dat is, wanneer de mensch hemselven wel regeert.

»Ouders" [4]):

De swaen haer kuyckens broedt opt droochste vande velden,
Maer selver in het drooch verkeertse wonder selden:
Veel ouders seggen, kint, och speent u vanden wijn,
Die met den neus int nat self al te garen sijn.

Verschillende zonden als »dronckenschap", »giericheyt" worden scherp ten toon gesteld, de »Cracht des gouts" geteekend [5]):

Indien eenmael het gout de sprake comt te crijgen
Soo mach wel alle const en reden voor hem swijgen,

---

[1]) t. a. p. bl. 232.
[2]) t. a. p. bl. 57.
[3]) t. a. p. bl. 32.
[4]) t. a. p. bl. 31.
[5]) t. a. p. bl. 40.

[redacted]

Want men bevint alree dat het de wetten breeckt
En doet al wat het wil, hoewel het niet en spreeckt.

in »Twee wegen" [1]) geteekend, hoe:

Het vael is tusschen wit en swart,
Het taey is tusschen weeck en hart
Het laeu een eigenschap is tusschen hitt' en coude;
Maer tusschen vloeck en salicheyt
En is geen by-wech diese scheydt:
Het een hy vlieden most die 't ander hebben soude.

Wij zouden de bijgebrachte voorbeelden van het verschil in materie, dichtmaat, wijze van behandeling, dat wij bij onzen dichter aantreffen, met vele kunnen vermeerderen, zooals de »vloeyende éénrijmen" [2]), waarin hij zijn eigen ambt beschrijft [3]), evenals dat van ouderling en diaken,

Suldy wesen predicant,
Wacht u beurt van hoger hant, enz.,

zijn »Morgen-gebet" [4]), »Avont-gebet" e. a. dergelijke zangen, doch moeten ons tot de genoemde bepalen. Het is ons reeds telkens gebleken, dat de schets, waarmede wij Revius in den aanvang van dit hoofdstuk als dichter naast en deels ook tegenover vele zijner tijdgenooten stelden, op de feiten steunt en daardoor wordt uitgewerkt. De titel en het later gebruik van den bundel mogen zijne »Over-IJsselsche Sangen en Dichten" met andere provinciale liederboeken [5]) als de »Friesche Lusthof" van Jan Jansz. Starter [6]) e. a. op éene lijn plaatsen, of ook met de tallooze, door wonderlijke titels uitmuntende, stedelijke zangbundels als de Antwerpensche »Lusthof der Jonckheydt" [7]), de Amsterdamsche »Basuyn" [8]) enz. in éen adem noemen, Revius staat in de eerste helft der zeventiende eeuw als beslist Gereformeerd bepaald Contra-Remonstrantsch geteekend dichter op zichzelf. In zijne historische zangen spreken tot ons de helden van den tachtigjarigen oorlog, in zijne lofzangen vernemen wij de belijdenis eener kerk,

---

[1]) t. a. p. bl. 59.
[2]) Aldus noemt Van Vloten, t. a. p. bl. 46 deze gedichten.
[3]) *Ov. Sangen en Dichten*, bl. 233 vv.
[4]) t. a. p. bl. 235 vv.
[5]) Zie G. D. J. Schotel, *Letter- en Oudheidkundige Avondstonden*, Dordrecht 1841. bl. 73, 110.
[6]) Amsterdam 1627.
[7]) Antwerpen 1654.
[8]) Amsterdam 1626.

die in het »Soli Deo Gloria" haar hoogste doel erkent. Het is dan ook niet alleen te verwonderen, maar tevens te betreuren, dat de besproken bundel, ondanks den plotselingen opgang bij zijne eerste verschijning, die eene vermeerderde uitgave zoo spoedig in het leven riep, en het gunstig oordeel daarover van verschillende zijden uitgebracht [1], zóozeer in vergetelheid is geraakt. Behalve in eene korte vermelding van titel en schrijver toch, zoekt men de »Over-Ysselsche Sangen en Dichten" veelal te vergeefs.

---

[1]) Ook Const. Huygens had zich gunstig er over uitgelaten en den wensch uitgesproken een exemplaar daarvan te verkrijgen. Revius zond hem er een toe, vergezeld van een zeer nederig gesteld schrijven: »....Quamquam autem sciam hoc esse in lucum ligna ferre, tamen cum mihi hoc exemplar superesset, ausus fui id ad A. T. mittere: cui hoc saltem inde voluptatis obtinget, ut tam perditarum nugarum collatione, splendorem et maiestatem suae poëseos recognoscat. Mihi vero si ineptus liber pararius fuerit ad conciliandam T. A. benevolentiam, praeclare mecum actum putabo, ac ne me omnino T. A. favore indignum praestem omnem operam dabo." Deze brief — gedateerd 7 Eid. febr. 1642 en uit Leiden verzonden — bevindt zich thans in de Bibliotheek van Ds. H. A. J. Lütge te Amsterdam.

[redacted]

2. ZIJNE VERBETERDE PSALMBERIJMING.

Waar wij Revius' dichterlijke werkzaamheid nader hebben beschouwd naar aanleiding van zijne »Over-Ysselsche Sangen en Dichten" en van de afzonderlijk verschenen verspreide gelegenheidsdichten, zou onze behandeling niet naar volledigheid streven, ware het niet dat ook een onderzoek naar zijne Psalm-Berijming werd ingesteld.

Waaraan de Dordtsche Synode in de jaren 1618/19 hare krachten ook moge hebben gewijd, zeker niet aan de toch zoo dringende taak der verbetering van het Psalmgezang. Aan de berijming van Petrus Dathenus, eene Fransche overzetting van die van Marot en Beza, had zij boven die van Philips van Marnix de voorkeur geschonken. Geen wonder voorwaar, zoo men de zaak van hare historische zijde bezag. Immers diezelfde »Psalmen van Datheen" waren ten nauwste verbonden met de geschiedenis van de geloofsworsteling der vaderen, zij hadden in de kerkers weerklonken en waren een te kostbaarder erfdeel. Had echter reeds Datheen zelf van zijn werk als van eene »ontijdige geboorte" [1]) gesproken, niet vreemd voorwaar kon het dan wezen dat van verschillende zijden pogingen ter verbetering werden gewaagd.

Twee richtingen kon men hierbij onderscheiden. Vooreerst die welke het verbeteren van Datheen's gebrekkige berijming hopelooze moeite achtte. Zij die hiertoe behoorden sloegen zelven de handen aan het werk, mannen als Mr. Anthonis de Hubert, in 1624, Remonstranten als, reeds vroeger, D. R. Kamphuyzen en in later tijd Jacob Westerbaen, in 1655, en Joachim Oudaan in 1680. Ook de Amsterdamsche predikant Henricus Geldorpius, en Johan de Brune, de Zeeuwsche raadpensionaris, toonden, beiden in 1644, de gangbare berijming niet meer voor herstel vatbaar te achten. Velen drukten hunne voetstappen, mannen van naam op kerkelijk, staatkundig, letterkundig gebied. Met recht mag worden gevraagd: »Zouden zoo velen in onze kerk zich zooveel moeite hebben getroost, indien zij niet de behoefte aan hervorming levendig hadden gevoeld?" [2]) Hiervan getuigt ook de arbeid diergenen die daarnevens optraden en zonder eene geheel nieuwe berijming noodig te achten, meenden dat het nog wel mogelijk was door het aanbrengen van verschillende verbeteringen Datheen's

[1]) Zie: Josua van Iperen, *Kerkel. Historie van het Psalm-Gezang*. I. Amsterdam 1777. bl. 139. Adr. Pars, *Index Batavicus*, bl. 238.

[2]) R. Bennink Janssonius, *Geschiedenis van het Kerkgezang bij de Hervormden in Nederland*. Tweede druk. Amsterdam 1863. bl. 145—149.

werk voor geheelen ondergang te behoeden. Tot hun getal nu mag allereerst Revius worden gerekend. Dit blijkt ons niet slechts uit zijne verbeterde berijming zelve, in het jaar 1640 verschenen, maar bovenal uit de belangrijke voorrede aan den »Christelijcke Leser ende Sanger" welke hij daaraan doet voorafgaan. Op het titelblad [1]) vermeldt hij hoe Datheen's werk door hem nu »in sin ende rijmen gebetert" is, en in de praefatie [2]) verklaart hij zich daaromtrent nader.

»Het eendrachtich gevoelen van alle verstandige," zoo vangt hij aan, »is dat de nieuwe oversettinge des Nederduytschen Bybels, met eene goede verbeteringe der Psalmen behoorde gevolgt te worden." Toch verschilde men »van het middel." Sommigen wilden: »de stemmen ofte wijsen van onse psalmen, om hare menichvuldicheyt, ende oock swaerheyt van sommige derselve, vermindert" zien [3]), meer op de manier van »het Engelsch Psalmboeck." Anderen daarentegen wenschten de invoering van Marnix, of ook een verbeterden Datheen. Revius was tegen het eerste »niet alleen omdat de wijsen van onse Psalmen uytnemende goet zijn, maer ooc ten aensien van onse over-eenstemminge met de gereformeerde kercken van Vranckrijc ende Duytslant, niet alleen in den Godsdienst, maer ooc inde maniere van singen" [4]). Voorzeker, »de nutticheyt der gemeene ende eenvoudige Christenen" wordt »hier tot een reden bygebracht," maar toch, in stede van »haer dese sang-stemmen tegen te maken, om dat sommige wat gemeener ende lichter, sommige wat ongewooner en swaerder vallen," wekke men hen veeleer »tot vlijtige oeffeninge" op. Wat voorts »het geleerde werc van wijlen M. H. van S. Aldegonde" betreft, het bezwaar daartegen is »dat het, sedert so vele jaren, geenen smaeck heeft connen vinden by den gemeenen man, meest, om sekere oude ende nu ter tijt ongewoone maniere van spreken," welke, »by den laetst-gehouden Nationalen synode inde oversettinge des Bybels afgekeurt, niet dan met groote onbequaemheyt in den sanc der psalmen soude werden ingelaten." Het »sachtste ende beste" middel scheen hem

---

[1]) Vgl. Bijlage A. bl. VI. onder XVI. — Het exemplaar van de eerste uitgave, 't welk zich thans in de Univ. Bibl. te Utrecht bevindt, is blijkens de inscriptie van Const. Huygens dat hetwelk Revius hem ten geschenke zond.

[2]) Terecht zegt Van Iperen, t. a. p. bl. 170, hiervan: »door welke men een groot licht over de Psalmhistorie van dien tijd verspreid vindt" enz.

[3]) Henricus Geldorpius zou in 1644 »aan hun verlangen voldoening zoeken te bezorgen." Bennink Janssonius, t. a. p. bl. 150.

[4]) Zie: Dr. J. G. R. Acquoy: »De Psalmwijzen der Nederlandsche Hervormde Kerk en hare Herziening," in *Archief voor Nederl. Kerkgeschiedenis*, IV. 1893. bl. 22. welke deze woorden van Revius mede aanhaalt als een bewijs, hoe ook de Nederlandsche Gereformeerden »op heele en halve noten" hebben gezongen, in nauwe aansluiting aan de gemeente te Genève en aan de Fransche Hugenoten.

toe: »de verbeteringe van Datheni Psalmen, als dewelcke den minsten aenstoot soude geven, ende also lichtelijcxt aengenomen worden." Blijkbaar had hij ook een oog voor de practische zijde der zaak. Eerst nadat hij had verwacht, dat »yemant, meer begaeft, het selve soude bij de hant nemen," had hij, toen dit niet geschiedde, tot de verbetering kunnen besluiten. »Int werc getreden zijnde" was het hem niet mede gevallen, immers hij zag wel in »dat door de herstellinge der lamme ende losse leden deses gedichtes, oock door het wechnemen van stop-woorden ende diergelijcke, de sake weynich" geholpen zou zijn. Gesteund door de nieuwe Bijbeloverzetting, moest hij mede letten »op de verbeteringe van den sin ende op een vaste, ende niettemin vloeyende 'tsamenstellinge," »op dat het werck niet alleen slechte luyden genoech doen, maer ooc voor de verstandige bestaen mochte." In vele opzichten was hij dus vrij tegenover Datheen opgetreden, ook al liet hij blijven »'t gene van Datheno redelijcker wijse getroffen was" en »het selve getal van sang-veersen 't welck int fransche ende in Datheni psalmboeck gebruyckt is, om alle haperinge voor te comen, indien 't geschieden mochte datse te-gelijcke gesongen wierden" [1]). Deze laatste maatregel was begrijpelijkerwijze vereischt, zoo zijne verbeterde uitgave ook met de oude berijming bij de godsdienstoefening zoude kunnen worden gebruikt.

Vóor de eigenlijke berijming plaatste Revius »een oversettinge van de fransche voorrede by Th. Bezam in rijm vervatet ende voor desen onder den name Datheni in Nederduytsch uytgegaen, na gelegenheyt beschaeft ende vercortet," en opgedragen »Aende Gemeynte onses Salichmakers Jesu Christi." Achter de Psalmen volgden mede »de andere Gesangen inde kercke gebruyckelijck, de Catechismus, kerckelijcke formulieren, en gebeden": hij heeft ze ook »overloopen, ende de maniere van spreken, insonderheyt de schriftuerplaetsen daer in aengetogen, op de nieuwe oversettinge soo vele doenlijck was, gepast."

Welk aandeel in deze uitgave Revius toekomt is ons aanvankelijk gebleken. Reeds waren enkele Psalmen [2]) door hem in dichtmaat gebracht, echter geheel verschillende van deze bewerking van Datheen. Welk eene vrijheid hij zich echter in de behandeling hiervan veroorloofde, blijke uit de vergelijking van den tekst van den 84sten Psalm, naar Dathenus [3]) en naar de verbeterde berijming van Revius. Deze luidt:

---

1) Andr. Andriessen, *Aanmerkingen op de Psalmberijmingen van Petrus Dathenus*, Middelburg 1764 bl. 182, geeft het op dezelfde wijze weder.

2) O a. Ps. 128. *Ov. Sangen en Dichten*, bl. 74.

3) Wij citeeren Dathenus naar de editie: »Tot Leyden, Gedruckt by Paulus Aertsz van Ravesteyn. Ano. CIↃ.IↃ.C.XXXIX."

Dathenus.

1.

Hoe lieflijck O Heer, end' hoe reyn
Zijn uwe wooningen niet kleyn?
Lustigh zijns' end' schoon boven maten:
Mijn hert verlanght met allen seer,
End' sucht na uwen Tempel, Heer,
Mijn ziel en lijf in desen state,
Zijn in den waren Godt verblijdt,
End' seer verheught tot deser tijdt.

2.

De Mussen end' Swaelwen t'same
Vinden eenen nest bequame,
Och Heere der Heyrscharen krachtigh,
O Godt, mijn Troost end' Helper mijn,
Waer is dat u Altaren zijn,
Daer ghy woont, o mijn Heer, almachtigh?
Wel hen die in uw huys eerbaer
Woonen, die loven u eenpaer.

3.

Saligh is hy 't allen stonden,
Wiens kracht, Heer, ghy zijt bevonden,
Die neerstigh bewaert uwe wegen:
Als sy door dit jammerdal gaen,
Sy zullen met vliet recht voortaen
Putten te graven zijn genegen,
Die werden gemaeckt water-rijck,
Door den regen alle gelijck.

Pause.

4.

Sy sullen gaen van deughd tot deughd,
Tot dats' in Sion al met vreughd
Komen, end' daer den Heer aenschouwen:
O Heer der Heyrkrachten seer schoon,
Uyt den hoogen Hemelschen Throon
Hoort mijn gebedt in dit benouwen:
Ghy Jacobs Godt my doch verhoort,
Verneemt mijn smeken na u woordt.

Revius.

1.

Hoe lief, hoe soet, en over-schoon
Syn de palleysen uwer woon'
O God, o Heere der heyrcrachten!
Mijn hert verlangt met allen seer
En sucht na u voorhoven, Heer,
Mijn siel en lijf in druck versmachten
Aenroepende met groot gecrijt
U die een Heer des levens zijt.

2.

De mussche wel een huysken maeckt,
De swalu aen een nestjen raeckt,
Daer sy haer jongskens sitt en broedet:
O God o groote Coninck mijn,
Mocht ick by u altaren zijn,
Om voor gevaer te zijn behoedet!
Wel hem die in u tempel woont,
En u met roem en eere croont!

3.

Geluckich boven alle maet'
Wiens cracht op u gegrondet staet,
In wiens gemoet syn rechte wegen!
Al gaense door het dorre dal
De Heer haer bronne wesen sal.
Ja oock den aengenamen regen
Met onverwachten overvloet
Haer lieffelijck ververschen moet.

Pause.

4.

Sy sullen gaen van cracht tot cracht,
Tot datse werden ingebracht
Tot Sion, voor Gods aengesichte.
God der heyrscharen, machtich Heer,
Tot mijn gebeden u doch keer,
En mijne treuricheyt verlichte.
Ghy Jacobs God' mijn beed' aenhoort,
En neycht u ooren tot mijn woort.

5.

Heer, tot wien wy in den nood vlien,
Wilt uwen Gesalfden aensien:
Want veel beter is slechts een ure
In u Huys, dan elders, dit's klaer,
Duysent zijn: Beter is oock daer
Een wachter te zijn aen de deure,
Dan 't is in den Palleysen soet
Der godtloosen met overvloedt.

6.

Want ons Godt is vriend'lijck end' goedt,
Een Son end' Schild tot ons behoedt,
Die ons geeft eer ende genade:
Die den Vromen in geenen noodt
Verlaten sal tot in de doodt,
Geen dingh ontbreeckt hem vroegh (noch spade:
Saligh is hy die op hem bouwt,
End' hem van herten gantsch vertrouwt.

5.

God, onse toeversicht en schilt,
Het aenschijn uws gesalfden wilt
Aenschouwen: want in u voorhoven
Ist heerlijcker te zijn een dach
Dan elders duysent, jae ick lach
Veel liever aen u deur verschoven
Als in der goddeloosen tent
Voor huysgenoot te zijn bekent.

7.

Want God is vriendelijck en soet,
Een son, en schilt die ons behoedt,
Hy geeft ons eer, hy geeft genade:
Hy sal den vromen van gemoet
Geensins onthouden 't rechte goet:
Noch storten in verderf en schade.
Wel hem die altijt op hem bout
En hem van herten-gront betrout.

Dat de berijming van Revius inderdaad ook eene verbetering zoude zijn, liet zich reeds van te voren vermoeden. Deze waarschijnlijkheid wordt mede door de gegevene proeve bevestigd [1]). Gelijk in den geciteerden Psalm gaat hij in de gansche uitgave te werk, nu eens meer, dan eens minder vrij tegenover den gegeven tekst. Het geheel vormt een van de vele pogingen in vroeger en later tijd aangewend, om het gebrekkige in de bestaande berijming te verbeteren door »uitmonstering van alle onduitsche en stopwoorden, en verouderde spreekmanieren, met herstellinge der dightmaten, hem zo veel behoudende als doenlijk was, en daer hy onherstelbaer was, op nieuw berymende" [2]).

Toen in den jare 1686 van de hand van den Amsterdamschen voorzanger Hendrik Ghysen — wiens wensch het was geweest het voortreffelijkste uit de verschillende berijmingen bijeen te garen in eene bloemlezing — de later zoo bekende »Hoonigraat der Psalmdichten" [3])

---

[1]) In den brief aan Const. Huygens, d.d. 20 Jan. 1645 (zie bl. 102, noot 3), schreef Revius hem, met toezending van een exemplaar, in antwoord op Huygens' gedichten »mitto ἀντίδωρον, psalmos dathenicos, pridem a me interpolatos. Plebeio charactere eos concinnatos videbis, unde acerrimum tuum judicium reformidant."

[2]) Andriessen, t. a. p. bl. 182.

[3]) De titel luidt: »*den Hoonig-Raat der Psalm-Dichten ofte Davids Psalmen met d' andere Lofsangen, Gestelt op Sangmaate en Afdeelingen, in de Nederlandsche Kerken*

verscheen, prijkte ook Revius' naam onder de mannen, uit wier arbeid hij hetgeen hem het kostelijkst voorkwam, had verzameld en bijeengegaard. Behalve een woordelijke herdruk van Revius' berijming in 1647 [1]) zag in 1651 eene »tweede druck gecorrigeert geheel op Musycknoten" [2]) het licht, terwijl de eerste twee uitgaven slechts »'t eerste vers van elken Psalm op zangnoten" bezaten.

Reeds lang blijkt Revius over eene verbeterde Psalmberijming ernstig te hebben nagedacht. Tijdens zijn vriend en ambtgenoot Sibelius te Leiden vertoefde, had hij hem reeds een en ander daarover geschreven, waarin hij de noodzakelijkheid van eene herziening met nadruk uitsprak, ook al ontveinsde hij zich niet de groote bezwaren daaraan verbonden, te meer daar de Synode van Dordrecht in 1618/19 die taak »noch aan de overzetters, noch aan de herzieners van de vertaling der Heilige Boeken, noch aan iemand anders opgedragen had" en dus het besluit daaromtrent van de Dordtsche Synode van 1578 geheel van kracht bleef [3]).

---

gebruikelyk, en vergaadert uit de seventien berijmde Psalm-boeken van P. Dathenus, Ph. de Marnix, A. de Hubert, D. Camphuisen, H. Geldorpius, J. Revius, C. Boey, Ch. van Heule, J. Westerbaan, H. Bruno, J. Clercquius, H. Celosse, D. van Disselburg, J. Six, S. van Huls, J. Oudaan en J. Roldanus. Door Hendrik Ghysen. 't Amsterdam bij Gerardus Borstius 1686." In de eerste uitgave (Maatsch. der Ned. Lett. Leiden) vermeldt Ghysen bij elk Psalmvers aan welken der 17 het ontleend is. De tweede uitgave, eveneens in 1686 verschenen, mist deze aanwijzingen. Vgl. verder Adr. Pars, *Index Batav.*, bl. 235, 236. Bennink Janssonius, t. a. p. bl. 152, 153.

[1]) Zie Bijlage A. bl. VI. onder XVI[b].

[2]) Zie Bijlage A. bl. VI. onder XVI[c]. Andriessen, t. a. p. bl. 182 schijnt dezen druk niet te hebben gekend.

[3]) Het genoemde schrijven is door Sibelius in zijne autobiographie aldus ingevlochten: (Zie *Curriculum Vitae*, II. p. 151 sq.)

Anno 1635 tertio die Januarii Jac. Rev. collega meus reverendus diuturnam divinae benedictionis continuationem mihi precatus praesertim ut a contagione quod hactenus clementer Dominus fecerat, me deinceps quoque praeservet, sanctis suis votis addebat illud: »Vehementer exoptarem ut de corrigendis nostris Psalmis rhythmicis etiam »cogitaretur. Nam profecto tam accurato operi tam neglecta lacuna dehonestamentum »erit. Et jam una fidelia omnes isti parietes possent dealbari, cum minima inquam »offensione ac eadem opera id jam posset fieri, quod postmodum non uni maxima »cum difficultate tentaretur. Fateor me quoque semper majorem accurationem atque »concinnitatem in rhythmis psalmicis desiderasse, Verum quum provincia illos emen»dandi nec interpretibus nec revisoribus interpretationis Sacrorum Bibliorum nec ulli »alio a Synodo Nationali postrema Dordracena mandata sit, non video qua ratione »mutari vel abrogari possit decretum Synodi Nationalis Reformatarum Ecclesiarum »Belgicarum habitae Dordraci anno 1578 mense Junio: *In cantu ecclesiastico reti»nebuntur Psalmi a Petro Datheno conversi per omnes Belgii ecclesias*, paragraphus 54, »confer Acta Syn[l]. celebratae Dordraci anno 1574 mense Junio paragr. 43. Diserte »quoque anno 1597 a Synodo Transisalana Hasseleti celebrata, paragr. 12, statutum »fuit: *non esse mutandos rhytmhos psalmicos a Petro Datheno conditos*. Nec ratio de-

De gehechtheid, aan het voortdurend gebruik verbonden, en de gewoonte, »eene tweede natuur," zouden bovendien blijken eene ernstige hinderpaal te zijn. Toch, zooals wij zagen, had hij eene poging beproefd. De Raad der stad Deventer, hoewel hem deze arbeid niet bijzonderlijk was opgedragen, had de aangeboden exemplaren daarvan dankbaar aanvaard, gelijk blijkt uit hare resolutie daaromtrent genomen [1]).

Dat hij ook het oordeel der kerk over dezen arbeid verzocht, liet zich verwachten, en na gehouden onderzoek bepaalde de Classis [2]) dat »Psalmos Datheni van Dno Jacobo Revio verbeetert ende van Deputatis classis gerevideert sijnde mogen gedruckt worden." Zij kwam echter op deze zaak nog terug en besloot [3]) in hare vergadering van 4 Mei 1641: »Also in Synodo Swollana 1637 art. 60 is goet gevonden die stopwoorden so veel mogelick uyt de Psalmen Datheni mochten uytgedaen [4]) en met de bequaemste nieuwe vervullet worden ende D. Revius hirtoe sijnen arbeit aengewendet heeft, wordt versocht dat het E. Synodus ende de broeders der correspondeerende synoden gelieven achtinge te geven en te bearbeiden dat se in de respectieve boecken mochten ingevoert worden." De Classis ontving de verbeterde berijming dus met bijzonder welgevallen, doch meenende dat het ter competentie lag der Provinciale Synode van Overijssel deze zaak nader ter hand te nemen, verzond zij met aanbeveling

---

»esse videtur Belgae rhythmis istis sibi a parentibus majoribus ludimagistris per »manus quasi traditis, assueti difficillime atque aegerrime novam rhythmicam Psal»morum interpretationem admissuri recepturi usurpaturi et memoriae mandaturi sunt. »A teneris consuescere multum est. Consuetudo alter natura. Verissime Hieronymus »in Evangelia praeloquens: *quis enim*, inquit, *doctus pariter vel indoctus cum in »manus volumen assumpserit et a saliva quam semel inbibit viderit discrepare »quod lectitat non statim erumpat in vocem.* Eleganter profecto proverbialique figura »dixit: *et a saliva quam semel imbibit*, id est ab illo gustu quo puer imbutus est. »Sumpta metaphora ab infantibus quibus praemansum cibum nutrices in os inserunt »non sine saliva. Cui cum assueverunt nihil iam ille sapit quod ab illius primae »salivae gustu diversum sit, proinde modis omnibus curandum ut optimis assuescamus. »Idem solet accidere plerisque nostrum ut quicquid dissidiat ab iis quae primis illis »annis imbibimus protinus displicent."

[1]) »Dom. Jacobo Revio is voor d' oversettinge vant' Psalmboeck in ander rijm ende voor 20 exemplaren voor den heeren des Rades ende den secretarien grootgunstelick vereeret vijftich golt guldens, door den Rentm^r. Hagedoorn (dien dese daer tho dienen sal voor Ordonnantie) uyt tho kieren." Raadresolutien van Deventer. 6 Juni 1640.

[2]) Acten der Classis van Deventer. 14 April 1640, art. 44.

[3]) t. a. p. 4 Mei 1641, art. 45.

[4]) Zeer juist zegt Hoornbeek met het oog op Revius' arbeid in deze: »ejus emendationi (Tikkun Rabbini dicerent) Psalterii Belgici, à Datheno compositi, quod ad dictionem, phrasim, elegantiam sermonis & metri Belgici, servata tamen, ut fieri licuit, an ut per longam consuetudinem debuit? Datheni Vulgata." l.l. p. 578.

haar dezen arbeid toe. De Synode evenwel, 29 Juni en volgende dagen van datzelfde jaar binnen Vollenhove vergaderd [1]), verklaarde hierin niet te kunnen treden. Immers, toen de vraag werd gesteld: »Alsoo in verscheyden naeburige Synoden van de Verbeteringe der Psalmen Datheni gehandelt is en ook Resolutie dies aengaende in Syn. Zwollana a°. 1637 art. 60 genomen, — Of niet dienstlyck en zy, dat de arbeyt by D. Jacobo Revio in deese gedaen van de E. Synode en correspondeerende Synoden in consideratie worde genomen om in Gods gemeijnte, indien het stichtlijk bevonden worde, te gebruijcken," werd »geresolveert dat men sal blijven by de Oversettinge der Psalmen in den Rhijm Petri Datheni, tot noch toe gebruyckt zijnde, aengesien dat het niet practicabel en is en eygenlyck ad Syn. Nat. behoort." De redenen, aangevoerd tegen een openbaar gebruik van Revius' werk, moeten ongetwijfeld worden gebillijkt.

---

[1]) Zie: Acten der Prov. Synod. van Overijssel. 29 Juni 1641, art. 43.

BESLUIT.

De taak, die wij ons bij den aanvang van deze studie hebben voorgesteld, eene schets te geven van het beeld van Jacobus Revius, gelijk de schriftelijke gedenkstukken ons van hem spreken, is geëindigd. Is het ons mogen gelukken hem naar waarheid in de lijst van zijnen tijd te plaatsen, dan heeft ook een ieder kunnen bemerken, hoe hij daar voor ons staat als en waardig vertegenwoordiger van een grootsch verleden, verdienstelijk Godgeleerde, onvermoeid Geschiedvorscher, bezield Dichter te gader. In elk opzicht past hij in zijnen tijd, en is hij een type daarvan tevens. Hoe groot was ook niet de invloed door hem op zijne omgeving uitgeoefend! Waar wij bij de beschrijving van zijn werk te Deventer hem teekenden als den predikant der gemeente aldaar, was het tevens als gaven wij een overzicht van hare geschiedenis in die jaren, onafscheidelijk als deze was verbonden aan die van haren invloedrijken leeraar. Hoe zeer was niet de stad van zijne geboorte hem dank verschuldigd waar hij zijn invloed haar ten goede ook daarbuiten deed gelden, en mede onder zijne leiding het Athenaeum, jaren lang Deventer's roem, binnen hare poorten werd opgericht. Hoe moet niet de juistheid der keuze worden geprezen, die een geleerde als Revius aan het hoofd van eene stichting als het Staten College te Leiden plaatste, een ambt met ijver door hem bekleed, waarin hij, vaak ten koste van veel strijd, zich steeds zulk een beslist aanhanger van de Belijdenis zijner kerk bleef betoonen. Hij heeft gearbeid als een man van beginsel, die streed voor de heerschappij van zijn geloof, voor de waarheid waarin hij leefde, en van geen wijken wilde weten waar het gold de erve der vaderen te verdedigen. Dit ondervonden de Remonstranten en niet minder Cartesius en de zijnen, tot hunne eigene schade. Hij zag in hen zijne verklaarde tegenstanders, zijne conscientie riep hem tegen hen te getuigen, en het is zijn lof geweest dat hij zich ook in deze zijner roeping getrouw betoonde. Dat eenzijdigheid daarvan een schier onvermijdelijk gevolg was, is niet te ontkennen, hoewel het verkeerd zoude zijn hem hierom, waar hij dit met bijkans al zijne tijdgenooten gemeen had, hard te vallen.

Waar Revius nu zoo geheel en al zijnen tijd vertegenwoordigt en wij hem als den tolk van de Gereformeerde Predikanten in ons Vaderland uit de eerste helft der zeventiende eeuw mochten begroeten, bleek echter tevens hoe zeer hij in verschillende opzichten boven velen zijner ambtgenooten uitmuntte. Zijne ontwikkeling was waarlijk algemeen te noemen, en de gaven die hem sierden, de talenten hem geschonken wist hij op bijzondere wijze aan te wenden. Voor hoevele zaken buiten den onmiddellijken kring van zijn ambt gelegen zocht hij tijd te vinden, toonde hij oog en hart te hebben; hoe zien wij in hem studie en praktijk verbonden.

Dat zijne groote bekwaamheden als Godgeleerde en Taalkundige beide, door zijne daartoe bevoegde en hem bevriende tijdgenooten, mannen als Daniel Heinsius, l'Empereur, Thysius, Hoornbeek, Trigland, Baudartius en zoovele anderen op prijs werden gesteld en om strijd geprezen, is ons gebleken, evenzeer als de loffelijke wijze waarop hij de vruchten van zijne onderzoekingen op historisch gebied zag ontvangen. Als de beslist Contra-Remonstrantsche Dichter uit het Dordtsche tijdvak moge hij velen in later tijd onbekend zijn gebleven, zijne zangen toonen hoe hij dien titel ten volle verdient.

Hoe zeer Revius ook in de kerkelijke wereld een man van gezag en invloed is geweest, juist waar hij zoo bij uitnemendheid der gemeente zijne gaven en krachten wenschte ter beschikking te stellen, bleek ons uit het aandeel door hem genomen in alles wat de kerk zijner dagen doorleefde. Als haar dienaar verdedigde hij hare Belijdenis tegen Arminius en de zijnen, bestreed hij hen die hare rechten tegenover die der Overheid wilden verminderen, verzette hij zich tegen het indringen van de Cartesiaansche Wijsbegeerte. Uit het beginsel zijner overtuiging bepleitte hij de christelijke vrijheid, ook waar hij hierin van hen met wien hij zich overigens geheel eensgezind gevoelde, verschillen moest.

Dit alles te zamen, zijne studiën op verschillend gebied, zoowel als zijn arbeid in de praktijk zijner bediening, hebben Jacobus Revius gevormd tot hetgeen hij is geweest, eene figuur van beteekenis in de geschiedenis onzer Gereformeerde Kerk in Nederland.

BIJLAGEN.

Bijlage A.

LIJST VAN DE WERKEN VAN JACOBUS REVIUS.

I. Schriftuurlijck Tegen-Bericht van de Leere der Gereformeerde Kercken aengaende de Goddelijke Predestinatie ende andere aen-clevende poincten. Tegen de dwalingen dergener die haer selven Remonstranten noemen, voorghestelt in 't boecxken van D. H. Herberts, ghenaemt Cort ende claer bewijs, etc. Met korte openinge der Schriftuur-plaetsen daerin aengetoghen, door IACOBUM REVIUM, Dienaer des Godtlijcken Woordts binnen Deventer. Apocalyp 3: 11. *Siet, ick kome haestelijck: Houdt dat ghy hebt, opdat niemandt uwe Croone en neme.* Tot Deventer, By Sebastiaen Wermbouts, Boeck-verkooper woonende op Poot in den vergulden Bybel. Anno 1617. (10—127 p). 4⁰.
Remonstr. Bibl. Amsterdam.

II. Antwoort op seker schrift *Assueri Matthisi* d' welck hy t' onrechte den Tijtel van zijn *Onschult* gegheven heeft. Ghestelt *Tot noodighe reddinghe vanden goeden name des Achtb. Raedts, Ghesworen Ghemeynte, ende gantscher Christelicker kercke van Deventer, mits naerder openinghe ende Iustificatie der procedure die in ende ontrent zijn dimissie ghehouden is.* Hier zijn byghevoeght Desselven *Assueri Matthisi* vertaelde *Theses* van de Godlijcke *Praedestinatie*, by hem voor desen verdedicht ende uytghegeven; waer uyt blijcken mach hoe verre hy teghenwoordelick van de eenmael aenghenomene ende bekende waerheyt zy afghedwaelt. Vignet met inscriptie: *Super Alas Aquilarum Portavi Te.* Tot Deventer, By Sebastiaen Wermbouts, Boeck-drucker ordinaris Slandts van Over-ysel. Anno 1618. (51 p). 4⁰. Bibl. Thysiana Leiden.

III. Ἐκκλησιων της Βελγικης ἐξομολογησις και κατηχησις. Hoc est: Ecclesiarum Belgicarum confessio, interprete IACOBO REVIO: et Catechesis quae in Ecclesiis et Scholis Belgicarum Provinciarum traditur, interprete

---

[1]) Waar de Universiteits-Bibliotheek te Leiden een exemplaar bezit, is dit bij voorkeur vermeld.

FR. SYLBURGIO. Lugd. Batavorum, ex officina Elzeviriana. 1623. (2—235 —1 p) 12⁰. Fürstl. Stolberg. Bibl. Wernigerode.

b. idem.

Belgicarum Ecclesiarum Doctrina et Ordo. Hoc est Confessio, Catechesis, Liturgia, Canones Ecclesiastici, Graece et latine: Interpretibus FRIDERICO SYLBURGIO Wetterano, et JACOBO REVIO Daventriensi. Vignet met inscriptie: *Renovabitur*. Hardervici, Excudebat Nicolaus à Wieringen. Veneunt apud Sebastiaen Wermbouts, Daventriae. Anno M.D.C.XXVII. (14—317 p). 8⁰. Koninkl. Bibl. 's Hage.

c. idem met titel der eerste uitgave.

Vignet met inscriptie: *Non solus*. Lugd. Batavorum, Ex officina Elzeviriana. 1635. (2—182 p). 12⁰. Doopsgez. Bibl. Amsterdam.

d. idem.

Amstelodami, apud Joannem Janssonium. 1638. (168 p). 12⁰.
Bibl. Nationale Paris.

e. idem.

Ultrajecti, Ex Officina Hermanni Ribbii. A. 1660. (2—182 p). 12⁰.
Bibl. Wallonne Leiden.

f. idem.

Amstelodami, Apud Joannem à Ravensteyn, Civitatis et Illustris Scholae Typographum CIↃIↃCLXI. (2—182 p). 12⁰ Univ. Bibl. Leiden.

IV. Epistres Françoises des Personnages Illustres & Doctes, A Monsr. Ioseph Iuste De La Scala. Mises en lumière par IAQVES DE REVES. Vignet met inscriptie: *Non odit tamen*. A Harderwyck, Chez la Vefue de Thomas Henry, pour Henry Laurens, libraire à Amsterdam. 1624. (14—527 p). 8⁰. Univ. Bibl. Leiden.

V. JACOBI REVI Triumph-Liedt op de blijde veroveringhe der tot noch toe onwinbare Stat van 's Hertogen-bos. Gestelt in handen des doorluchtichsten Prince van Orangien. A⁰. 1629, den 17 Sept. Psal. 118. 23. *Dat is van den Heere geschiet, ende het is een wonder voor onsen oogen*. Vignet met inscriptie: *Renovabitur*. Tot Deventer, By Sebastiaen Wermbouts, Boeck-drucker wonende op den Poot inden Vergulden Bybel. 1629. (12 p). 4⁰. Univ. Bibl. Gent.

Herdrukt in »*Over-IJsselsche Sangen en Dichten*" 1630. bll. 304—313.

VI. Over-IJsselsche Sangen en Dichten IACOBI REVII. Psalm: 146. vers: 2. Ick wil den Heere loven soo lange als ick leve, ende mijnen God lofsingen dewijle ick hier ben. Vignet met inscriptie: *Renovabitur*. Tot Deventer. By Sebastiaen Wermbouts, Boeckdrucker woonende op den Poot, inden Vergulden Bybel. Anno M.DC.XXX. (328—1 p). 4⁰.
Maatsch. der Ned. Lett. Leiden.

b. idem.

Den tweeden vermeerderden druck. Vignet met inscriptie: *Vivimus ex uno.* Tot Leyden, Voor Françoys de Heger, Boeckvercoper, woonende over de Academie. Anno MDCXXXIV. (2—370—1 p). 4⁰.

Maatsch. der Ned. Lett. Leiden.

VII. Laurentii Vallae Viri Clarissimi De Collatione Novi Testamenti Libri Duo. Ab interitu vindicavit, recensuit. ac notas addidit IACOBUS REVIUS. Vignet met inscriptie: *Renovabitur.* Amstelodami, Apud Henricum Laurentium Bibliopolam. Anno M.DC.XXX. (6—250 f). 8⁰.

Kön. Univ. Bibl. München.

b. idem.

Accesserunt huic editioni Praefatio D. Erasmi Roterodami, Index verborum ac rerum, & Notae IACOBI REVII duplo auctiores. Vignet met inscriptie: *Renovabitur.* Amstelodami, Apud Henricum Laurentium Bibliopolam. Anno M.DC.XXXVIII. (22—281—13 f). 8⁰.

Kön. Univ. Bibl. Bonn.

Herdrukt in: *CRITICI SACRI, sive Annotata Doctiss. virorum in Vetus ac Novum Testamentum etc. Editio Nova in novem Tomos distributa.* Amstel. et Ultraj. MDCXCVIII. Tom. VI, VII.

VIII. Postilion, In aller haest uyt-gesonden, om te soecken den verloren Graef Iohan van Nassou, den 13 September 1631. *Op de Wyse vanden verloren Palatijn.* »Omnium rerum vicissitudo est." IACOBUS REVIUS. *Plano.*

Athen. Bibl. Deventer.

Herdrukt in »*Over-IJsselsche Sangen en Dichten*", 1634. bll. 323—326.

IX. Historia Pontificum Romanorum, Contracta, Et compendio perducta usque ad annum aerae Christianae CIↃIↃCXXXII, à JACOBO REVIO. Vignet met inscriptie: *Vivitur ingenio.* Amstelodami, Apud Ioannem Ianssonium. Anno M.DCXXXII. (6—322—30 p). 8⁰.

Univ. Bibl. Leiden.

X. IACOBI REVII Vreugden-Rey op den ghesegenden tocht des doorluchtichsten Prince van Oranjen int lopende jaer CIↃIↃCXXXII, begonnen met het innemen van Venlo, Stralen, Ruremunde, neffens ander sterckten des Vyants, ende roemelijck besloten met het wonderbaer veroveren der geweldige stat Maestricht. Vignet met inscriptie: *Renovabitur.* Tot Deventer, By Sebastiaen Wermbouts, Boeckdrucker wonende op den Poot inden Vergulden Bibel. Anno 1632. (6 p). 4⁰.

Univ. Bibl. Gent.

Herdrukt in »*Over-IJsselsche Sangen en Dichten*". 1634. bll. 338—343.

XI. Eerste Victorie der Sweedsche Crychsmacht tegen de ondanckbare Saxen, Geslagen voor Demnits in Novemb. 1635. Op de verove-

[redacted]

ringe van 't Stercke Huys Den Bylant. Aen M. H. D. Jelis Nylant Borgem. van Deventer. JAC. REVIUS. *Plano*.

Athen. Bibl. Deventer.

XII. Blytschap op de Veroveringe vant Geweldich Fort van 's Gravenweert, te wege gebracht door Gods sonderlinge genade, wijs beleyt des doorl. H. Prince van Oranien, ende cloeck beleg' van S. G. Gr Willem van Nassou, den laetsten April. Anno 1636. JAC. REVIUS. *Plano*.

Athen. Bibl. Deventer.

XIII. Trou-dicht op de Bruyloft Des Eerweerdigen wel-geleerden Godsaligen D. Iodoci Ekelii, Getrou bedienaer des Godlijcken woorts tot Deventer ende der eerbare deuchrijcke jonge Dochter Hilleken van Deth Gehouden den 5 Febr. 1637. »Voto eventus respondeat". IAC. REVIUS. *Plano*. Athen. Bibl. Deventer.

XIV. Op de Heerlijcke veroveringe Der geweldige Stat Breda, Geschiet door Godes segen, Onder het kloeck beleyt des Doorluchtighsten Heere Prince van Orangien. Geschiet den 10 October 1637. JAC. REVIUS. *Plano*.

Athen. Bibl. Deventer.

XV. Vriendelijcke Replijcke op de Soete Retorsie, Aengaende het veroveren van Breda. JAC. REVIUS. *Plano*.

Athen. Bibl. Deventer.

XVI. De CL Psalmen Davids, Eerst in Nederlantschen dichte gebracht door Petrum Dathenum, Ende nu in sin ende rijmen gebetert door JACOBUM REVIUM. Mitsgaders den Christelijcken Catechismo, kerckelijcke formulieren, ende gebeden, insgelijcx verbetert na de nieuwe oversettinge des Bybels. Tot Deventer, By Nathanaël Cost, Boeck-drucker ordinaris der E. M. Heeren Staten van Overyssel. Anno 1640. (18—460—124 p. n. g.) 12°. Univ. Bibl. Utrecht.

b. idem.

Tot Amstelredam, By Hendrick Laurensz, Boeck-verkooper, woonende op de Cingel by Jan-Roonpoorts Tooren, in 't Schrijf-boeck. 1647. (18—460—124 p. n. g.) 12°. Univ. Bibl. Utrecht.

c. idem.

De tweede druck gecorrigeert, geheel op Musyck noten. Tot Deventer, Bij Nathanaël Cost Boeckverkooper op den Poot, inden vergulden Bijbel. Anno 1651. (22—550 n. g. — 81 p.) 12°.

In bezit van schrijver dezes.

XVII. JACOBI REVII, Oratio Inauguralis de Origine & usu gymnasiorum ac nominatim Collegii Theologici Lugdunensis apud Batavos. Habita ibidem Anno Nativ. Christi CIↃ.IↃC.XLII. VII. Eid. Jan. Cum regimen illius

Collegii de voluntate Illustriss. ac Praepotent. D. D. Ordinum Holl. ac Westfrisiae auspicaretur. Lugd. Bat. apud Franciscum Hegerum. Anno 1642. 4⁰.

Titel: zie *Dav. Ill.* p. 727. Pars, *Ind. Batav.* bl. 389.

XVIII. Historia Vitae, doctrinae, ac rerum gestarum Davidis Georgii Heresiarchae. Conscripta ab ipsius genero, Nicolao Blesdikio. Nunc primum prodit in lucem ex Musaeo IACOBI REVII. Vignet met inscriptie: *Renovabitur.* Daventriae, apud Nathanaelem Costium Bibliopolam. MDCXLII. (4—189 p). 8⁰. Univ. Bibl. Leiden.

XIX. Examen Dissertationis D. Nicolai Vedelii De Episcopatu Constantini Magni, seu de Potestate Magistratuum Reformatorum circa res Ecclesiasticas. Auctore IACOBO REVIO, S. S. Theolog. Doctore & Collegii Theol. Illustr. & Praepott. Ordd. Hollandiae & West-Frisiae Praefecto. Amstelodami, Apud Johannem Jansonium. Anno CIↃIↃCXLII. (10—280 p). 12⁰.
Univ. Bibl. Leiden.

XX. Suarez repurgatus, sive Syllabus Disputationum Metaphysicarum Francisci Suarez Societ. Jesu Theologi cum Notis IAC. REVII, S. S. Theol. D. quibus quae ab Auctore illo recte tradita sunt, ubi opus est, illustrantur aut defenduntur, quae vero in Philosophiam, ac praecipue Theologiam peccavit, indicantur ac refelluntur. Lugd. Bat. apud Franciscum Hegerum, Anno CIↃIↃCXLIV. (6—1128 p). 4⁰. Bibl. Nation. Paris.

b. idem.

Francisci Suarez Soc. Jesu Theologi Syllabus Disputationum Metaphysicarum: Cum Notis JACOBI REVII, S. S. Theol. Doct. Vignet met inscriptie: *Non Solus.* Lugduni Batavorum, Sumptibus Johannis & Danielis Elzevier, Academ. Typograph. CIↃIↃCLIV. (6—1128 p). 4⁰.
Kön. Univ. Bibl. Bonn.

XXI. IACOBI REVII S. S. Theol. Doct. Libertas Christiana circa usum Capillitii defensa; Qua sex ejusdem Disputationes de Coma ab exceptionibus viri cujusdam docti vindicantur. Accedunt eaedem Disputationes, & Approbatio Rev. Facultatis Theologicae Leydensis. Vignet met inscriptie: *Ardua Quae Pulchra.* Lugduni Batavorum, Ex officina Adriani Wyngaerden. CIↃIↃCXLVII. (6—256 p). 12⁰.
Kön. Univ. Bibl. Greifswald.

XXII. IACOBI REVII S. S. Theol. Doct. Appendix ad Tractatum de usu Capillitij, Qua Ad Postremum Viri Docti Disputationem respondetur. Vignet met inscriptie: *Ardua Quae Pulchra.* Lugd. Batavorum. Ex officina Adriani Wyngaerden. CIↃIↃCXLVII. (29 p). 12⁰.
Kön. Univ. Bibl. Greifswald.

XXIII. Methodi Cartesianae Consideratio Theologica, auctore IACOBO REVIO, S. S. Theol. Doct. & Collegii Theol. Praepott. Ordd. Hollandiae & West Frisiae Praefecto Lugd. Batavorum, Apud Hieronymum de Vogel. CIↃIↃCXLVIII. (4—136 p). 12⁰. Bibl. Bodleiana Oxford.

XXIV. Abstersio Macularum, quae ab Anonymo quodam, calumniosae praefationis in Notas Cartesianas Auctore, ipsi aspersae sunt. Per IACOBUM REVIUM. Lugd. Bat. apud haeredes Joannes Nicolai a Dorp. CIↃIↃCXLVIII.
Titel: zie *Dav. Illustr.* p. 728.

XXV. Joannes Pistorii Woerdenatis, Ob Euangelicae Veritatis assertionem apud Hollandos primo omnium exusti, Martyrium. Descriptum a Guilielmo Gnaphaeo Hagiensi, tunc temporis in eundem cum beato Martyre carcerem conjecto. Nunc autem e Manuscripto editum a JACOBO REVIO. Lugduni Batavorum, Excudebat Wilhelmus Christiani Boxius. CIↃIↃCXLIX. (14—168 p). 8⁰. Univ. Bibl. Leiden.

b. idem.

Vignet met inscriptie: *Nil Penna sed usus.* Lugduni Batavorum, Ex Officina Petri Leffen. 1650. (14—168 p). 8⁰.
Koninkl. Bibl. 's Hage.

Hiervan verscheen eene Nederlandsche vertaling, als: De eerste Hollandsche Martelaer, ofte Historie van het Lyden ende de Doodt aengedaen Jan de Backer, geboortigh van Woerden, Om de Belijdenisse van de Evangelische Waerheyt in 's Gravenhage verbrandt, in den Jare 1525. Eerst in 't Latijn beschreven door Guilielmum Gnapheum, met den selven Martelaer in eene gevangenisse gelegen hebbende. In 't Nederduyts vertaelt door Mr. Jacob Verwey. Tot Leyden, Gedruckt by Willem Christiaens vander Boxe. Anno 1652. (12—200 p). 8⁰.
Univ. Bibl. Amsterdam.

β. idem. Den tweeden Druck. Tot Leyden, Bij Johannes Meyer, Boekverkooper, in 't Jaer 1657. (12—200 p). 8⁰.
Maatsch. der Ned. Lett. Leiden.

γ. idem. Nieuwe uitgave. Te 's Gravenhage, Bij J. van Golverdinge. 1858. Gedrukt By H. P. de Swart en Zoon. (64 p). 8⁰.
Univ. Bibl. Gent.

XXVI. Uittreksels uit zeker geschrift, uitgegeven door Carel Everwijn, Bedienaar der Waalsche Gemeente in de stad Gouda (over de macht der overheid in het afzetten van predikanten) met het antwoord van IACOBUS REVIUS. Te Leiden by Cornelius à Banheyningen, in het jaar 1650.
Titel: zie *Dav. Illustr.* p. 728.

XXVII. Statera Philosophiae Cartesianae qua Principiorum ejus falsitas et dogmatum impuritas expenditur ac castigatur, Et ad virulentam Episto-

lam praefixam selectarum Disputationum Adriani Heereboortii volumini primo, respondetur. Auctore JACOBO REVIO, S.S. Theol. Doct. et collegii Theol. Ill. Ordd. Hollandiae ac Westfrisiae Praefecto. Lugduni Batavorum. Ex Officina Petri Leffen. [1650]. (2—326 p). 12⁰.

Univ. Bibl. Gent.

XXVIII. JACOBI REVII Daventriae Illustratae, sive Historiae Urbis Daventriensis Libri Sex. Perducti usque ad annum a nato Christo CIƆIƆCXLI. Quibus etiam non pauca quae ad universam Transisalaniam & regiones finitimas spectant, per occasionem edisseruntur. Vignet met inscriptie: *Ex morte immortalitas.* Lugduni Batavorum, Ex Officina Petri Leffen. A⁰. CIƆIƆLI. (18—788 p). 4⁰. Univ. Bibl. Leiden.

XXIX. Thekel, hoc est Levitas Defensionis Cartesianae, quam Johannes Claubergius Considerationi & Staterae Jacobi Revii opposuit. Ad libellam veritatis exacta et deprehensa, ab eodem IACOBO REVIO, SS. Theol. Doct. & Collegii Theol. Praepott. Ordd. Hollandiae & West-Frisiae praefecto. Brielae, Excudebat Michael Feermans. Anno CIƆIƆCLIII. (10—462—4 p). 12⁰. Kön. Univ. Bibl. Bonn.

XXX. Analectorum Theologicorum Disputationes CCCXXXI. Publice habitae In Collegio Theologico Per-Illustrium & Praepotentum D.D. Ordinum Hollandiae & West-Frisiae. Auctore ac Praeside IACOBO REVIO, S.S. Theol. Doct. ejusdem Collegii Praefecto. Vignet met inscriptie: *Iustis. Lux. Consita. Coelo. Psalm XCVII.* Lugduni Batavorum, Apud Haeredes Johannis Nicolai à Dorp. Anno CIƆIƆCLIII. (8—2648 p. n.g.) 4⁰.

Fürstl. Stolberg Bibl. Wernigerode.

XXXI. **Καρτησιομανια**, hoc est, furiosum nugamentum quod Tobias Andreae, sub titulo Assertionis Methodi Cartesianae, orbi literato obtrusit, succinte et solide confutatum, a JACOBO REVIO. Lugd. Bat. 1654.
Titel: zie Mr. G. Dumbar Jr. M. S. bl. 30.

XXXII. **Ψυχοθεομαχια**, hoc est Appendix Tobiae Andreae, qua I. Animae immortalitatem obscurat, II. Dei veracitatem negat, Armis e Scriptura et ratione petitis profligata a JACOBO REVIO. Lugd. Bat. 1654.
Titel: zie Mr G. Dumbar Jr. M. S. bl. 30.

XXXIII. **Καρτησιομανιας** pars altera, qua ad secundam partem rubiosae assertionis Tobiae Andreae respondetur, a JACOBO REVIO. Lugd. Bat. 1655.
Titel: zie Mr. G. Dumbar Jr. M. S. bl. 30.

XXXIV. Disputationes Theologicae Miscellaneae CLX. Publice habitae in Collegio Theologico Per-Illustrium & Praepotentum D. D. Ordinum Hollandiae & West-Frisiae. Auctore ac Praeside IACOBO REVIO, S. S. Theol.

Doct. ejusdem Collegii Praefecto. Lugduni Batavorum, Apud Haeredes Johannis Nicolai à Dorp. Anno CIϽIϽCLVII. (6—1284 p. n. g.) 4⁰.

F ü r s t l. S t o l b e r g. B i b l. W e r n i g e r o d e.

Analectorum Theologicorum Disputationes CCCXXXI. Publice habitae in Collegio Theologico Per-Illustrium & Praepott. D.D. Ordinum Hollandiae & West-Frisiae, Auctore ac Praeside IACOBO REVIO, S. S. Theol. Doct. ejusdem Collegii Praefecto. [1])

1646.

1. De S. S. Theologiae necessitate.	(*Johannes Kischius*).
2. De Habitu Theologiae. I.	(*Elisaeus Spiljardus*).
3. — II.	(*Philippus Geelkerckius*).
4. De Objecto S. S. Theologiae.	(*Henricus Schalckenius*).
5. De Certitudine Theologiae.	(*Joannes ab Appeldorn*).
6. De Principiis Theologiae.	(*Henricus à Broeckhuysen*).
7. De Libris Apocryphis.	(*Andreas Winckelius*).
8. De Libro Henoch.	(*Franciscus Burmannus*).
9. De Libris Sibyllinis.	(*Regnerus De Vries*).
10. De Integritate textus Hebraici.	(*Cornelius Keetmannus*).
11. De Integritate textus Graeci.	(*Laurentius Caüaeus*).
12. De Versione graeca veteris Testamenti.	(*Jacobus De David*).
13. De Versione vulgata latina.	(*Reinerus Mulhovius*).
14. De Sensu Sacrae Scripturae.	(*Antonius Danburgh*).
15. De Traditionibus.	(*Witzonius Hoytsma.*)
16. De Potestate, norma, & mediis interpretandi S. Scripturam.	(*Felix à Sambix*).

---

[1]) Kortheidshalve plaatsen wij niet bij elke disputatie wederom een geheel afschrift van het titelblad. Behalve in de vermelding van onderwerp, defendens, uur van defensie en datum heerscht hier geen verschil. Allen zijn in 4°. en beslaan 8 pp. welke niet genummerd zijn. Het titelblad der eerste disputatie luidt als volgt: »Analectorum Theologicorum Disputatio Prima De S. S. Theologiae Necessitate, quam Divino annuente Numine, sub praesidio Reverendi, Clarissimi, Doctissimique viri D. Jacobi Revii, S. S. Theol. Doctoris, & Collegii Theol. Per-Illustrium D.D. Ordinum Hollandiae & West-Frisiae Regentis dignissimi. Ventilandam proponit — elders: publice defendet — Johannes Kischius, Aquis-Granensis. Ad diem 26 Septembris, hora 8, loco solito. Vignet met inscriptie: *Sinceritate et bonitate.* Lugduni Batavorum, Apud Haeredes Johannis Nicolai à Dorp. CIϽIϽCXLVI.

1647.

17.	De Symbolis & confessionibus.		(*Arnoldus Lippius*).
18.	De Nominibus Dei.	I.	(*Adrianus Roonius*).
19.	—	II.	(*Iacobus Caroli Zouterius*).
20.	—	III.	(*Iacobus Caroli Zouterius*).
21.	De Cognitione Dei.	I.	(*Martinus Ioannis Lydius*).
22.	—	II.	(*Henricus à Broeckhuysen*).
23.	—	III.	(*Antonius Danburgh*).
24.	De Deo ut est Ens a Se.	I.	(*Adolphus Marck*).
25.	—	II.	(*Ioannes ab Appeldorn*).
26.	De Attributis Dei.	I.	(*Elisaeus Spiljardus*).
27.	—	II.	(*Christianus Edmeston*).
28.	De S.S. Trinitate.		(*Laurentius Caüaeus*).
29.	De Divina Praedestinatione, ad IX. cap. Epist. ad Rom.	I.	(*Andreas Winckelius*).
30.	—	II.	(*Witzonius Hoytsma*).
31.	—	III.	(*Cornelius Joannis Curtius*).
32.	De Creatione.	I.	(*Daniel Pels*).
33.	De mundi Aeternitate.	I.	(*Regnerus De Vries*).
34.	—	II.	(*Antonius Danburgh*).
35.	—	III.	(*Felix à Sambix*).
36.	De Causa Efficiente Creationis.		(*Henricus Schalckenius*).
37	De Angelis		(*Johannes Kischius*).
38.	De Nominibus Angelorum.		(*Nicolaus Bellardus*).
39.	De Essentia Angelorum.		(*Adolphus Marck*).
40.	De Cognitione Angelorum.		(*Arnoldus Lippius*).
41.	De Principio cognitionis Angelicae.		(*Antonius Danburgh*).
42.	De Voluntate & Potentia Angelorum.		(*Reinerus Mulhovius*).
43.	De Ordinibus Angelorum.		(*Ludolphus Zanderus*).
44.	De Creatione, lapsu & confirmatione Angelorum.		(*Henricus à Broeckhuysen*).
45.	De Apparitionibus Angelorum.		(*Guilielmus Alutarius*).
46.	An Angeli indiguerint gratuito Christi beneficio.		(*Christianus Edmeston*).
47.	De Terrae Stabilitate.	I.	(*Cornelius Keetmannus*).
48.	—	II.	(*Ioannes ab Appeldorn*).
49.	Quaestiones aliquot de Terra & Coelo continens.		(*Johannes Kischius*).
50.	De Aquis Superioribus & inferioribus.		(*Antonius Danburgh*).
51.	De Quaestione an Astra sint animata.		(*Regnerus De Vries*).

52.	De Indiciis Astrorum. I.	(*Reinerus Mulhovius*).
53.	— II.	(*Guilielmus Alutarius*).
54.	De Paradiso.	(*Laurentius Caüaeus*).
55.	De Fluminibus Paradisi.	(*Reinerus Brandolphus*).
56.	De Creatione Hominis.	(*Goverardus Crousius*).
57.	De Imagine Dei in homine, & statu integritatis.	(*Adolphus Marck*).

1648.

58.	De Justitia Originali.	(*Adrianus Roonius*).
59.	De prima Dei lege positiva. I.	(*Antonius Danburgh*).
60.	— II.	(*Joannes ab Appeldorn*).
61.	De primi hominis immortalitate. I.	(*Guilielmus à Brakel, Heusdanus.*)
62.	— II.	(*Johannes Kischius*).
63.	— III.	(*Henricus Schalckenius*).
64.	De Peccato Originis. I.	(*Joannes Crollius*).
65.	— II.	(*Goverardus Crousius*).
66	De Semine mulieris contrituro caput serpentis. I.	(*Adolphus Mark*).
67.	— II.	(*Laurentius Caüaeus*).
68.	De Poenis Adamo & Evae inflictis. I.	(*Nicolaus Bellardus*).
69.	— II.	(*Felix à Sambix*).
70.	— III.	(*Cornelius Keetmannus*).
71.	— IV.	(*Johannes Dabelius*).
72.	— V.	(*Iacobus Snoeckius*)
73.	De Melchizedeco, Typo Christi. I.	(*Richardus Woodward*).
74.	— II.	(*Guilielmus Alutarius*).
75.	— III.	(*Henricus Swalmius*).
76.	— IV.	(*Guilielmus Ackers-Dyck*).
77.	De Sacrificiis. I.	(*Reinerus Brandolphus*).
78.	— II.	(*Iohannes Kisschius*).
79.	— III.	(*Ioannes ab Appeldorn*).
80.	— IV.	(*Antonius Danburgh*).
81.	— V.	(*Joannes Crollius*).
82.	De Miraculis. I.	(*Adolphus Marck*).
83.	II.	(*Ludolphus Zanderus*).
84.	De Prophetis. I.	(*Guilielmus de Brakel*).
85.	— II.	(*Henricus Swalmius*).
86.	— III.	(*Guilielmus Alutarius*).

87. De Incarnatione Christi. I. (*Adolphus Marck*).
88. — II. (*Christianus Dengbertius*).
89. — III. (*Guilielmus de Quesnoy*).
90. — IV. (*Petrus de Breen*).
91. De Adventu Messiae. I. (*Reinerus Brandolphus*).
92. — II. (*Richardus Woodward*).

1649.

93. — III. (*Adolphus Marck*).
94. — IV. (*Antonius Danburgh*).
95. — V. (*Henricus Swalmius*).
96. — VI. (*Petrus de Breen*).
97. — VII. (*Henricus Schalckenius*).
98. — VIII. (*Christianus Dengbertius*).
99. — IX. (*Guilielmus de Quesnoy*).
100.[1]) De Genealogia Christi. I. (*Felix à Sambix*).
101. — II. (*Joannes Crollius*).
102. De Ministerio Ioannis Baptistae. I. (*Nicolaus Bellardus*).
103. — II. (*Isbrandus Petraeus*).
104. — III. (*Hermannus Georgius*).
105. — IV. (*Petrus Backer*).
106. De Baptismo Ioannis. I. (*Richardus Woodward*).
107. — II. (*Lukas à Noordt*).
108. De Baptismo Christi. (*Johannes Gemaer*).
109. De Tentationibus Christi. I. (*Jacobus Snoekius*).
110. — II. (*Petrus Mus*).
111. De sectis Judaeorum, ac primo de Pharisaeis. I. (*Henricus Alutarius*).
112. — II. (*Johannes Dabelius*).
113. — III. (*Arnoldus Brants*).
114. De Sadducaeis. (*Henricus Swalmius*).
115. De Essenis. (*Hermanus ab Otten*).
116. De Herodianis. (*Felix à Sambix*).
117. De Secta Samaritanorum. (*Lucas à Noordt*).
118. De Abrogatione legis. I. (*Hubertus Loorius*).
119. — II. (*Petrus Mus*).
120. — III. (*Jacobus Ampzingius*).

---

[1]) Dispp. 100—331 mede vermeld in: *Catalogus Dissertationum et Orationum Theologicarum, def. et habit. ab a* 1650 *ad* 1850. Coll. a Fred. Muller. Cur. J. C van Slee. Amst. 1868. N°. 7371—7436. pp. 389—391.

121.	De Satisfactione Christi.	I.	(*Guilielmus Ackers-Dyck*).
122.	—	II.	(*Hermannus ab Otten*).
123.	—	III.	(*Richardus Woodward*).
124.	—	IV.	(*Ioannes Crollius*).
125.	—	V.	(*Henricus Swalmius*).
126.	—	VI.	(*Henricus Alutarius*).
127.	—	VII.	(*Lucas à Noordt*).
128.	—	VIII.	(*Richardus à Landts-Werven*).
129.	De Resurrectione Christi, adversus Socinianos.	I.	(*Ludovicus Suggeraet*).
130.	—	II.	(*David Timmerman*).
131.	—	III.	(*Sibrandus Loenius*).
132.	De Unica Christi ascensione, adversus Socinianos.		(*Franciscus Winterus*).
133.	De Ecclesia.	I.	(*Jacobus Gysius*).
134.	—	II.	(*Guilielmus de Quesnoy*).
135.	—	III.	(*Petrus Mus*).
136.	De Purgatorio.		(*Goverardus Crousius*).
137.	De Limbo Patrum.		(*Arnoldus Brants*).
138.	De Limbo Puerorum.		(*Christianus Dengbertius*).
139.	De Vocatione Ministrorum Verbi Divini.		(*Jacobus Ampzingius*).
140.	De Disciplina Ecclesiastica.	I.	(*Reinerus Brandolphus*).
141.	—	II.	(*Franciscus Winterus*).

1650.

142.	—	III.	(*Hermannus Georgius*).
143.	—	IV.	(*Winandus Neostadius*).
144.	—	V.	(*Henricus Schalckenius*).
145.	De Anathemate.		(*Hermannus ab Otten*).
146.	De eo excommunicationis genere, quod Interdictum vocant.		(*Iohannes Gemaer*).
147.	De Episcopis.		(*Petrus Mus*).
148.	De Presbyteris.		(*Lucas à Noordt*).
149.	De Capite Ecclesiae.	I.	(*Henricus Swalmius*).
150.	—	II.	(*Richardus Woodward*).
151.	—	III.	(*Felix à Sambix*).
152.	De Antichristo.	I.	(*Joannes Crollius*).
153.	—	II.	(*Henricus Alutarius*).
154.	—	III.	(*IJsbrandus Petraeus*).

155. De Antichristo. IV. (*Reinerus Brandolphus*).
156. — V. (*Goverardus Crousius*).
157. — VI. (*Guilielmus de Quesnoy*).
158. — VII. (*Petrus Mus*).
159. — VIII. (*Arnoldus Brandts*).
160. — IX. (*Hermannus Georgius*).
161. — X. (*Lucas à Noordt*).
162. — XI. (*Petrus Backer*).
163. — XII. (*Hermannus ab Otten*).
164. — XIII. (*Winandus Neostadius*).
165. — XIV. (*Johannes Burum*).
166 De Sacramentis in genere. I. (*Theodorus Brandolphus*).
167. — II. (*Iacobus Snoekius*).
168. — III. (*Joannes Dabelius*).
169. — IV. (*Ludovicus Suggeraet*).
170. — V. (*Richardus à Landts-Werven*).
171. — VI. (*Petrus Mus*).
172 De Falsis Sacramentis, prima, quae est de Confirmatione. I. (*Henricus Swalmius*).
173. — II. (*Henricus Alutarius*).
174. De Falsis Sacramentis, tertia, quae est de Poenitentia (*Johannes Gemaer*).
175. De Falsis Sacramentis, quarta, quae est de Extrema Unctione. (*Hubertus Loorius*).
176. De Falsis Sacramentis, quinta, quae est de Ordine. (*Franciscus Winterus*).
177. De Falsis Sacramentis, sexta, quae est de Matrimonio. I. (*Arnoldus Brants*).
178. — II. (*Jacobus Gysius*).
179. De Baptismo. I. (*Lucas à Noordt*).
180. — II. (*Abrahamus Bubbenius*).
181. — III. (*Richardus Woodward*).
182. — IV. (*Johannes Burum*).
183. De Paedobaptismo. (*Franciscus Winterus*).
184. De Anabaptismo. I. (*Thomas Bubbenius*).
185. — II. (*Theodorus Brandolphus*).
186. De Baptismo rerum inanimatorum &c. (*Hermannus ab Otten*).
187. De Coena Domini, prima, quae est de ejus nominibus. (*Petrus Mus*).
188. — secunda, quae est de hostia et pane. (*Ludovicus Suggeraet*).

189.	De Coena Domini, tertia, quae est de azymo & fermentato.	(*Lucas à Noordt*).
190.	— quarta, quae est de vino & aqua.	(*David Timmerman*).
191.	— quinta, quae est de utraque specie. I.	(*Richardus à Landts-Werven*).
192.	— sexta, quae est de utraque specie. II.	(*Sibrandus Loenius*).
193.	— septima, quae est de Consecratione.	(*Marcus ab Es*).
194.	— octava, quae est de Vero sensu verborum Christi.	(*Jacobus Gysius*).
195.	De Transsubstantiatione. I.	(*Arnoldus Voltelen*).
196.	— II.	(*Winandus Neostadius*).
197.	De Consubstantiatione. I.	(*Richardus Woodward*).
198.	— II.	(*Franciscus Winterus*).
199.	— III.	(*Arnoldus Brandts*).
200.	De Manducatione corporis Christi carnali, prima.	(*Guilielmus Fabius*).
201.	De Orali Manducatione corporis Christi, secunda.	(*Hubertus Loorius*).

1651.

202.	De Ubiquitate Corporis Christi. I.	(*Jacobus Peudevin*).
203.	— II.	(*Petrus Mus*).
204.	De Communicatione idiomatum. I.	(*Hermannus ab Otten*).
205.	— II.	(*Henricus Tegularius*).
206.	— III.	(*Philippus Baldaeus*).
207.	— IV.	(*Gerhardus Winterus*).
208.	De Proprietatibus corporis Christi. I.	(*Thomas Bubbenius*).
209.	— II.	(*Ludovicus Suggeraet*).
210.	De Missa. I.	(*Lucas à Noordt*).
211.	— II.	(*Theodorus Brandolphus*).
212.	— III.	(*Guilielmus de Quesnoy*).
213.	— IV.	(*Iacobus Peudevin*).
214.	— V.	(*Henricus Alutarius*).
215.	— VI.	(*Guilielmus Fabius*).
216.	— VII.	(*Iohannes Puteanus*).
217.	— VIII.	(*Hermannus Georgius*).

218. De Missa.	IX.	(*Petrus Mus*).
219. —	X.	(*Franciscus Winterus*).
220. De Statu animae post mortem, contra Socinianos.	I.	(*Richardus Woodward*).
221. —	II.	(*Lucas à Noordt*).
222. De Resurrectione Corporis, adversus Socinianos.		(*Iohannes Gemaer*).
223. De Statu impiorum post mortem, contra Socinianos.		(*Richardus à Landts-Werven*).
224. De Conversione hominis peccatoris & regeneratione, adversus Socinianos.		(*Gerhardus Winterus*).
225. De Necessitate bonorum operum.		(*Petrus Backer*).
226. De Meritis bonorum operum.	I.	(*Thomas Bubbenius*).
227. —	II.	(*Petrus Mus*).
228. —	III.	(*Henricus Tegularius*).
229. —	IV.	(*Marcus ab Es*).
230. —	V.	(*Nicolaus Doemer den Heussen*).
231. De Legis Impletione.	I.	(*Ioannes Dabelius*).
232. —	II.	(*Henricus Blanckart*).
233. —	III.	(*Ioannes Ver Eijcken*).
234. —	IV.	(*Ioannes Costerus*).
235. De Imperfectione bonorum operum, prior.		(*Johannes Maurus, Arabs-Afer, Marocanus*).
236. —	altera.	(*Philippus Baldaeus*).
237. De Justificatione, contra Socinianos.		(*Thomas Bubbenius*).
238. De Judaeis hodiernis.		(*Gerhardus Winterus*).
239. De Cultu Sanctorum.	I.	(*Jacobus Peudevin*).
240. —	II.	(*Henricus Alutarius*).
241. —	III.	(*Johannes Burum*).
242. —	IV.	(*Jacobus Ampzingius*).
243. —	V.	(*Hermannus ab Otten*).
244. —	VI.	(*Nicolaus Doemer den Heussen*).
245. De Cultu Mariae.	I.	(*Hubertus Loorius*).
246. —	II.	(*Henricus Tegularius*).
247. —	III.	(*Sibrandus Loenius*).
248. —	IV.	(*Lucas à Noordt*).
249. —	V.	(*Marcus ab Es*).
250. —	VI.	(*Richardus à Landts-Werven*).
251. —	VII.	(*Guilielmus de Vinder*).
252. De Cultu Reliquiarum.		(*Henricus Verhoeven*).
253. De Cultu Crucis. I.		(*Petrus Schaeck*).

254.	De Cultu Crucis. II.		(*Iohannes Maurus*).
255.	De Cultu Imaginum.	I.	(*Michael Nicasius*).
256.	—	II.	(*Theodorus van Braem*).
257.	—	III.	(*Iohannes Ver Eycken*).
258.	—	IV.	(*Henricus de Valoys*).
259.	—	V.	(*Arnoldus Voltelen*).

1652.

260.	—	VI.	(*Salomon à Werve*).
261.	De Votis.	I.	(*Petrus Mus*).
262.	—	II.	(*Hermannus ab Otten*).
263.	—	III.	(*Theodorus Brandolphus*).
264.	—	IV.	(*Henricus Tegularius*).
265.	—	V.	(*Nicolaus Doemer den Heussen*).
266.	—	VI.	(*Lucas à Noordt*).
267.	—	VII.	(*Thomas Bubbenius*).
268.	—	VIII.	(*Petrus Schaeck*).
269.	—	IX.	(*Joannis Costerus*).
270.	—	X.	(*Richardus Woodward*).
271.	—	XI.	(*Iohannes Maurus*).
272.	—	XII.	(*Philippus Baldaeus*).
273.	—	XIII.	(*Guilielmus de Quesnoy*).
274.	—	XIV.	(*Iohannes Burum*).
275.	De Jejunio.	I.	(*Hermannus Georgius Cloppenburgh*).
276.	—	II.	(*Petrus Mus*).
277.	—	III.	(*Cornelius Canterus*).
278.	—	IV.	(*Theodorus Brandolphus*).
279.	De Legibus Ecclesiasticis	I.	(*Henricus Verhoeven*).
280.	—	II.	(*Gerhardus Winterus*).
281.	—	III.	(*Lucas à Noordt*).
282	De Magistratu.	I.	(*Joannes Costerus*).
283.	—	II.	(*Henricus Tegularius*).
284.	—	III.	(*Hubertus Loorius*).
285.	—	IV.	(*Henricus Blanckart*).
286.	—	V.	(*Petrus Mus*).
287.	—	VI.	(*Johannes Ver Eycken*).
288.	—	VII.	(*Arnoldus Brandts*).
289.	—	VIII.	(*Sibrandus Loenius*).
290.	—	IX.	(*Jacobus Peudevin*).
291.	—	X.	(*Jo*[illegible]*erus*).

292.	De Magistratu.	XI.	(*Henricus de Valoys*).
293.	—	XII.	(*Henricus Alutarius*).
294.	De Matrimonio Prima, Quae est prima de gradibus propinquitatis.	I.	(*Lucas à Noordt*).
295.	—	II.	(*Henricus de Valoys*).
296.	—	III.	(*Petrus Schaeck*).
297.	—	IV.	(*Iacobus Ampzingius*).
298.	— Quae est de Consensu.	V.	(*Guilielmus Fabius*).
299.	De Polygamia.		(*Richardus à Landts-Werven*).
300.	De Repudio.		(*Ludovicus Suggeraet*).
301.	De Divortio.	I.	(*Arnoldus Brandts*).
302.	—	II.	(*Petrus Mus*).
303.	De Coelibatu Sacerdotum.	I.	(*Hermannus ab Otten*).
304.	—	II.	(*Richardus à Landts-Werven*).
305.	—	III.	(*Marcus van Es*).
306.	—	IV.	(*Ioannes Costerus*).
307.	—	V.	(*Johannes Burum*).
308.	—	VI.	(*Henricus Verhoeven*).
309.	—	VII.	(*Iohannes Maurus*).
310.	—	VIII.	(*David Timmerman*).
311.	—	IX.	(*Theodorus van Braem*).
312.	—	X.	(*Johannes Lastdrager*).
313.	—	XI.	(*Cornelius Canterus*).
314.	De Proprietate & communione bonorum.	I.	(*Petrus Schaeck*).
315.	—	II.	(*Guilielmus Fabius*)
316.	De Aequivocatione & mentali reservatione.	I.	(*Johannes Maurus*).
317.	—	II.	(*Jacobus Peudevin*).

1653.

318.	—	III.	(*Hubertus Loorius*).
319.	—	IV.	(*Gerhardus Winterus*).
320.	—	V.	(*Engelbertus Sloot*).
321.	—	VI.	(*Joannes Costerus*).
322.	—	VII.	(*Philippus Baldaeus*).
323.	—	VIII.	(*Thomas Bubbenius*).
324.	—	IX.	(*Ludovicus Suggeraet*).
325.	—	X.	(*Petrus Schaeck*).

326. De Aequivocatione & mentali reservatione. XI. (*Joannes Ver-eycken*).
327. — XII. (*Nicolaas Doemer den Heussen*).
328. De Concupiscentia. I. (*Sibrandus Loenius*).
329. — II. (*Johannes Maurus*).
330. — III. (*Engelbertus Sloot*).
331. — IV. (*Cornelius Canterus*).

Disputationes Theologicae Miscellaneae CLX. Publice habitae in Collegio Theologico Per-Illustrium & Praepotentum D.D. Ordinum Hollandiae & West-Frisiae. Auctore ac Praeside IACOBO REVIO, S.S. Theol. Doct. ejusdem Collegii Praefecto [1]).

1653.

1 De Imputatione primi peccati. I. (*Jacobus Peudevin*). [2])
2. — II. (*Henricus Lydius*).
3. — III. (*Theodorus Brandolphus*).
4. — IV. (*David Timmerman*).
5. — V. (*Iohannes Burum*).
6. — VI. (*Hubertus Loorius*).
7. — VII. (*Henricus Blanckardt*).
8. De Imputatione oboedientiae Christi. I. (*Engelbertus Sloot*).
9. — II. (*Guilielmus Fabius*).
10. — III. (*Petrus Schaeck*).
11. De Gratia Universali. (*Henricus Verhoeven*).
12. De Millenariis. I. (*Iohannes Ver-eycken*).
13. — II. (*Ioannes Roos*).
14. — III. (*Henricus de Valoys*).
15. — IV. (*Gerardus Sem*).
16. — V. (*Joannes Maurus*).
17. — VI. (*Petrus Pau*).
18. De Conversione Iudaeorum. I. (*Thomas Bubbenius*).
19. — II. (*Henricus Iohannes Voltelen*).
20. — III. (*Gisbertus Schulenburch*).
21. De Fide haereticis servanda. I. (*Gerardus Sem*).
22. — II. (*Engelbertus Sloot*).
23. — III. (*Marcus ab Es*).

---

[1]) Alle in 4° en 8 pp.

[2]) d.d. 30 Aprilis, terwijl N°. 331 eveneens Aprilis gedateerd is Het tweede deel is dus het vervolg.

24. De Fide haereticis servanda.	IV.	(*Arnoldus Raephorst*).
25. —	V.	(*Ioannes Costerus*).
26. —	VI.	(*Guilielmus Fabius*).
27. —	VII.	(*Henricus Iohannes Voltelen*).
28. —	VIII.	(*Samuel de Staphorst*).
29. —	IX.	(*Theodorus Braem*).
30. —	X.	(*Michael Nicasius*).
31. De Independentibus.	I.	(*Gisbertus Schulenburch*).
32. —	II.	(*Aegidius Valckenier*).
33. —	III.	(*Iacobus Peudevin*).

1654.

34. —	IV.	(*Henricus Lydius*).
35. —	V.	(*Ioannes Roos*).
36.[1]) De Vocatione Ministrorum Verbi Divini, elenctica.		(*Gerardus Sem*).
37. De Praedestinatorum (quam vocant) haeresi.	I	(*Abrahamus Bubbenius*).
38. —	II.	(*Aegidius Valckenier*).
39. —	III.	(*Petrus Schaeck*).
40. —	IV.	(*Petrus Pau*).
41. —	V.	(*Arnoldus Raephorst*).
42. De Inclinatione ad nomen Jesu.	I.	(*Thomas Bubbenius*).
43. —	II.	(*Jacobus Cuperus*).
44. —	III.	(*Johannes Pythius*).
45. —	IV.	(*Laurentius Cnollius*).
46. De Confessione Augustana.	I.	(*Nicolaus Doemer den Heussen*).
47. —	II.	(*Iacobus Peudevin*).
48. —	III.	(*Arnoldus Bartrandt*).
49. De Punctis & accentibus Hebraeorum.	I.	(*Henricus Cool*).
50. —	II.	(*Bernardus Cleur*).
51. —	III.	(*Abrahamus Bubbenius*).
52. —	IV.	(*Abrahamus Bubbenius*).
53. —	V.	(*Ioannes Ver-eycken*).
54. —	VI.	(*Joannes Roos*).
55. De Descensu Christi ad inferos.	I.	(*Henricus Blanckardt*).
56. —	II.	(*Ioannes Hartenbergius*).

[1]) 12 pp.

57.	De Descensu Christi ad inferos.	III.	(*Benjamin de Lannoy*)
58.	—	IV.	(*Henricus Cool*).
59.	—	V.	(*Laurentius Cnollius*).
60.	—	VI.	(*Arnoldus Raephorst*).
61.	—	VII.	(*Theodorus Beels*).
62.	—	VIII.	(*Theodorus Braem*).
63.	—	IX.	(*Theodorus Beels*).
64.	—	X.	(*Petrus Pauw*).
65.	—	XI.	(*Cornelius Canterus*).
66.	De Fructu Mortis Christi.	I.	(*Henricus Cool*).
67.	—	II.	(*Gisbertus Schuylenburch*).
68.	—	III.	(*Hermannus ab Essen*).
69.	—	IV.	(*Johannes Pythius*).
70.	—	V.	(*Laurentius Cnollius*).
71.	—	VI.	(*Arnoldus Raephorst*).
72.	—	VII.	(*Theodorus à Wel*).
73.	—	VIII.	(*Wesselus Verruhert*).
74.	—	IX.	(*Thomas Bubbenius*).
75.	—	X.	(*Engelbertus Sloot*).
76.	De Fructu mortis Christi.	XI.	(*Rumoldus Isacides*).
77.	—	XII.	(*Henricus Cool*).
78.	—	XIII.	(*Abrahamus Braeckenburch*).
79.	—	XIV.	(*Henricus Lydius*).

1655.

80.	De Libertate Christiana.	I.	(*Laurentius Cnollius*).
81.	—	II.	(*Bernardus Cleur*).
82.	De Remissione culpae & poenae.		(*Abrahamus Braeckenburgh*).
83.	De Satisfactionibus humanis.	I.	(*Hermannus van Essen*).
84.	—	II.	(*Rumoldus Isacides*).
85.	—	III. quae est prima de Indulgentiis.	(*Gerardus Sem*).
86.	De Indulgentiis.	II.	(*Theodorus à Wel*).
87.	—	III.	(*Guilielmus Walraven*).
88.	—	IV.	(*Henricus Cool*).
89.	—	V.	(*Henricus Blanckart*).
90.	De Jubilaeo.	I.	(*Henricus Cool*).
91.	—	II.	(*Gisbertus Schuylenburgh*).
92.	—	III.	(*Johannes Pythius*).

93. De Consensu Doctorum Romanae Ecclesiae. I. (*Paulus Leupenius*).
94. — II. (*Arnoldus Raephorst*).
95. — III. (*Abrahamus Braeckenburgh*).
96. — IV. (*Theodorus à Wel*).
97. — V. (*Ioannes Dorpmans*).
98. — VI. (*Wesselius Verruhert*).
99. — VII. (*Johannes Brele*).
100. — VIII. (*Bernardus Cleur*).
101. — IX. (*Stephanus vander Steen*).
102. — X. (*Henricus Cool*).

1656.

103. — XI. (*Benjamin de Lannoy*).
104. — XII. (*Cornelins Canterus*).
105. — XIII. (*Rumoldus Isacides*).
106. — XIV. (*Joannes Dorpmans*).
107. — XV. (*Paulus Leupenius*).
108. — XVI. (*Stephanus van der Steyn*).
109. — XVII. (*Theodorus à Wel*).
110. — XVIII. (*Abrahamus Braeckenburgh*)
111. — XIX. (*Joannes Hartenbergius*).
112. — XX. (*Johannes Pythius*).
113. — XXI. (*Henricus Gorterus*).
114. — XXII. (*Laurentius Cnollius*).
115. — XXIII. (*Laurentius Cnollius*).
116. — XXIV. (*Henricus Cool*).
117. — XXV. (*Paulus Leupenius*).
118. — XXVI. (*Joannes Dorpmans*).
119. — XXVII. (*Nicolaus Lydius*).
120. — XXVIII. (*Nicolaus Ardenne*).
121. De Disciplina Ecclesiastica, elenctica. I. (*Franciscus Heinsius*).
122. — II. (*Laurentius Appelman*).
123. — III. (*Richardus Ketel*).
124. — IV. (*Johannes Brele*).
125. — V. (*Iohannes Pythius*).
126. — VI. (*Ioannes Hartenbergius*).
127. — VII. (*Rumoldus Isacides*).
128. — VIII. (*Theodorus à Wel*).
129. — IX. (*Nicolaus Lydius*).

130.	De Disciplina Ecclesiastica, elenctica.	X.	(*Ioannes Roos*).
131.	—	XI.	(*Iohannes Maurus Arabs*).
132.	—	XII.	(*Gerardus Sem*).
133.	—	XIII.	(*Theodorus Beels*).
134.	—	XIV.	(*Guilielmus Walraven*).
135.	—	XV.	(*Ioannes Dorpmans*).
136.	—	XVI.	(*Petrus Pelgrom*).
137.	—	XVII.	(*Henricus Blanckart*).
138.	—	XVIII.	(*Iohannes Baersenburgh*).
139.	—	XIX.	(*Franciscus Heinsius*).
140.	—	XX.	(*Arnoldus Raephorst*).
141.	—	XXI.	(*Benjamin de Lannoy*).
142.	—	XXII.	(*Engelbertus Sloot*).
143	—	XXIII.	(*Laurentius Appelman*).
144.	—	XXIV.	(*Petrus Pauw*).
145.	—	XXV.	(*Ioannes Dorpmans*).
146.	—	XXVI.	(*Theodorus à Wel*).
147.	—	XXVII.	(*Gisbertus Schulenburgh*).
148.	—	XXVIII.	(*Nicolaus van Ardenne*).
149	—	XXIX.	(*Abrahamus Braeckenburgh*).
150	—	XXX.	(*Arnoldus Raephorst*).
151.	—	XXXI.	(*Wesselus Verruhert*).
152.	—	XXXII.	(*Iohannes Pythius*).
153.	—	XXXIII.	(*Bernardus Cleur*).
154.	—	XXXIV.	(*Franciscus Heinsius*).
155.	—	XXXV.	(*Ioannes Dorpmans*).
156.	—	XXXVI	(*Henricus Gerlaci Winckels*).
157.	—	XXXVII.	(*Iohannes Brele*).
158.	—	XXXVIII.	(*Iacobus Stockmans*).

1657.

159.	—	XXXIX.	(*Laurentius Cnollius*).
160.	—	XL.	(*Johannes Pythius*).

Disputationes sub praesidio D. Jacobi Revii Regentis. [1])

---

[1]) Deze 85 „Disputationes" zijn niet gezamenlijk uitgegeven. De titels dank ik aan de opgave daarvan, mij verstrekt vanwege de Bibliotheca Bodleiana te Oxford, waar een exemplaar van elk berust. Zij zijn eveneens in 4°. en bevatten 8 pp

1657.

1.	Ad 1 Sam. 28. 7. etc. de evocatione Samuelis per pythonissam.	I.	(*Daniel Radaeus*).
2.	—	II.	(*Adrianus van Ardenne*).
3.	Ad 1 Tim. 3. 14. 15. 16.		(*Jacobus de Bont*).
4.	Ad Prov. 8. 22.	I.	(*Joannes Roos*).
5.	—	II.	(*Petrns Pelgrom*).
6.	Ad Esai. 7. 14. & Matth. 1. 22. 23.		(*Laurentius Appelman*).
7.	Ad Apocal. 1. v. 4. 5.	I.	(*Rumoldus Isacides*).
8.	—	II.	(*Theodorus à Wel*).
9.	Ad Lucae 3. vers 36.	I.	(*Guilielmus Bogardus*).
10.	—	II.	(*Benjamin de Lannoy*).
11.	Ad Joh. 1. 1. &c. de nomine Λογου.	I.	(*Jacobus Stockmans*).
12.	In Joh. 1. 1. de vocabulo Λογου.	II.	(*Franciscus Heinsius*).
13.	—	III.	(*Jacobus Cuperus*).
14.	—	IV.	(*Joannes Dorpmans*).
15.	—	V.	(*Rumoldus Rombouts*).
16.	—	VI.	(*Theodorus à Wel*).
17.	—	VII.	(*Stephanus van der Steyn*).
18.	—	VIII.	(*Guilielmus Bogardus*).
19.	Ad Joh. 1. vers 3.		(*Laurentius Cnollius*).
20.	Ad Joh. 1. vers 4. 9.		(*Abrahamus Braeckenburgh*)
21.	Ad Joh. 1. vers 10.	I.	(*Henricus Gorterus*).
22.	—	II.	(*Reginerus Schevenhusius*).
23.	—	III.	(*Benjamin de Lannoy*).
24.	Ad Joh. 1. vers 15. & c.		(*Guilielmus Walraven*).
25.	Ad Apoc. 1. v. 8. 11. 17. & c. 2. 7. & 22. 13.		(*Joannes Dorpmans*).
26	Ad Psal. 102. 26. & Heb. 1. 10.	I.	(*Richardus Ketel*).
27.	—	II.	(*Theodorus à Wel*).
28.	Ad Col. 1. v. 15. 16. 17.	I.	(*Daniel Radaeus*)
29.	—	II.	(*Theodorus Beels*).
30.	—	III.	(*Arnoldus Raephorst*).
31.	Ad Joh. 8. vers 56.		(*Hermannus ab Essen*).
32.	Ad Joh. 8. vers 58.	I.	(*Henricus Gorterus*).
33.	—	II.	(*Stephanus van der Steyn*).
34.	Ad 1 Cor. 10. vers 9.	I.	(*Jacobus de Bont*).
35.	—	II.	(*Johannes Hartenbergius*).
36.	Ad Joh. 6. vers 62.	I.	(*Johannes van Baersenburgh*).

37. Ad Joh. 6. vers 62.	II.	(*Johannes Dorpmans*).
38. —	III.	(*Wesselus Verruhert*).
39. Ad Esaiae cap. 6. 1. collatum cum Joh. 12. 41.	I.	(*Jacobus Stockmans*).
40. —	II.	(*Johannes Brele*).
41. —	III.	(*Laurentius Appelman*).
42. —	IV.	(*Henricus Gerlaci Winckels*).
43. —	V.	(*Adrianus Brouwer*).
44. Ad Joh. 16. vers 28.	I.	(*Reginerus Schevenhusius*).

1658.

45. —	II.	(*Daniel Radaeus*).
46. Ad Joh. 17. vers 5.	I.	(*Laurentius Cnollius*).
47. —	II.	(*Henricus Gerlaci Winckels*).
48. Ad 1 Cor. 8. vers 6.		(*Hermannus ab Essen*).
49. Ad Phil. 2. vers 6.	I.	(*Wesselus Verruhert*).
50. —	II.	(*Henricus Cool*).
51. —	III.	(*Laurentius Cnollius*).
52. —	IV.	(*Theodorus à Wel*).
53 —	V.	(*Jacobus de Bondt*).
54. —	VI.	(*Abrahamus Braeckenburgh*).
55. Ad Heb. 1. vers 2.		(*Guilielmus Bogardus*).
56. Ad Joh. 10. vers 1. 2. 7. 8. & Heb. 11. vers 24. &c.		(*Joannes Briemen*).
57. Ad 1 Pet. 1. vers 11.		(*Joannes Dorpmans*).
58. Ad 1. Pet. 3. vers 18. 19.	I.	(*Adrianus van Ardenne*).
59. —	II.	(*Guilielmus Walraven*).
60. —	III.	(*Jacobus Stockmans*).
61. —	IV.	(*Bernardus Cleur*).
62. —	V.	(*Johannes Baptista Pluvier*).
63. Ad Micha 5. vers 2.	I.	(*Daniel Radaeus*).
64. —	II.	(*Paulus Leupenius*).
65. Ad Matth. 11. vers 27.	I.	(*Franciscus Heinsius*).
66. —	II.	(*Nicolaus Lydius*).
67. Ad Esai 8. 13. collatum cum Rom. 9. 32. 33. & 1 Pet. 2. 6. 7. 8.	I.	(*Lambertus ab Ente*).
68. —	II.	(*Henricus Cool*).
69. —	III.	(*Nicolaus van Ardenne*).
70. Ad Esai. 45. vers 22. 23. citatum Rom. 14. 10.	I.	(*Laurentius Appelman*).

71. Ad Esai. 45. vers 22. 23. citatum Rom. 14. 10.		II.	(*Guilielmus Bogardus*).
72.	—	III.	(*Joannes van Es*).
73. Ad Esa. 41. 4. & 44. 6. & 48. 12. collata cum Apoc. 1. 11. 17. & 2 8. & 22. 13			(*Jacobus Corf*).
74. Ad Zach. 11. 12. 13. collatum cum Matt. 27. 9.			(*Daniel Radaeus*).
75. Ad Zach. 12. 10. citatum. Joh. 13. 37. Apoc. 1. 7.		I.	(*Jacobus Stockmans*).
76.	—	II.	(*Reginerus Schevenhusius*).
77.	—	III.	(*Adrianus van Schie*).
78.	—	IV.	(*Jacobus de Bont*).
79. Ad Malach. 3. vers 1. collat. cum Matth. 11. 10. Marc. 1. 2. Luc. 1. 76 &c.			(*Johannes de Baersenburgh*).
80. Ad. Psal. 97. vers 8. citatum Hebr. 1 vers 6.		I.	(*Guilielmus Walraven*).
81.	—	II.	(*Adrianus van Schie*).
82.	—	III.	(*Jacobus Corf*).
83.	—	IV.	(*Nicolaus van Ardenne*).
84.	—	V.	(*Reginerus Schevenhusius*).
85. Ad Psa. 24. v. 1. & 50. 12. citatos 1. Cor. 10. v. 26 [1]).		I.	(*Jacobus Hooghcamer*).

---

[1]) Op deze disputatie is geschreven: „Haec Disputatio propter Obitum D. Regentis non est habita."

Bijlage B.

INHOUDSOPGAVE VAN DE »ADVERSARIA" VAN JACOBUS REVIUS. 1)

N°.

1. Handschrift van Jacobus Faber, een der leerlingen uit de School van Alexander Hegius te Deventer.
   Zie *Dav. Illustr.* p. 141: »Autographum Jacobi Fabri Daventriens. qui praefationem hanc in fabulas Fulgentii Placiadis reperit, est in Bibliotheca Daventriensi, sic autem habet: »Subeuntem praefationem in subjectum librum ipsius Fulgentii inveni Lovanii in Bibliotheca squalenti, proh dolor, apud Augustinienses in foro piscario, in libro squalido ob incuriam possidentium" Na de praefatie volgt een fragment van genoemd werk van Fulgentius, f. 10^r—50^v.
2. Fragment van een brief van Corn. Haga te Constantinopel aan Festus Hommius d.d. »Kalend. octob. 1627."
   Opgenomen: *Dav. Illustr.* p. 671.
3. Brief van S. van Haersolte aan Jac. Revius. 11 Febr. 1628. M. S.
4. »Extract wt het register der resolutien van de Ho. Mo. Heren Staten generael der Verenichde Nederlanden." 22 Febr. 1628.
   Copie van Revius. Opgenomen: *Dav. Illustr.* p. 672. (Benevens de »Apocha").
5. Brief van S. van Haersolte aan Jac. Revius $\frac{9}{19}$ Mey 1628. M. S.
6. Brief van S. van Haersolte aan Jac. Revius 18 Junij 1628. M. S.
7. »Copia seu exemplar responsi datum Illustriss°. Principi Mauritio a Facultate Theologica". Met een brief van A. Thysius aan Jac. Revius XI Oct. 1629. M. S.

---

1) Dit Manuscript staat in den „*Catalogus der Handschriften berustende op de Athenaeum-Bibliotheek te Deventer*" (1892 door J. C. v(an) S(lee).) vermeld onder de Tweede Afdeeling N°. 12 (bl. 53) als: „I. Revius, Adversaria 1624—41. „Cet adversaria contient beaucoup de pièces remarquables pour l'histoire ecclésiastique des Pays-Bas, entre autres les lettres de Revius à I. Trigland, Corn. Haga à Constantinople, ses avis sur des questions théologiques, etc. Il s'y trouve des lettres authentiques de A. Thysius, auteur du corpus doctrinae et d'autres théologiens Neerlandais."

N⁰.

8. Brief van »d'aenwesende vande Ridderschap ende Magistraet der Stat Swolle," »aende Heren gecommitteerden van Overyssel ter vergaderinge van hare Ho. Mo." 7 Sept. 1630.
   Copie van Revius. cf. *Dav. Illustr.* p. 687.
9. »Acta conuentus Deputatorum ab omnibus unitarum Provinciarum synodis, gehouden inden Hage, mense Septemb. 1630."
   Copie van Revius, cf. *Dav. Illustr.* p. 687.
10. Request van genoemden Conventus »aenden Edelen Ho. Mo. Heeren Staten generael."
   Copie van Revius. cf. *Dav. Illustr.* p. 687 sq.
11. Request van genoemden Conventus »aenden doorluchtigen hoochgeboren vorst Frederick Hendrick."
   Copie van Revius. cf. *Dav Illustr.* p. 687 sq.
12. Request van genoemden Conventus »aende Ed. Hoog. Mog. heeren Staten Generael".
   Cf. *Dav. Illustr.* p. 687 sq.
13. Brief der Synode van Deventer aan de Dienaren der Zwitsersche Kerken. 16 Jun. 1631.
   Copie van Revius. Opgenomen *Dav. Illustr.* p. 689 sq.
14. Afschrift wt het kerckenboeck" van Deventer. 18 Sept. 1632.
   Copie van Revius.
15. Brief van den Kerkeraad te Deventer aan den Magistraat. 18 Sept. 1632.
   Copie van Revius.
16. Brief van Jac. Revius aan Corn. Haga te Constantinopel dd. »prid. kal. mart. 1628."
   Copie van Revius. Opgenomen: *Dav. Illustr.* p. 672 sq.
17. Brief van Jac. Revius aan Piscator »ecclesiae Belgicae Constantinopoli ministro," dd. »kal. mart. 1628."
   Copie van Revius.
18. Opschrift van het voor den patriarch te Constantinopel bestemde exemplaar van de Grieksche overzetting der Nederl Geloofsbelijdenis.
   Copie van Revius. Opgenomen: *Dav. Illustr.* p. 673.
19. Brief van Jac. Revius aan Georg. Pasor »Graecae linguae apud Franekerenses professor." 7 Mart. 1628.
   Copie van Revius.
20. Brief van Jac. Revius aan Dan. Heinsius. 17 Apr. 1628.
   Copie van Revius.
21. Brief van Jac. Revius aan Jac. Cats. 27 Jan. 1631.
   Copie van Revius.

[redacted]

N°.

22. Brief van Jac. Revius aan Godscalcus Aeltius »pastor Arenacensis." 17 Jan. 1632.
Copie van Revius.

23. Brief van Jac. Revius aan Dan. Heinsius. $\frac{18}{28}$ mart. 1632.
Copie van Revius.

24. Brief van Jac. Revius aan Egbertus Grim »S.S. Th. Licent. Vesaliam". $\frac{12}{22}$ Mart. 1636.
Copie van Revius.

25. Brief van de »Bipontinatus sacri verbi Ministri" aan de »Ecclesiae orthodoxae in confoederatis Belgii Provinciis". 12 Jul. 1636.
Opgenomen: *Dav. Illustr.* p. 702—704.

26. »Alia quaedam horrendae, et inauditae famis Exempla quae in Bipontinatu, et confiniis evenere, bona fide conscripta".
Opgenomen: *Dav. Illustr.* p. 704—706.

27. Antwoord [van Jac. Trigland] op 12 Quaestiones [van Nic. Vedelius], handelende over de macht der Overheid in kerkelijke zaken.
Copie van Revius.

28. »Responsio D. Vedelij ad D. Triglandium". dd. 6 Apr. st. v. 1637.
Copie van Revius.

29. Brief van J(acobus) R(evius), C(asparus) S(ibelius), J(odocus) E(kelius), aan Jac. Trigland. dd. 21 Sept. st. n. 1638.
Copie van Revius.

30. Brief van Nicolaus Vedelius aan Trigland, $\frac{12}{2}$ Octob. 1638.
Copie van Revius.

31. »Eenige artikelen den predicanten behandicht van Vedelio den 5 octob."
Copie van Revius.

32. Brief van Jac. Revius aan Dan. Heinsius. 23 Novemb. st. vet. 1639.
Copie van Revius.

33. Brief van Jac. Revius aan Dan. Heinsius 26 Martij 1640.
Copie van Revius.

34. Brief van Godeschalcus Altius »pastor Arnhemiensis et SS. Th Licent", aan W. Baudartius, benevens eene »Crisis grammatica et physica ad locum Deut. 28 v. 22 et similes multos in quibus vox ארבה legitur. 1 reg. 8.37 etc." van denzelfden.
Copie van Revius.

35 Brief van Godeschalcus Altius aan W. Baudartius. 17 Aug. 1640.
Copie van Revius.

36. Brief van Godeschalcus Altius aan W. Baudartius. 20 Aug. 1640.
Copie van Revius.

N°.

37. Brief van Jac. Revius aan W. Baudartius. 11 Sept. 1640.
    Copie van Revius.

38. Brief van W. Baudartius aan Jac. Revius. dd. »$\frac{17}{7}$ 8bris, 1640."
    M. S.

39. Brief van Godeschalcus Altius aan W. Baudartius. 1640.
    Copie van Revius.

40. Brief van Jac. Revius aan W. Baudartius. 8 Octob. 1640.
    Copie van Revius.

41. »Extract uijt het kerckenboeck van Deventer": »A°. 1641. » 13 7br.", »14 7br.", »17 7br.", »18 7br.", »20 7br.", »21 7br."
    Copie van Revius.

42. »Copia ex libro quotidianarum resolutionum Civitatis Daventr. Martij 21. 7br. 1641.
    Copie van Revius.

43. »Judicium Anonymi de duabus quaestionibus quod responsioni suae ad exceptionem Deputatorum Synodi inseruit et immiscuit Poppius Boorsma," gevolgd door een betoog, waarin genoemd »Judicium" bestreden wordt.

44. »Oordeel over het schrift van Everwinius frans predicant ter Goude," uitgebracht door de Theologische Faculteit van Utrecht, dd. »21 Maij 1647."
    Copie van Revius.

45. Idem van die te »Leyden."
    Copie van Revius.

46. Idem van »Jacobus Revius SS. Theol. doct. ende Regent des Theologische Collegii." 15 Jun. 1647.
    Copie van Revius.

47. Antwoord van Nic. Vedelius en Joh. Maccovius over de uitspraken der Synode van Dokkum in zake het recht der Hoogeschool tot het examineeren van Candidaten. 5 Junij 1640.

48. »Grondige antwoort der dienaren van Leeuwaerden" op het schrijven (in N°. 47) genoemd.

49. Schrijven van de E. Classis van Leeuwarden belangende de (in N°. 47, 48) genoemde zaak.

50. »Apographum Bullae seu diplomatis quod Academia Franequerana ante hoc concessit Candidatis Ministerij." »28. Xbris 1637."
    Opgenomen: J. Revii *Examen Diss. D. Nic. Vedelii* p. 265 sq.

51. »Amica replicatio Pastorum Leovardiensium ad brevem responsionem facultatis Theologiae Academiae Franequeranae."

N⁰.

52. Aanklacht in 80 artikelen door de Deputaten der Synode van Dokkum opgesteld tegen Poppius Boorsma, gewezen predikant van Ter-Kapple, naar aanleiding van hun »compareren" in gemelde tuchtzaak voor »den Raet-ordinaris in den hove van Frieslant."

53. »Defensio Ecclesiarum Hollandiae et Tr. isalanae provinciarum, adversus Anonymum, argumentorum Maccovij propugnatorem, qui occasione tractatus cuiusdam Caroli Galli, eas in societatem sui erroris pertrahere conatus est: per Jac. Revium."

M. S. van Revius.

54. Brief van Jac. Revius aan Jac. Trigland $\frac{18}{28}$ Octob. 1640.

Copie van Revius.

55. Αναγραμματιζωμενον in rufum quendam Theologum.

De daarin voorkomende woorden »In Saulo vile decus" toonen dat het een spotdicht is op »Nicolaus Vedelius," welke naam uit dezelfde letters gevormd wordt. Het is niet geschreven met Revius' hand. De onderteekening luidt: »Thrasybolus Philaletes."

56. Brief van Jac. Revius aan Dan. Heinsius. »15 Kal. Mart. 1641."

Copie van Revius.

57. Brief van Jac. Revius »Curatoribus Acad. et Senatui Leid." $\frac{\text{23 Aug.}}{\text{2 Sept.}}$ 1641.

Copie van Revius.

58. Brief van Jac. Revius aan Jac. Trigland. $\frac{\text{27 Aug.}}{\text{6 7br.}}$ 1641.

Copie van Revius.

59. Fragment van het Manuscript van Revius' »Schriftuurlijck Tegen-Bericht."

Dit stuk (4⁰.) is niet in den band der »Adversaria" opgenomen, maar los daarbij gevoegd, als mede behoorende tot Revius' papieren.

60. Fragment van een catechetisch geschrift.

De hand is niet die van Revius. Schrijver en datum worden niet gemeld.

Bijlage C.

GENEALOGIE VAN REVIUS.

Niet met zekerheid allereerst kan bepaald worden uit welke streek Ricardus Revius, de Deventersche burgemeester, afkomstig was. Te vergeefs zoekt men zijnen naam hetzij als Revius, hetzij als Reefsen, vermeld onder de Regeeringspersonen der stad, zoowel als in de familieregisters, de doop- en trouwboeken als anderszins. Wel vindt men gelijkluidende benamingen, verschillende vormingen van »Richard" aldaar aangeteekend, doch het is niet mogelijk verwantschap tusschen dezen en »Revius" bepaald aan te wijzen. Als familienaam te Deventer is deze het eerst door den vader van Jacobus Revius gedragen. Dewijl in Friesland verschillende personen, inzonderheid predikanten, met den naam Revius vermeld staan, zouden wij geneigd zijn in deze landstreek de voorouders van onzen Jacobus te zoeken. Toch het is ons niet mogen gelukken na te gaan in hoeverre het geslacht uit Friesland met dat uit Deventer samenhangt, ook al wijzen gelijkluidende persoonsnamen op nadere verwantschap. Als Rector der Latijnsche School te Leeuwarden vinden wij reeds omstreeks 1590 Vibrandus Revius, Hallemius, vermeld [1]). Wat den leeftijd betreft is deze een tijdgenoot geweest van burgemeester Ricardus Revius, hoewel het evenzeer onbekend is in welke verhouding deze Rector staat tot de verschillende Friesche predikanten van dien naam. Reeds in de vorige eeuw schijnt men over de verwantschap der verschillende predikanten Revius in het onzekere te hebben verkeerd. Immers waar Dreas [2]) in de naamlijst der Predikanten van de Dokkumsche Classis ook eenen Jacobus en Theotardus Revius noemt en omtrent hetgeen hij van hen als predikanten te Holwerd vermeldt, verklaart: »Dit en 't voorgaande uit mondelyk bericht

---

[1]) Als de leermeester van Festus Hommius. Zie I. Meursi, *Athenae Batavae*, Lugd. Bat. CIƆIƆCXXV, p. 307.

[2]) *Naamlijst der Predikanten die onder 't ressort van de E. Classis van Dokkum, sedert de Reformatie, gedient hebben*, door W. Columba en A. G. Dreas. Leeuwarden. 1766. bl. 123, 124.

[redacted]

van een nog levende uit de Familie" vernomen te hebben, voegt hij er bij: »Of de beroemde Jacobus Revius, laatst predikant te Deventer en vervolgens Regent van 't Theol. Collegie te Leyden, een nabestaande van dezen geweest zy, hebben wij niet konnen nagaan." Op welken grond Romein [1]), sprekende over denzelfden Frieschen predikant Jacobus Revius en vermeldende hoe deze als Candidaat te Dongjum zijn dienstwerk aangevangen heeft, van hem getuigt: »1644. Jacobus Revius, broerszoon van Jacobus Revius lid der Dordsche Synode (sic) en een der 8 overzieners van de vertaling van het Oude Testament te Leiden in 1633 en 34 en laatst als regent van het theologisch collegie te Leiden overleden in 1658 oud 72 jaren, broeder van Richard te Bathmen" zegt hij niet en de juistheid hiervan mag worden betwijfeld.

Daargelaten nog de verhouding waarin onze Deventersche predikant tot de predikanten Revius in Friesland gestaan heeft, willen wij dezen kortelijk vermelden:

De eerste dezer is geweest de reeds genoemde:

Jacobus Revius: 3 Juli 1643 werd hij in de Classis van Franeker als Candidaat toegelaten, en was achtereenvolgens werkzaam 1644—1647 te Dongjum, tot 1656 te Cubaard en Wâaxens, en ten slotte tot 1681 te Holwerd. Hij overleed te Makkum in Januari 1681, bij een bezoek aan een zijner zonen die daar notaris was, welke spoedig na zijne komst aan eene besmettelijke ziekte bezweek, waarop de vader hem vier dagen later in den dood volgde. Beiden werden begraven in de kerk te Franeker.

Zie over hem: Columba en Dreas, *Naamlijst der Predikanten uit de Classis van Dokkum*, 1766. bl. 123, 124. Aus. Greydanus, *Naamlijst der Predikanten uit de Classis van Franeker*, 1761, bl. 5, 8. T. A. Romein, *Naamlijst der Friesche Predikanten*, 1886, 88. bl. 241, 292, 293, 529.

Een zoon van dezen Jacobus Revius was:

Theotardus (Tjeerd) Revius: Als Candidaat 4 October 1674 te Makkum en Cornwert bevestigd, vertrok hij 1 Mei 1682 als opvolger van zijnen vader naar Holwerd. Spoedig daarop tweemaal tot veld-prediker aangesteld, overleed hij in 1689 te Brussel, alwaar hij ook begraven ligt.

Zie over hem: Columba en Dreas, t. a. p. bl. 124. H. Grevenstein, *Naamlijst der Predikanten uit de Classis van Bolswert en Workum*, 1751. bl. 46. Chr. Sepp, *Uit het Predikantenleven van vroegere tijden*, Leiden 1890, bl. 136. Romein, t. a. p. bl. 298, 530.

Als een zoon van dezen Theotardus staat vermeld:

---

[1]) *Naamlijst der Predikanten, sedert de Hervorming tot nu toe in de Hervormde Gemeenten van Friesland*, door T. A. Romein. (Uitgeg. door het Friesch Genootschap voor Geschied-, Oudheid- en Taalkunde). Leeuwarden 1886/88. bl. 241.

Jacobus Revius: als Candidaat trad hij in 1715 te Anjum op, en vertrok in 1739 naar Ee en Engwierum, alwaar hij 30 Juni 1747 overleden is.

Zie over hem: Columba en Dreas, t. a. p. bl. 21, 90. Romein, t. a. p. bl. 491, 555.

Gelijk wij reeds zagen kan niet vastgesteld worden in hoever deze predikanten Revius met de Deventersche familie van dien naam verwant zijn geweest.

Beschouwen wij thans nader de aanverwanten van onzen Deventerschen predikant. Zijn vader Ricardus Revius, Ryck Reefsen, was gehuwd met Cornelia Heynck, dochter van burgemeester Johan Heynck. Het geslacht Heynck was bekend om zijne gehechtheid aan de Gereformeerde Religie en de partij der Staatsgezinden. Reeds van het begin der 14de eeuw af worden uit die familie in Deventer en omstreken lieden van rang en staat vermeld gevonden. Een zoon van dezen burgemeester, »Bernardus Heyingus Daventriensis," was gezaghebber op een Hollandsch schip, dat naar Oost-Indië voer, een bijzonder achtenswaardig en bekwaam koopman. Op de terugreis, December 1596, overleed hij en werd begraven tusschen twee kleine eilanden, die sinds naar hem de Barentseilanden heetten [1]). Eene dochter van den Burgemeester, Sophia Heynck was gehuwd met den Rector der Deventersche School Bernard Stedemeier [2]), een zoon Derck met I. Clara Borgers [3]) en voorts eene dochter Hermanna, gehuwd met Warner Strockel, eene Essele, gehuwd met Hans van Campen, eene Henrica, gehuwd met Albert Wentholt, burgemeester van Zutphen [4]).

Uit het huwelijk van Ricardus Revius met Cornelia Heynck zijn — zoover ons bekend — twee zonen geboren, Jacobus en Henrick. Omtrent dezen Henrick, den broeder van onzen Deventerschen predikant, weten wij het volgende [5]):

18 Aug. 1616 huwden Hendrick Reefs (zoon van zal. Burgemeester

---

1) Zie J. Is. Pontanus, *Rer. et Urbis Amstelod. Historia.* Amst. 1611. p. 154 sq. en *Dav. Ill.* p. 537. De sterfdag van zijn oom is door Revius onjuist opgegeven. Zie Dumbar Jr. M. S. bl. 2 noot.

2) *Dav. Ill.* p. 567.

3) *Over-Ysselsche Sangen en Dichten,* 1634. bl. 285: bruiloftszang op dit huwelijk. — Deze Derck komt sinds 1593 op de lijst der Magistraatsleden bij Dumbar Sr. t. a. p. bl. 97 vv. voor.

4) Deze namen staan vermeld in het Boek van Memorien te Deventer, 16 Januari 1610, bij een Accoord tusschen de weduwe van zal. Otto Roeck en de kinderen van Cameraer Johan Heynck. — Voor het wapen van het geslacht Heynck verwijzen wij naar: *Bijdragen tot de Geschied. van Overijssel.* II, bl. 405, N°. 48. en J. B. Rietstap, *Armorial General.* I. p. 949.

5) Uit de trouwregisters der Lebuinuskerk te Deventer.

[redacted]

Ryck Reefs) en Armgart toe Pas [1]) (dochter van zal. Burgemeester Lubbert toe Pas). Uit deze echtverbintenis sproten: Cornelia, gedoopt 26 April 1618, Lubbert, gedoopt 8 Februari 1620 [2]), Ryckert, gedoopt 4 Januari 1624. Deze jongste zoon studeerde te Leiden [3]) en werd in 1647 als predikant te Bathmen, nabij Deventer, beroepen, waar hij tot zijn overlijden in 1673 werkzaam geweest is [4]). Hij huwde te Deventer [5]) 22 Mei 1665 met Anna Ekelius, dochter van zal. pred. Jodocus Ekelius, in leven predikant te Deventer. Deze predikant te Bathmen heeft drie kinderen gehad [6]): Aleyda, gedoopt 29 Maart 1668, Hendrikus, gedoopt 30 Januari 1670, Jodocus, gedoopt 14 April 1672. Deze Hendricus is van 1697 tot 1738, zijn sterfjaar, predikant geweest te Almelo [7]).

De predikant te Deventer, Jacobus Revius, huwde 8 October 1615 met Christina Augustinus. Zij was eene dochter van Conradus Augustinus, jarenlang Magistraat van Deventer [8]). Reeds vóór het midden der zestiende eeuw treft men het geslacht Augustinus te Deventer aan. Vermeld staan als [9]) »Gehuwd vóór Paschen 1549 Steven Augustijens en Sthyna Reckes dr." Het is niet onmogelijk dat diens broeder de hopman Augustinus geweest is, die in het beleg van Munster, tijdens de Anabaptistische woelingen is gestorven. Jacobus Revius zelf vermeldt [10]) dat in 1582 te Deventer overleden is de weduwe van dezen hopman, de overgrootmoeder van zijne echtgenoote, die bij haar leven 150 nakomelingen heeft geteld, waarvan echter de vrouw van onzen Deventerschen predikant en hare zuster Wyntien Augustinus (gehuwd 15 Aug. 1609 met Thomas Varwer [11]) de eenig overgeblevenen waren. Deze overgrootmoeder stierf in den

---

[1]) Zie: *Ov. Sangen en Dichten*, 1634. bl. 74: »Den 128. psalm Davids, gesongen op de bruyloft Henrici Revii ende Armgardae Passiae."

[2]) Vermoedelijk dezelfde die in het »*Album Studiosorum*" der Leidsche Hoogeschool, kol. 339, Rectore Jacobo Triglandio 1643, 9 Apr. als »Lubbertus Revius Daventriensis 22, J." ingeschreven werd. Later keerde hij weder naar zijne geboorteplaats terug en staat geboekt te Deventer als: 25 Nov. 1652 Lubbertus Revius, J. U. D. i. d. Waterstraat, met Maria Helmbrekers, weduwe te Harderwijk.

[3]) Cf. *Album Studiosorum*, kol. 346. »6 Febr. Rectore Jac°. Trigl°. 1643: Richardus Revius, Daventriensis, Coll. al."

[4]) Vgl. A. Moonen, B. G. Noordbeek en J. Hoogewal, *Naemketen der Predikanten van Overijssel.* Deventer 1807. bl. 12.

[5]) Zie de Trouwregisters der Lebuinuskerk.

[6]) Blijkens de Doopregisters te Bathmen.

[7]) Zie: Moonen, Noordbeek en Hoogewal, t. a. p., bl. 11, en de »Acten van Beroeping" I. bl. 197. (Archief der Classis van Deventer.)

[8]) Zie: Dumbar Sr., t. a p., bl. 94. Hare moeder heette: Theodora ter Stege.

[9]) In de trouwboeken der Maria Kerk.

[10]) *Dav. Illustr.* p. 496.

[11]) Eveneens uit eene aanzienlijke familie. Deze Thomas Varwer, of Verwer, komt sinds 1619 op de lijst der Deventersche Magistraatsleden voor. Zie Dumbar Sr. t. a. p. bl. 98.

ouderdom van 104 jaren, niet 105, gelijk een opschrift meldde [1]:

Lamme, weduwe van Hopman Augustinus eerbaer,
Olt wesende CV jaer,
Van haer zijn gheboren even
Anderhalf hondert kindtskinderen by haer leven.

Resumeeren wij thans nog het in den tekst reeds genoemde aangaande de kinderen van Jacobus Revius, den Deventerschen predikant, en Christina Augustinus.

Revius meldt dat hem negen kinderen geboren zijn [2]. De doopboeken der Lebuinuskerk vermelden [3]) echter slechts de volgende acht:

Gedoopt	8 Augustus	1616	Coenraed.
»	31 Augustus	1617	Richard.
»	18 October	1618	Theodora.
»	27 Februari	1620	Augustinus.
»	18 Mei	1623	Cornelia.
»	5 Juli	1625	Augustinus.
»	11 Mei	1628	Maria.
»	5 Mei	1631	Wyntje.

Zijne oudste dochter Theodora huwde 29 November 1638 te Deventer met Daniël Bockelman [4], predikant te Wyhe [5], overleden in 1641, nalatende twee zonen, waarvan de oudste Carolus heette. De weduwe huwde later met Jobus van Steenwijk, sinds 1646 predikant te Geervliet [6].

Revius' tweede zoon Richard huwde als student te Leiden 21 October 1644 met de dochter van den Schaffmeester van het Statencollege Maria des Prez [7]. Twee kinderen zijn hem geboren [8]: een zoon Jacobus, ge-

---

1) *Dav. Illustr.* p. 496.

2) Ll. p. 727: »Ex Augustini filia Revius IX suscepit liberos." Een der negen schijnt doodgeboren te zijn.

3) Revius' naam staat hierbij geboekt als: Refsen, Refsius, Reuius. In de doopboeken komen echter geen eigen handteekeningen voor.

4) Zie over diens geslacht, *Dav. Illustr.* p. 565.

5) vgl. Moonen, Noordbeek en Hoogewal, t. a. p. bl. 75. Diens vader Karolus was zijn voorganger aldaar, zie bl. 74 en 30. Daniel stond vroeger te Tubbergen en werd aldaar door zijn broeder Henricus opgevolgd.

6) Zie M. Soermans. *Kerkelyk Register van de Predikanten van Zuyd-Holland*, Haarlem 1702. bl. 115. Deze van Steenwijk overleed in 1664.

7) Zie het »*Kerckelyke Huwelycks Proclamatie-boeck*", letter N. f. 122v (Stedelijk Archief te Leiden):

Richardus Revius student in de medicinen jongman van Deventer, wonende op de Broertgiesgraft vergeselt met Jacobus Revius, Regent vant Collegium Theologiae der heeren Staten van Hollandt, zijn vader, wonende mede aldaer

met

Joffr. Maria des Prez, jongedochtr. van Leyden, wonende als boven, vergezeld met Maria vanden Berge haer Moeder, wonende mede aldaar.

8) Blijkens de Doopboeken van de Pieterskerk te Leiden.

doopt 26 September 1646 en eene dochter Maria, gedoopt 22 April 1648. De vader van deze twee kinderen, Richardus Revius was reeds vóor 1650 overleden [1]).

Slechts eene dochter, Theodora, heeft dus haren vader overleefd, daar zijne overige kinderen alle reeds vóor 1658 overleden waren. Mannelijke afstammeling, die zijn naam droeg is alleen de genoemde kleinzoon Jacobus Revius Richardszoon geweest [2]).

Jacobus Revius de Regent was 27 Maart 1646 ten tweeden male in het huwelijk getreden met Anna Bartens [3]), de weduwe van Marcus de Witte [4]). Dit huwelijk is kinderloos gebleven.

Het wapen van Revius, hiernevens afgedrukt, is door ons ontleend aan het zegel op eenen brief van Jacobus Revius, destijds predikant te Deventer, verzonden uit Leiden aan B. S. en R. van Deventer, dd. 24

---

[1]) Dat hij vóor 1658 overleden was toont Hoornbeek, l.l. p. 587: »Filium, majorem natu, Richardum Revium, Medicinae Candidatum vidit, sed vidit tantum ut hoc plus causae haberet, lugendi mortuum." Uit het Testament van onzen Regent blijkt echter dat de datum van het sterven van zijn zoon Richard reeds vóor 1 Mei 1654 valt: immers daarin lezen wij: »tot syn algeheele ende universeele Erffgenamen gemaeckt genoemt ende geinstitueert, maekt, noemt ende Institueert by desen namentlijck 't kint ofte kinderen van Richardus Revius sijn testateurs sal. Soon ten sterffdage van hem testateur int leven sijnde in d'een helft". De andere helft van zijne bezittingen vermaakte hij aan: »de kinderen van Theodora Revius zijn testateurs dochter Huysvrouwe van D. Jobus Steenwijck." Dit testament is gemaakt 1 Mei 1654. Uit *Daventr. Illustr.*, in 1650 voor den druk gereed gemaakt, blijkt hoe deze zoon toen reeds overleden was: immers daar schrijft Revius: »Ex Augustini filia Revius IX suscepit liberos, e quibus filia unica superstes mansit." p. 727.

[2]) In: „*De Navorscher*" V. 1855, Bijblad, bl. XXII, eerste kolom, wordt dus, op de vraag naar de nakomelingen van onzen Regent, ten onrechte geantwoord: »De reeds genoemde godgeleerde, geschiedschrijver en dichter schijnt geen mannelijke afstammelingen nagelaten te hebben. Zijn geslacht is derhalve alleen in de vrouwelijke linie tot heden voortgezet."

[3]) Aldus schrijft Revius, *Dav. Ill.* p. 727, haren naam.

[4]) Zie *Dav. Ill.* p. 727. Het »*Kerckel. Huwel. Proclam.-boeck*" deelt (letter N, f. 201) daaromtrent mede: 27 Maart 1646.

Iacobus Revius Theologie doctor, Regent vant Collegie van hooch mog. heeren, Staten van Hollandt, Wedr. van Joffr. Christina Augustinus, vergeselt met Mr. Willem Goes Schepen der stadt Leyden

met

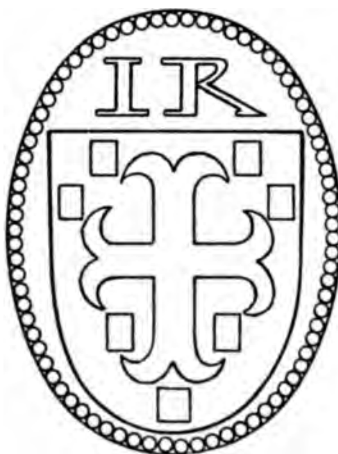
Joffr. Tanneken Bertem wed^e^. van Mr. Marcus de Witte opt Steenschuyr vergeselt met Joffr. Sara Bertem, haer suster.

Hoornbeek l.l. p. 587, zegt van haar en hare familie: . . . »in uxorem duxit honestissimam ac primae in civitate notae faeminam, Annam Bartens, eximii Viri Marci de Witte, Collegae nostri in Ministerio fidelissimi D. Petri de Witte parentis, qui Ecclesiae multos annos Diaconus, inde Senior praeclare inserviit, viduam, quam sibi Noster in gravi aetate & vitae negotiis, solatio & auxilio, singulari datam Dei beneficio agnovit."

Maart o. s. 1634, inhoudende een gelukwensch met de benoeming van Gisb. Guil ab Isendoorn tot hoogleeraar aan het Athenaeum. (Stedelijk Archief te Deventer, N⁰ 1203). Het is dus vermoedelijk eene vergissing waar wij in de »*Bijdragen tot de Gesch. van Overijssel*" III, Zwolle 1876, blz. 333, deze beschrijving van het wapen lezen:

Reefs (Hendrik). Een ankerkruis, vergezeld
van 7 blokjes, 3 boven, 4 beneden.
Reefs (Jacob) of Revius. Als voren.

De afdruk toch van het wapen is deze:

Facsimile uit het Huwelijksregister der Lebuinus-Kerk te Deventer.

16 Septe(m)b. present(i)bus Consulibus. ministris.
& deputatis.
Jacobus Reefsen zaligen Rijcke Reefsen sone dienaer des godtlicken woorts alhier toe Deventer.
Christina Augustinus zaligen Borgmr. Conraedt Augustini dochter.
Jacobus R. Reuius bruijdegom.
Christina Augustinus als Briut.

Copulat: 8 octobr. 1615.

Bijlage D.

STUKKEN BETREFFENDE DE »STATEN-VERTALING."

»Oud-Synodaal Archief." N.º 9. (»Manuscripta acta revisorum") sub 12.

S.P. Admodum venerande, et Amicissime frater Revi,

So daetelick ontfanghe ick U. Eerw. brief van dato $\frac{15}{5}$ Junij, in den welcken Uwe Eerw. versoeckt, dat ik U. E. soude weten laeten, of oock de samtlicke heeren Revisores novae versionis V. T. op den bestemden tijd, naemelick tegen den 1en Julij stylo novo, hier sullen verschynen? Dit selfde heeft oock R. d. d. Gomarus voor weynich daeghen per literas gevraeght. Waer op ick syne Eerw. hebbe geandwoordt, gelijck ick uwe Eerw. tegenwoordelick andtwoorde, Dat ons geene verhindernisse of retardement en is voor-gecomen, maer is nu onlancx R. d. Bogermanno van wegen hare Ho. Mo. belast in sijn huys een caemer bereyt te maeken en te houden, in de welcke wy 'tsamen onse by-een-comsten souden houden, geduyrende de Conferentien over dit werk: Wy verwachten derhalven de heeren Broederen tegen den tijd van haren Ho. Mo. bestemt, en sullen de selve ons willecom sijn, bevelende midler wyle de selve in schuts en scherm des Alderhooghsten, Leyden, desen $\frac{16}{6}$ Junij, 1633.

Uwer Eerw. dienstwil. medebroeder
Wilh. Baudartius.

Eerwaerdighen, hoogh-geleerden,
seer Godsaelighen Heer
Jacobo Revio,
Getrouwen leeraar der Gemeente
Jesu Christi binnen Deventer.
Deventer.

[redacted]

»Oud Synodaal Archief". N⁰. 9. (»Manuscripta acta revisorum") sub 16.

Copia.

Edele Mogende Heeren. Alsoo Godt de Heer Almagtich belieft heeft soo verre te verleenen sijnen milden segen tot onse goede intentie, ende den arbeit vande Heeren Gedeputeerden Oversetters des Ouden Testaments. dat d' oversettinge vant' selve Testament (: die hier bevoirens wel meermael's is begonnen, maer al haest, ende als inden beginne weder affgebroocken ende verlaten:) bij die gemelte Oversetters is geeindigt ende de resterende gedruckte stucken aen *Jacobus Revius* Predicant tot Deventer, als vanwegen U Ed: Mo:, wel haest sullen gesonden worden: Soo hebben wij niet connen nochte mogen ledig staan, U Ed: Mog: mitsdesen te versoecken, dat de selve die moijte willen nemen, vanden voors. Reviseur 't selffde an te seggen, oock te belasten, dat die sijne privaet ende particuliere revisie spoedige, ende sich gereet maecke, om tegens prima Julij naestcomende bij de gemelte Oversetters te comen, om met hun ende d' andere reviseurs het gantsche werck samentlick te revideren, ende te sluiten, volgens onse Resolutie in dat. IIII^{en} Novembris Anno 1626 ende t besluit des Sijnode Nationalis van Dordrecht in die thiende sessie, op dat dit lang verwacht ende heilig werck ten spodigsten in druck moge werden verveerdigt. Waer tho ons verlatende, Edele Mogende Heeren, bevelen U Ed: Mog: in die protectie vanden Almogenden. Inden Hage den XI^{en} decembris 1632. Was geparagrapheert N. v. Bouchorst,

Onderstont U. Ed: Mog: goede Vrunden
Die Staten Generael der
Vereenigde Nederlanden.
Ter ordonnantie vandeselve
Corn^{s}. Musch.

»Oud Synodaal Archief". N⁰. 9. »(Manuscripta acta revisorum)" sub 35.

Eerweerdige, Welgeleerde, Wyse ende zeer discrete gunstige goede vrient: Also D. Henricus Reineri tot Utrecht is beroepen, hebben wij met eenparige stemmen wederom geeligeert D. Gysbertum Wilhelmi ab Issendoorn om denselven als professorem philosophiae in onse stadts illustri Gymnasio te succederen, daertoe Brenger deses expres affgeveerdigt is om hem in s'Gravenhage, indien hij daer is, die Beroepinge te overantwoorden, weshalve wij begeren, dat U. E. in sulck geval selfs gelieve sich derwarts op

onser Stadts costen te vervoegen, en (?) onse missive gedachten D° Gijsberto Wilhelmi persoonl. behandigen, opdat die vocatie deste meer luisters moge hebben. Het tractement sal wesen jaerlicx ses hondert Carolus guldens, ende eene vrije woninge. Wij hopen dat sijn E. die beroepinge accepteren, ende sich oppet spoedigst herwaarts vervougen sal, om nae Paschen mettet angaen vande Lectiones sijne intrede te doen. Eijndigende bevelen wij U. E. inde genadige protectie Godes Deventer den 21 Martij 1634.

U. E. gunstige
goedevrienden
Burgermeisteren, Schepens ende
Raedt der Stadt Deventer.
Ter ordinaris van deselve
Haexbergen Secret.

Eerweerdigen, Wel-
geleerden, Wijsen ende
seer discreten, onsen
gunstigen goeden vrient
Jacobo Revio Dienaer
des Godtlicken Woorts
binnen die stadt Deventer,
altehans residerende
tot Leijden.

»Oud Synodaal Archief." N°. 9. (»Manuscripta acta revisorum") sub 36.

Myn Heeren,

Ontfangen hebbende U Ed. A. Missive, hebbe mij verblijdt over de goede resolutie van U Ed. A. tot conservatie der Illustre Schole, door de beroepinge Dni Gisberti Guilelmi ab Isendoorn, soude mij oock seer geerne, volgens U Ed. A. begeren nae den Hage vervoegt hebben, om deselve beroepinge van U Ed. A. wegen syn E. te behandigen, ende 't effect daer van te helpen bevorderen, ten ware ick van den bode hadde verstaen, 't selve alrede geschiet te zijn, alsoo hij gemelten Isendoorn te Harderwijck hadde aengetroffen ende alsoo ick niet en twijfele, ofte sijn E. sal deselve goede gelegentheyt accepteren, hebbe niet connen onderlaten U E. A. met synen persoon den segen des Heeren te wenschen, tot welstant der kercke ende republique, ende volcomen contentement van U Ed. A. biddende God den Almachtigen,

Myn Heeren, U Ed. A. te bewaren in gesontheyt ende voorspoedige regeeringe. Datum Leyden desen 24 Mart. oude st. 1634.

U Ed. A. onderdanichste dienaer in Christo
Jac. Reuius.

»Oud-Synodaal Archief. N⁰. 9. (»Manuscripta acta revisorum") sub 37.

Eerweerdige, wel-geleerde, godsalige, Erentf., Achtbare, wyse, discrete Heeren Broeders in Christo. Alsoo D. Vedelius om eenige syne affairen hem alhier bevont, en heb ick soo goeden bode niet connen laten gaen, sonder syn E. met dit briefken aen U. E. W. te belasten, 't welck dienen sal, naest hartelycke groetenisse ende toewenschinge van den milden segen des Heeren in U E. W. vergaderinge, deselve te verstaen te geven het verlangen dat ick hebbe, om eenmaal, desen moeijelycken arbeyt ten eijnde gebracht zijnde, U Ew. ende de Christelycke gemeynte aldaer, met myn geringe gaven wederom te mogen dienen, hoewel hetgene waerin God belieft mij noch voor dese tyt te gebruijcken, oock tot dienst van onse kercke is streckende, gelyck U. E. W. bekent is. Ick verhope, alsoo wij tegenwoordich int laetste deel des Ouden Testaments, dat is inde Propheten, zyn arbeydende, dat God de Heere, die ons tot noch toe genadichlyck heeft bijgestaen, voortaen synen segen tot spoedige volvoeringe ende sluytinge des gantschen werckx sal verlenen; ende dat de uijtnemende vrucht die Gods Kercke daer uijt scheppen sal, de vorige lanckwijlicheijt sal versoeten. Biddende syne godlycke maiesteyt ondertusschen, Eerweerdige, welgeleerde, godsalige, Erentf, Achtbare, wijse, discrete Heeren Broeders in Christo, U. E.w. ende de gantsche gemeente te houden in syne heylige bewaringe. Datum Leyden desen aprilis 1634.

U. E. W. dienstwillige broeder
ende medewercker in Christo
Jacobus Reuius.

»Oud-Synodaal Archief." N⁰. 9. (»Manuscripta acta revisorum") sub 51.

Extract uyt het Register der Resolutien vande Ho. Mo. Heeren Staten Generael der Ver-een-nichde Nederlanden.

Veneris den 8 Septembris 1634.

Is ghelesen de Remonstrantie vande Reviseurs vande Translatie van 't Oude Testament, houdende dat sy nae eenen gheduyrighen arbeydt van veerthien Maenden, de selve Revisie hebben ten eynde ghebracht, versoeckende dat dit Werck ten spoedichsten in Druck verveerdicht, ende in handen der Ghemeente Jesu Christi gebracht moge worden: Waer op ghe-

delibereert zijnde, is goedt ghevonden ende verstaen, dat de Druckers met de welcke is ghecontracteert, binnen den tijdt van drie Weecken sullen moeten beginnen den Druck vande gherevideerde oversettinghe des Ouden Testaments. Of dat by faute vandien haer Ho. Mo. veroorsaeckt souden worden daer inne anders te disponeren, ende sal dese haer Ho. Mo. Resolutie gheinsinueert worden aende Weduwe van Wouw, als zijnde d'eerste ende voorneemste onder de voorsz. Druckers, om de selve aen haer andere medegenooten tijdelijck bekent te maecken.

Accordeert met 't voorsz. Register.
Cornelis Musch.

»Oud Synodaal Archief." N°. 9. (»Manuscripta acta revisorum") sub 52.

Copia.

Extract uijt het Register der Resolutiën van de
E. E. Hooch-M. H. H. Staten Generael
Der Vereenichde Nederlanden
Mercurij, den 21en Julij 1638.

Is ter vergaederinghe voorgedraeghen dat de Oversetters ende Reviseurs der nieuwe Oversettinghe des Bijbels seeckerlick onderricht sijn dat eenighe Boeck-verkoopers tot Amsterdam haer onderwonden hebben om de voorsz. oversettinghe tegens expresse privilegien van haere Hooch-M niet alleen nae te drucken, maer dat sij oock eenighe Predicanten daer toe hebben verwerckt ende gebruijckt om de Annotatien bij deselve oversettinge bij de Translateurs gestelt, ende bij de Reviseurs uijt elcke Provincie door last ende met groote costen van haere Hoog-M. oversien te vercorten, om bij de naegedruckte Bijbels gevoeght te worden. Ende alsoo sulxs niet alleen de authoriteyt van haer Hooch-M directelijck tegen gaet, maer oock groote disordren in de Kercken hier te lande sall veroorsaecken, versoeckende over sulxs de gemelte Oversetters ende Reviseurs, dat haer Hooch-M. de saecke in sulker voeghen gelieven te dirigeeren, dat daer tegen ordre moghe gestelt worden. Waer op gedelibereert sijnde, is goet gevonden ende verstaen dat de druckster van de voorsz. niuwe oversettinghe gemainteneert sal worden bij het Octroij tot het drucken van dien, voorgaende rijpe deliberatie met kennisse van saecken gegeeven. Ende werden de Heeren van Hollandt versocht in den haeren niet te willen gedoogen, dat eenighe abbreviatie ofte veranderinghe binnen desselven Provincie

werde ghedaen inde notulen gestelt in margine van de meer genoemde niuwe oversettinghe. Onderstont

Accordeert met het voorsz. Register, ende nogh leegher

Corn. Musch.

Gecollationeert met des principaeles
bevonden te accordeeren bij mij
Festus Hommius.

»Oud Synodaal Archief". N⁰. 9. („Manuscripta acta revisorum") sub 53.

---

in Synodo Gorichem gehouden 1642. artic. 19.

de nieuwe oversettinge des bijbels blijft ook allen bb. gerecommandeert hebben oock deputati d. Casp. Sibelio bekent gemaekt het synodael misnoegen over het drukken van het N. T. in 8 alleen by syn ed. en na syne copie gerevideert etc. met versoeck dat syn E in het toecomende sal gelieven te gaen communicative met de respect. synoden ofte door hare ordre met deputandi ad illam causam.

Syn ook de Theol. facult. tot leyden namens Synod: versocht geen aenleidinge met hare advysen tot eenige bysondere drukken te willen geven, do hare professoren daer over begroet synde hebben betuygt dat se geen oorsaeck tot dien druck syn geweest, maer dat se het alleen, nadat het gedruct was hebben gerevideert met communicatie van d. festo piis memor: als versore en scriba revisorum.

art. 20. in fine.

Verder so blyven ook deputati belast by d. Revio aen te houden, omme te obtineren de geautoriseerde historische acten van het besoigneren inde revisie des O. T. daer van art. 28. ook mentie gemaeckt wort.

Curriculum Vitae Caspari Sibelii. II. p. 147 sq.

S. P. Rev. in Christo collega, frater observande. Literas tuas gratissimas hodierno mane accepi, tum eas quas mihi et reliquis collegis, tum etiam quas Synedrio inscripseras et utrasque (sic) quibus volebas tradidi. Gratissimum est quod sanus eo cum tuis perveneris. Deus spero vos a peste quam istic vehementer grassari e literis tuis intelligimus incolumem praestabit. Hic non plane ab ea immunes sumus, sed ne tantopere ferret Deo est gratia, in cuius manu sumus sive vivamus sive moriamur. Novi hic

de caetero nihil quod scribi mereatur. Hebdomade proxima in negotio classis nostrae profecturus sum, Deo dante, Campos. Ibi D. Stephanum monebo de literis quas te a Deputatis Synodi expectare eis significavi. Vereor enim ne, ut fit, rem oblivioni tradiderit.

In revisione valde optarem tolli posse discrepantiam quam animadverti in Veteris et Novi Testi. versione, ut videlicet utrobique supplemento vel uncinis includerentur vel diverso charactere exprimerentur: id est ne aliter hic aliter illic ageretur. Exiguum id sed pertinet ad concinnitatem operis; minus etiam hoc sed meo judicio non negligendum, in Veteri Testamento in argumentis capitum notae arithmeticae verbis sunt postpositae, in Novo Testamento antepositae. Omnimodam similitudinem exoptarem quo negligentiae nota quoad istud fieri potest evitaretur. Sed tu ista et alia majoris momenti cum cooperariis viris clarissimis melius et commodius dispicietis, quos rogo meo nomine multa salute impertiaris, ut et D. Polyandrum, D. Thysium aliosque. Deus te Reverende Collega diutissime cum tuis conservet ac absoluto opere nobis et ecclesiae nostrae restituat. Davae. 17/27 Novemb. 1634.

T. R. Observantissimus Collega
Jac. Revius.

Rev. Clariss. Doctissimoque
viro D. Casparo Sibelio Eccl.
Davsis. ministro fidelissimo
inpraesentiarum commoranti
Lugduni Batavorum.

Curriculum Vitae Caspari Sibelii. II. p. 156—157.

S. P. Reverende et observande D. Collega.

Quae binis tuis literis mecum communicasti valde fuerunt grata, nominatim bona tua tuorumque valetudo ac operis, cui cum reliquis clariss. viris insudas, progressus Verum vehementer displicet typographorum tarditas et tergiversatio qua peste διὰ τὸ αἰσχροκερδὲς laborant ad unum omnes quos ego novi; rogo, si meliora ea de re intellexeris, ut certiorem me facias. Unum etiam te considerare et cum commodum erit cum Cl. collegis tuis mature deliberare velim, nempe ut adigantur interpretes praefationem quam universo operi praefigere cogitant, cum revisoribus communicari, ac eorum censurae subjicere, quod ni fiat (neque id libenter facturi sunt) insigniter nos ac ecclesias omnes iniuria affici plane praedico. Universi enim operis ut sonant verba D. D. Ordinum revisores sumus constituti et facile in praefatione quicquam poni posset, quod iis quorum interest (interest autem omnium ecclesiarum) non satisfaceret. Caeterum

ne rem maxime necessariam scribere negligam valde debilis est ex febri rector scholae nostrae Guthberletus. Amplissimus Magistratus sive ei humanitus quid acciderit, sive convaluerit, cogitant ei successorem dare in rectoratu, quo nomine ut ad tuam reverentiam et alios scriberem senatus scholasticus consultum judicavit. Si quem istic rerum doctum gravem ac cumprimis orthodoxum reperire est, quaeso prima data occasione nos certiores facias. Habebis (?) maximam gratiam ab omnibus bonis nam schola indies in peius ruit. Belgam desideramus nam Germanorum plus satis est. Rogo uti salutes tuos ac clariss. viros συνέργους alios item amicos. Adsit vobis Deus suo favore ac omnes incolumes praestet.

Daventriae, 27 Febrii. 1635.
T. R. Observantiss. Collega
Jac. Revius.

Reverendo Clariss. doctiss. viro
D. Casparo Sibelio ministro
eccl. Davsis. fidelisso.
commoranti Lugduni Batavorum.

B ij l a g e E.

BRIEVEN VAN JAC. REVIUS.

»*Adversaria*" N°. 17.

R. D. Piscatori, ecclesiae Belgicae
Constantinopoli ministro.

S. P. Habes hic, vir Reverende, exemplar confessionis nostrae deintegro editae ac emaculatae, adiecto auctario non poenitendo. id aequi boniqūe, ut ab amico, consulas rogo. ducenta eius exemplaria Ampliss. et Nobiliss. d. oratori missa sunt, in usum graecorum, quos spes est aliquas luminis euangelici scintillas inde benedicente domino, haurire posse. in quo negocio omnium maximo dextere curando provehendoque, tua vigilantia ac prudentia plurimum praestare poterit. amice feceris si nos rerum tuarum ac status ecclesiae apud vos feceris certiores. mediocriter omnia, per dei gratiam, hic se habent, nisi quod atrocissimis bellis, et atrocioribus minis regio nostra omni ex parte circumstrepat, sed qui in coelis est deridet eos qui consilia conferunt adversus dominum et Christum eius. cuius custodiae teque nosque commendo. daventriae. KAL. mart. 1628.

T. R. amiciss.
J. Revius.

»*Adversaria*" N°. 21.

Ampliss. D. Catzio.

Ampliss. Domine,

Quod A. T. rhytmorum meorum farraginem, burrhas (ut ait ille) quisquilias, ineptiasque, homo insuper ignotus, audeo mittere, miraberis, sat scio, non tamen, spero, indignaberis. qui enim inimitabili illa tua suada ipsos pene lapides in homines efformas, sane corde duro et immiti esse non potes. Uno verbo: Amicitiae tuae, in cuius aliquam partem admitti non solum optare, sed et sperare ausus sum, viam munit hic libellus. occurret T. A. in eo prima fronte nomen magni Heinsij, cui dicatus est, quique me sua amicitia gloriari non invitus patitur. id ego non in minima

4

[redacted]

felicitatis meae parte soleo ponere, cui alterum tantum accedet, siqua idem ab A. T. contigerit impetrare. in quo voto finiam. Deus Te Vir Ampliss. et clariss. Reip. et Ecclesiae diu servet incolumem. Daventriae. 27 Jan. 1631.

T. A. studiosiss.
Jac. Reuius.

»*Adversaria*" N⁰. 23.

D. Heinsio.

S. P. Ampliss. et nobiliss. Domine. Reinerium nostrum sine meis ad Te literis Leidam proficisci religio mihi fuit, licet nihil haberem quod oculos tuos deberet remorari. hoc unum: In Commentarijs R. d. de Dieu vidi Observationes tuas desideratissimas in sacrum codicem nobis promitti. obsecro ne earum diuturniore expectatione amicos in languorem dare velis. nam illud tuum: **βίβλι τί δηθύνεις**; iam mecum ego tacitus ingemino. Multa praeclara doctissimus ille vir (de Dieu dico) me docuit, sed tenebras mihi offundunt tot linguae quas ignoro habet me tamen sibi discipulum in Chaldaïcis. si processerit, favente numine, de Syriacis non dispero. gavisus sum cum vidi eum in vocibus μογιλάλος et ἔμπροσθεν mecum sentire. Maximi etiam merito feci commentarium d. L'Empereur in Middoth. nam quae in Esaiam edidit nondum contigit videre mihi. e talibus scriptis hinc inde aliquid libare licet, at sitim restinguere non licet. **ἀκροσίχιων** δ'ἱρώτων ὀξυτέραι μανίαι. Etiam unum addam quod te, spero, delectabit. Nobiliss. ac doctiss. virgo Anna Maria a Schurman exemplar poematiorum meorum Belgicorum nacta, hosce artifici illa sua manu exaratos versiculos ad me dedit:

Pindaricae voces, Batavique medulla leporis
  Praemia quae vestro munere digna feram?
Ast immortali, quo me decorastis, honori
  Quas referam grates non mea charta capit.

respondi ei epigrammatio, quod non tanti est ut bis scribatur. Non detinebo te diutius meis ineptijs. Vir Ampliss. deus Tibi iucundam ac longam vitam largiatur. daventriae. $\frac{18}{28}$ martij 1632.

prid. kal. apr.

T. A. observantiss.
J. R.

»*Adversaria*" N⁰. 57.

Curatoribus Acad. et Senatui
Leid.

Myn Heeren.

Ontfangen ende gelesen hebbende u welEd. ende Hooch-achtb. missive aengaende de nominatie van mijn geringe persoon tot de Regentschap

vant nederduyts Collegium Theologicum tot Leyden by u welEd. H. A. gedaen, ende de beroepinge inde vergaderinge der Ed. Grootm. Heeren Staten van Hollant ende Westvrieslant daer op gevolgt, beneffens ernstich ende vriendelijc versoeck, dat ick soude willen resolveren ter acceptatie van dien, met aenwysinge hoe ende waer myne ontslaginge soude moeten versocht ende verkregen worden: Ick vinde mij opt hoochste verbonden u welEd. A.A. te dancken voor de eere mij in desen geschiet, te meer, alsoo ick by mij de qualiteiten niet en vinde die tot soo importanten charge vereyscht worden, niet twyfelende nochtans, of God de Heere, indient hem belieft mij deselve op te leggen, oock nodige bequaemheyt daertoe genadelyck verlenen sal.

Hoewel nu (gelyck u welEd. A.A. na hare hooge wysheyt ten vollen bekent is) de formele aenneminge van soodanigen beroep sonder kennisse des Ew. kerkenraets ende A. Mag[ts]. onder welcke ick stae niet ordentlyck geschieden en can, dewelcke ick oock niet geerne rechtverdige oorsaeck van offensie geven soude, verclare nochtans wat mijn persoon belangt daer toe welgenegen te zyn, ende verhope daer van op tyt ende plaetse daer hetselve sal moeten dienen, soodanige verclaringe te doen waer aen u welEd. ende H. A.A. volcomen contentement sullen hebben. Aengaende de plaetse daer mijne dimissie soude moeten worden versocht, is den Ew. kerckenraet ende A. Magistraet dezer stede, aenwelcken indien uEd. A.A. mochte goetvinden eenige uyt haren midden te committeren, soude de gantsche sake, na mijn gering oordeel, te aengenamer maken, ende het ogemerck van u welEd. A.A. merckelyck faciliteren. Sluytende sal ick God bidden alles te willen dirigeren tot eere syns h. naems ende welstant syner dier-gecochte gemeente. dewelcke oock u welEd. H. A.A. Myne Heeren, gelieve te nemen in syne h. bewaringe. Deventer, den $\frac{23 \text{ Aug.}}{2 \text{ Sept.}}$ 1641.

U welEd. hooch-A.A. ootmoedige
dienaer
J. R.

»*Adversaria*" N°. 58.

D. Triglandio.

Admodum Rev. et clariss. d. doctor. Literas tuas, ut et R.d. fabricij et R.d. Wingardi accepi postridie quam tabellarius mihi attulisset epistolam A.A. d.d. Curatorum, atque adeo ea ipsa hora qua responsum ad ipsorum A.A. exarabam, ita ut tunc, brevitate temporis exclusus (neque enim diutius tabellarium hic haerere consultum erat) ad tuas respondere non potuerim. Intellexisti haud dubie quae rescripserim A.A. dd. Curatt. in quibus, ut spero, nihil desiderabunt. nam certa mihi et fixa sententia est, vocationem

illam in nomine Domini amplecti, ad quam rite obeundam mihi vires et benedictionem suam non negabit is qui me ad eam vocavit. Quid A.A. dd. Curatoribus suaserim ut per delegatos meam dimissionem sollicitent, non est de nihilo. Ut enim ipse eam hic urgeam, nosti quam durum, quam ingratum foret. Unum adjiciam, de subregente, cuius electio si protolli posset donec ipse vobis adessem, et vobiscum de idoneo viro deliberarem, fieret me lubente: verum in eo AA. dd. quicquam praescribere non est meum, qui si vestro consilio utantur, errare non poterunt. Quod superest, animum tui amantem ac reverentem, quem erga T. R. ex eo tempore quo primum mihi per scripta innotuisti, semper habui, nunquam deponam, praesertim cum sciam tua prudentia magna parte oneris me sublevatum iri. Sed haec factis potius quam verbis declarari verum est. Gratulor vobis ex animo d. Cabeljavium, virum vestrae ecclesiae proculdubio utilissimum. Rogo, nisi grave est, ut clariss. dd. Professores, ac collegas ministros verbi, nominatim R. d. fabricium mea vice salutes, et huic pro antiqua et constanti benevolentia, quam suis ad me literis expressit, gratias agas. R. d. Wingardo scripsi. vale vir clariss. et nos ama. Daventriae, $\frac{\text{27 aug.}}{\text{6 7br.}}$ 1641.

T. R. observantiss.
I. R.

———

Bijlage F.

TWEE GEDICHTEN VAN JAC. REVIUS.[1])

BIECHTE
Des Conincx van Spanjen
Ter doot toe cranck zijnde
Over het verlies van PERNAMBVCO.

Doe ick op Neerlant eerst wtstreckte
Een heerschappye stuyr en straf
Een vyant ick my, laes! verweckte
Die my nu brengen sal int graf.
Confiteor.

De ketters dacht ick te verderven:
Rebellen wild' ick wederstaen:
Nu claeg' ick, eer ick coom te sterven,
Dat ick den crijch heb aengedaen
Deo omnipotenti.

O Vorsten, nimmer God verlatet,
Hy is in noot de trouste vrient:
Ghy siet hoe luttel het my batet
Dat ick *Sant Iago* heb gedient
Et Mariae Virgini.

Wech houten Jacob met u schelpen:
Ick vind' u bystant seer gering.
't Gae u, indien ghy niet cont helpen,
Gelijck het *San Salvador* ging
Et OMNIBUS SANCTIS.

---

[1]) Zie zijne *Ov. Sangen en Dichten*. 1634. bl. 316 vv. en bl. 361 v.

[redacted]

LIV

Wat soeck ick wijt-gelegen landen
Als waer de werelt my te cleyn?
Ick heb den crijch op mijne stranden,
Dies danck ick *Wilkes*, *Lonck*, en *Heyn*
Et tibi PATER.

Ick swoer aen alle Coninckrijcken
Te doen ontfangen mijn gebiet,
Maer laes! Matroos doet nu wel blijcken
Dat mijn voornemen loopt tot niet
Quia ego miser.

De volcken om mijn tyrannye
Seer over my vertorent zijn,
Dewijl der Turcken heerschappye
Sy beter houden als de mijn.
Peccavi nimis.

Heel Duytschlant wert door my geplaget,
Den Swede haett' ick en den Deen,
Den Palatijn heb ick verjaget,
Nu soeck ick Vranckrijck te vertree'n
Contra legem Dei.

Waer sijn de cloecke Jesuwijten
Mijn lieve raetsluy rechtevoort?
Diet alles int verwerde smijten
En stichten soo veel roof en moort
Cogitando, loquendo, operando.

En ghy mijn rijcke Genovesen
Isser geen gelt meer inde banck?
Mijn wissels hebdy afgewesen:
By u is het gelove cranck
Et in cunctis alijs.

Mijn Dons, Hidalgos, en Senjoren,
Is oock by u of my de schult?
Het comt my menichmael ter oren
Dat ghy het hele lant vervult
Vitijs.

't Sy hoe het wil, ick mach wel clagen
Dat my geschiet meer smaet en leet
Als ick beleefde van mijn dagen,
Dies ick voortaen geen raet en weet
Meis Malis.

Den Bos, het Nederlantsche Romen
Daer ick den standaert had gevest
Is my soo deerlijck afgenomen.
Verstoret is het Papen-nest
Mea culpa.

En Wesel, daer de duytsche Heeren
Gestapelt hadden al haer buyt
Van silver, gout, en fraije cleren,
Daer speelde men oock Papen-uyt
Mea culpa.

Maer *Pernambuco* my ontroeret
De sleutel van het schoon Brasijl.
Hoe heeft my *Lonck* dat afgeloeret!
Dies moet ick roepen noch een wijl
Mea gravissima culpa.

Urbaen, Sint Peters leste erve
Wat wert ons nu al na-geseyt!
Ick moetet uyten eer ick sterve,
Al geeftet u wat tegenheyt.
Ideo deprecor te.

Veel seggen, dat des Heeren Kercke,
Waerse van u en my verlost,
Sou sijn in allen goeden wercke
Gelijck als doese eerst begost
Beatissima virgo.

Sy meynen dat we stedes moeten
Aen Christi leere houden vast,
En daer na richten onse voeten,
Gelijck ons self dat heeft belast
Maria.

[redacted]

Sy roepen dat van schelmerye
Van alle sonden groot en grof,
Van oorloch en verraderye
Slechs oorsaeck is het Roomsche hof
Et vos omnes.

Christus en heeft dit niet geleeret,
(Praet onder haer een yder man)
Dus zijn de Heydens niet bekeret,
Wel-eer en hielden hier niet van
Sancti & Sanctae Dei.

Ick vrese dat met hangen, branden,
En smoren vande Christenschaer
Soo seer besmet sijn onse handen
Dat my de wrake volget naer
Et te Pater.

'k Heb over-al de nederlage,
Mijn crachten worden wt-geputt'.
Dies ick daer weynich meer na vrage
(Alsoo het my doch niet en nutt')
Ut oretis pro me.

Geluckich, ô ghy Nederlanden
Die niet en steunt op vleysch en bloet,
Maer heffet onbevleckte handen
Met een onwanckelbaer gemoet
Ad Dominum Deum nostrum.

Geluckich, die een Vorst bewaret
Manhaftich en van groot beleyt,
So dat sich nergens openbaret
Een hooft van sulcke dapperheyt
Ut ipse.

Mijn hoochmoet heeft hy neergebogen
Al mijn benijders tot een spot:
De doot sweeft my al voor de ogen,
Dies bid' ick dat de lieve Godt
Misereatur mei.

Prins Fred'rijck-Henrick van Oranjen,
Indien ick sterf aan dese quael
Ick maeck u erfgenaem van Spanjen,
En van mijn rijcken altemael.
Amen.

Aen M. H. ELIAS HERCKMANS,

op sijn lof der See-vaert.

Herckmans, wiens grooten geest sich langer niet laet bergen,
Maer sweeft, met Noahs Arck, hooch boven alle bergen,
En sleypet achter aen soo menich schip en jacht
Als d' oud of nieuwe eeuw roem-ruchtich heeft gedacht;
Wat lust u mijnen sanck in uwe vloot te horen?
O vrient, ick heb de strand' en ghy het diep gecoren.
Ghy dreunt, met woorden die elck wegen een quintael,
Ick latet deur-staen met gemeyne putgers-tael.
Gelijck ghy speuren sult in dese beuselingen
Die niet en dogen noch te lesen, noch te singen:

Monosyllabi.

Hooch en lanck,
Diep van ganck,
Breet en sterck
Was de arck:
Daer in clam
Sem en Ham,
Met zijn broer,
Vaer en moer:
En noch dry
Wijfs daer by.
Al het vee
Had daar stee.
Hert en hind'
Brack en wind'
Peirt en os,
Haes en vos,
Beyr en leeu,
Roeck en spreeu,

Los en das
Hier oock was.
Swijn en aep,
Bock en schaep,
Ooy en ram
Daer in clam.
Hen en haen,
Specht en craen,
Duyf en paeu,
Uyl en caeu,
Musch en vinck
Daer in ginck.
Raef en gier
Vont men hier.
Craey en snip
Sprong' int schip.
Valck en struys
Lach daer t'huys.

[redacted]

Draeck en slang
Men hier dwang.
Hont en cat,
Muys en rat,
Quaet en goet,
Fel en soet,
Groot en cleyn,
Vuyl en reyn;
Wilt en tam
Daer toe quam.
Al wat vlooch
In het drooch,
Al wat croop,
Of sijn loop
Had opt lant
Ginck ter hant.

Wat men niet
In en liet
Mensch en beest
Gaf den geest
In den gront;
Om de sond'
Die het al
Bracht ten val
Paer en paer.
Steech daer naer
Weer van boort:
Na Gods woort,
Die liet af
Van sijn straf.
Hem, de Heer
Sy de eer.

En danck voor sijn genae, die 't alles hout in 't leven
En tot soo schoonen werck u, Herckmans, heeft gedreven.

REGISTER VAN PERSOONSNAMEN.

STELLINGEN.

STELLINGEN.

I.

De beteekenis van Jacobus Revius op Historisch gebied wordt door den naam Geschiedkundige beter dan door dien van Geschiedschrijver weergegeven.

II.

Jacobus Revius mag met volkomen recht de Dichter der Gereformeerde Kerk in Nederland uit de eerste helft der zeventiende eeuw worden genoemd.

III.

Terecht teekent Fr. Delitzsch (Bibl. Comm. üb. den Prof. Jesaia, Dritte Ausg. S. 640) bij Jes. 63 : 9 aan: »So aufgefasst: »in aller Beengnis war ihm es enge" ergibt der Satz einen gewichtvollen schriftgemässen Gedanke mit sprachgebrauchsgemässem Ausdruck und inhaltsgemässer Wortstellung."

IV.

Het verhaal in Richt. XI : 30—40 geeft geen grond tot de bewering dat Jeftha zijne dochter werkelijk ten brandoffer zou hebben gebracht.

V.

Bij de verklaring van Hosea VI : 6 mag het onderscheid tusschen offer als de uitdrukking van geloof en gehoorzaamheid en als een »opus operatum" niet worden veronachtzaamd.

VI.

Het is onjuist bij de woorden ἔμαθεν ἀφ' ὧν ἔπαθεν τὴν ὑπακοήν in Hebr. V : 8 aan eene »zedelijke ontwikkeling" te denken.

VII.

Naar waarheid zegt Calvijn bij I Joh. 3 : 20: »*Deum corde nostro maiorem* vocat respectu iudicii, quia scilicet multo acutius videat quam nos, et acrius inquirat, et severius iudicet."

VIII

Er bestaat geen reden om in het woord *Babylon* in I Petr. 5 : 13 allegorie te vinden.

IX.

De voorstelling van Gods Vaderliefde in de Gelijkenis van den verloren Zoon sluit het Middelaarschap van Christus niet uit.

X

De daad van Hendrik IV, toen hij zich te Canossa vernederde, is zijne macht ten goede gekomen.

XI.

De bewering van J. A. Froude (Life and Letters of Erasmus, 1894) met het oog op de Godsdienstige Beweging der zestiende eeuw: »I believe that you will best see what it really was if you will look at it through the eyes of Erasmus" is onjuist.

XII.

De Constitutie der Bataafsche Republiek van 1798 maakte zich tegenover de Gereformeerde Kerk schuldig aan onrecht.

XIII.

Zoodra de benamingen »Hervormd" en »Hervormde Kerk" in gebruik kwamen, zijn zij als volkomen synoniem met »Gereformeerd" en »Gereformeerde Kerk" gebezigd. Het is dus Historisch onjuist tusschen beiden onderscheid te maken.

XIV.

Paul Janet zegt terecht: »Il n'y a qu'un seul moyen de fonder une morale absolument indépendante de toute métaphysique, c'est de proclamer la doctrine du plaisir ou de l'utilité."

XV.

In het zedelijk leven mogen geen »adiaphora" worden erkend.

XVI.

Het rekenen met de Statistiek heeft voor den moralist eene gevaarlijke zijde.

XVII.

Bij het gebruik van termen als b.v. leerplicht en kiesplicht moet men het onderscheid van recht en moraal wel in het oog houden.

XVIII.

Op het kerkelijk en confessioneel karakter der »Dogmatiek" worde nadruk gelegd.

XIX.

Het is wenschelijk dat de toelating tot de Evangeliebediening in de Ned. Herv. Kerk het karakter van een examen verlieze.

ERRATA.

Bladz.	2	r.	13	v. o.	*staat:*	de zijnen	*lees:*	den zijnen. *
"	4	"	1	" b.	"	beiden	"	beide.
"	5	"	9	" b.	"	aan hen	"	aan haar.
"	6	"	9	" b.	"	de roem	"	den roem.
"	20	"	10	" b.	"	reliquien	"	reliquieën.
"	"	"	14	" b.	"	de trotsche	"	den trotschen.
"	26	"	19	" b.	"	elken prijs	"	elke prijs.
"	28		noot 5		"	den rol	"	de rol.
"	"		" "		"	deze strijd	"	dezen strijd.
"	30	r.	13	v. b.	"	de zijnen	"	den zijnen.
"	32	"	2	" o.	"	Alstorfius	"	Alstorphius.
"	33	"	12	" b.	"	Deventersche Classis	"	Provinciale Synode.
"	41	"	6, 14, 34	" b.	"	Alstorfius	"	Alstorphius.
"	42	"	27, 35	" b.	"	"	"	"
"	43	"	6 v. b. en noot 3		"	"	"	"
"	44		noot 3		"	Hoogleerlaar	"	Hoogleeraar.
"	76	"	11	v. b.	"	Christinius	"	Christenius.
"	"	"	12	" b.	"	en den	"	en de
"	78	"	19	" b.	"	ant	"	aut.
"	83		noot 1		"	asseruntur	"	afferuntur.
"	89	"	8	" b.	"	Kuchlinus	"	Cuchlinus.
"	106		noot		"	ea	"	ex
"	108	"	1	" b.	"	zijne afkeer	"	zijnen afkeer.
"	136	"	25	" b.	"	Jezuïten	"	Jezuïeten.
"	139	noot	5	*moeten de woorden* Bijlage E. bl. XLIX *vervallen.*				
"	149	r.	4	v. b.	*staat:*	Matt. XIII : 4	*lees:*	Matt. XIII : 14.
"	"	"	14	" o.	*moeten de woorden* I Reg. 3 – etc. *vervallen.*			
"	159	"	8	" b.	*staat:*	toegestemd	*lees:*	ontkend.
"	166	"	17	" b.	"	provocationebus	"	provocationibus.
"	175	"	7	" o.	"	anguror	"	auguror.
"	184	"	8	" o.	"	subactus	"	subactos.
"	187	"	14	" b.	"	instincta	"	instinctu.
"	"	"	15	" b.	"	apellatur	"	appellatur.
"	214	"	2	" o.	"	Seaumur.	"	Saumur.
"	234		noot 2		"	quimas	"	qui mas.

enz.

TYP M. J. PORTIELJE, AMSTERDAM.

